

HADİSTE SENED TENKİDİ

Prof. Dr. Halil İbrahim KUTLAY

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-625-6132-86-3

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı:

Hadiste Sened Tenkidi

Sayfa Tertibi

Dr. İsmail KURT

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Yazan:

Prof. Dr. Halil İbrahim KUTLAY

Baskı, cilt:

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul

Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17

Sertifika No: 40421

1. Basım: İstanbul, Kasım 2025 / 500 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 -Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr -siparis@ensarneyriyat.com.tr

Prof. Dr. Halil İbrahim KUTLAY

Bursa 1957 doğumludur. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü 1976-1977 öğretim yılı mezunudur. Mekke Ümmü'l-Kura Üniversitesi Davet ve İslâm Dini Esasları Fakültesi'nde "*Ali el-Karî ve Hadis İlmindeki Eserleri*" konulu Yüksek Lisans tezini 1985 yılında verdi. Aynı üniversitede "*İbn Kani'in Mu'cemu's-Sahâbe Adlı Eserinin Tahkiki ve Hadislerinin Tahrîci*" konulu teziyle 1994 yılında Hadis Doktoru oldu.

Suudi Arabistan'daki ilmî-akademik çalışmalarından sonra Türkiye'ye döndü. 1996-2000 yılları arası dört yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Öğretim Görevlisi olarak görev yaptı. 2001-2009 yılları arası sekiz yıl İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi'nde Eğitim Danışmanlığı yaptı. 2010-2011 yıllarında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanlığı görevinde bulundu.

Kuruluşundan itibaren on üç yıl (2011-2024) İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi olarak görev yaptı. Yirmi dokuz yıldır (1996-2025) İstanbul Fatih Camii'nde Fahrî Vaiz olarak vaazlarına devam etmektedir. Şu anda Te-kirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Başkanıdır.

Arapça yayınlanmış Yüksek Lisans ve Doktora tezi dışında, telif eserleri şunlardır:

- *Hadiste Sened Tenkidi*, (Elinizdeki eser)
- *Şerhu Risaleti Usuli'l-Hadis lil-İmamîl-Birgivi* -Tahkik- Ervika Yay.Ürdün
- *İbn Şihâb ez-Zührî, Hayatı, İlmî Kişiliği ve Hadisçiliği*, Ravza Yayınları
- *Nebevî İklim*, Ravza Yayınları
- *Nebevî Mesaj*, Mavi Yayıncılık
- *Allah Rasûlü'nden Hayat Ölçüleri*, Mavi Yayıncılık
- *Sevgili Peygamberimiz'in Gençliğe Yaklaşımı*, Rağbet Yayınları
- *Allah Rasûlü'nden İki Demet Kırk Hadis-i Şerif*, Rağbet Yayınları
- *On Dilde Kırk Hadis-i Şerif*, Alsar Yayınları, Arnavutluk
- *Sağlık, Hastalık Şifa Duaları Hakkında Kırk Hadis-i Şerif*, Aydınmer Vakfı

Arapça'dan Türkçe'ye tercüme ettiği eserler şunlardır:

- *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, Ali el-Karî, İnkılap Yayınları
- *Çocuklara Peygamber Sevgisi Nasıl Öğretilir?* M. A. Yemânî, Ensar Yay.
- *Fert ve Topluma Kur'ânın Mesajı*, Vehbe Zuhaylî, Risale Yayınları
- *Müslüman Gençliğin El Kitabı*, Mustafa Tahhan, Risale Yayınları
- *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti (er-Rahiku'l-Mahtum)* Safiyyurrahman Mübarekfûrî, Risale Yayınları

Tercüme kadrosu içinde yer aldığı eserler şunlardır.

- *el-Mebcut* (İslâm Hukuku), İmam Serahsî (4. cilt) Gümüşev Yayınları
- *et-Tefsiru'l-Münîr* (6-11. cilt), Vehbe Zuhaylî, Risale Yayınları
- *Müslüman Kadının Şahsiyeti*, Muhammed Ali Haşimî, Risale Yayınları
- *Bir İslâm Şehidinden Mektuplar*, (1-8) Hasan el-Benna, Risale Yayınları

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	17
GİRİŞ.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

SENED TENKİDİNİN TARİHİ SÜRECİ

1. SENED TENKİDİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	23
A. SENED.....	23
a. Sözlükte.....	23
b. Hadis İstılahında	23
B. TENKİD	24
a. Sözlükte.....	24
b. Günlük Hayatta	24
c. Hadis İstılahında.....	25
2. SENED TENKİDİNİN MEŞRÛYETİ.....	26
3. SENED TENKİDİNİN TARİHİ	27
a. Sahabenin Ricâl Tenkidi	27
b. Tabiûn Döneminde Sened Tenkidi.....	29
c. İslâm Medeniyet Kaynaklarını Korumada Senedin Önemi... ..	31
4. SENED TENKİDİ ÇEŞİTLERİ.....	34
a. Muhtasar Sened Tenkidi.....	34
b. Ayrıntılı Sened Tenkidi.....	36
5. ELİNİZDEKİ ÇALIŞMA.....	37
6. SENED TENKİDİ LİTERATÜRÜ.....	37
A. GEÇMİŞTE TAHRÎC VE SENED TENKİDİ ESERLERİ.....	37
B. GÜNÜMÜZDE TAHRÎC VE SENED TENKİDİ ÇALIŞMALARI41	

a. İslâm Ülkelerinde Yapılan Çalışmalar	41
1. Hadis Tahrîci ve Sened Tenkidini Birlikte Ele Alan Eserler	42
2. Sened Tenkidi Konusunda Müstakil Eserler.....	45
b. Ülkemizde Yapılan Çalışmalar	46
1. Kitap ve Tezler	46
2. Makale ve Tebliğler.....	47
c. Değerlendirme.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

SENEDE TENKİDİ AŞAMALARI

A. SENED TENKİDİNDE ÖN TESBİTLER.....	50
a. Hadisin Merfû veya Mevkûf Olduğunun Tesbiti	50
1. Senedli Mevkûf Rivayet	51
2. Senedsiz Mevkûf Rivayet	52
3. Merfû Rivayet.....	52
b. Metni “Mevzû” Hadislerin Sened Tenkidinin Gereksizliği	53
c. Sahihayn Hadislerinin Sened Tenkidinin Gereksizliği.....	54
d. Sahihayn Hakkında Yapılan Eleştirilerin İlmî Değeri	57
B. SAHİHAYN HADİSLERİNİN TAHRİCİ	58
a. Sahihayn Hadislerinin Tahrîcinde Kullanılan İfadeler	58
b. Müslim’in Sahih’indeki Mütâbi’ ve Şevâhid Hadisler.....	59
1. “Buhârî Rivayet Etmiştir, Buhârî Tahrîc Etmiştir” İfadeleri ...	60
2. “Hadis Sahihtir, Zira Buhârî Tahrîc Etmiştir” İfadesi	60
3. “Buhârî Rivayet Etmiştir, Bu Hadis Sahihtir” İfadesi	61
c. Değerlendirme.....	63

SENEDE TENKİDİNDE İLK AŞAMA

ELE ALINAN İSNÂDIN İNCELENMESİ- (DİRÂSETÜ’L-İSNÂD)

A. SAHİH HADİS	65
a. Tarifi.....	65
b. Kriterleri.....	65
c. Sened Tenkidinde Beş Adım.....	65

B. HASEN HADİS	66
a. Tarifi.....	66
b. Örnek	66
c. Hasen Hadisin Takviye Edilmesi	67

**HADİSİN SİHHATİNİN BİRİNCİ ŞARTI:
SENEDİN KESİNTİSİZ OLMASI (İTTİSAL)**

A. İTTİSAL AÇISINDAN HADİSLER	69
I. MUTTASIL HADİS	69
a. Tarifi.....	67
b. Tesbit Edilmesi	70
c. Örnek.....	70
d. İttisal İle İlgili Önemli Kurallar	72
1. Muhaddislerin İttifakı	72
2. İttisal Lafızları	73
3. Semâ' ve Tahdîs Rivayetinin Sıhhati.....	73
II. MUNKATI' HADİS	
a. Tarifi.....	74
b. Örnek	75
c. Hükümü.....	75
d. İnkıta' Şekilleri	75
1. Aralarında İnkıta' Olduğu Kesin Olan Ravîler	75
2. İttisal ve İnkıta' Konusunda Durumu İhtilaflı Ravîler	77
3. İttisal ve İnkıta' Konusunda Temrîz İfadeleri.....	77
4. Sahihayn Ravîleri Arasındaki İttisal	78
III. MUNKATI' HADİS ÇEŞİTLERİ	79
1. MUALLAK HADİS	79
2. MU'DAL HADİS	83
3. MÜRSEL HADİS	85
4. MÜDELLES HADİS	89
5. MÜRSEL-İ HAFÎ	105

HADİSİN SİHHATİNİN İKİNCİ ŞARTI: SENEDDEKİ RAVİLERİN ÂDİL OLMASI (ADALET)

A. RAVİNİN ADALETİ KAVRAMI

a. Tarifi.....	109
1. Sözlükte	109
2. Hadis İstılahında	109
b. Şartları.....	109
B. CERH VE TA'DİL İLMİ	110

C. CERH VE TA'DİL KAVRAMLARI

a. Cerh.....	111
1. Sözlükte	111
2. Hadis İstılahında	111
b. Ta'dil.....	111
1. Sözlükte	111
2. Hadis İstılahında	111
c. Meşrûiyeti	111
d. Cerh ve Ta'dil Âdabı.....	112
e. Bazı Önemli Cerh ve Ta'dil Kuralları	113
1. Cerh ve Ta'dil Yapanın Ehliyet ve Liyakat Sahibi Olması	113
2. Cerhin, Mutlaka Gerekçeli (Müfesser) Olması	115
3. Sadece Bir Âlimin Yaptığı Cerh ve Ta'dilin Kabulü	115
4. Cerhin, Ta'dile Takdim Edilmesi	116
5. Cerh ve Ta'dil Olarak Kabul Edilmeyen İfadeler	116
6. Cerh ve Ta'dil İfadeleri Arasındaki Çelişki	117
a. İctihad Değişikliği.....	117
b. Mukayese.....	118
7. Cerh ve Ta'dil Lafızları.....	119
a. İbn Ebî Hâtim'e Göre Cerh ve Ta'dil Lafızları.....	119
b. Müteahhırûn Alimlere Göre Cerh ve Ta'dil Lafızları	121
c. İbn Hacer'e Göre Cerh ve Ta'dil Lafızları.....	121
8. Cerh ve Ta'dil Kitapları	123

D. ADALET AÇISINDAN TA'N NOKTALARI

(1) RAVÎNİN HADİS RİVAYETİNDE YALANCILIĞI	125
A. MEVZÛ HADİS	125
a. Tarifi.....	125
1. Sözlükte	125
2. Hadis İstilahında	125
b. Örnek	126
c. Mevzû Hadis Belirtileri.....	126
1. Ravîdeki Belirtiler	126
2. Metindeki Belirtiler	127
d. Mevzû Hadis Mertebeleri.....	127
e. Mevzû Hadisin Hükümü	128
f. Hadiste Yalan Söyleyenin Tevbesinin Hükümü	128
g. Hadis Uydurmacılığı ile Mücadele	129
1. Cezalandırma Yoluyla	129
2. Telif ve Teşhir Yoluyla.....	129
(2) RAVÎNİN GÜNLÜK HAYATTA YALANCILIKLA SUÇLANMASI	
A. METRÛK HADİS.....	132
a. Tarifi.....	132
b. Sebepleri	132
c. Hükümü.....	133
(3) RAVÎNİN FÂSİK OLMASI	134
A. FİSK	134
a. Tarifi.....	134
1. Sözlükte	134
2. Hadis İstilahında	134
b. Örnek	135
c. Fâsık Çeşitleri.....	135

d. Hükümü	136
(4) RAVİNİN BİD'ATÇI OLMASI	137
a. Tarifi.....	137
1. Sözlükte	137
2. Hadis İstilahında	137
b. Çeşitleri.....	138
c. Bid'atçinin Rivayetinin Hükümü	138
1. Tamamen Merdûd.....	139
2. Şartlı Makbul	139
d. İbn Hacer'in Bid'at Ehlini Değerlendirmede Önemli Uyarısı ..	141
e. Sahih-i Buhârî'de Rivayetleri Nakledilen Bid'at Ehli Ravîler ..	141
f. Bid'at Mezhepleri	142
g. Bid'atle İlgili Bazı Kavramlar.....	143
(5) RAVİNİN MECHÛL OLMASI	144
A. MECHÛLÛ'L-AYN	144
a. Tarifi	144
b. Hükümü	145
c. Örnek	145
d. Mechûl Ravîden Cehaletin Kalkması	146
B. MECHÛLÛ'L-HAL/MESTÛR.....	146
a. Tarifi.....	146
b. Mechûlü'l-Hâl ve Mestûr Arasındaki Fark	146
c. Mestûr Ravînin Rivayetinin Hükümü	146
1. Makbul.....	147
2. Merdud	147
3. Tevakkuf.....	148
4. Şartlı kabul.....	148
MECHÛL İLE İLGİLİ BAZI KONULAR	150
a. Mestûr Olan İmamlar	150
b. Mechûl ravînin hadisi ne zaman kabul edilir?.....	151

c. Sahihayn'daki Mestür Ravîler	151
d. Mechûl Ravî Hakkında Müteşeddîd ve Mütêsâhil Muhaddisle	152
e. Mechûl Sahâbîler/VUHDAN	153
C. MÜBHEM	154
a. Tarifi	154
b. Mübhem Ravî İçin Kullanılan Lafızlar	154
c. Örnek	155
d. Hükmü	155
e. Mübhem Hadisin Araştırılması	155
f. Mübhem Sahâbî	156
1. Tabîînin Mübhem Sahâbîden Tahdîsi	156
2. Tabîînin Mübhem Sahâbîden An'ane İle Rivayeti	157
3. Sahâbînin Sahâbîden Mübhem Rivayeti	158
4. Mübhem Ravîler Hakkında Telif Edilen Eserler	158

HADİSİN SİHHATİNİN ÜÇÜNCÜ ŞARTI: SENEDDEKİ RAVİLERİN ZABT EHLİ OLMASI

A. ZABT KAVRAMI	161
a. Tarifi	161
1. Sözlükte	161
2. Hadis İstılahında	161
b. Önemi	161
c. Çeşitleri	162
B. ZABT AÇISINDAN TA'N NOKTALARI	162
1. Çok Yanılma (KESRETÜ'L-GALAT)	163
2. Aşırı Dalgınlık ve Dikkatsizlik (FARTU'L-GAFLE)	164
3. Yanlış Doğru Zannetme, Vehme Kapılma, Sanı (VEHM)	169
4. Hafıza Bozukluğu (SÛU'L-HIFZ)	170
5. Güvenilir Ravîlere Aykırılık (Muhâlefetü's-Sikat)	178
MUHÂLEFETÜ'S-SİKAT	178
A. MUZTARİB HADİS	179

a. Tarifi.....	180
b. Şartları.....	180
c. Örnek.....	181
d. Zararsız İztırab	181
B. MAKLÛB HADİS	182
a. Tarifi.....	182
1. Sözlükte	182
2. Hadis İstilahında	183
b. Çeşitleri.....	183
1. Senedi Maklûb Hadis.....	183
2. Metni Maklûb Hadis.....	185
c. Hükmü.....	185
d. Maklûb Konusunda Telif Edilen Eserler.....	186
C. MÜDREC HADİS.....	186
a. Tarifi.....	187
b. Örnek	187
c. Müdrec Çeşitleri.....	187
1. Hadis Senedinde İdrâc Yapılan Hadis	187
2. Hadis Metninde İdrâc Yapılan Hadis.....	188
d. Hükmü	190
1. Eserler.....	190
2. Tezler.....	191
3. Makaleler.....	191
D. MUSAHHAF HADİS	
a. Tarifi.....	191
1. Sözlükte	191
2. Hadis İstilahında	192
b. Musahhaf ve Muharref Terimleri	192
c. Tashîf Çeşitleri:.....	192
1. Tashîfin Bulunduğu Yere Göre	192
2. Kaynağına Göre.....	194

3. Lafız ve Mânâya Göre	195
d. Tashîf Bulunan Kelimenin Tashih Edilmesi	195
e. Ravînin Tashîfi Onun “Zabt” Vafını Zedeler Mi?	196
f. Tashîfin Fıkhi Hükümlere Etkisi	197
g. Tashiften Korunma Yolları.....	197
h. Tashîf Konusundaki Eserler.....	198
E. MEZÎD FÎ MUTTASİLİ’L-ESÂNÎD	199
a. Tarifi	199
b. Örnek	199
c. Şartları	200
d. Hükümü	200
e. Şâz Konusunda Yazılmış Eserler.....	201

HADİSİN SİHHATİNİN DÖRDÜNCÜ ŞARTI: ŞÂZZ VE MÜNKER OLMAMASI

A. ŞÂZZ.....	203
a. Tarifi.....	203
1. Sözlükte	203
2. Hadis İstilahında	203
b. Şâzz Çeşitleri	204
1. Metni Şâzz Olan Hadis	204
2. Senedi Şâzz Olan Hadis.....	205
c. Hükümü.....	206
d. Mahfuz Hadisin Şâzz Hadise Tercih Edilme Sebepleri	206
e. Şâzz Hadis Hakkında Yazılan Eserler	206
B. MÜNKER.....	207
a. Tarifi.....	207
b. Örnek	207
c. Şâz ile Münker arasındaki Fark.....	208
d. Şâzz, Münker ve Garib Rivayetlerin Çokça Nakledilmesi.....	209

HADİSİN SİHHATİNİN BEŞİNCİ ŞARTI: İLLETLİ OLMAMASI

A. İLLET	211
a. Tarifi.....	211
b. İleti Tesbit Etmenin Önemi.....	211
c. Seneddeki İlet Çeşitleri	212
1. Hadisin Sıhhatini Zedelemeyen İlet.....	212
2. Hadisin Sıhhatini Zedeleyen İlet	214
a. İlel Âlimleri	219
b. İlel Konusunda Temel Eserler	219
c. İletler Konusunda Yardımcı Eserler	220
d. İletler Konusunda Çağdaş Müelliflerin Eserleri	220

SENEDE TENKİDİNDE İKİNCİ AŞAMA (İtibar)

A. MÜTÂBEÂT	223
a. Mütâbeât çeşitleri	223
1. Mütâbea-i Tâmmе/ Tam Destekleme	223
2. Mütâbea-i Kâsıra/ Eksik Destekleme	224
b. Örnek	224
3. Değerlendirme:	226
B. ŞEVÂHİD	226
1. Örnek	227
2. Örnek	227
C. MÜTÂBEÂT VE ŞEVÂHİDLE İLGİLİ KRİTERLER.....	228
a. Hasen Hadisin Takviye Edilmesi	229
c. Zayıflığına Tahammül Edilebilen “Biraz Zayıf” Hadisler	229
d. Zayıflığına Tahammül Edilemeyen, “Çok Zayıf” Hadisler	232
e. Mechûl Ravînin Rivayetinin Takviye Edilmesi	233

SENED TENKİDİNDE ÜÇÜNCÜ AŞAMA (İstifade)

A. ÖZEL ŞARTLAR.....	236
a. Buharî, Müslim ve Tirmizî'nin Şartları.....	236
1. BUHÂRÎ.....	236
2. MÜSLİM.....	237
3. TİRMİZÎ.....	238
b. Kütüb-i Sitte dışındaki hadis kaynaklarından yararlanma	238
1. el-Müstedrek.....	239
2. et-Tergîb ve't-Terhîb	242
3. Riyazu's-Salihîn.....	243
4. el-Camiu's-Sagîr.....	245
B. TAHRÎC KİTAPLARINDAN YARARLANMA.....	246
1. Ahkâm Hadisleri Kitapları.....	247
2. Tasavvuf ve Ahlak Hadisleri Kitapları.....	247
3. Meşhur Hadisler Kitapları.....	248
4. Mevzû Hadisler Kitapları.....	249
5. Zevâid Kitapları.....	250
C. YENİ TAHKİK EDİLEN KİTAPLARDAN YARARLANMA.....	251
D. HADİS TAHRÎCİNDE MÜTEKADDİM/MÜTEAHHİR TASHİHİ ..	252

SENED TENKİDİNDE DÖRDÜNCÜ AŞAMA (Nihai Hüküm)

A. SENEDDEKİ RAVİLER HAKKINDA NİHAİ HÜKÜM.....	255
B. İSNAD HAKKINDA NİHÂİ HÜKÜM İFADELERİ.....	257
a. Hadisin İsnadı Sahih li-Zatihî İse.....	257
b. Hadisin İsnadı Sahih li-Gayrihî İse	258
c. Hadisin İsnadı Hasen li-Zatihî İse	258
d. Hadisin İsnadı Hasen li-Gayrihî İse	259
e. Hadisin İsnadı Zayıf İse	259
f. Hadisin İsnadı "Çok Zayıf" İse.....	260
g. Hadis Mevzû İse	261

C. NİHÂİ HÜKÜM KURALLARI.....	261
a. Hadis hakkında nihaî hüküm sened ve metin tenkidi sonucu verilir.....	261
b. “Hadis Sahihtir” Yerine “İsnadı Sahihtir” İfadesi Tercih Edilir.	262
c. Hadiste illet varsa nihâî hükümde bu durum zikredilmelidir.	264
d. Sahih Hadislere Yönlendirme Yapılmalı	265
1. Ukaylî	265
2. Süyûtî.....	266
3. Aclûnî	266
e. Hadisin şahidlerine işaret edilmeli	267
1. Tirmizî’nin şevâhidin sadece ravîlerini zikretmesi.....	267
2. Zeylai’nin Nasbu’r-râye’de şevâhidi zikretmesi.....	268
3. Bûsîrî’nin Zevâid’inde şevâhidin sadece ravîlerini zikretmesi.....	269
f. Önceki Âlimlerin yanlışlarına –hürmetle- işaret edilmeli.....	269
g. Verilen Nihâî Hükümün Anlamı.....	270
1. Hadis hakkındaki hüküm zannîdir.....	268
2. Sadece senedin sıhhati, hadisin sıhhati anlamına gelmez....	272
3. Hadis senedi hakkında verilen hüküm “ictihadî” hükümdür. ..	272
4. Sened hakkındaki nihâî hükümde tevakkuf edilmesi.....	273
5. Hakkında tevakkuf edilen hadisler veya ravîler	273
6. Tevakkuf Örnekleri	276
a. İbn Huzeyme ve Tevakkuf	276
b. İbn Adiy ve Tevakkuf	277
c. İbn Hazm ve Tevakkuf	279
SON SÖZ	281
BİBLİYOGRAFYA	283
ŞAHİS İSİMLERİ İNDEKSİ	303

ÖNSÖZ

Allah'a sonsuz hamd, şerefli elçisi Sevgili Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya salât ve selâm ile. . .

Dün de bugün de nakledilen her sözün, her haberin güvenilirlik derecesi önemsizdir. Söz, Hz. Peygamber'e ait olduğu ifade edilen bir söz ise haber Hz. Peygamber'den nakledilen bir haber ise bu haberin yani hadisin güvenilirlik durumu son derece önemlidir.

Kur'ân-ı Kerim'in mükemmel açıklaması ve müstesna yorumu olan hadisin güvenilirliği konusunda ilk nakledildiği anda sahâbe tarafından gösterilen hassasiyet, sonraki dönemlerde de aynı şekilde devam etmiş, bu hassasiyet hadis âlimleri tarafından aynı şekilde korunmuştur. Allah Rasûlü'nün hayatının ve ifadelerinin İslâm toplumuna sağlıklı bir şekilde nakledilmesi, kudsî bir emanet, ağır ve önemli bir görevdir. Bu görevi yerine getiren hadis âlimlerinin Allah Rasûlü'nün huzurunda mahcup olmama arzusu, tenkid çalışmalarındaki duyarlılığın en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Hadisin titizlikle korunması ve aynı safiyet ve berraklıkla gelecek nesillere aktarılması için gösterilen samimî ve ilmî gayret, hadisi nakleden ravîlerin ve hadis rivayetinde kullanılan ifadelerin büyük bir titizlikle incelenmesi ve tenkidi şeklinde tezahür etmiştir.

Asırlar boyunca İslâm coğrafyasında gönüllere taht kuran temel hadis kaynaklarının karizmatik yapısının oluşumunda büyük bir itina ile uygulanan sened tenkidi kriterlerinin payı çok büyüktür. İlmî olduğu kadar tarihî bir geçmişi olan, selefî üzerinde önemle, ısrarla ve ciddiyetle durduğu, hadisi nakledenlerin güvenilirliğinin İlmî ve objektif ölçülerle sorgulandığı "sened tenkidi", cidden zor ama önemli bir konudur.

Hadis ravîlerinin adalet (rivayet ehliyeti) ve zabt (hafıza gücü) açısından güvenilirlik dereceleri, sened tenkidi kriterleri ile tesbit edilmiş, hadisin nakledilmesi ve yazıya geçirilmesi esnasındaki olumlu-olumsuz meydana gelebilecek bütün ihtimal ve problemler dikkate alınmış, ravîler ve rivayetleri hadis âlimleri tarafından ilmî tenkid süzgecinden geçirilerek büyük bir titizlikle incelenmiştir. Sened tenkidi ve tahrîci, çok eski olmasına rağmen bu konuda özel olarak yazılan "*nakdû'l-esânîd*" (sened tenkidi) veya "*dirâsetü'l-esânîd*" (sened incelemesi) konulu eserler ve çalışmalar çok yenidir.

Günümüzde genellikle öğrencilere ve araştırmacılara yönelik olarak yapılan yeni akademik çalışmalarda, ders kitaplarında ve tarihî birikimi tanıtıcı yeni eserlerde bu çeşit başlıklar kullanılmaktadır.

Sened tenkidi kurallarının ve uygulama örneklerinin sergilenmesi, bu konuda cerh ve ta'dil âlimlerinin hadis tarihi boyunca izledikleri ideal ilmî usul ve ilkelerin tanınmasına vesile olacak ve üzerinde titrenilen hadislerin sıhhati isbat edildikçe, hadislere duyulan sevgi ve saygı bir kat daha artacaktır.

İslâm dünyasında son yıllarda tahkik edilen eserlerde hadis tahrîcine ve sened tenkidine önem verildiği görülmektedir. Tahrîc ve tenkid çalışmalarına ağırlık verilmesi ile temel İslâmî kaynaklar üzerindeki kuşku bulutları dağılmakta, bu kaynaklara gösterilen takdir ve bağlılık güçlenmektedir.

Bu konunun anlaşılması ve kavranması ile hadis âlimlerinin sergiledikleri muazzam gayret ve titizlikleri, Allah Rasûlü'nün hadislerine verdikleri büyük önem ve tenkid metotlarındaki objektif anlayış ortaya konulacak, eldeki hadis külliyyatının ilmî ve tarihi değeri bir kez daha vurgulanmış olacaktır.

Yine bu vesile ile ilmî ölçüler kullanılmadan verilen bazı sübjektif ve keyfi hükümlerin yanlışlığı anlaşılacak ya da daha önce hiç incelenmemiş, araştırılmamış ve dereceleri belirtilmemiş olan rivayetlerin kadim sened tenkid metotlarıyla incelenmesi ve değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

Sened tenkidi konusunda Arapça eserlerin bulunduğu bir ortamda Türkçe bir çalışmaya niçin ihtiyaç duyulduğu konusu gündeme gelebilir. Türkçemizde hadiste "metin tenkidi" konusunda yapılan çalışmalar bulunsa da "sened tenkidi" konusunda yapılan çalışmaların azlığı bir gerçektir. Ülke insanının, araştırmacıların, ilahiyatçıların, İslâmî ilimlerle ve özellikle hadis ilimleriyle meşgul olanların "sened tenkidi" konusunda yeni çalışmalara ihtiyacı vardır.

Bu eseri, bu alandaki çalışmaların yeni mütevazı bir halkası olarak ilim dünyasına takdim ediyorum. Bu vesileyle eserin yayınlanmasında yardımcı olan İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Müdürü Ahmet Yıldız, tertibini yapan Dr. İsmail Kurt bey ve editör Enes Demir kardeşime teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, muvaffakiyet Rabbimizdendir.

GİRİŞ

Hadis Tenkidi, hadisin sahih olup olmadığının tesbiti, hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini belirleme amacıyla yapılan ilmî inceleme ve araştırma çalışması anlamındadır.

Her hadis, bilindiği gibi “sened” ve “metin” olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Dolayısıyla hadis tenkidi de bu iki kısım üzerinde yapılır. Hadisin kabul ve red açısından derecesinin tesbiti, hadisin sened ve metninin birlikte değerlendirilmesi mümkündür.

a. **Metin Tenkidi:** Çeşitli kriterler ışığında bir metnin sahih olup olmadığını tesbit etmeye çalışmaktır. ¹ Metin Tenkidi, en geniş anlamıyla nakledilen metnin üzerine yapılan bir çalışmadır. Amacı metnin bilimsel yöntemlerle orijinal halinin tesbit edilerek neşredilmesidir. ²

Hadisteki Metin Tenkidi, bir hadisin metninin muhtevasının doğruluğunu kontrol etmek için (Kur'ân-ı Kerîm, Sahih Sünnet, Arap Dili ve Belâgatı, akl-ı selîm, tecrübe, tarihî ve ictimaî bilgiler gibi) doğruluğundan emin olduğumuz delil ve bilgilerle karşılaştırılmasıdır.

Bir başka ifade ile hadis metninin doğruluğunun ilmî kriterlerle incelenmesi, diğer rivayetlerle karşılaştırılıp gerçeğe uygunluğunun tedkik edilmesidir. Hadisteki metin tenkidine “Dahilî Tenkid” veya “İç Tenkid” adı da verilmektedir. ³ Zira hadisin Kur'âna aykırı olması, Sahih Sünnet'le çelişmesi, Arapça dil bilgisi kurallarına aykırı olması düşünülemez.

Metin Tenkidi; hadislere karşı şüphe, kuşku ve tereddüt uyanıdırma yerine; hadisler hakkında oluşabilecek şüphe, kuşku ve tereddüdü mümkün olduğu kadar ortadan kaldırıp hadisi ilk söylendiği gibi sâfiyet ve nezâhetiyle sunabilme gayretidir.

Metin tenkidinde; hadisin metni, ilmî ölçülerle tenkid ve tahlile tabi tutulmakta, orijinalliği test edilmekte, metne dışarıdan müdahale yapıлып yapılmadığı kontrol edilmektedir. Hadis şerh kitapları ile mevzûât kitapları, metin tenkidinin açık şahitleridirler.

¹ Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 37

² Polat, *Metin Tenkidi*, s. 295

³ Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 35

b. Sened Tenkidi: Hadisi bize nakleden ravîlerin güvenilirliği üzerinde yapılan derin ilmî incelemedir. Sened Tenkidi'ne "Haricî Tenkid" veya "Dış Tenkid" adı da verilmektedir.

Herhangi bir haberin doğruluğu, haber metninden önce o haberi nakleden kaynağın güvenilirliğine bağlıdır. Dolayısıyla ilk olarak haberi nakleden ravîlerin kişiliği ve hafıza gücü ele alınmalıdır.

Sened tenkidindeki nihaî amaç, metnin korunmasıdır. Sened tedkiki, metnin sıhhatinin tesbiti için olmazsa olmaz şartıdır. Metnin bize ulaştırılmasında asıl rol sahibi olan ravî zincirindeki her şahsiyetin derinliğine incelenmesi ve güvenilirliğinin tesbiti, metne duyulan güveni perçinleştirecektir.

Sened tenkidi konusunda yapılan çalışmaların tarihi çok eskidir. Erken dönemden itibaren sened üzerine çalışmalar başlamış, cerh ve ta'dil konusundaki çalışmalara büyük ağırlık verilmiştir.

Tenkid ilminin miladî 16. yüzyılda doğduğunu iddia eden oryantalistlere verilecek en güzel cevap, 16. yüzyıldan çok önce İslâm âlimleri tarafından tefsir, hadis, fıkıh, tarih, edebiyat gibi ilimlerde tenkid kriterlerinin uygulandığı eserlerdir.⁴

İlk dönem hadis âlimleri, hadisin senedine bakılmaksızın doğrudan metninin incelenmesini uygun görmemişler, hadis tenkidinde senedin tahlil, tedkik ve tenkidine öncelik vermişler, uydurma olduğu açıkça görülen hadisleri veya senedi çok zayıf olan hadislerin metnindeki kusur ve illetleri incelemeye değer bulmamışlar, sened tenkidi barajını geçemeyen bir hadisin metnini ele almaya gerek görmemişlerdir.

Hatta bu konuda " (أَثْبَتِ الْعَرْشَ ثُمَّ انْقُضْ) "Önce tahtın varlığını isbat et, sonra süsle" vecizesi, muhaddisler arasında meşhur bir ifade olarak nakledilegelmiştir. Buna göre bir hadisin önce aslının isbat edilmesi gerekir. Asılsız olan ya da senedi çürük olan bir hadisin metnini yorumlamaya ve tenkid etmeye gerek yoktur. Bu sebeptendir ki, sened hakkında "medâr-ı ilm-i hadis" (hadis ilminin odak noktası) denilmiştir.⁵

⁴ Ebu Gudde, *İsnad*, s. 33.

⁵ Kâmil Miras, Tecrid Tercümesi, VII, 342.

Hadisi nakleden ravînin doğru sözlü olmadığını bildiği halde bunu söylemeksizin ondan rivayette bulunan kişi, Allah'ın huzurunda sorumlu olur.

İmam Müslim (ö. 261/874) diyor ki: “*Ravî, doğru sözlü ve emin olmaz da onun durumunu gayet iyi bilen kimse, bu ravîyi tanımayanlara bu durumunu bildiği halde bunu açıklamaksızın o ravîden rivayet edecek olursa; bu davranışı sebebiyle günahkâr olur, derin bilgisi olmayan müslümanları aldatmış olur.*”⁶

Söz konusu metin, dinî bir hükmün nakli olduğu içindir ki; hadis âlimlerinin ravîlerde aradıkları şartlar, ticarî muamelelerdeki şahitlikte aranan “adaletli olma” şartına göre daha hassas ve daha ağırdır.

Tirmizî (ö. 279/892) bu konuda şöyle der: “*Din için şahitliğin yerine getirilmesi, insan hakları ve malları konusundaki şahitlikten daha önceliklidir.*”⁷

Din, müslümanın en değerli varlığıdır. Dinini yaşamak ve Allah'ın rızasını gözetmekle yükümlü olan müslüman, dinin hükümlerine gönülden bağlanmak ve bu konuda kuşku ve tereddüde düşmemek için bunu nakleden kimselerde dürüstlüğü ve güvenilirliği aramak durumundadır. Bu da ancak sened tenkidi ile mümkündür.

Yahya b. Said el-Kattân (ö. 198/813) bu konuda şöyle demektedir: “*Bir kimsenin şeref ve itibariyle oynamam sebebiyle ahirette benim hasım olması, Peygamberimiz'in bana; “Benim adıma sana bir hadis ulaşır da bunun benden nakletmenin doğru olmadığı kanaatine vardığın halde sen bunu yadırgamadın”, demesinden ve Peygamberimiz'in bana hasım olmasından daha basittir.*”⁸

İsnad sisteminin amacı, hadisi rivayet eden şahsiyetleri inceleme ve araştırmaya açık tutmak demektir. Eleştiriye açık olmak, nakledilen rivayetlere ve hadislere güven duymaya, ana kaynaklar hakkında tereddüde düşenlere güven duygusu aşılama vesilesidir. Bu da ilmî emanet ve manevî mes'uliyet gereğidir.

Sened tenkidi, ictihâdî bir çalışma olup hadis ilimlerindeki yüzlerce kuralı bir arada düşünerek senedin derecesi hakkında kapsamlı değerlendirme ve sonuç itibariyle isabetli hüküm verme çabasıdır.

⁶ Müslim, *Sahih*, Mukaddime I, 28; A'zamî, *Menhec*, s. 6.

⁷ Tirmizî, *İlel*, V, 695.

⁸ Süyûtî, *Tahzîr*, s. 119; A'zamî, *Menhec*, s. .6.

Sened tenkidi, sadece kuralları bilmekle öğrenilecek bir ilim dalı olmayıp, yüzlerce hadis üzerinde bilfiil uygulama ile öğrenilecek bir ilim dalıdır. Sened tenkidi ile; hadis ilimleri, hadis ıstılahları ve nazârî kurallar amelî olarak tatbiki, hadis usulündeki teorilerin pratiğe dönüştürülmesidir.

Sened tenkidi, hadis metinlerini koruma, kollama ve bir sonraki nesle güvenilir bir şekilde nakletme konusunda ilim erbabının titizlik ve hassasiyetinin, dikkat ve itinasının zirvede olduğu bir tenkid metodudur. Sened tenkidini şeklî, sathî ve basit bir uygulama olarak nitelemek, konunun önemine vâkıf olmamaktan kaynaklanmaktadır.

Hadis âlimleri, hadis ricâli hakkındaki bilgileri yazılı olarak tesbit ettikleri için; ravîler hakkında yapılan değerlendirmeleri bugün de test etme imkânı bulunmaktadır.

İsnad sistemi, kontrol ve denetime açık olması sebebiyle ciddi, objektif, ilmî bir metot olarak kabul edilmektedir. İsnad sistemi, eldeki temel metinlerin sağlıklı olup olmadıklarının değerlendirilebilmesi için dün olduğu gibi bugün de araştırmacılara râvileri ve dolayısıyla metinleri değerlendirme imkânı vermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SENED TENKİDİNİN TARİHİ SÜRECİ

1. SENED TENKİDİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Sened Tenkidi konusuna girmeden önce bu kavramın anlaşılmasını kolaylaştırma amacıyla *sened* ve *tenkid* kelimelerinden oluşan bu ifadenin tahlili gerekir.

A. SENED

a. Sözlükte

Sözlükte *sened* (سند), dağın eteğinden yukarı olan kısmı, güvenilen kişi, sığınak ve dayanak manalarına gelir.¹

b. Hadis İstılahında

“Sened”, hadisi birbirine rivayet ederek sonrakilere ulaştıran kimselerin yani râvilerin tarihi sırasıyla zikredildikleri kısım, râvi isimleri zinciri demektir.²

Hadis Usulünde sık sık kullanılan “isnad” ise (أسند) fiilinin masdarı olup hadis metninin yolunun anlatılması anlamında kullanılmaktadır.³

Muhaddisler *isnad* ve *sened* kelimelerini zaman zaman birbirlerinin yerine kullanmaktadırlar. Bu iki kelimenin hangi anlamda kullanıldığı karinelerle anlaşılmaktadır.⁴

¹ İbn Düreyd, *Cemhere*, II, 266; İbn Faris, *Mekayıs*, III, 105.

² Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 279 bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 41,106.

³ Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 14.

⁴ Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 15.

B. TENKİD

a. Sözlükte

Tenkid” kelimesi N-K-D (نكد) fiilinin tef’îl babından masdarı olup Türkçemizde Arapçadaki ‘nakd’ veya “intikad” kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Türkçe Sözlük’te tenkid; eleştirme, eleştiri demektir. ⁵ Eleştiri ise “bir insanı, bir eseri, bir konuyu doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme işi” olarak tarif edilmektedir. ⁶

Tenkid kavramı, Türkçedeki eleştiri kelimesiyle aynı anlamda olup iyiyi kötüden, sağlamı çürükten, doğruyu yanlıştan ayırmak, daha doğrusu kötü, çürük ve yanlış eleyerek ayıklamak demektir. Aynı zamanda tenkid, bir eser, kişi veya olay hakkında hüküm yürütme, iyi ve kötü taraflarını ortaya koyma anlamına da gelir. ⁷

Arapçada “*Nakd*” (نكد); kelime anlamı itibariyle, ayıklamak, sahte parayı gerçeğinden ayırmak anlamındadır. ⁸

Nakd, Türkçeleşmiş ifadesiyle tenkid; İngilizce *criticism*, Almanca *kritik*, Fransızca *critique* kelimesiyle ifade edilmekte; bu dillerde karar vermek, hüküm vermek anlamında kullanılmaktadır.

b. Günlük Hayatta

Tenkid kelimesi halk arasında genellikle kötülemek, yermek, çürütmek şeklinde olumsuz anlamıyla kullanılmaktadır. Halbuki tenkid, yıkıcı olduğu gibi yapıcı da olabilir. Dolayısıyla tenkid, her zaman inceleme konusu olan haberin asılsızlığını, çürüklüğünü ortaya çıkarma anlamında kullanılmaz.

İlmî tenkid, bir değerlendirme çalışması olup nakledilen haberin ilmî ölçüler çerçevesinde incelenip doğru olup olmadığını, makbul olup olmadığını tesbit etme demektir.

⁵ TDK, *Türkçe Sözlük*, II, 1453, “*Tenkit*”.

⁶ TDK *Türkçe Sözlük*, I, 451, “*Eleştiri*”.

⁷ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 222 “*Eleştiri*”, s. 760 “*Tenkit*”.

⁸ İbn Manzur, *Lisan*, III, 425; Firuzâbadî, *Kamus*, I, 642; Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 33.

c. Hadis İstilahında

Sened Tenkidi anlamında kullanılan “*Nakdü'l-Esânîd*” (نقد الأسانيد) ya da kısaca “*Nakd*” (نقد); hadis istilahında birbirine yakın ifadelerle tarif edilmiştir:

Muhammed Mustafa el-A'zamî'ye göre, “*Nakd: Sahih hadisleri zayıf olanlardan ayırmak, ravîler hakkında güvenilir veya zayıf diye hüküm vermektir.*”⁹

Salâhaddin el-İdlibbî'ye göre, “*Nakd: hadisin nisbetinin sahih olup olmadığını tesbit etmeye denir.*”¹⁰

Muhammed el-Umerî'ye göre, “*Nakd: sahih hadislerin zayıf hadislerden ayırt edilmesini ve hususî manaları olan belirli lafızlarla ravîlerin durumunun tesbit eden ilimdir.*”¹¹

Bu tariflerin ortak noktası olarak; Hadis Tenkidi/ *Nakdü'l-hadis*, ya da Sened Tenkidi/ *Nakdü'l-Esânîd*, hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini tesbit etme çalışmasıdır. Hadis tenkidi, bizzat Hz. Peygamber'in sözleri ve fiillerinin tenkidi değil, rivayetin O'na olan aidiyetinin tenkit edilmesi, O'na olan nisbetinin doğruluğunun kritik edilmesidir.¹²

Tenkid kelimesinin arapça karşılığı olan “*Nakd*” (نقد) kelimesinin ism-i fâili olan “*Nâkıd*” (ناقذ) kelimesi, hadis âlimleri tarafından sahihi zayıf olandan ayırt edebilen basiretli, mütehassıs âlim anlamında kullanılmıştır.¹³

Tenkid, hakikî (otantik) olanı, sahte (apokrif) olandan ayırma çabasıdır. Güvenilirliği, değerliliği ve doğruluğunun herkes tarafından kabul edilmesi istenen her eser, tenkide muhtaçtır.

Allah Rasûlü'nün hayatının ve ifadelerinin İslâm toplumuna sağlıklı bir şekilde nakledilmesi emaneti ağır ve önemli bir görevdir.

⁹ A'zamî, *Menhec*, s. 5; Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 35

¹⁰ İdlibbî, *Menhec*, s. 30; Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 35

¹¹ Umerî, *Süâlâtü'l-Âcurrî*, s. 45; Tekineş, *İlelü'l-Hadis İlmi*, s. 4; Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 35

¹² İdlibbî, *Menhec*, s. 30; A'zamî, *Menhec*, s. 5; Tekineş, *Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı*, s. 203.

¹³ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 6

Bu görevi yerine getiren hadis âlimlerinin Allah Rasûlü'nün huzurunda mahcup olmama arzusu tenkid çalışmalarının en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

İmam Müslim (ö. 261/874) diyor ki: “*Ravî doğru sözlü ve emin olmaz da onun durumunu gayet iyi bilen kimse, bu ravîyi tanımayanlara bu durumunu bildiği halde bunu açıklamaksızın o ravîden rivayet edecek olursa; bu davranışı sebebiyle günahkâr olur, derin bilgisi olmayan müslümanları aldatmış olur.*”¹⁴

2. SENED TENKİDİNİN MEŞRÛİYETİ

Sened tenkidinin meşrûiyeti konusunda en önemli delil, Kur’ân-ı Kerîm’in fâsıkın verdiği haberin araştırılmasını emrettiği “*Ey iman edenler!. Size bir fâsık bir haber getirdiğinde onu araştırın*”¹⁵ âyeti ile şahitlerin adil ve güvenilir olmasını emreden¹⁶ âyettir.

Bu konuda diğer önemli uyarı, Hz. Peygamber’in “*Kim bilerek kasden bana yalan isnad ederse Cehennem’deki yerine hazırlansın*”¹⁷ hadisidir.

Bu âyet ve hadis, sened tenkidi konusunda hadis âlimleri tarafından önemli temel deliller olarak kabul edilmiş, nakledilen haberlerde sened tenkidi yapmanın ilahî ve nebevî bir emir olduğu ifade edilmiştir.

Nakledilen bilginin kaynaklarıyla birlikte nakledilmesi, nakledilen haberin ilk kaynağından bize ulaşmaya kadar bütün vasıtaların zikredilmesi şeklindeki isnad sistemi, müslümanların yaygın bir şekilde kullandıkları bir sistemdir.

Hz. Peygamber adına yalan bir söz nakletmeme konusundaki titizlik, hadis râvilerinin inceden inceye araştırılması anlamında sened tenkidinin doğmasına sebep olmuştur.

¹⁴ Müslim, *Sahih*, Mukaddime I, 28; A’zamî, *Menhec*, s 6

¹⁵ Hucurat, 47/6

¹⁶ Bakara, 2/282

¹⁷ Buhârî, *Sahih*, I, 199; İlim 38 (107); Müslim, *Sahih*, I, 10; Mukaddime 2, (03)

3. SENED TENKİDİNİN TARİHİ

Ümmeti uyarma, rivayetleri dikkat ve itina ile karşılama, doğru olmayan haberlere engel olma amacıyla yapılan ricâl tenkidi, asr-ı sadette başlamış, nesiller boyu artarak devam etmiştir.

A. SAHÂBENİN RİCÂL TENKİDİ

Hadisler hakkında araştırma, tenkid, tahkik ve tedkik, Hz. Peygamber (s. a. v) henüz hayatta iken, O'ndan yapılan naklin doğruluğunu tesbit amacıyla başlamıştır.¹⁸

Meselâ: Dımâm b. Sa'lebe (r. a), Hz. Peygamber'e gelerek:

– Yâ Muhammed! Senin elçin bize geldi ve Allah'ın seni elçi olarak gönderdiğini iddia ettiğini söyledi, dedi. Hz. Peygamber (s. a. v) de:

– “Doğru söylemiş” diye cevap verdi.¹⁹

Sahâbe, hak ve hakikatı söylemekten, doğru bildikleri konularda yanlış ve yanlışlık yapanı tenkit etmekten asla çekinmemişler, Hz. Peygamber'in (s. a. v) ifadesi ile başkasına ait sözün bağlayıcılığı farklı olduğu için O'ndan yapılan nakillerde hassas davranmışlardır.

İlk dönem müslümanları, Hz. Peygamber (s. a. v) ve Sünneti'nin yüce hatırına duyulan saygı ve emanet gereği; hadisi nakleden ravî doğru sözlü olduğuna inandığı biri, hatta sahâbî arkadaşı bile olsa hadisi te'kid ve tahkik etmeyi vazgeçilmez bir ilke olarak benimsemişlerdir.

Sahâbe arasında tenkid ve tahkik konusuna en çok önem veren kimselerin Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer (r. anhüm) olduğu söylenebilir.²⁰

Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014), Hz. Ebubekir'i (r. a) Peygamberimiz'in hadislerini yalana karşı koruyan ilk kimse olarak nitelendirmektedir.²¹ Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş'arî²² ve Mugire b.

¹⁸ A'zamî, *Hadis Metodolojisi*, s. 80

¹⁹ Müslim, I, 42, İman 2, (10); bkz. Buhârî, *Sahih*, I, 148, İlim 6 (63)

²⁰ A'zamî, *Menhec*, s. 10,11.

²¹ Hâkim, *Medhal*, s. 274

²² Buhârî, *Sahih*, İsti'zân 13 (6245); Müslim, *Sahih*, Âdâb 34-35-36 (2153)

Şu'be'nin (r. anhüm)²³ sahabî arkadaşlarından bile yaptıkları rivayetlere şahit istemeleri, bu titizliğin örneklerindedir. Hz. Ali (r. a) rivayette bulunanlara gerek gördüğünde yemin teklif ederek hadis rivayetindeki ihtiyatını ortaya koymuştur.²⁴

İbn Adiyy (ö. 365/976), dört halife yanında Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Selâm, Ubade b. Samit ve Enes b. Malik'in de (ranhüm) münekkid sahâbî olduklarını zikretmektedir.²⁵

Allah Rasûlü'nün yalan sözü hadis diye nakledenlere yönelik kesin uyarısı sebebiyle sahâbe döneminde hadis rivayetinde yalancılık görülmemiş, yalan sözü hadis diye uyduran hiçbir sahâbî olmamıştır. Berâ b. Azib (r. a): "*Sahâbe yalan konuşmazdı. Sadece hadisi işiten sahâbî, işitmeyenlere bildirirdi*" demiştir.²⁶

Ancak beşer olmaları itibariyle sahâbenin de hadis naklinde farkında olmadan hata işlemeleri mümkündür. Nitekim sahâbî İmran b. Husayn (r. a) hiçbir sahâbînin hadis uydurmadığını, ancak bazılarının hataya düştüklerini ifade etmiştir.²⁷

Sahâbenin birbirlerini tenkid ederken kullandıkları "*kezebe*" (كذب) kelimesi, İbn Hibbân'ın ifadesiyle Hicaz bölgesinde "*hata etti*" anlamına gelmektedir.²⁸ İbnü'l-Esîr ve Aynî'ye göre, Arap dilinde bu kelime asıl anlamında kullanıldığı gibi zaman zaman *vehme düştü, gerçek sandı*" anlamında da kullanılmaktadır.²⁹ Ekrem Ziya el-Umerî³⁰ ve Mustafa el-A'zamî³¹ de sahâbe dilindeki bu kelimenin "*hata etti*" anlamında olduğu görüşündedirler.³²

Henüz sened tenkidi ve metin tenkidi terimlerinin kullanılmadığı sahâbe döneminde hadis tesbiti ve ricâl tenkidinin genellikle hadis in doğruluğunun bizzat Hz. Peygamber'e (s. a. v) sorulması, rivayetin Kur'ân ve Sünnete arz edilmesi, hadisi nakleden kişiden şahit

²³ Buhârî, *Sahih*, Diyât 25 (6907-6908); Müslim, *Sahih*, Kasâme 39 (1689)

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 2; Hâkim, *Ma'rife*, s. 15

²⁵ İbn Adiyy, *Kâmil*, I, 47

²⁶ Ramhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 235

²⁷ İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 40

²⁸ İbn Hibbân, *Sikat*, VI, 114; İbn Hacer, *Hedy*, s. 426; *Feth*, VII, 51

²⁹ İbnü'l-Esîr, *Nihaye*, IV, 159; Aynî, *Umdetü'l-karî*, VI, 601

³⁰ Umerî, *Buhûs*, s. 85, Dipnot 1

³¹ A'zamî, *Menhec*, s. 121

³² Umerî, *Buhûs*, s. 85, Dipnot 1

istenmesi, hadisi nakleden ravîye yemin ettirilmesi ya da kimden aldığı sorulması, hadisleri kabul etmede seçici davranılması, hadisin ravîsinin araştırılması, ravîlerin doğru söyleyip söylemediklerinin sorulanması şeklinde yapıldığı görülmektedir.³³

Hiz. Peygamber (s. a. v) döneminde sadece tevsik ve itmi'nin için başvuru ricâl tenkidi, tabiûn döneminde terör, anarşi ve fitnenin artması, farklı toplum ve inançların İslâm toplumunda yaygınlaşması, uydurma hadislerin ortaya çıkışı sebebiyle giderek zaruret halini almıştır.

B. TABİÛN DÖNEMİNDE SENED TENKİDİ

Tabiûn döneminde hicrî birinci asrın sonlarına kadar tenkide uğrayanların sayısı azdır. Bunlar arasında Haris b. Abdullah el-A'ver (ö. 65/684), Âsım b. Damra (ö. 74/693), Atâ el-Horasanî (ö. 105/723) gibi tenkide uğrayanlar yanında, bid'at mezheplerinin öncülerinden Abdurrahman b. Mülcem (ö. 40/660), Muhtar es-Sekafî (ö. 67/686) ve Ma'bed el-Cühenî (ö. 80/699) gibi şiddetle tenkid edilen ravîler de vardı.³⁴

Sened tenkidi, yoğun olarak hicrî birinci asrın sonlarında başlamış, bu dönem âlimleri hadislerin senedleriyle rivayet edilmesine büyük itina göstermişlerdir. Tabiûn dönemi münekkidleri, hadislerin siyasi ve itikadî amaçlarla kullanılmasına karşı kalkan görevi üstlenmişlerdir.

Hadislerin kaynağının safiyet ve berraklığına önem veren muhaddisler, güvenilir ravîlerin senedleriyle naklettiği hadisleri incelemeye değer bulmuşlar, senedsiz rivayetleri kabul etmemişler, senedi olmayan hadislerin ilmî bir değeri olmadığını söylemişlerdir.

Tabiûn dönemi meşhur ricâl münekkidleri arasında yer alan İbn Sîrîn (ö. 110/728) bu konuda; *"Bu ilim, dindir. Dini kimden aldığınıza dikkat edin"* demiştir.³⁵

İsnad sisteminin başladığı tarih hakkında İbn Sîrîn'in şu sözü anlamlıdır: *"Önceden isnad sormuyorlardı, fakat fitne meydana ge-*

³³ Ahmed Naim, *Tecrid Tercümesi*, I, 52-56; Dümeynî, *Metin Tenkidi*, s. 54-82; Yavuz Ünal, *"Hadis Tespit Sistemi"*, s. 267-295.

³⁴ Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavlühu*, s. 160;

³⁵ Müslim, *Sahih*, I, 14; İbn Abdilberr, *Temhid*, I, 46

lince; Ravîlerinizin isimlerini bize söyleyin, demeye başladılar. Bu şekilde sünnet ehlinde olanlara bakılır ve onların hadisi alınır, bid'at ehlinde olanlara bakılır ve onların hadisleri de alınmaz oldu."³⁶

İbn Sîrîn'in sözünü ettiği fitnenin, Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle başlayan ve artarak devam eden iç anlaşmazlıklar olduğu görüşü, yaygın bir görüştür.³⁷

Hadislerin tedviniyle görevlendirilen ilk kişi olarak bilinen İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), aynı zamanda hadislerin senedleriyle nakledilmesinde azamî titizlik gösteren öncü şahsiyetlerden biridir.

Medine'de İbn Şihâb ez-Zührî'nin meclisinde İbn Ebî Ferve (ö. 136/753) hiçbir ravî ismi zikretmeksizin "قال رسول الله / Allah Rasûlü şöyle buyurdu" diyerek hadis rivayet etmeye başladığında; Zührî hemen müdahale etmiş; "Ne oluyor, Allah seni kahretsin Ey İbn Ebi Ferve!. Allah'a karşı ne kadar da cür'etlisin!. Hadisin senedini nakletmiyorsun. Bize ipi kulpu olmayan hadisleri naklediyorsun!. ."³⁸ diyerek isnadsız hadis nakletmesine engel olmuştur.

Şam'da bir hadis meclisinde; hiçbir ravî ismi zikretmeksizin "Allah Rasûlü şöyle buyurdu" diyerek hadis nakletmeye başlayan ravî Ebu Hazim'e hitaben İbn Şihâb ez-Zührî: "Ne o, ipi ve halkası olmayan hadisler görüyorum"³⁹ diyerek müdahalede bulunmuştu.

Şu'be b. Haccac (ö. 160/777), "İçinde (haddesenâ, ahberanâ) bulunmayan hadis, boş sözdür"⁴⁰ ifadesiyle senedi bulunmayan rivayetin hiçbir değerinin olmadığını dile getirmiştir.

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) bu konuda: "İsnad mü'minin silahıdır. Yanında silahı olmayan, ne ile nasıl çarpışacak?"⁴¹ diyerek isnadın caydırıcı ve koruyucu rolüne işaret etmiştir.

³⁶ Müslim, *Sahih*, I, 15; İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, I, 51

³⁷ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 48

³⁸ Hâkim, *Ma'rife*, s. 6; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 9; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 179.

³⁹ İbn Kesir, *Bidaye*, 9/345; Ebu Nuaym, *Hilye*, III, 365; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 179

⁴⁰ Râmihürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 561; Hâkim, *el-Medhal ile'l-iklil*, No, 9; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 20

⁴¹ İbn Hibbân, *Mecrihin*, I, 27; Hatîb, *Şeref*, s. 42; Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, s. 4; Süyûtî, *Tedrib*, II, 50; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 19.

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ise “*İsnad dindedir. İsnad olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi*”⁴² ifadesiyle isnadın önemini ve Hz. Peygamber’den rastgele nakilde bulunmanın mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Bu ifadeler, hicrî ikinci asrın sonlarında yaşayan tabiîn âlimleri döneminde isnada verilen önemi göstermektedir

İmam Şafiî (ö. 204/819) ise senedsiz hadislerin tehlikesine işaret etmek üzere, “*Senedsiz hadis toplayan, gece karanlıkta odun toplayan birine benzer. (Odun toplarken farkında olmaksızın eliyle tuttuğu yılan onu sokabilir)*”⁴³ demiştir.

Ebu Sa’d es-Sem’ânî (ö. 562/1166) hadislerin sahih senedlerle, güvenilir kişilerin rivayetiyle nakledilmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “*Allah Rasûlü’nün mübârek sözleri mutlaka nakledilmelidir. Bunların sıhhati, ancak sahih isnadla anlaşılabilir. İsnadda sıhhat ise güvenilir kişinin güvenilir kişiden rivayetiyle bilinebilir.*”⁴⁴

Hadis Tenkidi’nin, ilmî ve ahlakî sebebler yanında daha anlamlı ve daha önemli manevî sebepleri bulunmaktadır. Hadisleri bir sonraki nesle nakleden ravîlerin güvenilirlik derecelerinin açıklanması, İslâmî sorumluluk gereğidir.

Salâhaddin el-Alâî (ö. 761/1360): “*Senedinde zayıf bir ravînin bulunduğu bir hadisi zikreden kimse, onun sorumluluğunu almamak ve zayıflığından uzak durmak için o hadisin senedinin durumunu açıklamak zorundadır*” demiştir.⁴⁵

C. İSLÂM MEDENİYETİ KAYNAKLARINI KORUMA VE SENED TENKİDİ

İsnad sistemi, muazzam bir medeniyet kuran müslümanların bu medeniyetin muazzam ilmî kaynaklarını ilim erbabına ve gelecek nesillere en güvenilir metotlarla lekesiz nakletme amacıyla daha ilk dönemlerde eleştirel bir zihniyete, tenkitçi bir düşünceye sahip olduklarını göstermesi bakımından anlamlıdır.

⁴² Müslim, *Sahih*, I, 15; Hatîb, *Şeref*, s. 42; Süyûtî, *Tedrib*, II, 50; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 17.

⁴³ Sehâvî, *Fethu’l-mugis*, III, 333; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 20

⁴⁴ Sem’ânî, *Edebü’l-implâ*, s. 4; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 21

⁴⁵ bkz. Münâvî, *Feyzu’l-kadır*, I, 41 (03)

Peygamberimiz'in hadislerinde kullanılan isnad sistemi, İslâm tarihinin özellikle erken dönemlerinde hadis dışındaki ilim dallarında da kullanılmıştır. Fıkıh, tefsir, kıraat gibi İslâmî ilimlerde kullanılan bu sistem, edebiyat, tarih, nahiv, şiir, hikmet vb. eserlerde kullanılmıştır.⁴⁶

Meselâ: İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *Tefsir*'inde Bakara Sûresinin 36. âyetinde geçen (حِينَ) kelimesinin anlamı hakkındaki dört ayrı görüşü dört ayrı isnadla zikretmiştir.⁴⁷

Meşhur İslâm filozofu ve tabibi Ebubekir er-Razî (ö. 311/924), onüç ciltlik *el-Hâvî* kitabındaki bazı tıbbî nakillerinde isnadı kullanmış, böylece Yunan, Süryanî ve Arap birçok tabibin tanınmasına vesile olmuştur.⁴⁸

Hatib el-Bağdadî (ö. 392/1002), *Ahbâru'l-buhalâ/Cimrilerin haberleri, et-Tatfil ve 't-tufeyliyyîn/Asalaklık ve Asalak Kimseler* isimli kitaplarında nakledilen haberler ve olayları senedleriyle birlikte nakletmektedir.⁴⁹

İbn Habib en-Neysâbûrî (ö. 406/1015), *Ukalâu'l-mecânîn/Mecnunların Akıllıları* adlı kitabında mecnunların sözlerini bile senediyle zikretmektedir.⁵⁰

Tarihçi, muhaddis İbn Asâkir (ö. 571/1175), Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'nin künyesi (Ebu Bekr) hakkında dört satırlık bir sened zikretmiştir.⁵¹

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1300), *Ahbâru'l-ekkiyâ/Zekîlerin Haberleri* kitabının mukaddimesinde Abbasî halifesi Me'mun'un (ö. 218/833) amcasına naklettiği hikmetli bir sözü senediyle nakletmektedir.⁵²

İsnad, selef âlimlerine göre nakledilen bilginin veya haberin kabulü ya da reddi için ince bir ölçü ve hassas bir delil olarak nitelendi-

⁴⁶ Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 35

⁴⁷ Taberî, *Camîu'l-beyân*, I, 539 (Bakara, 2/36); Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 39

⁴⁸ bkz. Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 39

⁴⁹ Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 93

⁵⁰ Ebû Gudde, a.g.e. s. 93; İbn Habib, *Ukalâu'l-mecânîn*, Şam 134II, 1924

⁵¹ İbn Asâkir, *İbn Şihâb ez-Zührî*, s. 36; Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 40

⁵² Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 35

rilmiş, rivayet edilen hiçbir ilim senedsiz kabul edilmemiştir. Zira isnadın amacı, haberin doğruluğunun test edilmesi, doğru rivayet içine yalan-yanlış bilgilerin sızmasının engellenmesidir.⁵³

İsnad sistemi, kontrol ve denetime açık olması sebebiyle ciddi, objektif, ilmî bir metod olarak değerlendirilmiştir. İsnad sistemi, eldeki temel metinlerin sağlıklı olup olmadıklarının değerlendirilebilmesi için dün gibi bugün de araştırmacılara değerlendirme imkânı vermesi açısından değerlidir.

Bu sistem, iletişim ve haberleşme tekniklerinde henüz yeni ulaşılan **“haber kaynağının** soruşturulması ve **doğrulanması”** ve **“haber**in güvenilir birden fazla **kaynağa** başvurarak **doğrulanması”**⁵⁴ **ilkelerinin**, İslâm âlimlerince asırlarca uygulandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ravîlerin görüş ve düşüncelerinin, davranış ve uygulamalarının incelenmesi, karakter tahlili ve kişilik testi çalışmaları sonucunda ravîler, münekkid hadis âlimleri tarafından âdeta mikroskopla incelenir gibi dikkat ve itina ile incelenmiş; bu durum ilim dünyasında büyük hayranlık uyandıran “Cerh ve Ta’dil İlmi”nin doğmasına sebep olmuştur.

Batı ilim dünyasının hayran kaldığı bu isnad sisteminin tarihte benzerini göstermek mümkün değildir. Avusturya asıllı İngiliz vatan-daşı oryantalist Dr. Aloys Sprenger (ö. 1893), Kalkuta/Hindistan’da 1853 yılında basılan İbn Hacer el-Askalâni’nin *el-İsâbe*’sine yazdığı İngilizce takdimde şöyle demektedir:

*“Dünya, Ricâl İlmi (ravî biyografileri) vesilesiyle yaklaşık beş yüz bin kişinin hayatını inceleyen İslâm ümmeti gibi bir ümmet görmemiş ve asla göremeyecektir.”*⁵⁵

Burada verilen rakam, gerçekten de benzeri görülmemiş muazzam bir ilmî gayretin objektif bakış açısıyla yapılmış tesbitidir. Toplamı yüzlerce cilt tutan bu ravî biyografileri, günümüze kadar gelmiş şimdikiye kadar yapılmış en geniş kapsamlı ilmî biyografi çalışmasıdır.

Oryantalist Dr. Aloys Sprenger’in; hadis ricâlî kitaplarında biyografisi verilen ravî sayısının beşyüzbin civarında olduğu şeklindeki

⁵³ Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 95

⁵⁴ Pavlik, *Journalism and New Media*, s. 86-87

⁵⁵ İbn Hacer, *İsabe*, I, 4 (Alois Sprenger’in İngilizce takdimi)

tahmînî tesbiti, Seyyid Süleyman Nedvî (ö. 1373/1953)⁵⁶, Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi (ö. 1374/1954)⁵⁷ ve Abdülfettah Ebu Gudde (ö. 1418/1997)⁵⁸ tarafından da doğrulanmıştır.

İslâm ilim câmiasının eleştirel bakış tarzını ve özgün düşünce sistemini yansıtan ve erken dönemden itibaren uygulamaya konulan sened tenkidinin asıl amacı, hadis metinlerinin “güvenilir ravîler” tarafından nakledilip edilmediğinin test edilmesidir.

Sened tenkidi, hadisleri nakleden ravîler hakkında ön kabul veya ön yargı taşımaksızın objektif tesbitler yaparak hadis kaynaklarının güvenilirlik derecesini ortaya koyma çalışmasıdır.

Hadis tekniği açısından verilen değer hükmü, öncelikle rivayetin senedi üzerinde odaklanmış, böylece incelenmeye gerek olmayan metinler tetkik dışı bırakılmıştır. Ancak bu durum hadis metninin incelenmesine engel olmamış, ayrıca özel kriterlerle metin tenkidi de yapılmıştır.

Sened tenkidi, hadis metinlerini koruma, kollama ve bir sonraki nesle güvenilir bir şekilde nakletme konusunda ilim erbabının titizlik ve hassasiyetinin, dikkat ve itinasının zirvede olduğu bir tenkit metodudur. “Sened tenkidi”ni şekli, sathî ve basit bir uygulama olarak nitelemek, konunun özüne vâkîf olmamak demektir.

Hadis âlimleri, hadis ricâli hakkındaki bilgileri yazılı olarak tesbit ettikleri için; ravîler hakkında yapılan değerlendirmeleri bugün de test etme imkânı bulunmaktadır.

4. SENED TENKİDİ ÇEŞİTLERİ

Hadis ilimleri kitaplarında *Dirâsetü'l-Esânîd* (isnadların incelenmesi) veya *Nakdü'l-Esânîd* (isnadların tenkidi) şeklinde ifade edilen Sened Tenkidi, tarih boyunca farklı şekillerde uygulanmıştır.

A. MUHTASAR SENED TENKİDİ

Hadisin derecesi tesbit edilirken illet sebeplerine kısaca ve özet halinde temas edilmesi şeklindeki sened incelemesidir. Zehebî'nin (ö.

⁵⁶ Nedvî, *er-Risaletü'l-Muhammediyye*, s. 62, dipnot 1

⁵⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkûfu'l-akl*, I, 57

⁵⁸ Ebu Gudde, *İsnad*, s. 32 Dipnot

745/1348) *Telhisü'l-Müstedrek*'teki sened tenkidi buna örnek olarak verilebilir:

قال الحاكم في "المستدرک": حدثنا أبو بكر بن محمد بن أحمد بن بالويه، ثنا أحمد بن علي الجزار، ثنا سعيد بن سليمان، ثنا المعافى بن عمران، عن إسحاق بن عبد الله بن أبي فروة، عن يحيى بن عروة بن الزبير، عن عروة، عن عائشة رضي الله عنها، عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم، أنه كان يقرأ (وما هو على الغيب بظنين) بالظاء. قال الحاكم: هذا حديث صحيح الإسناد، ولم يخرجاه. وقال الذهبي: قلت: (إسحاق) متروك.

Yukarıdaki hadisi Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014), *Müstedrek*'te⁵⁹ zikretmiş, hadisin isnadının "sahih" olduğunu, ama Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in bu hadisi *sahih*'lerine almadıklarını ifade etmiş; Zehebî ise senedde adı geçen "İshak"ın metrûk (günlük hayatında yalancıkla suçlanan bir ravî) olduğunu belirtmiş; dolayısıyla hadisin Hâkim'in dediği gibi sahih değil, "çok zayıf" olduğuna işaret etmiştir.⁶⁰

Bu çeşit muhtasar sened tenkidi netlik ve kesinlik içermesi yanında birtakım kusurları da barındırmaktadır. Bunlar arasında, hüküm vermekte acele davranılması, hadisin isnadında bulunan bütün illetlerin belirtilmemesi, geniş bir inceleme yapılmaması ve dolayısıyla bilgi yetersizliği sebebiyle hadisin derecesini tesbit etmede tam isabet edilememesi zikredilebilir.

Bu çeşit isnad değerlendirmelerinde isnad zincirinin en zayıf tarafının -yani seneddeki en zayıf ravînin- kusurunun belirtilmesini yerli gören muhaddisler de bulunmaktadır.

Zehebî de bu görüşte olmalı ki, yukarıdaki hadisin sened tenkidiinde en zayıf ravî olan (İshak b. Abdillâh b. Ebî Ferve)'nin⁶¹ cerh durumunu zikretmekle yetinmiş olmalıdır. Burada da isnadın sıhhat derecesi en zayıf ravîye göre verilmiştir. Diğer ravîlerin durumuna temas edilmemiştir. Örnek: te yer alan senedde zikri geçen diğer ravîler sika ravîlerdir.

⁵⁹ Hâkim, *Müstedrek*, II, 252

⁶⁰ Zehebî, *Telhis*, II, 252

⁶¹ Zehebî, *Telhi*, II, 252; İbn Hacer, *Takrib*, s. 102

B. AYRINTILI SENED TENKİDİ

“Genişletilmiş Tahrîc” (التخريج الموسع) diye adlandırılan ayrıntılı sened tenkidi, hadisin isnadının derecesi tesbit edilirken çok yönlü ve ayrıntılı olarak, derinliğine yapılan incelemedir.⁶²

Hicrî 8. asırdan itibaren ayrıntılı sened tenkidi uygulaması yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu konuda en meşhur tahrîc üstadlarından olan Zeylaî (ö. 761/1360) *Nasbu'r-râye*'de ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) *el-Bedru'l-münîr*'de bu metodu başarıyla uygulamışlardır.

Ayrıntılı sened tenkidinin en önemli sebepleri şunlardır:

a. Hadisin mütevatir ya da meşhur olduğunun isbat edilmesi. Meselâ: Zeylaî, mestlerin üzerine mesh edilmesi ile ilgili rivayetleri otuz sayfa halinde tek tek Tahrîc etmiştir.⁶³

b. Hadisteki illetlerin tesbit edilmesi. Meselâ: Zebîdî, *İhyâ Şerhi*'nin mukaddimesinde⁶⁴ (. من حفظ على أمّتي أربعين حديثاً .) hadisinin tariklerini tek tek zikretmiş, Nevevî'nin söylediği gibi,⁶⁵ tariklerin çokluğuna rağmen hadisin “zayıf” olduğu hususunda âlimlerin ittifak ettiğini ifade etmiştir.

c. Hadisteki illetlerin reddedilmesi. Meselâ: Dârakutnî (ö. 385/995) *sünen*'inde⁶⁶ (إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ الْقَلْتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخُبْثَ) şeklindeki “kul-leteyn” hadisinin bazılarının iddia ettiği gibi ızdırab ile muallel olduğunu kabul etmemiş, Hadisin yirmibeş ayrı tarikini tahrîc ederek bu hadiste var olduğu söylenen illetleri reddetmiştir.

d. Hadisin sahih olduğunun isbat edilmesi. Ahmed b. Sıddık el-Gumârî (ö. 1380/1960), (أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بِأَبِهَا) hadisinin sahih olduğunu isbat etmek üzere bu hadisin tahrîci için *Fethu'l-meliki'l-aliyy* isimli eserini te'lif etmiştir.⁶⁷

e. Hadisin mevzû olmadığının isbat edilmesi. Meselâ İbn Hacer, İbnü'l-Cevzî'nin mevzû olarak nitelediği⁶⁸ (أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ تَطَوَّلَ)

⁶² bkz. Sugayyir, “*et-Tahrîcü'l-müvessa*” (التخريج الموسع)

⁶³ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 162-191 (Babu'l-mesh ale'l-huffeyn)

⁶⁴ Zebîdî, *İthaf*, I, 74-77

⁶⁵ Nevevî, *Erbeûn*, (Mukaddime), bkz. Buğa, *Vafî*, s. 8

⁶⁶ Darakutnî, *Sünen*, I, 13-23

⁶⁷ Ahmed b. Sıddık el-Gumârî, *Fethu'l-meliki'l-aliyy bi-tahrîci hadis: Medinetü'l-ilmî Aliyy*, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Mısır, 1354/1935

⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûat*, II, 215

(عَلَيْكُمْ فِي هَذَا الْيَوْمِ فَغَفَرَ لَكُمْ إِلَّا التَّائِبَاتِ فِيمَا بَيْنَكُمْ) ifadesiyle başlayan bütün hacıların mağfirete layık olacağını müjdeleyen hadisin mevzû olmadığını isbat etmek için *Kuvvetü'l-hıccac* adlı eserini te'lif etmiştir.⁶⁹

5. ELİNİZDEKİ ÇALIŞMA

Elinizdeki bu çalışmada mufassal/ayrıntılı sened tenkidi üzerinde durulacak, sened tenkidi aşamaları adım adım incelenecektir.

Hadis ıstılahında *İsnadların İncelenmesi* (دراسة الأسانيد) veya *İsnadların Tenkidi* (نقد الأسانيد) şeklinde ifade edilen sened tahlilinde, seneddeki ravîler tek tek ve toplu halde çok yönlü ilmî bir inceleme ve araştırmaya tabi tutulmaktadır.

İsnaddaki ravî zincirinde yer alan her ravînin biyografisinin dikkatle incelenmesi sonucunda her ravînin hadis rivayetindeki kuvvet derecesi tesbit edilmekte; ravînin kuvvet ve zayıflık sebepleri ayrıntılı olarak ortaya konulmaktadır.

Bu tenkid usulüne göre, isnaddaki ravîlerin doğum ve vefat tarihleri ile üstad ve talebeleri zikredilen ricâl kitaplarından yararlanılarak ravî ile üstadı arasındaki ittisal veya inkıta' tesbit edilmekte; an'ane ile rivayet eden ravînin müdellis olup olmadığı ortaya konulmakta; isnadda varsa illetler/gizli kusurlar araştırılmakta; mürselmavsûl, mevkûf, maktû hadisler ayırt edilmekte ve inceleme sonunda hadisin senedi hakkında kabul ve red açısından küllî ve nihaî bir hüküm verilmektedir.⁷⁰

6. SENED TENKİDİ LİTERATÜRÜ

Sened Tenkidi konusunda geçmişte ve günümüzde yapılan akademik ve ilmî çalışmalar bu konuya verilen önemi göstermektedir.

A. GEÇMİŞTE TAHRÎC VE SENED TENKİDİ ESERLERİ

Hadis İlimleri arasında önemli ilim dallarından biri, *Hadis Tahrîci İlmi*'dir. Hadis tahrîci, hadisin senediyle nakledildiği temel

⁶⁹ İbn Hacer, *Kuvvetü'l-hıccac fî umûmi'l-mağfireh li'l-huccac*, thk. Semir Hüseyin Halebî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut, 1408/1988

⁷⁰ bkz. Tahhan, *Usulü't-tahrîc*, s. 207; Saliman, *Dirâsetü'l-esânîd*, s. 15.

hadis kitaplarındaki yerinin belirtilmesi, hadisin kabul edilip edilmediği açısından (*sahih, hasen, zayıf* vs. şeklinde) derecesinin ilmî bir şekilde tesbit edilmesidir.⁷¹

Hadis tahrîci, genellikle sadece hadisin ana kaynaklardaki yerini tesbit edilmesi olarak görülmemiş, temel hadis kaynaklarında yer alan hadisin sened tenkidi, kabul ve red açısından derecesinin tesbiti, hadis tahrîcinin ayrılmaz bir parçası kabul edilmiştir. Bir başka ifade ile hadis tahrîci'nin iki ayrı özelliği bulunmaktadır:

Biri hadisin senediyle zikredildiği kaynaklardaki yerinin tesbiti (العزو), Diğeri hadisin sened ve metin tenkididir. (التفد)

Müttekaddim muhaddisler arasında sened tenkidi konusunda Tirmizî'nin apayrı bir yeri bulunmaktadır. Tirmizî, *Sünen*'inde tahrîc ettiği hadislerin derecelerini ve illetlerini beyan etmeye önem vermiştir.

Bugünkü anlamıyla hadis tahrîci ve sened tenkidi başlığı taşıyan eserler hicrî 8. asırdan itibaren yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Hadislerin sened tenkidini de yapan yani hadislerin sadece kaynaklardaki yerlerini değil, aynı zamanda kabul ve red açısından derecelerini de bildiren tahrîc kitaplarından pek çoğu hâlâ kütüphanelerimizde yazma eser olarak bulunmaktadır. Bunlardan matbû ve meşhur olan bazı önemli eserleri – müelliflerinin vefat tarihlerine göre– şöyle zikredebiliriz:

a. Hicrî 8. Asır

1. ZEYLAÎ, Cemalüddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî (ö. 761/1360), *Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 1393

2. _____, *Tahrîcü'l-ehâdis ve'l-âsari'l-vâkıa fî Tefsiri'l-Keşşaf li'z-Zemahşerî*, thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd, Dar İbn Huzeyme, Riyad, 1414/1994

3. İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî (ö. 774/1373), *Tuhfetü't-tâlib bi-ma'rifeti ehâdisi Muhtasari*

⁷¹ Tahhan, *Usûlü't-tahrîc*, s. 10; Bekkâr, *İlmü tahrîci'l-ehâdis*, s. 11; Abdül-mühdî, *Turuku tahrîci hadisi Rasûlillah*, s. 10; Abdülmevcud, *Keşfü'l-lisâm*, I, 28.

İbni'l-Hacib, thk. Abdülganî b. Humeyd b. Mahmud el-Kübeysî, Dar Hira, Mekke, 1. bs, 1406/1986

4. ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî eş-Şafîî (ö. 794/1392), *el-Mu'teber fî tahrîci ehâdisi'l-Minhac ve'l-Muhtasar*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî, Dâru'l-Erkam, Kuveyt, 1. bs, 1404/1984

5. _____, *ez-Zehbû'l-ibrîz fî tahrîci ehâdis Fethi'l-Aziz* (li'r-Rafîî), thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut, 1415/1994

b. Hicrî 9. asır

6. MÜNÂVÎ, Sadruddin Ebu'l-Meâlî Muhammed b. İbrahim es- el-Münâvî (ö. 803/1401), *Keşfü'l-menâhic ve't-tenakîh fî tahrîci ehâdisi'l-Mesâbih*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim, Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, Beyrut, 1. bs, 1425/2004

7. IRAKÎ, Zeynüddin Ebu'l-Fadl Abdürrahim b. Huseyn el-Irakî (ö. 804/1401), *Tahrîcü'l-ehâdis ve'l-âsari'l-vâkıa fî Minhâci'l-Beydâvî*, thk. Muhammed b. Nasır el-Acmî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1409/1989

8. _____, *Tahrîcu ehâdisi'l-Minhac fî usûli'l-fikh*, thk. Subhi es-Samerrâî, Ümmül-Kura Üniversitesi. Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî, sayı 2, Mekke, 1399; Diğer baskı: Dâru'l-Kütübî's-Selefiyye, Kahire, ts

9. _____, *el-Muğni an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr bi-tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr*, İhyâ Ulûmi'd-Din kitabının dipnotunda basılmıştır. (thk. Muhammed İsam el-Kudah, Dar İbn Hazm, Beyrut, 1. bs 2005)

10. İBNÜ'L-MULAKKIN, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısri eş-Şafîî (ö. 804/1401), *Tezkiretü'l-muhtac fî tahrîci ehâdisi'l-Minhac*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî, nşr. El-Mektebû'l-İslâmî, Dimaşk, 1. bs, 1415/1994

11. _____, *el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsari'l-vâkıa fî ş-Şerhi'l-kebîr*, thk. Mustafa Ebu'l-Gayt, Abdullah b. Süleyman ve Yasir b. Kemal, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1425/2004

12. İBN HACER, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ali b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Rafîyyi'l-Kebîr*, ta'lik Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî, Matbaatü Şeriketi't-Tıbaati'l-Fenniyye, 1384/1964

13._____, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, Hindistan baskısı: el-Matbau'l-Farûkî, Hindistan 1299; Mısır baskısı: ta'lik: Abdullâh Haşim el-Yemânî el-Medenî, Matbaatü'l-Fücaleti'l-Cedide, Kahire, 1384/1964

14._____, *Muvafakatü'l-haberi'l-haber fî tahrîci ehâdîsi'l-Muhtasar*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi ve Subhî b. Casim es-Samerraî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. bs, 1412/1992

15._____, *el-Kâfü's-şâf bi-tahrîci ehâdîsi'l-Keşşâf*, (Keşşâf zeyli olarak basılmıştır) Mısır, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, 1. bs, 1354/1935

16._____, *Netâiciü'l-efkâr fî tahrîci ehâdîsi'l-Ezkâr*, thk. Abdullâh b. Salih ed-Devserî ve Abdullâh b. Ali el-Cuaysî, Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1404 (Yüksek Lisans Tezi)

17.İBN KUTLUBUĞA, Zeynüddin Kasım b. Kutlubuga el-Hanefî (ö. 879/1474), *Munyetü'l-elmaî fî-ma fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaî*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1369/1949

18._____, *Tahrîcu ehâdîsi Usuli'l-Pezdevî*, Usulü'l-Pezdevî haşiyesinde basılmıştır. Mîr Muhammed Kütübhanne Merkezü İlmi ve Edeb, Aranbağ, Karaçi, ts.

19._____, *et-Ta'rif ve'l-ihbar bi-tahrîci ehâdîsi'l-İhtiyar* (li'l-Mavsılî), thk. Muhammed Elmas Ya'kûbî, Doktora Tezi, Mekke Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1410/1990

c. Hicrî 10. asır

20.SÜYÛTÎ, Celalüddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Menâhilü's-safâ fî tahrîci ehâdîsi's-Şifa*, thk. Semir el-Kadî, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988

21._____, *Tahrîcu ehâdîsi Şerhi'l-Mevakıf*, (li's-Seyyid eş-Şerif el-Cürcanî) Mısır baskısı: thk. Subhî es-Samerraî, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1406/1986; Lübnan baskısı: thk. Yusuf Abdurrahman el-Mer'aşlî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1. bs, 1406/1986

Hicrî 11. asır

22.ALİYYÜ'L-KARÎ, Nureddin Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Karî el-Heravî (ö. 1014/1605), *Ferâidü'l-kalâid alâ ehâdîsi Şerhi'l-Akaid* (li'l-İmam Sa'diddin et-Teftâzânî), thk. Meşhur Hasen Selman, el-Mektebü'l-İslâmî, Daru Amman, 1. bs. 1410/1990

23. MÜNÂVÎ, Zeynüddin Abdurrauf b. Ali el-Münâvî (ö. 1031/1622), *el-Fethu's-semâvî bi-tahrîci Tefsiri'l-Kadî el-Beydâvî*, thk. Ahmed Mücteba b. Nezir Alem es-Selefi, Dâru'l-Âsıma, Riyad 1. bs, 1409/1989

24. BAĞDADÎ, Abdülkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdadî (ö. 1093/1682), *Tahrîcü'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkıa elletî veradet fi Şerhi'l-Kâfiyeh fi'n-nahv*, li'ş-Şeyh Muhammed b. Hasen er-Radiyy, thk Mahmud Feccal, Nadi'l-Mıntıkati's-Şarkıyyeti'l-Edebî, Demmam, 1414/1994

Hicrî 12. asır

25. İBN HİMMAT, Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Hasen b. Himmat ed-Dimaşkî (ö. 1175/1761), *et-Tenkît ve'l-ifade fi tahrîci hâtimeti Sifri's-Seâdeh*, thk. Ahmed e-Bizra, Dâru'l-Me'mun li't-Türas, 1407/1987

26. _____, *Tuhfetü'r-ravî fi tahrîci ehâdisi Tefsiri'l-Beydâvî*, thk Ahmed Mücteba b. Nezir Âlem es-Selefi, Dâru'l-Âsıma, Riyad, 1409/1989

f. Hicrî 14. asır

27. GUMÂRÎ, Ebu'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddik el-Gumârî (ö. 1960/1380), *el-Hidâye bi-tahrîci ehâdisi'l-Bidâye* (li'bn Rüşd), thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı ve Adnan Ali Şolak, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1406/1986

28. _____, *Avâtıfu'l-letâif fi tahrîci ehâdisi Avârifi'l-mâarif* (li Ebi'l-Futûh es-Sühreverdi), thk. Edîb el-Kemedanî ve Muhammed Mahmud el-Mustafa, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke, 1422/2001

B. GÜNÜMÜZDE TAHRÎC VE SENED TENKİDİ ÇALIŞMALARI

a. İslâm Ülkelerinde Yapılan Çalışmalar

İslâm ülkelerinde son yıllarda sened tenkidi ve tahrîc ağırlıklı yoğun çalışmalar görülmektedir. Yazma eserlerin tahkiki ile ilgili akademik çalışmalarda hadis tahrîcine önem verilmektedir.

Özellikle İslâmî İlimler (İlahiyat, Şeria, Davet ve Usulüddin) Fakültelerinde Tahrîc İlmi, Tahrîc Metodları, Sened Tenkidi, Metin

Tenkidi gibi derslerin konulması ve tahrîc konulu Yüksek Lisans ve Doktora tezleri sebebiyle sened tenkidi ve tahrîc konusu birlikte veya ayrı ayrı ele alınmaktadır.

1. Hadis Tahrîci ve Sened Tenkidinin Birlikte Ele Alındığı Eserler

İslâm dünyasında sened tenkidi konusu, tarihte olduğu gibi günümüzde de genellikle hadis tahrîci konusuyla birlikte ele alınmış ve yazılan eserlerde sened tenkidi konusu, hadis tahrîci konusunu tamamlayan bir bölüm olarak ele alınmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: (Alfabetik sıralama ile)

1. *Bahsü maddeti 't-tahrîc ve dirâseti 'l-esânîd*, Telhîs: Ahmed Muhammed Bû-Karîn

2. *Durûs fî tahrîci 'l-hadisi 'n-nebevî*, Muhammed b. Abdullah el-Hudayr

3. *Dürûs fî mebâdii tahrîci 'l-hadisi 'n-nebevî*, İslâm Mahmud Derbâleh

4. *Fennu tahrîci 'l-hadis*, İzzet Ali İyd Atıyye

5. *el-Hidâye fî ilmi tahrîci 'r-rivâye*, Ömer Muhammed Abdülmunim el-Fermavî el-Mısırî, Mektebetü'l-İman, Mansura, Mısır, 1426/2005

6. *Husûlü 't-tefrîc bi-usûli 't-tahrîc ev keyfe tasîru muhaddisen?* Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddık el-Gumârî el-Hasenî el-İdrîsî, el-Mağribî et-Tancî (ö. 1280/1803) thk. Bûşrâ el-Hıdivî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000

7. *İlmu tahrîci 'l-ehâdis (Usûluhu, tarâkuhu, menâhicuhu)*, Muhammed Mahmud Bekkâr, Dar Taybe, Riyad, 2. bs. 1417/1996

8. *İlmu tahrîci 'l-hadis ve beyanü kütübi 's-sünneti 'l-müşerrafe*, Yusuf el-Mer'aşlî, Dâru'l-Ma'rife, 1429/2008

9. *İlmu 't-tahrîc ve devruhu fî hıdmeti 's-sünneh*, Abdülgafûr Abdülhak el-Bellûşî, Dr., nşr. Mucemmu'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, Medine-i Münevvere, 1. bs. 1425/2004

10. *İlmu 't-tahrîc ve devruhu fî hıfzi 's-sünneti 'n-nebeviyye*, Muhammed b. Zafir eş-Şehrî, nşr. Mucemmu'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, Medine-i Münevvere, 1. bs. 1425/2004

11. *İlmu't-tahrîc ve dirâseti'l-esânîd*, Tevfik Ahmed Sâliman, Mektebetü'r-Rüşd Nâşirun, Riyad, 1. bs. 1425/2004

12. *İrşadü'l-edîb ilâ turukı tahrîci'l-hadis*, Muhammed İbrahim Davud el-Mavsîlî, Müessesetü'r-Rayyan, Lübnan, 1416/1995

13. *el-Kavlü'l-müfid fî keyfiyyeti't-tahrîc ve dirâseti'l-mütûn ve'l-esânîd*, Muhammed Enver el-Beyyûmî, Müessesetü'l-Alyâ, Mısır, 1428/2007

14. *Keşfü'l-lisâm an esrâri hadisi seyyidi'l-enâm sallallahu aleyhi ve sellem*, Abdülmevcud Muhammed Abdüllatif, Mektebetü'l-Ezher, Kahire, 1. bs. 1404/1984

15. *Keyfe nedrusü ilme tahrîci'l-hadis?* Hamza Abdullah el-Melîbarî ve Sultan Sened el-Ukayleh, Daru'r-Razî, Amman, 1419/1998

16. *Mebâdiü't-tahrîc ve dirâseti'l-esânîd*, Ahmed b. Âyiş b. Abdillatif el-Bedr, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1425/2004

17. *Mebâhıs fî ilmi't-tahrîc ve dirâseti'l-esânîd*, Ruteybe bt. İbrahim Hattab Tahûn

18. *el-Medhal ilâ tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâr ve'l-hukmü aleyhâ*, Ebubekr Abdüssamed b. Bekr Âl Âbid

19. *Mefâtihu ulûmi'l-hadis ve turukı tahrîcihi*, Muhammed Osman el-Huşeyn

20. *Meharatü't-tahrîc ve ulûmi'l-Hadis rivâyeten ve dirâyeh*, Muhammed Ra'fet Said, Dâru'l-Vefa, Mısır

21. *Muhadarât fî't-tahrîc*, Ahmed Ma'bed Abdülkerim

22. *Muhadarât fî ilmi tahrîci'l-hadis ve nakdihi, ta'sîl ve tatbik*, Adâb Mahmud el-Hımş, Amman, 1. bs. 1420/2000

23. *el-Mufasssal fî usûli't-tahrîc ve dirâseti'l-esânîd*, Ali b. Nayif eş-Şahhûd, <http://www.almeshkat.net/vb/showthread.php?t=68784> (Erişim Tarihi: 05. 05. 2015)

24. *el-Müfid fî tahrîci'l-hadis ve dirâseti'l-ehâdis*, Muhammed Accac el-Hatib

25. *Mukaddimât havle tahrîci'l-hadis an tariki'l-mevsûati'l-elektrûniyye*, İslâm Muhammed Derbâleh

26. *Müzekkire muhtasarah fî tahrîci'l-ehâdîsi'n-nebeviyyeh*, Sami Muhammed Cadullah

27. *Şerhu kitabi Usûli't-tahrîc ve dirâseti'l-esânîd*, Bedran b. Muhammed el-Ayyarî

28. *Tabsîtu ilmi't-tahrîc*, Mustafa Süleyman en-Nedvî

29. *Tahkiku'l-makâl fî tahrîci ehâdîsi Fezâîli'l-a'mâl*, İmam Muhammed Zekerîya el-Kandehlevî, haz. Allâme Latîfu'r-Rahman el-Behrâicî el-Kasimî, Mektebetü'l-Haremeyn, Dubey, 1. bs. 1425/2004

30. *et-Tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Hâtim b. Arif eş-Şerif

31. *et-Tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Muhammed el-Huşûî

32. *et-Tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Muhammed b. Ömer Bâ-Zâmûl, Mekke Ümmül-Kura Üniversitesi, <http://uqu.edu.sa/page/ar/72214> (Erişim Tarihi: 08. 06. 2015)

33. *Tahrîcu'l-hadis*, Hemmam Abdurrahim Said, Amman

34. *Tahrîcu'l-hadis*, Ebu Sahban Ruhü'l-Kuds en-Nedvî, Müessesetü'l-Kuds, Lucknow, Hindistan, 1427/2006

35. *Tahrîcu'l-hadis, neş'etühü ve menhecîyyetühü*, Ebu'l-Leys el-Haydarâbâdî, Malezya

36. *Tahrîcu'l-hadisi'ş-şerif*, Ali Nayif Bikaî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2. bs. 1423/2002

37. *Tahrîcu'l-hadisi'n-nebevî*, Abdülganî Ahmed Cebr et-Te-mimî, Dâru'l-Kasım, Riyad

38. *et-Takniyetü'l-hadiseh fî hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye dirâse tatbîkiyye*, Abdullah Muhammed Demfû

39. *et-Ta'sîl li-usûli't-tahrîc ve kavâidi'l-cerh ve't-ta'dil*, (1. cilt-Tahrîc), Bekr b. Abdillâh Ebu Zeyd, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1. bs. 1412/1992

40. *Tevcîhü'l-inâyeh li-ta'rîfi ilmi'l-hadis rivâyeten ve dirâyeh*, Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk el-Hasenî el-İdrîsî

41. *Teysîru tahrîci'l-ehâdîs li'l-mübtediîn*, Amr Abdül-Mun'im Selîm et-Tantâvî,

42. *Tuhfetü't-hırric ilâ edilleti't-tahrıc*, İkbâl Ahmed Muhammed İshak

43. *et-Turuku'l-ilmıyye fı tahrıcı'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, Abdülaziz b. Salih el-Luhaydan, Riyad,

44. *Turuku tahrıcı hadisi Rasûlillah sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebu Muhammed Abdülmühdî b. Abdilkadir b. Abdilhâdi, Dâru'l-İ'tisam, Kahire, 1407/1987

45. *Turuku tahrıcı'l-hadis*, Sa'd b. Abdillah Âlü Humeyd, Haz. Ebu Ubeyde Mahir b. Salih Âlü Mubarek, Daru Ulûmi's-Sünneh li'n-Neşr, Riyad, 1. bs. 1420/2000

46. *Usûlü't-tahrıc ve dirâseti'l-esânîd*, Mahmud et-Tahhan, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut, 2. bs. 1401/1981

47. *Usûlü't-tahrıc ve turuku tahrıcı'l-ehâdis*, Şakir Zeyb Feyyaz

48. *Usûlü't-tahrıc ve dirâseti'l-esânîdi'l-müyessera*, İmad Ali Cuma, Daru'n-Nefais, 1425/2004

49. *el-Vadh fı fenni't-tahrıc ve dirâseti'l-esânîd*, Telif: Ürdünlü Hadis Üstadları, Dâru'l-Hamid, Amman, 1425/2004

2. Sened Tenkidi Konusunda

Müstakil Eserler

İslâm dünyasında sened tenkidi konusu, genellikle tahrıc konusuyla birlikte mütalâa edildiği için bir başka ifadeyle sened tenkidinin tahrıc konusunu tamamlayan bir konu olarak ele alınması sebebiyle bu konuda kaleme alınan müstakil eser sayısı azdır.

Yine de bu konuda tesbit edebildiğimiz Arapça birkaç müstakil eser şunlardır:

1. *Dirâsetü'l-esânîd*, Tevfik Ahmed Sâliman, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1427/2006

2. *Dirâsetü'l-esânîd*, Abdülaziz el-Useyim

3. *Dirâsetü'l-esânîd*, Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte,

4. *el-İrşad ilâ keyfiyyeti dirâseti'l-isnâd*, Rıda Zekerıyya Hamide, 2. bs. 1429/2008

5. *İşrûne hadisen min Sahihi'l-Buhârî, dirâsetü esânîdiha ve şerhu mutûniha*, Abdulmuhsin b. Hamed el-Abbad

6. *Menhecü dirâseti 'l-esânîd ve 'l-hukmü aleyhâ*, Velid b. Hassen el-Ânî Daru'n-Nefâis, 1420/1999

7. *el-Menhecü 's-sahîh fi 'l-hukm ale 'l-hadisi 'n-nebeviyyi 's-sahih*, Adil Mürşid

8. *et-Te'sis fi dirâseti 'l-esânîd*, Umer İmam Ebubekr, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, ts

9. *Teysirü dirâseti 'l-esânîd li 'l-mübediîn*, Amr Abdül-Mun'ım Selîm, Daru'z-Ziya, Tanta, 1. bs. 1421/2000

10. *Turuku 'l-hukm ale 'l-hadis bi 's-sihhati evi 'd-da'f*, Abdülmühdi Abdülkadir, Mektebetü'l-İman, 1. bs. 1428/2007

b. Ülkemizde Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde sened ve ricâl tenkidi konusunda yapılan değerli akademik çalışmalar bulunmaktadır.⁷² Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Kitap ve Tezler

1. *Geleneğin Altın Zinciri Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad*, Ayhan Tekineş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1. bs. 2006

2. *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, Habil Nazlıgül, Süleyman Doğanay, Salâhattin Polat, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

3. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri İle İlgili Çalışmalar*. Ahmet Yücel, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

4. *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Yavuz Ünal, Etüt Yayınları, Samsun, 1999.

5. *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği Meselesi*, Abdullah Karahan, İstanbul 2005

6. *Hadiste İsnad ve Metin Tenkidi*, Mehmet Özşenel, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans Programı "Hadis" kitabı, 9. Ünite, Eskişehir, 2010

7. *Hadiste Ricâl Tenkidi*, Emin Aşıkkutlu, İFAV Yayınları İstanbul, 1997

8. *Hadis Tenkidi, Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Salih Karacabey, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2001.

⁷² Geniş bilgi için bkz. Ürkmez, Ahmet, "Tenkit Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografyası" EKEV Akademi Dergisi, Yıl, 17 Sy., 55 (Bahar 2013), ss. 201-224

9. *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Mehmet Hatipoğlu (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1962

10. *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*. M. Said Hatipoğlu, Otto Yayınları, Ankara, 2009

11. *Tahrîc Literatürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri*, Ali Budak, 2008, Anakara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 319 s.

12. *Toplumsal Hafıza/Hadis Rivâyet Ağı*, Recep Şentürk, terc. Mehmet Fatih Serenli, Gaye Kitabevi Dağıtım, 2004

2. Makale ve Tebliğler

1. *Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları*, Emin Aşıkkutlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 2001 sayı 20, ss49-80.

2. *Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Mahiyeti*, İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001, ss. 189-212.

3. *Hadislerde İsnad Sistemi*, Mustafa Karataş, Diyanet İlmî Dergi, yıl: 2003, c. 39, sayı4, ss. 71-74 http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D00033_/2003_c39/2003_c39_4/2003_c39_4_KARATASM.pdf Erişim tarihi: 21. 07. 2015

4. *Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı*, Ayhan Tekineş, Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Sakarya, 1996. ss. 199-210

5. *Ricâl Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri*, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2004, 2 (1) ss. 27-137.

6. *Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri*, Ali Arslan, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 1, sayı 2, Zonguldak, 2014, ss. 53-78.

c. Değerlendirme

Ülkemizde yapılan, yukarıda bir kısmının isimleri verilen, kendilerinden yararlandığımız akademik çalışmalarda; hadis tenkidi genel olarak ele alınmış, isnad sistemi incelenmiş, sened ve metin tenkidinin önemi vurgulanmış; ancak bu eserlerde uygulamalı olarak sened tenkidi aşamaları, ya da isnada hüküm verilmesi için izlenecek metotlar üzerinde fazla durulmamıştır.

Sened tenkidinin uygulamalı olarak incelenmesi ile tarihî sened tenkidi çalışmalarının doğruluğu ve güvenilirliği test edilmiş olacak ve bu konuda yeni çalışmalara zemin hazırlanacaktır.

Böylece sadece hadis âlimlerinin “eskilerden nakil” ile yetinmeyip erken dönemden günümüze kadar bu kadîm metodu devam ettirdikleri görülecek, ricâl tenkidindeki objektif ilmî ölçüler değerlendirilecektir.

Metin tenkidinden önce sened tenkidinin yapılmasının gerekliliği tatışılmaz bir konudur. Zira senedi çürük bir rivayetin metin tenkidine ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla günümüzde batıda-doğuda dikkat çekilen *metin tenkidi* çalışmalarında olmazsa olmaz şartlardan biri, sened tenkidi önceliğidir.

Dolayısıyla sened tenkidi, başlamış ve sona ermiş, tarihe damgasını vurmuş, canlılığını kaybetmiş ilmî çalışmalardan biri olmayıp önemini ve değerini günümüzde de hâlâ korumaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

SENED TENKİDİ AŞAMALARI

SENED TENKİDİNDE YOL HARİTASI

Sened tenkidinde gözetilecek en önemli husus, inceleme ve araştırmada izlenecek metodun tesbitidir. Sened tenkidi sonucu isabetli bir hüküm elde edebilmek için düzenli, sistemli ve ilmî bir metodun izlenmesi, muhtemel yanlışlıkların önüne geçecektir.

Münekkid hadis âlimlerinin ve tahrîc üstadlarının “Sened Tenkidi” uygulamalarında genel olarak izledikleri yol haritası şu şekilde özetlenebilir:

• BİRİNCİ AŞAMA: Hadisin Senedinin İncelenmesi

Hadisin senedinde yer alan ravîlerin ricâl kitaplarındaki görüşler ışığında ittisal ve inkıtâ’, adalet ve zabt açısından tek tek incelenmesi, ravîlerin cerh ve ta’dili hakkında nakledilen görüşlerin ilmî kriterlerle değerlendirilmesi

• İKİNCİ AŞAMA: Farklı Tariklerin Araştırılması

Hadisin bütün tariklerinin araştırılması, bütün rivayetlerinin toplanması, mütâbi’ ve şahidlerin tesbiti, senedlerin birbirlerini takviye etme imkânının araştırılması, birbirlerini takviye edebilecek veya takviye edemeyecek rivayetlerin ayırte edilmesi.

• ÜÇÜNCÜ AŞAMA: Geçmiş Eserlerden İstifade Edilmesi

Ele alınan hadisin kabul ve red açısından derecesi hakkında daha önce nihaî hüküm veren muhaddisler varsa, verdikleri hükümlerin tesbit edilmesi, bu hükümlerin dikkate alınması ve bu hükümlerden yararlanılması. Bu durum zamandan ve emekten tasarrufun, münekkid ve muhakkik hadis âlimlerine hürmetin; geçmiş âlimlerin takvâ ve ihlasları yanında ilim ve tettebbu konusundaki muazzam gayretlerinin takdiri gereğidir.

• DÖRDÜNCÜ AŞAMA: Nihâî Hüküm Verilmesi

Elde edilen veriler ışığında isnadın kabul ve red açısından derecesi, açık ve özlü bir ifade ile beyan edilerek küllî ve nihâî bir karar verilmesi. Zira sened tenkidinin, hadis usulünün ve hadis ilimlerinin asıl amacı, hadisin güvenilirlik derecesinin ortaya konulmasıdır. Böylece iman, ibadet, ahlak, muamelat, sağlık, eğitim, yönetim, hukuk, ekonomi ve diğer konulardaki nebevî mesajı bize sunanların güvenilirlik durumu, ilmî bir yaklaşımla ortaya konulacaktır.

A. SENED TENKİDİNDE ÖN TESBİTLER

Sened Tenkidi çalışmalarında ilk tesbit, ele alınacak hadis hakkında derin bir inceleme ve araştırmaya gerek olup olmadığı konusudur. Bu konuda birkaç önemli noktaya işaret etmek yerinde olacaktır.

a. Hadisin Merfû veya Mevkûf Olduğunun Tesbiti

Ele alınacak hadisin senedi incelenmeden önce bilinen tarikleri toplanmalı, hadisin merfû veya mevkûf, mürsel veya mavsûl, zayıf veya mevzu olup olmadığı ahkâm hadisleri ya da tefsirle ilgili hadislerden olup olmadığı tesbit edilmelidir. Bir başka ifade ile önce hadis tahrîc edilmeli, sonra senedi incelenmelidir.

Ön tesbit olarak aynı hadisin farklı tariklerinin araştırılması, hadis hakkında genel hatlarıyla bilgi edinmemizi sağlayacak, ravîlerin isimleri, nisbeleri, aralarındaki ittisal, tedlîs ve benzeri durumlarda ön bilgi sahibi olmamızı temin edecek, hadiste tashîf olup olmadığı tesbit edilecektir.

Meselâ: Elimizde “*Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalış. Yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış*” şeklinde tercüme edilen, halk dilinde meşhur olan bir hadis bulunmaktadır:

إِعْمَلْ لِدُنْيَاكَ كَأَنَّكَ تَعِيشُ أَبَدًا، وَاعْمَلْ لِآخِرَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ غَدًا.

Bu hadis, halk dilinde meşhur olmasına rağmen, ne gariptir ki, *el-Makasidü'l-hasene* ya da *Keşfü'l-hafâ* gibi halk dilinde meşhur ha-

disleri inceleyen kitaplarda yer almamaktadır. Aynı hadis, mevzû hadislerle ilgili kitaplardan sadece Elbânî'nin *Silsiletü'z-zaîfe ve'l-mevzûa* kitabında yer almaktadır. ¹

Öncelikle bu hadisin merfû veya mevkûf olup olmadığı incelendiğinde, hadisimizin hem merfû hem de mevkûf olarak rivayet edildiği görülecektir.

1. Senedli Mevkûf Rivayet

Hadisimiz, Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan (r. a) mevkûf olarak rivayet edilmiştir:

– İbnü'l-Mübarek (ö. 181/797), *Kitabü'z-zühd*'de senediyle Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan (r. a) mevkûf olarak şu lafızla rivayet etmektedir. ²

إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ، فَأَوْعَلْ فِيهِ بِرْفَقٍ، وَلَا تَبْغِضْ إِلَى نَفْسِكَ عِبَادَةَ رَبِّكَ، فَإِنَّ الْمُنْبِتَ لَا سَفْرًا قَطْعَ، وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى، وَأَعْمَلْ عَمَلِ امْرِئٍ يَظُنُّ أَنْ لَا يَمُوتَ أَبَدًا، وَاحْذَرْ حَذَرَ امْرِئٍ يَخْشَى أَنْ يَمُوتَ عَدَا.

– İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Garibü'l-hadis*³ ve *Uyûnü'l-ahbâr*⁴ kitaplarında senediyle Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan (r. a) mevkûf olarak şu lafızla rivayet etmektedir. ⁵

أُخِرْتُ لِدُنْيَاكَ كَأَنَّكَ تَعِيشُ أَبَدًا، وَأَعْمَلْ لِأَخْرَجَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ عَدَا.

– İbn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894), *Islahu'l-mal*'de senediyle mevkûf olarak aynı lafızla rivayet etmekte, ancak sahâbî ismi musahhaf olarak (Abdullah b. Ömer) şeklinde geçmektedir. ⁶

İbn Ebî Üsame (ö. 282/895), *Müsned*'inde Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan (r. a) mevkûf olarak şu lafızla rivayet etmektedir. ⁷

إِعْمَلْ لِدُنْيَاكَ كَأَنَّكَ تَعِيشُ أَبَدًا، وَأَعْمَلْ لِأَخْرَجَتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ عَدَا.

¹ Elbânî, *Zaîfe*, I, 20 (08)

² İbn Mübarek, *Zühd*, s. 469 (1334); Elbânî, *Zaîfe*, I, 20 (08)

³ İbn Kuteybe, *Garibü'l-hadis*, I, 286

⁴ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbar*, I, 273

⁵ İbn Kuteybe, *Garibü'l-hadis*, I, 286, *Uyûnü'l-ahbar*, I, 273

⁶ İbn Ebi'd-Dünya, *Islahu'l-mal*, (48)

⁷ bkz. Heysemî, *Zevâidü Müsnedi'l-Haris*, (1093)

2. Senedsiz Mevkûf Rivayet

Hadisimizi senedsiz mevkûf olarak rivayet edenler arasında Kurtubî,⁸ Ebubekr İbnü'l-Arabî,⁹ İbn Atıyye¹⁰ ve Nahhas¹¹ bulunmaktadır ama bu rivayetlerde Abdullah b. Amr (r. a) yerine Abdullah b. Ömer (r. a) denilerek tahrîf yapılmıştır. Hadisimizi Cahız,¹² İbn Abdi Rabbih¹³ ve İbn Abdilberr¹⁴ ise Abdullah b. Amr'dan (r. a) mevkûf olarak nakletmişlerdir.

3. Merfû Rivayet

Hadisimiz, Abdullah b. Amr b. el- Âs, Enes b. Malik ve Ebu Hureyre'den (r. anhüm) senediyle merfû olarak rivayet edilmiştir:

– Kudaî (ö. 454/1062), *Müsnedü's-Şihâb*'da Ebu Hureyre'den (r. a) merfû olarak şu lafızla rivayet etmektedir.¹⁵

أَصْلِحُوا دُنْيَاكُمْ، وَاعْمَلُوا لِآخِرَتِكُمْ، كَأَنَّكُمْ تَمُوتُونَ غَدًا.

– Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Abdullah b. Amr b. el- Âs'dan (r. a) senediyle merfû olarak şu lafızla rivayet etmektedir.¹⁶

إِنَّ هَذَا الدِّينَ مَتِينٌ، فَأَوْعِلْ فِيهِ بِرِفْقٍ، وَلَا تَبْغِضْ إِلَى نَفْسِكَ عِبَادَةَ رَبِّكَ، فَإِنَّ الْمُنْبِتَ لَا سَفْرًا قَطْعَ، وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى، وَاعْمَلْ عَمَلْ أَمْرٍ يَظُنُّ أَنْ لَا يَمُوتَ أَبَدًا، وَاحْذَرْ حَذَرَ أَمْرٍ يَخْشَى أَنْ يَمُوتَ غَدًا.

– Deylemî (ö. 509/1115), *Müsnedü'l-Firdevs*'te Enes b. Malik'den (r. a) merfû olarak şu lafızla rivayet etmektedir.¹⁷

أَصْلِحُوا دُنْيَاكُمْ، وَاعْمَلُوا لِآخِرَتِكُمْ، كَأَنَّكُمْ تَمُوتُونَ غَدًا.

⁸ Kurtubî, *Tefsir*, IVIII, 461

⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 512

¹⁰ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 32

¹¹ Nahhas, *Maâni'l-Kur'an*, VI, 305

¹² Cahız, *Buhalâ*, s. 31

¹³ İbn Abdi Rabbih, *el-Ikdü'l-ferîd*, II, 306

¹⁴ İbn Abdilberr, *Behcetü'l-mecâlis*, II, 345

¹⁵ Kudaî, *Müsnedü's-Şihâb*, v. 60/B; Elbânî, *Zaîfe*, I, 266 (874)

¹⁶ Beyhakî, *Sünen*, III, 28, (4744); *Şüabü'l-ıman*, III, 402, Sıyâm 23, (3886); Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 12, (1201); Elbânî, *Daife*, I, 21 (08); *Daifu'l-Cami*, s. 138 (138)

¹⁷ Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 532 (1089)

Hadisimizin ön tesbitinde Irakî'nin tesbiti önemlidir. Irakî, *Tahrîcü'l-İhyâ*'da hadisi Beyhakî'ye nisbet etmekte, Beyhakî'nin; “*Hadis mavsûl, mürsel, mevkûf ve merfû olarak rivayet edilmiştir. Hadiste ıztırab bulunmaktadır. Buhârî Tarih’de mürsel rivayeti tercih etmiştir*” sözünü nakletmektedir.¹⁸

Hadisimizin Abdullah b. Amr b. el-Âs (r. a) tarikiyle mevkûf olduğu, merfû olarak sahih ve makbul rivayetinin bulunmadığı şeklindeki ön tesbitten sonra hadisimizin farklı senedlerindeki ravîlerin biyografileri tek tek incelenmelidir.

Bu ön tesbit, hadis hakkında genel bir bilgi edinmemize vesile olacak, gayet tabîi bu konuda daha önce verilen hükümlerden istifade edilerek nihaî hüküm verilecektir.

b. Metni “Mevzû” Hadislerin Sened Tenkidinin Gereksizliği

Metni Kur’ân-ı Kerim’in özüne, ruhuna ve zarûrat-ı diniyeye açıkça aykırı olan, asılsız ve bâtil oldukları ilk bakışta anlaşılan hadislerin senedlerini araştırma, senedleri varsa bunların tenkidıyla meşgul olma gereksiz görülmüştür.

Bu çeşit hadislerin mevzûat kitaplarında pek çok örneği vardır. Meselâ: (النَّبِيُّ لَا يُؤَلَّفُ تَحْتَ الْأَرْضِ) “*Peygamber yer altında bin yılı tamamlamaz.*”

Yani Hz. Peygamber’in vefatından sonra bin yıl geçmeden kıyamet kopar şeklinde hadis diye halk arasında meşhur olan söz, bâtil (باطل) ve asılsız (لا أصل له) bir sözdür. Zira kıyametin ne zaman kopacağını tarih vererek bildiren her ifade bâtildir. Bu çeşit ifadeler, Kur’ân-ı Kerim’in “*Kıyametin bilgisi yalnız Allah nezdindedir.*”

(إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ)¹⁹ şeklindeki açık nassına aykırıdır.

İzzüddin ed-Dîrînî (ö. 694/1295),²⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373),²¹ Süyûtî (ö. 911/1505),²² Sehâvî (ö. 911/1505),²³ İbnü'd-Deyba' (ö.

¹⁸ Gazzalî, *İhyâ*, I, 349; IV, 77 (Irakî'nin dipnotu)

¹⁹ Lokman, 31/34

²⁰ Dîrînî, *ed-Düreru'l-mültekata*, bkz. Sehâvî, *Makasid*, s. 443 no, 1243

²¹ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, I, 25

²² Süyûtî, *Hâvî*, II, 166

²³ Sehâvî, *Makasid*, s. 443 (1243)

944/1537),²⁴ Ali el-Karî (ö. 1014/1605),²⁵ Aclûnî (ö. 1162/1749)²⁶ ve Hût el-Beyrûtî (ö. 1276/1860)²⁷ bu ifadenin *bâtıl ve asılsız* olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çeşit mevzû olduğu gayet açık olan hadislerin senedi ile meşgul olmak, vakit ve emek kaybına sebep olacaktır. Hatta bu çeşit mevzû hadislerin bir kısmının senedi bile yoktur. Sadece bunların “asılsız, bâtil ve mevzu” olduklarının vurgulanması yeterlidir.

c. Sahihayn Hadislerinin Sened Tenkidinin Gereksizliği

Ümmetin âlimlerinin büyük çoğunluğunun genel olarak güvenilir kabul ettiği *Sahihayn*'daki bir hadis için sened tenkidi yapılması, derin araştırma ve inceleme yapılması, zaman ve emek kaybına yola açacak, varılacak sonuç büyük bir ihtimalle değişmeyecektir.

İncelenecek hadis, Buhârî ve Müslim'in her ikisinin *sahih*'lerinde veya birinin *sahih*'inde yer alıyorsa pek çok ilim erbabına göre hadisin senedinin derinliğine incelenmesine gerek yoktur.

Buhârî ve Müslim'in her ikisinin *Sahih* 'lerinde aynı sahâbîden muttasıl senedle naklettikleri “*müttefakun aleyh*” hadisler ile Buhârî ve Müslim'in her birinin ayrı ayrı muttasıl olarak naklettikleri hadisler, muhaddislerin büyük çoğunluğunun görüşüne göre “*sahih*” olarak kabul edildiği için sened tenkidi açısından yeni inceleme ve araştırmaya tabi tutulmaz.

Buhârî ve Müslim'in seçiciliği, titizliği ve ilmî ölçülerdeki hasasiyeti sebebiyle *Sahih* 'lerinde muttasıl senedlerle naklettikleri hadislerin *sahih* olduğu konusunda muhaddislerin büyük çoğunluğu ittifak etmiştir.

Bu durum, Nesaî (ö. 303/915), Ebu İshak el-İsferayînî (ö. 418/1027),²⁸ Ebu Nasr es-Siczî,²⁹ Cüveynî (ö. 478/1085),³⁰ Ebu Tahir

²⁴ İbnü'd-Deyba', *Temyîz*, s. 200 (1531)

²⁵ Ali el-Karî, *Esrâr*, s. 353 (557); Ali el-Karî *Uydurma Hadisler*, s. 281 (379)

²⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 417 (2799)

²⁷ Beyrûtî, *Esne'l-Metâlib*, s. 334 (1634)

²⁸ İbn Hacer, *Nüket*, II, 377

²⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 26

³⁰ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 19

es-Silefî (ö. 576/1180)³¹ İbn Salâh (ö. 643/1245)³² Nevevî (ö. 676/1245),³³ Salâhaddin el-Alâî (ö. 761/1360), İbn Haldun (ö. 808/1406)³⁴ ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî (ö. 1176/1762)³⁵ gibi birçok âlim tarafından "icmâ'" ifadesiyle tavsif edilmiştir,

Nesaî; "Ümmet, bu iki kitabın sahih olduğu ve bunlardaki hadislerle amel etmenin vacib olduğu üzerinde icmâ' etmiştir"³⁶ ifadesiyle bu konuda icmâ' dan sözeden ilk muhaddis olarak bilinmektedir.³⁷

Ebu İshak el-İsferayînî: "Hadis âlimleri, sahihayn'ın içerdiği haberlerin, bazı tariklerinde veya bazı ravileri hakkında ihtilaf bulunsa da, şeriat sahibinden naklinin kesin olduğunda icmâ' etmişlerdir, demiştir."³⁸

Buhârî'nin bir, Müslim'in iki hadisini *Mevzûat*'a alması ve pek çok tavizsiz hükmü sebebiyle müteşeddid (değerlendirmeleri sert) âlimler arasında zikredilen İbnü'l-Cevzî bile *Sahihayn* hadislerinin ricâlinin araştırılmasını gereksiz görmektedir: "Muvatta, Müsned-i Ahmed b. Hanbel, Sahihayn ve Sünen-i Ebî Davud ve benzeri kitapların dışında bir hadis görürsen ona bak. Eğer sahih, hasen rivayetlerden bir benzeri varsa onu al. Kuşkuya düştüğün ve ana kaidelere muhalif görünen hadisin senedindeki ricâlini araştır."³⁹

Bu konuda Nevevî'nin ifadesi son derece açıktır: "*Sahihayn*, içerdikleri hadislerin tamamının sahih olması özelliği ile diğer kitaplardan ayrılmaktadır. Bu hadisler hakkında herhangi bir incelemeye gerek duyulmamakta, hatta bu hadislerle amel edilmesi vacip kabul edilmektedir. Bu iki kitap dışındaki kitaplarda yer alan hadislerle, ancak bu hadisler incelenip sahih hadis şartlarını taşıdıkları tesbit edildikten sonra amel edilebilir."⁴⁰

³¹ Irakî, *Fethu'l-mugîs*, s. 45

³² İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 28

³³ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 20

³⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 788

³⁵ Dehlevî, *Huccetullahü'l-baliğa*, I, 386

³⁶ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 14

³⁷ Hatiboğlu, *Eleştiriler*, s. 4

³⁸ İbn Hacer, *Nüket*, II, 377

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûat*, I, 99

⁴⁰ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 20

Hafız Salâhaddin el-Alâî ise İslâm ümmetinin Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde müsned olarak naklettikleri her haberin sahih olduğu, yeniden tetkiklerine gerek olmadığı konusunda ittifakın bulunduğunu ifade etmektedir.⁴¹

İbn Haldun da *Sahihayn* hadislerinin hadis literatüründe apayrı yeri olduğunu ifade eden âlimlerdendir: “*İsnadlardaki bazı kişiler hakkında gaflet, su-i hıfz, zayıflık ve itikad bozukluğu gibi bir cerh görürsek bu hadisin sahihliğine tesir eder ve hadisi zayıflatır. Ancak, “Bu durum, Sahihayn hadisleri için de geçerlidir” deme! Zira ümmet içinde eskiden beri bu iki eserin kabul edilip içlerindeki hadislerle amel edilmesi hususunda icmâ’ varid olmuştur.*”⁴² Ancak burada asıl vurgulanan husus, *Sahihayn* hadisleri hakkındaki icmâ konusu değil; *Sahihayn* hadislerindeki sened ricâlinin günümüzde yeniden ele alınıp tahlil ve tenkidinin yapılmasının gereksiz oluşudur.

Sahihayn hadisleri hakkındaki icmâ’ konusu ise farklı bir inceleme konusudur. Buhârî ve Müslim’in ilmi kişilikleri, eserlerinin pratik ve tarihî değeri ve zaman zaman içerikleri hakkında son yıllarda özellikle yenilikçi, oryantalist, modernist ve rasyonalist araştırmacılar tarafından birtakım eleştiriler yapılmış, bu eserlerin de beşerî bir gayret sonucu telif edilmesi sebebiyle tenkid edilmesi gerektiği vurgulanmış, *Sahihayn* hadislerinden illetli görülüp tenkid edilen bazı hadisler sebebiyle *Sahihayn* hadislerinin tamamının sıhhati hakkındaki icmâ’ın varlığı tartışılmıştır.⁴³

⁴¹ Alâî, *en-Nakdû’s-sahih*, s. 27; Memduh, *Tenbih*, s. 12

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 788

⁴³ M. Yaşar Kandemir, *Sahihayn’a Yöneltilen Tenkidlerin Değeri*, s. 335; Salâhaddin Polat, *Buhârî’nin Sahih’ine Yapılan Bazı Tenkidlerin Değerlendirilmesi*, s. 237-255; M. Emin Özafşar, *Rivayet İlimlerinde Eser Karizması*, s. 5,6,58; Kâmil Çakın, *Buhârî’nin Otoritesini Kazanma Süreci*; M. Said Hatiboğlu, *Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri*, s. 1-14, Nuri Tuğlu, *Eser Karizması mı? Musannif Karizması mı?* s. 51-70. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 109; Enbiya Yıldırım, *Sahihân üzerine İcmâ Meselesi*, s. 361-369; Muhammed Beyler, *Sahihayn Hakkındaki İcmâ Nakillerinin Tespit, Tahlil ve Tahkiki*. Konuyla ilgili Arapça eserlerden bazıları şunlardır: Mhmud Said Memduh, *Tenbih*, s. 12; Hafız Senâullah ez-Zâhidî, *Ehâdisü’s-Sahihayn beynez-zan vel-yakîn*; Huseynî, *Küllü mâ fi’l-Buhârî sahih*, Uteybî, *Mekânetü’s-sahihayn*

d. Sahihayn Hakkında Yapılan Eleştirilerin İlmî Değeri

Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerindeki hadislerin "sahih olduğu ve kabulünde ümmetin *icmâ*'ın bulunduğu" ifadesinin pratik anlamı ve tarihî değeri çok büyüktür. Zira bu ve benzeri ifadeler, sadece mücerret övgü ifadeleri olmayıp yüzyıllardır büyük bir hassasiyetle yapılan ilmî tenkid ve tartışmalar sonunda bu eserler hakkında verilen "ilmî takdir" ifadeleridir.

Rivayet tarihinde çok titiz nakil yöntemleri uygulanarak vücuda getirildiği itiraf edilen Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri gibi temel eserlerin "*sorgulanmaz mevki*" kazandığı iddiası doğru değildir. Zira "ismet" sıfatının peygamberlere has olduğunu kabul eden Ehl-i sünnet âlimleri, imamlarının, üstadlarının ve büyüklerinin *zelle* ve *hefve* türünden yanlışlıklarını ilim tarihi boyunca edeble ve insafla tenkid etmekten geri kalmamışlardır. Ancak Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri gibi ana kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerin Kur'an'a ve temel İslâmî prensiplere, tarihî hakikatlere, bedihî gerçeklere aykırı olduğu iddiaları ve eleştirilerinin yersiz, isabetsiz ve yanlış oldukları tek tek isbat edilmiştir.

Genel olarak ve belirli şartlarla ümmet tarafından kabule layık görülen; kaynakları, nüshaları, rivayet tekniği ve içeriği bakımından yapılan eleştirilerde son tahlilde haklı çıkan "*Sahihayn*" gibi eserler, tarih boyunca dikkatle okunduğu, Muhakkik ve münekkid âlimler tarafından rivayetleri didik didik incelendiği için doğrularının yanlışlarına oranı sebebiyle "toptan kıymet" ifade etmiş, ümmetin âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından daima takdir edilmişlerdir.

Muhaddislerin binlerce, yüzbinlerce hadis ezberledikleri nakleldiğinde bunu "matematiksel problem" olarak gören ve bu çeşit rivayetleri asılsız menâkıb türünden "efsanevî rivayet" olarak telakki edenler, kasıtlı davranan ve ön yargılı olan bazı oryantalistlerin ağına düşmektedirler.

Binlerce sayfadan oluşan şaheserlerin değerini küçümseme anlamına gelebilecek ifadeler kullanmak, bu güzide eserleri bize miras bırakanları yüceltmeme adına cüceleştirme yanlısına düşmeye sebep olmaktadır. Teşeddüd ve tesahül, ifrat ve tefrit arasında bir orta yolun bulunduğu unutulmamalıdır.

Ümmetin takdiriyle kazanılan karizmaları haksız yere çizmekle meşgul olanlar, yüzyıllar sonu oluşan karizmatik eser ve şahsiyetlerin

başarılarının temelinde bitmek bilmeyen gayret yanında ilmî emanet, ilahî rızaya erişme, sorumluluk bilinci, gönül duyarlılığı, tarihî birikimi değerlendirme, kültürel mirasa sahip çıkma, İslâm Medeniyeti unsurlarını ve değerlerini yayma gibi manevî ve duygusal boyutun ve özellikle ilahî te'yidin bulunduğunu görebilmelidirler.

B. SAHİHAYN HADİSLERİNİN TAHRİCİ

a. Sahihayn Hadislerinin Tahrîcinde Kullanılan İfadeler

Sahihayn hadisleri hakkında (متفق عليه) veya (رواه الشيخان) ifadeleri kullanılırken; sadece Buhârî'nin *Sahih*'inde muttasıl olarak rivayet ettiği hadisler için (رواه البخاري), sadece Müslim'in *Sahih*'inde yer alan hadisler için (رواه مسلم) ifadeleri kullanılır.

Ancak (رواه البخاري) ifadesi, Buhârî'nin sadece *Sahih*'inde muttasıl olarak rivayet ettiği hadisler için kullanılır. Baba başlıklarında zikredilen muallak hadislerin tahrîcinde bu durum açıkça belirtilir. Bu ifade, aynı zamanda hadisin Buhârî'ye göre sahih olduğunu belirten bir ifadedir.

Buhârî'nin *Sahih*'i dışında rivayet ettiği hadisler için bu ifade kullanılmaz. Zira Buhârî, *Sahih*'i dışındaki eserlerinde sahih olmayan hadislere de yer verdiği için bu hadislerin kaynağı verilirken Buhârî ismiyle yetinilmemeli, kitap ismi özellikle belirtilmelidir.

Meselâ: Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* kitabına aldığı bir hadis için (رواه البخاري) şeklinde mutlak bir ifade kullanılmaz; bunun yerine (رواه البخاري في الأدب المفرد) denilir.

Buhârî'nin *Sahih*'inde gözettiği kriterleri *el-Edebü'l-müfred* kitabında gözetmediği bilinmektedir. Buhârî, bu eserinde genellikle edeble ilgili makbul hadislere yer verse de sadece sahih hadisleri tahrîc etme gibi bir amaç taşımamaktadır. Dolayısıyla bu eserde sahih hadisler yanında hasen ve takviye edilebilen zayıf hadisler de bulunmaktadır.⁴⁴

Belki de Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* kitabının muhtevasının edeb, ahlak, fezâil ve menâkıb hadisleri olması sebebiyle bu eserinde

⁴⁴ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, 182 Dipnot 3 (Muhakkik Ebû Guddê'nin ifadeleri)

“aşırı seçici” davranmamış olabilir. Zira Sehâvî’nin dediği gibi⁴⁵ ah-lak hadislerinde zayıf hadisle amel edilmesi, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi pek çok hadis âliminden nakledilmektedir.

b. Müslim’in Sahih’indeki Mütâbi’ ve Şevâhid Hadisler

Müslim’in *Sahih*’inde her babın başında *usûl* (temel hadisler) olarak naklettiği hadislerle bunların hemen ardından zikrettiği *mütâbeât* ve *şevâhid* hadisleri aynı derecede kabul edilmemektedir.

Müslim, *Sahih*’inin mukaddimesinde bunu açıkça beyan etmektedir: “*İsnadlarında kendilerinden öncekilerin sahip oldukları üstün hıfz ve itkan sıfatıyla mevsuf olmayan bazı kimselerin bulunduğu haberleri bunların ardından getirdik. Her ne kadar bunlar öncekilerden daha düşük olsalar da dürüstlük, doğru sözlülük ve ilim tahsili özellikleri bunları da kapsamaktadır.*”⁴⁶

Sahih-i Müslim’de her babda ilk olarak zikredilen isnadı en kuvvetli hadisler (*usûl*), genellikle ricâli sika olan, senedi sahih hadis şartlarını taşıyan ve bu babda en kuvvetli hadislerdir. Bunların ardından zikredilen hadisler *mütâbeât* ve *şevâhid* olarak zikredilmekte ve derece bakımından “daha düşük” olarak değerlendirilmektedir.

Örnek:

10– باب : من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة، ومن مات مشركاً دخل النار.

150– (92) حدثنا محمد بن عبد الله بن نُمَيْرٍ، حدثنا أبي ووكيع، عن الأعمش، عن شقيق، عن عبد الله، (قال وكيع: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، وقال ابن نُمَيْرٍ: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم) يقول: "مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئاً دَخَلَ النَّارَ." وقلت أنا: من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة.

151– (93) وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب، قالوا: حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، قال: أتى النبيَّ رجلٌ، قال: يا رسول الله، ما الموجبتان؟ قال: من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة. ومن مات يشرك بالله شيئاً دخل النار. "

⁴⁵ Sehâvî, *Fethu'l-mugis*, I, 288

⁴⁶ Müslim, *Sahih*, I, 5 (Mukaddime)

152- (. . .) وحدثني أبو أيوب الغيلاني سليمان بن عبد الله وحجاج بن الشاعر، قالاً: حدثنا عبد الملك بن عمرو، حدثنا قرّة، عن أبي الزبير، حدثنا جابر بن عبد الله، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من لقى الله لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة، دخل الجنة. ومن لقى يشرك بالله شيئاً دخل النار. " قال أبو أيوب: قال أبو الزبير: عن جابر.

153- (. . .) وحدثني إسحاق بن منصور، أخبرنا معاذ (وهو ابن هشام)، قال: حدثني أبي، عن أبي الزبير، عن جابر، أن نبي الله قال، بمثله.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi Müslim *Sahih*'inde,⁴⁷ önce Abdullah b. Mes'ud (r. a) hadisini, ardından şahid olarak Cabir (r. a) hadisini ve ayrıca iki mütâbi'ini tahrîc etmiştir. Hadislerin senedleri incelendiğinde en kuvvetli senedin, ilk hadis senedi olduğu görülecektir.

c. Sahihayn Hadislerinin Tahrîcinde (Sahih) İfadesinin Kullanımı

Sahihayn hadislerinin tahrîcinde nihâî hüküm verilirken genellikle üç çeşit ifade kullanılmaktadır.

1. (Buhârî Rivayet Etmiştir veya Buhârî Tahrîc Etmiştir) İfadeleri

Sahih-i Buhârî'de rivayet edilen muttasıl hadis için genellikle Buhârî rivayet etmiştir (رواه البخاري) ya da Buhârî tahrîc etmiştir (أخرجه البخاري) ifadeleri kullanılmaktadır. *Sahih-i Müslim*'de rivayet edilen muttasıl hadis için de genellikle (رواه مسلم) ya da (أخرجه مسلم) ifadeleri kullanılmaktadır. Buhârî ve Müslim'in hadisi *Sahih*'lerinde rivayet etmeleri, bu hadis onlar nezdinde sahih olduğunu gösterdiği için ayrıca "Bu hadis sahihtir" (صحيح) ifadesine gerek görülmemektedir.

2. (Hadis Sahihtir, Zira Buhârî Tahrîc Etmiştir) İfadesi

Nadiren de olsa bazı muhaddisler tarafından *Sahih-i Buhârî*'de rivayet edilen muttasıl hadis için (صحيح أخرجه البخاري) ya da *Sahih-i Müslim*'de rivayet edilen hadis için (صحيح أخرجه مسلم) ifadeleri de kullanılmaktadır.

⁴⁷ Müslim, I, 94, İman 40, (92, 93)

Bu ifade, yeni bir hüküm te'sisi olmayıp sadece Buhârî ve Müslim'in hadisi tahrîc etmesi sebebiyle hadisin "sahih" olduğunun te'kidine anlamına gelmektedir.⁴⁸

Meselâ: Ebu Nuaym el-İsfahanî (ö. 336/948) *Hilye*'de (هذا حديث صحيح أخرجه مسلم)⁴⁹

Begavî (ö. 516/1122), *Şerhu's-Sünne*'de zaman zaman (صحيح متفق على صحته)⁵⁰ veya (حديث صحيح أخرجه محمد)⁵¹ ifadelerini kullanmakta, (هذا حديث صحيح أخرجه مسلم)⁵² şeklindeki hükmü ise sık sık tekrarlamaktadır.

3. (Buhârî Rivayet Etmiştir, Bu Hadis Sahihdir) İfadesi

Buhârî veya Müslim'in herhangi bir hadisi muttasıl bir senedle *Sahih*'ine almış olması, hadisin sahih olduğuna işaret ettiği için (رواه البخاري / Buhârî rivayet etti) denildikten sonra "bu hadis sahihtir" ifadesi kullanılmaz, meselâ: (رواه البخاري وهو صحيح) ya da (رواه مسلم وهو صحيح) denilmez, denilmemelidir.

Meselâ: Muâsır müelliflerden Muhammed Nasıruddin el-Elbânî (ö. 1420/1999), bazı hadisleri tahrîc ederken önceki muhaddislerin kullanmadığı (صحيح) (رواه البخاري وغيره، صحيح) gibi ifadeler kullanmış,⁵³ Elbânî'nin bu çeşit ifadeleri tenkid edilmiştir.

Halbuki bizzat Elbânî'nin kendisi *Şerhu'l-Akaidi't-tahâviyye* mukaddimesinde; muhaddislerin ve diğer âlimlerin ittifakıyla *Sahihayn*'ın Allah'ın Kitabından sonra kitapların en sahihleri olduklarını; sağlam kurallar ve hassas şartlar koyarak zayıf ve münker hadisleri reddetmek ve sahih hadislerin en sahihlerini cem' etmek suretiyle diğer sünnet kitaplarından ayırdıklarını, bu konuda son derece muvaffak olduklarını, kendilerinden sonra sahih hadisleri cem'etme hususunda aynı yolu izleyen İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Hibbân (ö. 354/965), Hâkim ve diğerlerinin bu kadar başarılı olamadıklarını, bir hadisi

⁴⁸ Mulla Hatır, *Mekânetü's-sahihayn*, s. 474

⁴⁹ Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 315

⁵⁰ Begavî, *Şerhu's-sünne*, hadis no: (6,68,132)

⁵¹ Begavî, *Şerhu's-sünne*, hadis no: (41,171)

⁵² Begavî, *Şerhu's-sünne*, hadis no:

(2,4,8,16,17,24,36,47,50,53,56,59,62,64,67) vd.

⁵³ Elbânî, *İrvâ*, VII, 295 (2234)

Buhârî ile Müslim ya da ikisinden biri tahrîc etmişse o hadisin köprüyü geçtiğini, sıhhat ve selâmet yoluna girdiğini, bunda hiçbir şüphe olmadığını söylemiş; “*Bize göre asıl olan da budur*” demiştir.⁵⁴

Buna rağmen Elbânî, Buhârî’nin *Sahih*’inde⁵⁵ senediyle rivayet ettiği (إن العبد ليتكلم بالكلمة لا يُلقي لها بالاً) hadisinin tahrîcinde (ضعيف، أخرجه البخاري من طريق... . قلت: وهذا إسناده ضعيف) diyerek, *Sahih-i Buhârî*’deki bu hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Elbânî, daha da ileri giderek Müslim’in *Sahih*’inde senediyle rivayet ettiği (ان النبي صلى الله عليه وسلم صلى في كسوف ثماني) (ركعات) hadisinin tahrîcinde; “*Bu hadisi Müslim tahrîc etse de onunla birlikte zikredenler ve başkaları nakletse de hadis zayıftır*” (ضعيف، وإن أخرجه مسلم ومن ذكره معه وغيرهم)⁵⁷ ifadesini kullanmıştır.

Buhârî ve Müslim hadisleri hakkında “zayıftır” hükmü bir yana, “sahihtir” şeklindeki ifadeler bile, bazı hadis erbabına göre Buhârî ve Müslim’e karşı edebi aşan ifadeler olduğu gibi, ilmî hassasiyetleriyle bilinen bu şahsiyetlere karşı büyük bir haksızlık olarak kabul edilmektedir.

Bu çeşit ifadelere şiddetle karşı çıkan Abdülfettah Ebu Gudde; “*Sahihayn hadislerini tashih etme şeklinde (Elbânî’nin) izlediği tavır, kendisinden önce Ehl-i sünnetten hiçbir ilim ehlinin izlemediği ve razı olamayacağı bir tavrıdır*”⁵⁸ demiş; Üstad Halil İbrahim Mulla Hatır da aynı şiddetle bu tavra karşı çıkmıştır.

Mulla Hatır’a göre (رواه البخاري وهو صحيح) ya da (رواه مسلم) gibi ifadeleri kullanan hayatta olan ya da vefat eden bazı muâsır kimseler, bilerek ve kasıtlı olarak bu ifadeleri kullanıyorlarsa, bu ifadeler nefisteki gururdan, ehl-i ilmin metotlarından gafil olmaksızın, ümmetin icmâmını göz ardı etmekten, hadis ehlinin ittifakına değer

⁵⁴ İbn Ebi’l-Izz, *Şerhu’t-Tahaviyye*, Elbânî’nin mukaddimesi, s. 14-15

⁵⁵ Buhârî, *Sahih*, II, 308, Rikak 23, no, 6478

⁵⁶ Elbânî, *Daife*, III, 464 no, 1299; bkz. *Sahiha*, II, 67 no, 540; *Daifu’l-Cami*, s. 216 no, 1502

⁵⁷ Elbânî, *İrva*, III, 129 no, 660

⁵⁸ İbn Ebi’l-Izz, *Şerhu’t-Tahaviyye*, Züheyr eş-Şaviş’in tavihi, sayfa (د)

vermemekten, kendi nefisini Buhârî, Müslim ve benzerlerinden daha üstün görmekten kaynaklanmaktadır.⁵⁹

Üstad Nureddin İtr'a göre, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerindeki hadislerin genel olarak sahih oldukları konusunda icmâ' oluşmuştur. Dolayısıyla bir hadis hakkında "*Buhârî rivayet etti*" ya da "*Müslim rivayet etti*" denildiğinde; bu ifade o hadisin sahih olduğuna hüküm verilmesi açısından yeterlidir. Ayrıca "*sahihdir*" diye yeni bir hüküm verilmesine ihtiyaç yoktur. Böyle bir durum, ancak aşırılık ve bilgiçlik olarak nitelendirilebilir.⁶⁰

Nureddin İtr, bu tavrı isim vermeksizin "asrımızda bazı müelliflerin garip tavrı" olarak tavsif edip reddetmekte; kadîm ulemanın (صحیح أخرجه البخاري) şeklindeki ifadelerinde Buhârî'nin hadisi tahrîc etmesinin "hadisin sıhhatini te'kid ettiği" anlamı bulunurken, muâsır müelliflerin (أخرجه البخاري، قلت: وهو صحيح) şeklindeki ifadelerinde hadisin sahih olduğu hususunda "yeni bir hüküm te'sisi" bulunduğunu, bu farkın gayet açık olduğunu, aradaki bariz farkın Arapça ile en basit bir irtibatı bulunanlara kapalı olmayacağını ifade etmektedir.⁶¹

Araştırmacı Mahmud Said Memduh da *Sahihayn* hadislerinin sahih olmaları sebebiyle, bu hadislerin isnadları hakkında sıhhat ve zayıflık, kabul ve red açısından söz söylemenin faydasız, abes bir iş, değersiz bir amel olduğunu, gereksiz bir müdahale olduğunu ifade etmiştir.

Memduh'a göre Elbânî, bu ifadesiyle ümmetin icmâ'ını ve hadis hafızlarının uygulamalarını göz ardı etmiş, asırlardır sıhhati hususunda ittifak edilen ve son noktası konulmuş bir işe müdahalede bulunmuştur. Bu, kabul edilemeyecek tuhaf bir tutum, başka ilim erbabı tarafından desteklenmeyen, güvenilir âlimlerin uygulamalarına aykırı olup reddedilmesi gereken bir tavidir.⁶²

c. Değerlendirme

Ele alınacak hadis, büyük titizlikle binlerce hadis taranarak hasasiyetle derlenen "*Sahihayn*" hadisleri arasında yer alıyorsa zaman ve

⁵⁹ Mulla Hatır, *Mekânetü's-Sahihayn*, s. 475

⁶⁰ İtr, *Menhec*, s. 254

⁶¹ İtr, *Menhec*, s. 254 dipnot 3

⁶² Memduh, *Tenbih*, s. 12

emek tasarrufu, edeb ve hürmet gereği bu çeşit bir hadisin ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmasına ve isnadları hakkında söz söylemeye gerek görülmemektedir.

Buna göre sened tenkidinde ön tesbit, hadisin merfû ve mevuf rivayetlerinin tesbiti, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde muttasıl senedle yer alıp almaması ve münekkid hadis âlimleri tarafından tenkid edilip edilmemesi konusunda yapılan genel tesbitlerdir.

Ancak Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde *muallak*, *mütâbi*, *şahid* veya *makrun* olarak naklettikleri hadislerle, *Sahih*'leri dışındaki eserlerinde naklettikleri hadisler gayet tabii tenkide ve tahlile tabi tutulacaktır.

Ayrıca metni ve manası itibariyle mevzû olduğunda ittifak edilen hadislerin senedlerini incelemeye gerek yoktur. Bu çeşit hadislerin birçoğunun senedi bile yoktur.

**SENED TENKİDİNDE İLK AŞAMA:
ELE ALINAN İSNÂDIN İNCELENMESİ**
– *Dirâsetü'l-İsnâd*–

Sened tenkidinde asıl amaç, senedin sıhhatinin tesbiti olduğu için; sened *sahih hadis* şartları dikkate alınarak incelenmektedir.

A. SAHİH HADİS

a. Tarifi

*Sahih Hadis, senedin başından sonuna kadar adalet ve zabt sahibi ravîler tarafından şâzz ve illetli olmayan, muttasıl bir senedle nakledilen hadistir.*¹

Dolayısıyla hadisin sıhhati konusunda hadisin senedinin kesintisiz (muttasıl) kesintisiz olması, senedde yer alan ravîlerin güvenilir (âdil) olması, hafızalarının güçlü (zâbıt) olması, rivayetin güvenilir ravîlere aykırı (şâzz) olmaması, hadiste illet denilen gizli rivayet kusurları bulunmaması şeklindeki beş şartı ana ilke olarak kabul etmişlerdir.

b. Kriterleri

Hadisin sahih olarak kabul edilebilmesi için sened zincirinde yer alan ravîler, beş ayrı vasfı taşımak zorundadırlar:

1. Seneddeki ravîler arasında ittisal (kesintisizlik) olmalıdır.
2. Senedde yer alan ravîlerin her biri adil (güvenilir) olmalıdır.
3. Senedde yer alan ravîlerin her biri zâbıt (hafızası güçlü) olmalıdır.
4. Hadisin senedi, şâzz ve münker ravîler olmamalıdır.
5. Hadisin senedi, muallel (gizli kusurlu) olmamalıdır.

c. Sened Tenkidinde Beş Adım

Sened tenkidi ve tedkikinde ilk adım; hadis senedinin “muttasıl/kesintisiz” olup olmadığı yönünden incelenmesi, ravî zincirinde herhangi bir kopukluğun olmadığıнын, ravîlerin her birinin üstadıyla

¹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 11; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 54; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 15; , *Tedrib*, I, 53; Cezâîrî, *Tevcih*, I, 180; Itr, *Menhec*, s. 242

görüştüğünün ve hadisi usulüne göre alıp almadıklarının tesbit edilmesidir.

İkinci adım; senedde yer alan ravîlerin istenen güvenilirlik vasıflarına sahip olup olmadıklarının belirlenmesi, adalet adalet yönünden incelenmesidir. *Adalet*, ravînin rivayet ehliyet ve liyakatine sahip olması yani *takvâ* (İslâmın emirlerine ve yasaklarına uyma) ve *mürüet* (dürüst, doğru sözlü ve güzel ahlak sahibi bir kişilik) sahibi olması anlamındadır.

Üçüncü adım; senedde yer alan ravîlerin zabt yönünden incelenmesi şeklindedir. *Zabt* ise ravînin hafızasının güçlü, ezberinin sağlam, yazısının veya naklinin yanlışsız olması, naklettiği hadisi değiştirmeden nakletmiş olması anlamındadır.

Sened tenkidinde dördüncü adım olarak ravîlerin güvenilir ravîlere aykırı (şâzz) rivayette bulunmadıklarının tesbit edilmesi, beşinci adım ise gizli rivayet kusuru (illet) taşıyıp taşımadığının tesbit edilmesidir.

Bu özelliklerin tamamını taşıyan hadislerle bu sınıflarda bazı kusur ve eksiklikler bulunan hadislerin durumuna uygun nihaî bir hüküm verilir. Meselâ zabt kusuru bulunan sahih hadis, hasen hadis derecesine düşecektir.

B. HASEN HADİS

a. Tarifi

Hasen hadis, sahih hadis tarifindeki bütün şartları taşıyan ancak seneddeki ravîlerden birinin zabtı kusurlu olan hadistir. Hasen hadis, *hasen li-zatihî* ifadesiyle de zikredilmektedir.

b. Örnek:

قال ابن أبي عاصم في "السنة": حدثنا سعيد بن يحيى بن سعيد الأموي، ثنا أبو بكر بن عيَّاش، عن عاصم، عن زَرِّ، عن عمر بن الخطاب قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "مَنْ أَرَادَ بُحْبُوحَةَ الْجَنَّةِ، فَلْيَلْزِمِ الْجَمَاعَةَ." "

Hadisin senedindeki (Âsım b. Ebi'n-Necûd), İbn Hacer'in *Takrib*'deki ifadesine göre, "*Bazı evhamı bulunan sadûk*" (صدوق له أوهام)

derecesindedir. Kıraatte hüccettir. Sahihayn'daki hadisi makrûn olarak (yani başka rivayetlerle birlikte) bulunmaktadır."²

Dolayısıyla Âsım'ın zabt/hafıza kusuru sebebiyle hadis, sahih hadisin diğer şartlarını taşıdığı halde "hasen" derecesine düşmüştür.

c. Hasen Hadisin Takviye Edilmesi

Hasen (Hasen li-zatihî) derecesindeki hadis, farklı tariklerle takviye edildiğinde eksik olan zabt takviye edildiği için *sahih li-gayrihî* derecesine yükselecektir.

İbn Hacer diyor ki: "*Hasen hadisin farklı tarikleri bulunduğu sahih diye hükmediyoruz. Zira birlikte değerlendirme suretiyle, hasen hadis ravîsinin sahih hadis ravîsinden eksik olan zabtı takviye edecek bir kuvvet doğmaktadır. Bu sebeptendir ki tek olduğunda hasen li-zatihî olan isnad için farklı tariklerle geldiğinde sahih ismi kullanılmaktadır.*"³

Meselâ yukarıda geçen hadis, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde⁴ yer alan (Abdullah b. Mübarek- Muhammed b. Sûka- Abdullah b. Dinar- İbn Ömer- Hz. Ömer) rivayetiyle takviye edilmekte ve *sahih li-gayrihî* derecesine yükselmektedir.

² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 285

³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 62

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 18

HADİSİN SİHHATİNİN BİRİNCİ ŞARTI:
SENEDİN KESİNTİSİZ OLMASI
(İttisal)

A. İTTİSAL AÇISINDAN HADİSLER

İttisal (الاتصال); hadisin kesintisiz oluşu, hadisin seneddeki ravîlerle üstadlarının birbirleriyle görüşmüş ya da hadisi birbirlerinden doğrudan almış olmaları, ravî ile üstadı arasında bir kopukluk olmaması, arada ismi zikredilmeyen birinin bulunmaması demektir.

Hadisin sahih olmasının birinci şartı, senedinin *muttasıl/kesintisiz* olmasıdır. Senedinde ravîler arasında kopukluk bulunan hadis, sahih hadis olamaz. Zira senedinde zikredilmeyen bir ravî varsa, bu ravînin zayıf olabileceği ihtimaline binâen hadis zayıf olarak kabul edilecektir.

Seneddeki ravîlerin birbirleriyle görüşmüş ya da hadisi birbirlerinden doğrudan almış olmaları, hadisin sıhhati açısından büyük önem taşımaktadır.

Hadis, senedin kesintili ve kesintisiz olması açısından iki ana kısma ayrılır:

– **Muttasil** (المتصل) Seneddeki ravîler arasında kopukluk olmayan hadis

– **Munkatı'** (المنقطع) Seneddeki ravîler arasında kopukluk olan hadis

I. MUTTASIL HADİS

Hadisin senedinin *muttasıl/kesintisiz* olması, hadisin kabulü için ilk şart olarak zikredilmektedir.

a. Tarifi

Senedinde hiçbir ravînin düşmediği, ister merfû ister mevkûf olsun, senedin başından sonuna kadar yer alan ravîlerden her ravînin üstadından hadis işittiği bilinen hadise *muttasıl hadis* (الحديث المتصل) denir.¹

b. Tesbit Edilmesi

Ravîler arasındaki ittisalın tesbiti için; ayrıntılı ricâl, teracim/biyografi, sikat, duafâ, merasîl, cerh ve ta'dil kitaplarına başvurulmaktadır.

Seneddeki her ravînin üstadı ve talebesi ile irtibatı kontrol edilir. Bunun için ayrıntılı ricâl kitaplarında ravînin biyografisinde seneddeki üstadının veya talebesinin yer alıp almadığına bakılır. Söz konusu ravînin hocaları arasında seneddeki üstadının veya talebesinin ismi geçiyorsa, bu onun lehinde olumlu bir karine olarak kabul edilir.

Bundan sonra seneddeki diğer ravîye geçilir ve böylece her ravî ittisal açısından tek tek incelemeye tabi tutulur.

c. Örnek:

قال البخاري في "صحيحه": حدثنا آدم بن أبي إياس، قال حدثنا شعبة، عن عبد الله بن أبي السفر وإسماعيل، عن الشعبي، عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، والمهاجر من هجر ما نهى الله عنه."

Buhârî'nin *Sahih*'inde² tahrîc ettiği yukarıdaki hadiste hadisin senedindeki ravîlerin tek tek biyografilerine bakıldığında, her ravînin üstadından hadis işittiği görülecektir. Dolayısıyla yukarıdaki hadis senedindeki ravîler ve üstadları arasında inkıtâ' olmadığı yani hadisin muttasıl olduğu anlaşılacaktır:

¹ bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 44; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56; Sehâvî, *Fethu'l-mugis*, I, 107; Süyûtî, *Tedrib*, 196; Tehânevî, *Kavâid*, s. 38; Itr, *Menhec*, s. 348

² Buhârî, *Sahih*, I, 53 İman 4 (10)

Öncelikle ravîlerden (Şu'be), (İsmail) ve (Şa'bi)'nin kim olduğu bilinmelidir. Kütüb-i Sitte ravîleri arasında (Şu'be) isimli üç ravî bulunmaktadır.³ Talebesi (Âdem b. Ebî İyas) olan Şu'be, (Şu'be b. Haccac)'dır.⁴

Takribü't-Tehzîb'in sonundaki "*Babu'l-Ensâb*" kısmına bakıldığında Şa'bi'nin isminin (Âmir b. Şerâhîl) olduğu görülecektir.⁵

(İsmail)'in kimliği, hocaları ve talebelerinin biyografileri incelenerek tesbit edilmelidir. Şu'be'nin hocaları arasında dört tane İsmail bulunmaktadır. Şu'be'nin hocası ve Şa'bi'nin talebesi olan İsmail, (İsmail b. Ebî Halid el-Ahmesî)'dir.⁶

1. Âdem b. Ebî İyas: Ricâl kitaplarındaki biyografisinde talebesi Buhârî'nin ve üstadı Şu'be'nin isimleri geçmektedir.⁷ Ahmed b. Hanbel, onun hakkında: "Şu'beden rivayet ettikleri hadisleri iyi zabt eden altı veya yedi kişiden biridir" demiştir.⁸

2. Şu'be (Şu'be b. Haccac): Ricâl kitaplarındaki biyografisinde talebesi Âdem b. Ebî İyas⁹ ile üstadları Abdullah b. Ebi's-Sefer¹⁰ ve İsmail b. Ebî Halid'in¹¹ isimleri geçmektedir.

3. Abdullah b. Ebi's-Sefer: Ricâl kitaplarındaki biyografisinde talebesi Şu'be'nin ve üstadı Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bi'nin isimleri geçmektedir.¹²

4. İsmail (İsmail b. Ebi Halid el-Ahmesî): Ricâl kitaplarındaki biyografisinde talebesi Şu'be'nin ve üstadı Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bi'nin isimleri geçmektedir.¹³

³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 338,346; *Takrib*, s. 266

⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 196; IV, 343

⁵ İbn Hacer, *Takrib*, s. 708

⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 291

⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 196

⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 196.

⁹ Zehebî, *Siyer*, VII, 204; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 343

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 340

¹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 338

¹² İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 240

¹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 291

5. eş-Şa’bî (Âmir b. Şerahîl): Ricâl kitaplarındaki biyografisinde talebeleri Abdullah b. Ebî’s-Sefer ve İsmail b. Ebî Halid¹⁴ isimleri ile üstadları sahâbî (Abdullah b. Amr b. el-Âs)’ın da aralarında bulunduğu (Abâdile-i Erbaa) zikredilmektedir.¹⁵

6. Abdullah b. Amr (b. el-Âs): Ricâl kitaplarındaki biyografisinde talebeleri arasında (Şa’bî)’nin ismi bulunmaktadır.¹⁶ Bu sahâbînin sahâbe gençlerinden olduğu, hadis ve Siyer-i Nebî ile meşgul olan herkes tarafından bilinmektedir.¹⁷

Bu incelemeden sonra yukarıda ricâli verilen hadisin isnadının muttasıl olduğu, senedde adı geçen her ravînin üstadından hadis işittiği ortaya konulmuş olmaktadır. Böylece hadisin sahih olmasının ilk şartı olan “ittisal” şartı gerçekleşmiş olmaktadır. Bundan sonra sahih hadisin diğer şartları incelenmelidir.

d. İttisal İle İlgili Önemli Kurallar

Ravî ile üstadı arasındaki ittisalın tesbitinde geçerli olan, ancak mustalah kitaplarında zikredilmeyen ama ricâl ve tahrîc kitaplarında geçen önemli bazı kurallar bulunmaktadır:

1. Muhaddislerin İttifakı

Ravînin üstadından işittiği ya da işitmediği konusunda muhaddisler arasında ittifak varsa bu kesin bir hüccettir, başka herhangi bir delile ihtiyaç yoktur.¹⁸

İbn Hacer diyor ki: *“İbn Ebî Hâtim, Merâsîl’de babasından naklen diyor ki: Ehl-i Hadis bu konuda -Habib b. Ebî Sabit’in Urve b. Zübeyr’den hadis işitmediği konusunda- ittifak etmişlerdir. Onların bir konuda ittifakı hüccettir.”*¹⁹

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 66

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 65

¹⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 81; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 337

¹⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 79; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, III, 245; İbn Hacer, *İsabe*, IV, 111

¹⁸ Selim, *Teysîr*, s. 40

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 156, “Habib b. Ebî Sabit”

2. İttisal Lafızları

Ravî ile üstadı arasında ittisal bulunduğunu ifade eden lafızlar iki çeşittir:

- İttisali ve semâ'ı kesin olarak ifade eden lafızlar: (سمعت) , (حدثنا) gibi
- İttisal ve semâ' konusunda olumlu-olumsuz her iki anlama gelebilecek lafızlar (عن), (قال) gibi

3. Semâ' ve Tahdîs Rivayetinin Sıhhati

Ravînin üstadından işittiği ya da işitmediği konusunda nakledilen ifadeler, sıhhatine güvenilir senedle nakledilmelidir. Güvenilir senedle gelmeyen tahdis, ittisal veya inkıta' ifadeleri makbul değildir.²⁰

Örnek:

قال البخاري في "التاريخ الكبير": قَالَ لِي سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، وَكَانَ بِبَغْدَادَ، وَهُوَ مِنْكَرُ الْحَدِيثِ، سَمِعَ إِبْرَاهِيمَ بْنَ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ رَأَى حَيَّةً فَلَمْ يَقْتُلْهَا خَوْفًا، فَلَيْسَ مِنَّا." "

Buhârî'nin *et-Tarihu'l-kebîr*'de²¹ tahrîc ettiği yukarıdaki rivayette (İbrahim b. Cerîr b. Abdilllah el-Becelî), babasından hadis naklederken tahdîs ifadesi kullanmış; bu ve benzeri rivayetleri dikkate alan İbn Adıyy, (İbrahim b. Cerîr)'in babasından semâ'ı hakkında "*Bazı rivayetlerinde (حدثني أبي) diyor*"²² demiştir.

Ancak Buhârî, Ebu Hâtim, Ebu Zür'a ve Yakub b. Süfyân bu rivayeti İbrahim b. Cerîr'den nakleden (Davud b. Abdilcebbar)'ın "*münkerü'l-hadis*" olduğunu söylemişlerdir. Davud'un; İbn Maîn'e göre "yalancı", Nesâî'ye göre "metruk", Ebu Davud'a göre "zayıf" bir ravî olduğu ifade edilmiştir.²³ Dolayısıyla böyle bir ravînin rivayetine ve nakline itimad edilmeyecektir.

İbn Hacer, buna *Tehzib*'deki şu ifadesiyle dikkat çekmiştir: "*İbrahim'in babasından açık tahdîs ifadesiyle rivayet etmesi, (Davud b.*

²⁰ Selim, *Teysîr*, s. 41

²¹ Buhârî, *Tarih*, I, 278

²² İbn Adıyy, *Kâmil*, III, 84

²³ Buhârî, *Tarih*, III, 240; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 418; İbn Adıyy, *Kâmil*, III, 84; Zehebî, *Mizân*, II, 10; İbn Hacer, *Lisan*, III, 401

Abdülcebbar)'ın kendisinden yaptığı rivayette gelmiştir. Davud ise zayıftır, hatta bazıları Davud'a yalancılık nisbetinde bulunmuştur. Babasından an'ane ile rivayette bulunmuştur.²⁴

Takrib'de ise "İbrahim b. Cerîr b. Abdillâh el-Becelî: Saduktur, ancak babasından hadis işitmemiş, ondan an'ane ile rivayette bulunmuştur. Bir rivayette babasından açık tahdîsle rivayette bulunmuşsa da günah başkasına aittir"²⁵ demiştir.

Ayrıca Ebu Davud ve Ebu Hâtîm (İbrahim b. Cerîr)'nin babasından hadis işitmediğini, İbn Sa'd ve İbrahim el-Harbî ise babasının vefatından sonra dünyaya geldiğini ifade etmişlerdir.²⁶ Dolayısıyla (İbrahim b. Cerîr)'in babasından semâ'ı sabit değildir. Yukarıdaki örnekte zikredilen hadis muttasıl değil, munkatî'dir. Ancak zehirli yılanın öldürülmesi hakkında Ebu Leylâ (r. a)'dan merfû olarak nakledilen "hasen" derecesinde bir hadis bulunmaktadır.²⁷

II. MUNKATÎ' HADİS

Hadisin senedinde yer alan herhangi bir ravî, üstadından o hadisi doğrudan işitmemişse, hadis genel anlamıyla *munkatî* /kesintili olarak kabul edilir.

a. Tarifi

Munkatî Hadis (الحديث المنقطع), ister Hz. Peygamber (s. a. v)'e, isterse başka birine izafe edilen ama senedinde genel anlamda kopukluk bulunan her çeşit hadistir.²⁸

Bu tarif, senedi muttasıl olmayan mürsel, muallak, mu'dal, müdelles, mürsel-i Hafî gibi bütün inkıtâ' çeşitlerini içine alan bir tariftir.

²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 112

²⁵ İbn Hacer, *Takrib*, s. 88

²⁶ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 90; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 112; Selim, *Teysîr*, s. 41

²⁷ Taberânî, *Kebîr*, VII, 78 (6425); Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, VI, 130 (8685); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 46

²⁸ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 157; Siracüddin, *Şerhu'l-Beykûniyye*, s. 98; Itr, *Menhec*, s. 367

Nevevî: “*Fakihlerin, Hatib ve İbn Abdilberr’in ve diğer muhaddislerin kanaati budur. Doğru olan görüş de budur*”²⁹ demiştir.

Senedin munkatı’ olması; seneddeki herhangi bir ravî ile üstadı arasında kesinti, kopukluk ve irtibatsızlık olması, yani seneddeki ravîlerden bir ravînin, rivayette bulunduğu üstadından o hadisi bizzat işitmemiş olması demektir.

b. Örnek:

قال أبو داود في "سننه": حدثنا شجاع بن مخلد، ثنا هُشَيْمٌ، أخبرنا
يونس بن عبيد، عن الحسن، أن عمر بن الخطاب جمع الناس على أبي بن كعب،
فكان يصلي لهم عشرين ليلة، ولا يقنت بهم إلا في النصف الباقي. . "

Ebu Davud’un *Sünen*’inde³⁰ tahrîc ettiği yukarıdaki örnekte Hasen el-Basrî (ö. 110/728) ile Hz. Ömer (r. a) arasında inkıta’ bulunmaktadır. Zira Hasen el-Basrî hicrî 21 yılında dünyaya gelmiş, Hz. Ömer (r. a) ise hicrî 23 yılı sonlarında vefat etmiştir. Dolayısıyla Hasen el-Basrî’nin Hz. Ömer’den hadis işitmesi mümkün değildir.

c. Hükümü

Seneddeki ravî zincirinde bir kopukluğun olması ya da ravîler arasındaki irtibatsızlık, o rivayete olan güveni azaltmaktadır. Zira senedde zikredilmeyen kişinin zayıf bir ravî olma ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla *munkatı’/kesintili* hadis takviye edilmediği takdirde “zayıf hadis” olarak kabul edilmektedir.

d. İnkıta’ Şekilleri

Seneddeki ricâl arasındaki inkıta’ durumu iki farklı şekilde mütalâa edilmektedir:

1. Aralarında İnkıta’ Olduğu Kesin Olan Ravîler

Cerh ve ta’dil âlimlerinden biri tarafından inceleme konusu olan ravînin hadisi rivayet ettiği kimseden hadis işitmediği ya da ondan yaptığı rivayetin “munkatı” ya da “mürsel” olduğu şeklinde açık ve kesin bir ifade kullanılmışsa, bu takdirde ravî ile hocası arasında kesin olarak inkıta’/kopukluk olduğuna hükmedilir.

²⁹ bkz. Süyûtî, *Tedrib*, I, 232

³⁰ Ebu Davud, *Sünen*, II, 136, Salât 340 (Kunût), (1429)

Meselâ: Ebu Hâtim er-Razî'nin ifadesine göre, (Yahya b. Ebî Kesîr) sika bir ravîdir. Enes'den hadis işitmemiş, dolaylı olarak rivayette bulunmuştur. Şu Örnek: : Yahya b. Ebî Kesîr'in işitmediği halde Enes b. Malik'den naklettiği bir hadistir:

6901 – قال النسائي في "سننه": أخبرنا إسحاق بن إبراهيم، قال: أنا معاذ بن هشام، قال: حدثني أبي، عن يحيى بن أبي كثير، عن أنس، قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أفطر عند أهل بيت قال: "أفطر عندكم الصائمون، وأكل طعامكم الأبرار، وتنزلت عليكم الملائكة." قال أبو عبد الرحمن: يحيى بن أبي كثير لم يسمعه من أنس.

6902 – أخبرنا سُوَيْدُ بن نصر، قال: أنا عبد الله، عن هشام، عن يحيى بن أبي كثير، قد حَدَّثْتُ عن أنس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أفطر عند أهل بيت، وساق الحديث.

Yukarıdaki önekte zikredilen 6901 no. lu ilk hadisi Nesaî *es-Sünenü'l-kübrâ'da*³¹ Muaz b. Hişam– Hişam ed-Destüvâî– Yahya b. Ebî Kesîr- Enes b. Malik tarihiyle tahrîc etmiştir.

Nesaî, yukarıdaki 6901 no. lu ilk hadisin sonunda Yahya b. Ebî Kesîr'in bu hadisi Enes b. Malik'den işitmediğini açıkça ifade etmiştir. Bilindiği gibi (Ebu Abdirrahman) Nesaî'nin künyesidir. Yani bu ifade Nesaî'ye aittir.

Zira hadisin yine Nesaî'nin yukarıda naklettiği – 6902 no. lu– Abdullah b. Mübarek– Hişam ed. Destüvâî– Yahya b. Ebî Kesîr– Enes b. Malik rivayetinin sonunda³²Yahya b. Ebî Kesîr: “*Bana Enes b. Malik'den nakledildiğine göre*” (قد حَدَّثْتُ عن أنس) şeklinde mechûl sigalı bir ifade kullanmaktadır.

Böylece bu hadiste Yahya b. Ebî Kesîr ile Enes b. Malik arasında “inkıtâ” olduğu yani Yahya b. Ebî Kesîr'in bu hadisi bizzat Enes b. Malik'den işitmediği, aralarında bir veya birkaç vasıta olduğu açıkça görülmektedir.

³¹ Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 202, Velime 8 (6901); a.mlf., *Amelü'l-yevm*, s. 267 (296, 297)

³² Nesaî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 202, Velime 8 (6902); a.mlf., *Amelü'l-yevm*, s. 268 (298); Hâkim, *Ma'rife*, s. 118

2. İttisal ve İnkıta' Konusunda Durumu İhtilafı Ravîler

Bir ravînin hocasından hadis işitip işitmediği konusunda ricâl âlimlerinden biri tarafından kesin olmayan, tereddütlü bir ifade kullanılmışsa ya da bu konuda farklı âlimlerden farklı veya çelişkili ifadeler nakledilmişse inceleme derinleştirilir.

Ravînin üstadından hadis işitip işitmediği konusunda hadis âlimlerinden nakledilen farklı ve çelişkili ifadeler bulunduğu çelişkili ifadeler arasında ilmî kriterlere uygun tercih yapılır.³³

Hasen el-Basrî'nin Semüre b. Cündeb (r. a)'dan rivayeti buna örnek olarak verilebilir. Zeylaî'nin ifadesine göre Hasen el-Basrî'nin Semüre b. Cündeb'den semâ'ını mutlak olarak kabul edenler, tamamen reddedenler yahut sadece birkaç rivayeti kabul edenler şeklinde hakkında üç ayrı görüş bulunmaktadır.³⁴

Ancak ilk görüşün en kuvvetli görüş olduğu ifade edilmiştir. Hasen el-Basrî, Semüre b. Cündeb'den (r. a) büyük bir nüsha rivayet etmiştir. Ali b. el-Medîni'ye göre, bu hadislerin hepsi sahihtir. Tirmizî, Buhârî'nin de bu görüşte olduğunu nakletmiştir.³⁵ İbnül-Kayyim de: "Hasen'in Semüre'den semâ sahihtir" demiştir.³⁶

Bu tercihte ravînin üstadından yaptığı rivayetlerde açıkça "semâ" ifadeleri kullanıp kullanmaması, ravî ile üstadının doğum ve ölüm tarihlerinde tutarlılık olması, ravî ile üstadı arasındaki birlikteliğin süresi ve benzeri ilişkiler dikkate alınmaktadır.

3. İttisal ve İnkıta' Konusunda Temrîz İfadeleri

Bir ravînin üstadından işitip işitmediği konusunda temrîz anlamına gelecek meçhûl ifade kullanılmışsa bu konuda araştırma derinleştirilir. Aralarında muâsara/çağdaşlık varsa rivayetin muttasıl olduğuna hükmedilir.

Örnek:

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا العباس بن الوليد وأحمد بن الأزهر، قالوا: ثنا مروان بن محمد، ثنا يزيد بن السمط، ثنا الوضين بن عطاء، عن محفوظ

³³ Selim, *Teyisir*, s. 14

³⁴ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 89-90; Tehânevî, *Kavâid*, s. 361 dipnot 1

³⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 269

³⁶ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, II, 125

بن علقمة، عن سلمان الفارسي، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم توضأ، فقبلت جبة صوف كانت عليه، فمسح بها وجهه.

İbn Mace'nin *Sünen*'inde³⁷ tahrîc ettiği yukarıdaki hadisin sene-dinde adı geçen ravîlerden (Mahfuz b. Alkame)'nin Selman el-Farisî'den semâ'ı konusunda Mizzî şöyle demiştir:³⁸ (رَوَى عَنْ سَلْمَانَ) (الفارسي، يقال: مرسل)

Mizzî'nin bu mechûl sigalı ifadesi, temrîz ifadesidir. Yani Mizzî, Mahfuz b. Alkame'nin Selman el-Farisî'den rivayetinin mürsel olduğu şeklinde nakledilen görüşün zayıf olduğunu îmâ etmektedir.

Bûsîrî, bu ifadeye dayanarak hadisin irsal ile ma'lûl olduğuna işaret etmek üzere şöyle demiştir:³⁹ (هذا إسناد صحيح، رجاله ثقات، وفي) (سَمَاعٌ مَحْفُوظٌ عَنْ سَلْمَانَ نَظَرَ)

(Mahfuz b. Alkame) ile Selman el-Farisî'nin muâsır olmaları ve mürsel ifadesinin temrîz sigasıyla nakledilmesi sebebiyle hadisin "muttasıl" olduğuna hükmedilmesine engel yoktur.⁴⁰

4. Sahihayn Ravîleri Arasındaki İttisal

Ümmet âlimleri arasında genel kabul görmüş olan *Sahihayn* ravîlerinin durumu farklı mütalâa edilmiştir. Buhârî ve Müslim ravîlerinin rivayeti, münekkid hadis âlimleri tarafından herhangi bir tenkide tabi tutulmamışsa *muttasıl* olarak kabul edilir.

Buhârî ve Müslim'in ittisal konusundaki titizlikleri bilinmektedir. Buhârî'nin ittisal konusunda aynı asırda yaşamış olma (*muâsara*) şartıyla yetinmeyip ravînin üstadıyla görüşmüş olması (*likâ*) şartını koyması bu konudaki özel hassasiyetinin ifadesi olarak kabul edilmiştir.

Müslim ise ravî ile üstadı aynı asırda yaşamışsa ve ravî tedlîs ile meşhur değilse, bu ravînin rivayetini sahih olarak kabul etmektedir. İmam Müslim'e göre talebe ile üstadı arasında "*imkânü'l-likâ*" (görüşme imkânının bulunması) yeterlidir. Bir başka ifade ile Müslim aynı asırda yaşamış olan, rivayet ettiği üstadı ile görüşme imkânı ve

³⁷ İbn Mace, *Sünen*, I, 158, Tahara 59 (468)

³⁸ Mizzî, *Tehzib*, 2II, 288; Selim, *Teysir*, s. 22

³⁹ Bûsîrî, *Mısbah*, I, 120 (190)

⁴⁰ Selim, *Teysir*, s. 22

kendisinden hadis işitme ihtimali bulunan ravî ile üstadı arasında “*ittisal*” bulunduğu kabul etmektedir.

Dolayısıyla ravîler arasındaki ittisali tesbit etme metodlarından biri, ele alınan ravînin Buhârî veya Müslimin *Sahih*’lerinden birinde aynı üstaddan hadis rivayetinin bulunmasıdır. Ancak bu rivayet inkıta’, ta’lik ve benzeri bir sebeple münekkid âlimlerden biri tarafından herhangi bir tenkide tabi tutulmamış olmalıdır.

III. MUNKATI’ HADİS ÇEŞİTLERİ

Seneddeki inkıta’/kopukluk; farklı şekillerde gerçekleşebilir. Dolayısıyla hadis ıstılahları ilminde ravîler arası inkıta’ konusunda her duruma uygun ayrı bir isim verilmiş; kopukluk şekline ve derecelerine göre munkatı’ hadis, *muallak*, *mu’dal*, *müdelles*, *mürsel* veya *mürsel-i Hafî* isimleriyle anılmıştır. Dolayısıyla hadis senedindeki inkıta’ şekli de ayrıca incelenmektedir.

1. MUALLAK HADİS

a. Tarifi

Muallak Hadis (الحديث المعلق), senedin başından bir veya birkaç ravînin peşpeşe hatta senedin sonuna kadar zikredilmediği hadistir.⁴¹

b. Örnek:

قال ابن عبد البر: ثَبَّتَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: "مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَمُرُّ عَلَى قَبْرِ أَخِيهِ، كَانَ يَعْرِفُهُ فِي الدُّنْيَا، فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، إِلَّا عَرَفَهُ وَرَدَّ عَلَيْهِ."⁴²

İbn Abdilberr (ö. 463/1071), bu hadisin senedini hazfederek merfû olarak nakletmiştir. Senedin başından Hz. Peygamber (s. a. v)’e kadar gelen ravîlerin tamamı art arda hazfedildiği için hadis, “muallak” hadistir.

Ancak İbn Abdilberr, *İstizkâr*’da aynı hadisi İbn Abbas (r. a)’dan merfû muttasıl senediyle rivayet etmiştir.⁴² Ebu’l-Abbas el-Kurtubî (ö. 626/1229),⁴³ İbn Teymiyye (ö. 661/1263),⁴⁴ İbn Kayyim

⁴¹ bkz. İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 69; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 77; Süyûtî, *Tedrib*, I, 231; Itr, *Menhec*, s. 374

⁴² İbn Abdilberr, *İstizkâr*, I, 185

⁴³ Kurtubî, *Müfhim*, I, 500

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû*, IV, 173; *İktiza*, I, 326

(ö. 751/1350),⁴⁵ İbn Kesîr (ö. 774/1372),⁴⁶ Irakî (ö. 806/1404),⁴⁷ Süyûtî (ö. 911/1505)⁴⁸ ve Zebîdî (ö. 1205/1790)'nin⁴⁹ de aralarında bulunduğu pek çok âlim, (ثَبَّتَ عَنِ النَّبِيِّ) ifadesiyle hadisin “sahih” olduğuna işaret eden İbn Abdilberr'in görüşüne katılmışlardır.

c. Hükmü

Muallak hadis, senesinde hazfedilen ravî veya ravîlerin güvenilirlik durumunun bilinmemesi sebebiyle “*merdûd*” olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

d. Sahihayn'daki Muallak Hadislerin Hükmü

aa. Buhârî'nin Muallakatı

Buhârî'nin *Sahih*'inde muallak senedle naklettikleri hadisler ikiye ayrılır:⁵¹

– **Cezm sigasıyla:** Buhârî'nin *Sahih*'inde muallak olarak ama (قَالَ، رَوَى، ذَكَرَ) gibi *cez*m sigasıyla yani malûm fiille naklettiği hadisler, nakledilen kimseye kadar “sahih” olarak kabul edilir.

Örnek:

قال البخاري: قال مجاهد: لا يتعلم العلم مُسْتَحْيٍ ولا متكبرٍ.

Buhârî'nin *Sahih*'inde bab başlığında⁵² senedsiz sadece (قال مجاهد) ifadesiyle naklettiği bu muallak hadis, *cez*m sigasıyla nakledildiği için Buhârî 'ye göre sahihtir.

– **Temrîz sigasıyla:** Buhârî'nin *Sahih*'inde muallak olarak ama (قِيلَ، رُوِيَ، يُقَالُ، يُرْوَى، يُذَكَّرُ) gibi *temrîz* sigasıyla naklettiği hadisler, genellikle zayıftır ama çok zayıf olamaz, sahih veya hasen de olabilir,

⁴⁵ İbn Kayyim, *Ruh*, I, 5

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 439

⁴⁷ Irakî, *Tahrîcü 'l-İhyâ*, IV, 491

⁴⁸ Süyûtî, *Hâvî*, II, 302

⁴⁹ Zebîdî, *İthaf*, X, 365

⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 78; Itr, *Menhec*, s. 375

⁵¹ Itr, *Menhec*, s. 375-377

⁵² Buhârî, *Sahih*, I, 228, İlim 50, (Bab başlığında)

Örnek:

قال البخاري: وَيُذَكَّرُ أَنْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَىٰ بِالَّذِينَ قَبْلَ الْوَصِيَّةِ.

Buhârî'nin *Sahih*'inde bab başlığında⁵³ naklettiği bu muallak hadis, (يُذَكَّرُ) şeklinde temrîz sigasıyla nakledildiği için Buhârî'ye göre zayıftır. Tirmizî, *Sünen*'inde⁵⁴ ve İbn Mace *Sünen*'inde⁵⁵ bu hadisi Haris b. Abdillâh el-A'ver tarihiyle Hz. Ali'den mavsûl olarak rivayet etmiştir. Ancak (Haris b. Abdillâh el-A'ver)⁵⁶ zayıf ravî olduğu için hadis zayıftır.

Tirmizî, *Sünen*'inde hadis hakkında “*Bu hadisin sadece Ebu İshak'ın Haris kanalıyla Hz. Ali'den geldiğini biliyoruz. Bazı ilim ehli Haris hakkında söz etmişlerdir. İlim ehlinin çoğunluğuna göre bu hadisle amel edilmektedir*”⁵⁷ demiştir. Tirmizî, *Sünen*'in bir başka yerinde; *Uygulamada vefat edenin vasiyeti yerine getirilmeden önce borçları ödenir*,⁵⁸ demiştir.

Buhârî'nin *Sahih*'inde ve *et-Tarihu'l-kebîr*'de senediyle zikrettiği ancak hadisi üstadından naklederken (حدثنا) yerine (قال) kelimesini kullandığı muallak hadisler vardır.

Örnek:

قال البخاري: وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عَمَرَ، حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَبُو يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، حَدَّثَنَا عَطِيَّةُ بْنُ قَيْسِ الْكَلَابِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ غَنَمِ الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عَامِرٍ أَوْ أَبُو مَالِكٍ الْأَشْعَرِيُّ، وَاللَّهُ مَا كَذَّبَنِي، سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لِيَكُونََنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَسْتَحِلُّونَ الْجِرَّ وَالْحَرِيرَ وَالْمَعَارِفَ..."

Yukarıdaki örnekte Buhârî'nin *Sahih*'inde bab başlığında⁵⁹ hocası Hişam b. Ammar'dan (قال) şeklinde cezm sigasıyla naklettiği muallâk hadis, Buhârî'nin müdellis olmaması ve Hişam b. Ammar'ın Buhârî'nin kendisinden hadis işittiği meşhur hocalarından biri olması

⁵³ Buhârî, *Sahih*, V, 277, Vasâyâ 9, (Bab başlığında)

⁵⁴ Tirmizî, *Sünen*, III, 416, Ferâiz 5 (2094); bkz. *Sünen*, III, 435, Vasâyâ, 6 (2122)

⁵⁵ İbn Mace, *Sünen*, II, 906, Vasâyâ 7 (2715)

⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 146

⁵⁷ Tirmizî, *Sünen*, III, 416, Ferâiz 5 (2094)

⁵⁸ Tirmizî, *Sünen*, III, 435, Vasâyâ, 6 (2122)

⁵⁹ Buhârî, *Sahih*, X, 51, Eşribe 6 (5590)

ve aynı hadisin İsmailî *Müstahrec*'inde,⁶⁰ Taberanî (ö. 360/971),⁶¹ İbn Hibbân⁶² ve Beyhakî (ö. 458/1066)⁶³ tarafından muttasıl senedle nakledilmesi sebebiyle "muttasıl" olarak değerlendirilmiştir.

Bu konuda sadece İbn Hazm (ö. 456/1064), cumhura muhalif davranmış, bu hadisi inkıta' sebebiyle "zayıf" olarak nitelemiştir. İbn Salâh (ö. 643/1245), Hişam b. Ammar'dan hadis işitmiş olması ve hadisin *Sahih-i Buhârî* dışında muttasıl senedle nakledilmesi sebebiyle İbn Hazm'ın görüşünün hatalı olduğunu ifade etmiş, Nevevî⁶⁴, İbnü'l-Kayyim⁶⁵ ve İbn Hacer⁶⁶ de İbn Salâh'a muvafakat etmişlerdir.

ab. Müslim'in Muallakatı

Müslim'in *Sahih*'inde muallak senedle naklettiği hadis sayısı, İbn Salâh'a göre on iki olup tamamının "muttasıl/sahih" oldukları tesbit edilmiştir.⁶⁷

Örnek:

قال مسلم في "صحيحه": ورواه معاوية بن صالح، عن ربيعة بن يزيد، عن مسلم بن قرة، عن عوف بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم بمثله.

Yukarıdaki örnekte Müslim'in *Sahih*'inde⁶⁸ (ورواه) ifadesiyle muallak olarak zikrettiği hadis, Müslim tarafından aynı babda⁶⁹ muttasıl senedle şöyle zikredilmiştir:

حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلي، أخبرنا عيسى بن يونس، حدثنا الأوزاعي، عن يزيد بن يزيد بن جابر، عن رزيق بن حيّان، عن مسلم بن قرة، عن عوف بن مالك، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: "خيار أمتكم الذين تحبونهم ويحبونكم، ويصلون عليكم وتصلون عليهم. . ."

⁶⁰ bkz. İbn Hacer, *Feth*, X, 53, Eşribe 6 (5590)

⁶¹ Taberanî, *Kebîr*, III, 283 (3419)

⁶² İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 265 (6719)

⁶³ Beyhakî, *Sünen*, X, 373, Şehadat 63 (20988)

⁶⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 18; Itr, *Menhec*, s. 376-377

⁶⁵ İbn Kayyim, *Tehzibü's-Sünen*, V, 270

⁶⁶ İbn Hacer, *Feth*, X, 52; Itr, *Menhec*, s. 376-377

⁶⁷ bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 16-18; İbn Hacer, *Nuket*, I, 325; Itr, *Menhec*, s. 378

⁶⁸ Müslim, III, 1482, İmare 66 (1855)

⁶⁹ Müslim, III, 1482, İmare 65 (1855)

2. MU'DAL HADİS

a. Tarifi

Mu'dal Hadis (الحديث المعضل), senedinin başından, ortasından veya sonundan iki veya daha fazla ravînin peş peşe düştüğü hadistir. ⁷⁰

b. Örnek:

قال ابن جرير في "تفسيره": حدثنا أبو كُرَيْب، قال: ثني يحيى، عن أبي بكر بن عَيَّاش، عن الأعمش، عن الشعبي، قال: (يُقال للرجل يوم القيامة: عملت كذا وكذا؟ فيقول: ما عملت).

Taberî'nin *Tefsir*'inde⁷¹ rivayet ettiği yukarıdaki hadisi rivayet eden A'meş, Hâkim en-Neysabûrî'nin ifadesine göre⁷² hadisi mu'dal olarak rivayet etmiştir. Yani Enes b. Malik ile Hz. Peygamber (s. a. v)'i hazfederek hadisi Şa'bî'nin sözü olarak rivayet eden A'meş, hadisin senedinden peşpeşe iki ravî düşürmüştür. Dolayısıyla hadisin senedi, bu mu'dal haliyle zayıf hadis olarak kabul edilmiştir. Ancak bu hadis, Müslim'in *Sahih*'indeki rivayetinde⁷³ Fudayl- Şa'bî- Enes b. Malik kanalıyla Peygamberimiz (s. a. v)'den merfû olarak benzeri bir ifadeyle rivayet edilmiştir.

c. Hükümü

Mu'dal hadis, hadisin senedinde iki veya daha fazla ravînin hazfedilmesi sebebiyle zayıftır.

Cevzekanî diyor ki: "Mürsel bize göre hüccet olarak kabul edilmez. *Munkatı* ' bize göre mürselden daha kötü durumdadır. *Mu'dal ise munkatı* 'dan daha kötü durumdadır. "⁷⁴

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 59; Zehebî, *Mûkızâ*, s. 40; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 80; Sehâvî, *Fethu 'l-mugîs*, I, 158; Süyûtî, *Tedrib*, I, 237; Cezâirî, *Tevcih*, I, 405; İtr, *Menhec*, s. 378

⁷¹ Taberî, *Camîu 'l-beyân*, 20/544, No: 22368; Süyûtî, *ed-Dürrü 'l-mensûr*, III, 369 (Yasin, 65)

⁷² Hâkim, *Ma'rife*, I, 74, 12.Nevi

⁷³ Müslim, IV, 2280, Zühd 17 (2969)

⁷⁴ Cevzekanî, *el-Ebatil ve 'l-menakîr*, I, 12; Süyûtî, *Tedrib*, I, 343 "Maklûb"

d. İmam Malik'in Belâgatı:

İmam Malik'in *Muvatta*'da (بلقي) ifadesiyle naklettiği "Belâgâtu Malik" diye bilinen hadisler, senedlerinde peşpeşe en az iki ravî düştüğü için "mu'dal" olarak kabul edilmektedir.

Ancak İmam Malik'in belâgatı, hadis imamları tarafından "sahih" olarak kabul edilmiştir.⁷⁵

Süfyân b. Uyeyne: "Malik, sadece sahih olan hadisleri "belağ" sigasıyla naklederdi. Malik, (بلقي) dediğinde bu sahih isnaddır"⁷⁶ demiştir.

İbn Abdilberr: "Malik, sadece sika ravîlerden rivayette bulunmaktadır. Belâgatı araştırıldığında sahih oldukları görülecektir"⁷⁷ demiştir

İbn Abdilberr, İmam Malik'in (بلقي) ifadesiyle naklettiği altmış bir hadisin mavsûl olduğunu isbat edebilmek için bu hadislerin senedlerini tek tek araştırmış, *Temhîd*'in sonunda bu hadislerin tek tek mavsûl senedlerini zikretmiş, ancak dördünün mavsûl senedlerini bulamadığını ifade etmiştir.⁷⁸

Bu görevi tamamlamak İbn Salâh'a nasib olmuş; İbn Salâh, hadis kaynaklarında bu dört hadisin mavsûl senedlerini araştırmış, ancak bu dört hadisin sadece *Muvatta*'da bu lafızlarla bulunduğunu, diğer kaynaklarda aynı lafızlarla bulunmadığını, bu dört hadisten birinin sahih, birinin hasen, diğer ikisinin ise zayıf olduğunu ifade etmiştir. İbn Salâh'ın bu konudaki *Risale fî vasli'l-belâgâti'l-erbaa* isimli risalesi Abdüfettah Ebu Gudde tarafından tahkik edilmiş ve *Tevcihü'n-nazar* kitabının sonunda aynen yer almıştır.⁷⁹

Örnek:

قال يحيى بن يحيى الليثي في "الموطأ": "وحدَّثني عن مالك، أن معاذ بن جبل قال: آخر ما أوصاني به رسول الله صلى الله عليه وسلم حين وضعت رجلي في الغزير أن قال: "أحسن خلقك للناس يا معاذ بن جبل." "

⁷⁵ Zürkanî, *Şerhu'l-Muvatta*, II, 83

⁷⁶ İyaz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 150

⁷⁷ İbn Abdilberr, *Temhîd*, XIII, 188

⁷⁸ İbn Abdilberr, *Temhîd*, XXIV, 161

⁷⁹ İbn Salâh, *Risale fî vasli'l-belâgâti'l-erbaa* (bkz. Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, II, 916)

İmam Malik'in *Muvatta*'da⁸⁰ rivayet ettiği yukarıdaki hadiste İmam Malik ile Muaz b. Cebel (r. a) arasında peş peşe en az iki ravî düşmüştür. Dolayısıyla hadis mu'daldır. Ancak manası sahihtir.⁸¹

Bu hadisin mavsûl senedini bulan İbn Salâh, bu mavsûl isnadın "hasen" derecesinde olduğunu ifade etmiştir.⁸²

3. MÜRSEL HADİS

Hadis senedindeki inkıta' çeşitlerinden biri, hadisin "mürsel" olarak rivayet edilmesidir.

a. Tarifi

Mürsel Hadis (الحديث المرسل), tabînden olan bir kimsenin; "Rasûlullah şöyle buyurdu" diyerek rivayet ettiği hadistir.⁸³

Örnek:

حدثني عن مالك، عن هشام بن عروة، عن أبيه، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "اجْعَلُوا مِنْ صَلَاتِكُمْ فِي بُيُوتِكُمْ."

Yukarıdaki örnekte İmam Malik'in *Muvatta*'da⁸⁴ rivayet ettiği hadiste Hişam b. Urve'nin babası (Urve b. Zübeyr) tabîndendir. Urve, Peygamberimiz'e (s. a. v) erişememiş, hadiste Peygamberimiz (s. a. v) ile kendisi arasındaki sahâbîyi zikretmemiştir. Dolayısıyla hadis mürseldir.

Bu hadis hakkında İbn Abdilberr: "*Muvatta*'daki bu hadis, bütün rivayetlerde mürseldir"⁸⁵ demiştir. Bu hadisi Küttüb-i Sitte müellifleri mürsel ve mavsûl iki ayrı tarikle zikretmişlerdir. Buhârî ve Müslim,

⁸⁰ Malik, *Muvatta*, II, 902, Husnü'l-Huluk 1, No:1

⁸¹ bkz. Süyûtî, *Tenviru'l-Havalik*, II, 209

⁸² İbn Salâh *Risale fî vasli'l-belâgâti'l-erbaa* (bkz. Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, II, 935)

⁸³ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 51; Irakî, *Takyîd*, s. 70; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 79; Sehâvî, *Fethu'l-Mugis*, I, 134; Süyûtî, *Tedrib*, I, 214; Tehânevî, *Kavâid*, s. 138; Itr, *Menhec*, s. 368

⁸⁴ Malik, *Muvatta*, I, 168, Kasru's-Salât 23 (73)

⁸⁵ Malik, *Muvatta*, I, 168, Kasru's-Salât 23 (73)

bu hadisi Nafi' kanalıyla Abdullah b. Ömer (r. a)'den müsned ve mavsûl olarak rivayet etmişlerdir.⁸⁶

b. Hükmü

Mürsel hadisin hükmü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır:

1. İmam Ebu Hanife'ye ve İmam Ahmed'den nakledilen meşhur görüşe göre makbuldür.

2. Muhaddislerin büyük çoğunluğuna göre zayıftır.⁸⁷

3. İmam Şafî'ye göre şu dört şarttan birini taşıdığı takdirde makbuldür:⁸⁸

- Bir başka tarikle “müsned” olarak rivayet edilmesi
- Bir başka tarikle “mürsel” olarak rivayet edilmesi
- Sahâbîlerden bir kısmının bu hadisle amel etmeleri
- Âlimlerin çoğunluğunun bu hadisi kabul etmeleri.

c. Mürsel Rivayetleri Kabul Edilen Ravîler

Münekkid muhaddisler, bazı tabiîn imamlarının mürsel olarak naklettikleri rivayetleri sahih olarak kabul etmişlerdir:⁸⁹

1. *Âmir b. Şerahîl eş-Şa'bi'nin mürsel rivayeti*

İclî'ye göre Şa'bi'nin mürsel rivayeti sahihtir.⁹⁰ Ebu Davud'a (ö. 275/888) göre Şa'bi'nin mürseli, Nehaî'nin mürselinden daha iyidir.⁹¹

2. *İbrahim en-Nehaî'nin mürsel rivayeti*

Yahya b. Maîn'e (ö. 233/847) göre, iki hadis (Bahreyn taciri hadisi ile Kahkaha hadisi müstesna)⁹² Nehaî'nin mürsellersi sahihtir.⁹³ Yahya b. Maîn'e göre, Nehaî'nin mürsellersi Şa'bînin mürsellersinden

⁸⁶ Buhârî, *Sahih*, I, 528, Salât 52, No: 432; Müslim, *Sahih*, Müsafirîn, 208 (777)

⁸⁷ Süyûtî, *Tedrib*, I, 217

⁸⁸ Şafî, *Risale*, s. 461-464

⁸⁹ Tehânevî, *Kavâid*, s. 149-152

⁹⁰ Zehebî, *Tezkire*, I, 79; İbn Hacer, *Tehzib*, V, 67

⁹¹ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 68

⁹² Tehânevî, *Kavâid*, s. 149 dipnot 4

⁹³ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I, 52

daha iyidir. ⁹⁴ Yine ona göre Nehaî'nin mürselleri Salim, Kasım ve İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerinden daha iyidir. ⁹⁵

3. Said b. Müseyyeb'in mürsel rivayeti

Meşhur olan rivayete göre, İmam Şafîî, mürsel hadisi hüccet olarak kabul etmez ancak Said b. Müseyyeb'in mürsellerini kabul ederdi. ⁹⁶

Yahya b. Maîn'e göre, mürseller arasında en sahih olanı İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleridir. ⁹⁷ Hafız İbnü'l-Hadî *Tenkîh*'de: "Said b. Müseyyeb'in mürselleri hüccettir" demiştir. ⁹⁸

d. Mürsel Rivayetleri İhtilafı Olan Ravîler

Tabiîn âlimlerinden Hasan b. Ebi'l-Hasen el-Basrî'nin mürsel rivayetinin değeri konusu ihtilafı bir konudur. Hasan b. Ebi'l-Hasen el-Basrî'nin mürsel rivayetinin değerlendirilmesi konusunda birkaç görüş bulunmaktadır:

a. Hasen El-Basrî'nin Mürselâtını Tamamen Zayıf Görenler

Ahmed b. Hanbel'e göre, mürsel hadisler arasında Hasen el-Basrî'nin ve Atâ b. Ebî Rabah'ın mürsellerinden daha zayıfı yoktur. Zira bu ikisi herkesten hadis almaktaydılar. ⁹⁹

Dârakutnî: "*O'nun mürsellerinde zayıflık vardır*" demiş;¹⁰⁰ İbn Abdilberr ise *Temhid*'de şöyle demiştir: "*Muhaddisler: Atâ ve Hasen'in mürselleriyle ihticac olunmaz. Zira bu ikisi herkesten hadis almaktadırlar*" demişlerdir. ¹⁰¹

Irakî: "*Hasen'in mürselleri muhaddislere göre rüzgâr gibidir*" demiştir. ¹⁰²

⁹⁴ Süyûtî, *Tedrib*, I, 226

⁹⁵ Süyûtî, *Tedrib*, I, 226

⁹⁶ Süyûtî, *Tedrib*, I, 226

⁹⁷ Süyûtî, *Tedrib*, I, 225; İbn Receb, *Şerhu'l-İlel*, I, 318

⁹⁸ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 423

⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 202; Süyûtî, *Tedrib*, I, 226

¹⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 270

¹⁰¹ İbn Abdilberr, *Temhid*, I, 30

¹⁰² Irakî, *Şerhu'l-Elfiye*, I, 276 (Mevzû Hadis) konusu, Süyûtî, *Tedrib*, I, 227

b. Hasen El-Basrî'nin Birkaç Mürsel Hadisini Zayıf Görenler

Ali İbnü'l-Medinî: “*Hasen'in sika ravilerden rivayet ettiği mürseller sahihtir. Bunlardan sâkit olan pek azdır*” demiştir. ¹⁰³

Ebu Zür'a: “*Hasen'in; “(Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu) dediği her şeyin sabit aslını buldum. Ancak dört hadis müstesna*” demiştir. ¹⁰⁴

Yahya b. Said el-Kattân: “*Hasen'in hadisinde; (Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu) dediği şeylerin aslını bulduk. Bir veya iki hadis müstesna*” demiştir. ¹⁰⁵

c. Hasen el-Basrî'nin gördüğü veya hiç görüşmediği sahâbiler

Hasen el-Basrî'nin bizzat görüşüp kendilerinden hadis işittiği Enes b. Malik, Ma'kıl b. Yesar, Abdullah b. Mugaffel, Âiz b. Amr, Ebu Berze, Abdurrahman b. Semure gibi sahâbiler olduğu gibi, görmediği halde kendilerinden hadis rivayet ettiği İbn Abbas, Ebu Said el-Hudrî, Cabir b. Abdillâh ve Ebu Musa el-Eş'arî gibi sahâbiler de bulunmaktadır. ¹⁰⁶

d. Hasen El-Basrî'nin İhilaflı Sahâbî Rivayetleri

Hasen el-Basrî'nin Ebu Hureyre'den rivayeti ile Semure b. Cündeb'den rivayeti en çok ihtilaf edilen rivayetler olmuştur.

Zeylaî'nin ifadesine göre, Hasen el-Basrî'nin Ebu Hureyre'den semâını mutlak olarak kabul edenler, tamamen reddedenler yahut sadece birkaç rivayeti kabul edenler şeklinde hakkında üç ayrı görüş bulunmaktadır. ¹⁰⁷ Nesaî (ö. 303/915) ¹⁰⁸ ve Tirmizî'ye göre Hasen el-Basrî, Ebu Hureyre'den hadis işitmemiştir. ¹⁰⁹

¹⁰³ Süyûtî, *Tedrib*, I, 226

¹⁰⁴ Süyûtî, *Tedrib*, I, 226

¹⁰⁵ Süyûtî, *Tedrib*, I, 226

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 267

¹⁰⁷ İbn Ebî Hatim, *Merâsîl*, s. 26-35; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 90; Tehânevî, *Kavâid*, s. 359 dipnot 2

¹⁰⁸ Nesaî, *Sünen*, VI, 168-169 Talâk 34 (3461)

¹⁰⁹ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 474,476; Sehâvî, *Makasîd*, s. 342 (886)

Yine Zeylaî'nin ifadesine göre, Hasen el-Basrî'nin Semüre b. Cüdeb'den semâ'nı mutlak olarak kabul edenler, tamamen reddedenler yahut sadece birkaç rivayeti kabul edenler şeklinde üç ayrı görüş bulunmaktadır.¹¹⁰

Ancak ilk görüşün en kuvvetli görüş olduğu ifade edilmiştir. Hasen el-Basrî, Semüre b. Cüdeb'den büyük bir nüsha rivayet etmiştir. Ali b. el-Medîni'ye göre, bu hadislerin hepsi sahihtir. Tirmizî, Buhârî'nin de bu görüşte olduğunu nakletmiştir.¹¹¹ İbnü'l-Kayyim de: "Hasen'in Semüre'den semâ sahihtir" demiştir.¹¹²

4. MÜDELLES HADİS

Hadis işittiği üstadından işitmediği bir hadisi işitmiş izlenimi vererek rivayet eden ravînin naklettiği hadise *müdelles hadis* (الحديث المدلس) denir.¹¹³

Tedlîs, ravîler arasında ittisalın bulunmadığını gösteren önemli kusurlardan biridir. Ravînin üstadından hadis işitip işitmediği konusunun tesbitinde ravî ile üstadı arasında "tedlîs" olup olmadığı önemlidir.

a. Tedlîs'in Tarifi

Tedlîs, sözlükte D-L-S (دلس) kökünden türemiş bir kelimedir. (الدلس / deles) karanlığın ışıkla karışması demektir.¹¹⁴

Tedlîs (التدليس), D-L-S (دلس) fiilinin tef'îl babından masdarı olup lügatte karanlığa getirme, göz boyama, hile yapma demektir.¹¹⁵ Günlük hayatta tedlîs, satıcının alışveriş esnasında müşteriye malın ayıbını açıklamadan satmaya çalışması anlamındadır.¹¹⁶

Hadis rivayetinde tedlîs: Bir ravînin, muâsırı olup görüştüğü ve hadis aldığı üstadından işitmediği bir hadisi bizzat işitmiş gibi rivayette bulunmasına denir.¹¹⁷

¹¹⁰ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 89-90; Tehânevî, *Kavâid*, s. 361 dipnot 1

¹¹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 269

¹¹² İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II, 125

¹¹³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 81-82

¹¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 81-82; Itr, *Menhec*, s. 380

¹¹⁵ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 395

¹¹⁶ Cevherî, *Sıhah*, III, 930; Firûzâbâdî, *Kamus*, II, 84; İbn Manzûr, *Lisan*, II, 141

¹¹⁷ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 395

Tedlîste yalan olmasa bile olduğundan farklı izlenim verme durumu vardır.

b. Müdellis ve Müdelles

Ravîden istenen, rivayetinde bu hadisi üstadından işittiğini kesin bir dille ifade eden (حدثني، سمعت) gibi lafızlar kullanmasıdır. Bunun yerine (عن، قال لي، ذكر لي) gibi ifadeler kullanan ravînin rivayette bulunduğu üstadından hadis işitip işitmediğine bakılır. Üstadından söz konusu hadisi işitmediği halde işitmiş gibi hadis rivayetinde bulunan ravîye “müdellis” (المدلس), bu davranışa “tedlîs” (تدليس) adı verilir.

Ravîleri arasındaki ittisaldeki gizlilik ve kapalılık sebebiyle bu çeşit hadislerle *müdelles hadis* ismi verilmiştir.¹¹⁸

c. Tedlîs Konusunda Önemli İstılahlar

1. Semâ’ (سمع) ve Tahdis (تحديث)

Bu iki ifade aynı anlamda kullanılmakta olup ravînin rivayeti (حدثني) ve (سمعت) gibi hadisi bizzat üstadından duyduğunu gösteren açık bir ifade ile rivayet etmesidir. Ravî yalancı olmadığı sürece semâ’/tahdis tariki ile gelen rivayet, en güçlü rivayet olarak kabul edilmiştir.

2. An’ane (عننة)

Ravînin rivayeti (عن) ile rivayet etmesidir. Bu ifade, ravînin rivayeti hem bizzat üstadından işitmesi anlamında kullanılmakta, hem de üstadından işitmeyip dolaylı olarak alması anlamında kullanılmaktadır. Ravînin an’aneyi bu iki anlamdan hangisi hakkında kullandığı karinelerle tesbit edilir.

3. İttisale Haml Olunur (محمول على الاتصال)

Bu ifade, sened muttasıl olarak kabul edilmiş, ravî rivayeti üstadından bizzat işitmiş olarak değerlendirilmiştir, demektir. Tedlîsten emin olunan durumlarda bu ifade kullanılmaktadır.

¹¹⁸ Itr, *Menhec*, s. 380

d. Tedlîs Önemli Bir İlet, Ciddî Bir Kusurdur.

Şu'be b. Haccac: “*Tedlîs yalanın kardeşidir*” demiştir.¹¹⁹ İbn Salâh: Şu'be'nin bu ifadesi ifrattır. Tedlîsden sakındırmak ve nefret ettirmek için söylenmiş mübalağalı bir ifade olarak kabul edilmelidir, demiştir.¹²⁰

Veki' b. Cerrah (ö. 197/812): “*Elbisede tedlîs helâl değildir. Hadiste nasıl helâl olur?*” demiştir.¹²¹ Bazılarına göre müdellis; “*Bizi aldatan bizden değildir*”¹²² hadisinin mefhumuna dahildir. Hadiste inkıta' olduğu halde müdellis, bu hadisi işitenlere hadisin muttasıl olduğu izlenimi vermektedir.

Şebbîr Ahmed el-Usmanî'ye (ö. 1362/1943) göre “*Tedlîs yaptığı ravî zayıf ise müdellis, Allah'a ve Rasûlüne ihanet etmiş olur.*”¹²³

İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, tedlîs, sahibinin bütün hadislerinin reddedildiği yalancılık anlamında değildir. Zira müdellisin (عن فلان) yani “falandan nakledildiğine göre” ifadesi yalan değil, sadece kendisinden işitilen kimsenin gizlenmesidir.¹²⁴

Yine Şebbîr Ahmed el-Usmanî şöyle demiştir: “*Mutlak tedlîs yalan değildir. İhtimalli bir lafızla farklı bir izlenim vermektir. Müdellis semâ'ı açıklamadıkça rivayeti kabul edilemez, hükmü verilmiştir.*”¹²⁵

Dolayısıyla tedlîs, hadiste ittisalin olmadığını gösteren önemli bir illettir. Ancak tedlîs bir şekilde ravînin rivayetlerine zarar verse de yalan olarak kabul edilmediği için ravînin güvenilirliğini tamamen ortadan kaldırmamakta, müdellisin tedlîs yapmadığı diğer rivayetleri kabul edilmektedir.¹²⁶

Meselâ: (Velid b Müslim el-Kuraşî) hakkında *Takribü't-Tehzib* 'de; (ثقة، كثير التأسيس والتسوية) “*Sikadır/güvenilir, fakat çok tedlîs ve*

¹¹⁹ Hatib, *Kifâye*, s. 508; İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 74; İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, I, 357

¹²⁰ İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 74

¹²¹ Hatib, *Kifâye*, s. 509; İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, I, 357

¹²² Müslim, I, 99, İman 164 (101)

¹²³ Usmanî, *Fethu'l-Mülhim*, Mukaddime, s. 88; Usmanî, *Mebadi'*, s. 274

¹²⁴ İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, I, 356

¹²⁵ Usmanî, *Fethu'l-Mülhim*, Mukaddime, s. 89; Usmanî, *Mebadi'*, s. 276

¹²⁶ Yücel, *Hadis Istılahları*, s. 168

tesviye yapmaktadır” denilmektedir.¹²⁷ Velid’in çok tedlîs yapması, onun sika/güvenilir olmasına engel olarak değerlendirilmemiş, ancak (an) ile naklettiği rivayetler, muttasıl olarak kabul edilmemiştir.

e. Tedlîsin Çeşitleri

Tedlîsin pek çok çeşitleri vardır. En önemlileri şunlardır:

aa. Tedlîsü'l-İsnad (تدليس الإسناد)

Ravînin görüştüğü ve hadis işittiği kişiden işitmediği bir hadisi işitmiş izlenimi vererek rivayet etmesidir.¹²⁸

Örnek:

حدثنا أبو عَوَانَةَ، عن الأعمش، عن إبراهيم التيمي، عن أبيه، عن أبي ذرٍّ، أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "أُفْلَانٌ فِي النَّارِ، يُنَادِي: يَا حَنَّانُ، يَا مَنَّانُ." قَالَ أَبُو عَوَانَةَ: قُلْتُ لِلأعمش: سمعت هذا من إبراهيم؟ قال: لا، حدثني به حكيم بن جبير، عنه.

Hâkim’in *Marife*’de nakline göre,¹²⁹ ravî A’meş, hadisi İbrahim et-Teymî’den işitmiş gibi (عن) harfî kullanarak tedlîs yapmıştır. Kendisine, bu hadisi İbrahim et-Teymî’den işitip işitmediği sorulduğunda bu hadisi İbrahim et-Teymî’den işitmediğini, Hakim b. Cübeyr’den işittiğini söylemiştir.

ab. Tedlîsü’ş-Şüyûh (تدليس الشيوخ)

Ravînin bir üstadından işittiği bir hadisi rivayet ederken üstadının isminin bilinmemesi için üstadını pek bilinmeyen bir isim, künye veya nisbetle zikretmesidir.¹³⁰ Bunun hükmü müdellisin amacına göre değişmektedir.

Örnek:

قال أبو بكر بن مجاهدٍ أحدُ الأئمةِ القُرَّاءِ: حدثنا عبدُ الله بنُ أبي عبدِ الله

Kıraat imamlarından Ebubekr b. Mücahid (ö. 324/936), buradaki (Abdullah b. Ebî Abdillah) ifadesiyle üstadı (Abdullah b. Ebî

¹²⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 584

¹²⁸ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 73; Süyûtî, *Tedrib*, I, 251; Itr, *Menhec*, s. 381

¹²⁹ Hâkim, *Marife*, I, 35, 26.Nev’; Itr, *Menhec*, s. 381

¹³⁰ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 74; Süyûtî, *Tedrib*, I, 256; Süyûtî, *Tedrib*, I, 251; Itr, *Menhec*, s. 385

Davud es-Sicistanî)'yi kastetmektedir. Ama üstadını pek yaygın olmayan bir künye ile zikrederek tedlîsü'ş-şüyûh yapmıştır.¹³¹

ac. Tedlîsü't-Tesviye (تدليس التسوية)

Müdelîsin iki sika ravî arasındaki zayıf ravînin isminin zikretmemesi şeklinde yaptığı tedlîs şeklidir.¹³² En kötü tedlîs şeklidir.

(Bakıyye b. Velid el-Hımsî) ile (Velid b. Müslim ed-Dimaşkî) bu çeşit tedlîs yapmakla meşhur olmuşlardır. Hatta Ebu Müşir (ö. 218/833): “*Bakıyye'nin hadisleri temiz değildir. Onlardan sakın*” demiştir.¹³³ Yine Ebu Müşir: “*Velid b. Müslim, Evzâi'nin yalancılarından naklettiği hadisleri nakleder ve bu hadislerde –yalancı ravîlerin isimlerini vermeksizin- tedlîs yapardı*” demiştir.¹³⁴

f. Ravînin Tedlîs Yapıp Yapmadığı İle İlgili Ön Araştırma

Tedlîs ile ilgili araştırmada öncelikle ravînin müdelîs olduğuna dair hadis âlimleri tarafından dile getirilen bir ifadenin olup olmadığı konusunda *Kâşif* ve *Takribü't-Tehzib* gibi muhtasar ricâl kitaplarına bakılır.

Müdelîslerin sayısı fazla olmadığı için pek çok ravî hakkında tedlîs gibi bir problemi olduğuna, böyle bir illetinin bulunduğu dair bir ifadeye genellikle rastlanmaz.

Ancak muhtasar ricâl kitaplarında ravînin “müdelîs” olduğuna dair bir ifadeye rastlanırsa ricâl kitaplarında araştırma yapılmalıdır.

Meselâ: (Bakıyye b. Velid) hakkında *Takribü't-Tehzib*'de; (صدق، كثير التدليس عن الضعفاء) “*Saduktur, zayıf ravîlerden çok tedlîs yapmaktadır*” denilmektedir.¹³⁵

(Haccac b. Erta') hakkında *Takribü't-Tehzib*'de; (صدق، كثير الخطأ والتدليس) “*Saduktur, hatası ve tedlîsi çoktur*” denilmektedir.¹³⁶

¹³¹ Usmanî, *Fethu'l-mülhim*, s. 89

¹³² İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 73; Süyûtî, *Tedrib*, I, 254; Itr, *Menhec*, s. 382

¹³³ Zehebî, *Mizân*, I, 332

¹³⁴ Süyûtî, *Tedrib*, I, 253

¹³⁵ İbn Hacer, *Takrib*, s. 126

¹³⁶ İbn Hacer, *Takrib*, s. 152

Ravînin tedlîs yaptığına dair bir ifadeye rastlanır da de az veya çok tedlîs yaptığına dair bir tesbit yapılmamışsa az veya çok tedlîs yaptığının bilinmesi için tedlîs konusunda ayrıntılı bilgi veren özel eserlere başvurulur.

g. Tedlîs Konusunda Telif Edilen Müstakil Eserler

Ravîlerin müdellis olup olmadıkları hakkında bilgiler ricâl, cerh ve ta'dil kitaplarında dağınık bir şekilde yer almakla birlikte bu konuda yazılmış derli toplu müstakil eserler de bulunmaktadır.

Hadisi “an’ane” ile rivayet eden müdellis ravînin rivayetinin kabul edilip edilmemesi konusunda öncelikle bu müstakil eserlere başvurulur. Müdellis ravîler hakkında onların durum ve derecelerini tesbit eden özel eserler, bu konuda ilk başvuru kitaplarıdır.

Tedlîs konusunda telif edilen eserlerden en meşhur olanları şunlardır:

– *et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellisîn*, Hatib el-Bağdadî

– *et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellisîn*, Burhaneddin el-Halebî, thk. Muhammed İbrahim Davud el-Mavsîlî, Beyrût, 1414/1994

– *Tabakatü'l-müdellisîn (Ta'rîfu ehli't-takdis bi-meratibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs)* Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Ürdün, Mektebetü'l-Menar, 1980

– *Esmâü'l-müdellisîn*, Celaleddin es-Süyûtî, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasen Nassar, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1412/1992

– *et-Te'nîs bi-şerhi Manzumeti'z-Zehebî fi ehli't-tedlîs*, Abdülaziz b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî (ö. 1418/1997), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1404/1984

– *İthafu zevi'r-rusûh bi-men rumiye bi't-tedlîs mine'ş-şuyûh*, Hammad b. Muhammed el-Ensârî (ö. 1418/1997), Mektebetü'l-Muallâ, Kuveyt, 1416/. Bu eserde Burhaneddin Halebî ve İbn Hacer'in adı geçen eserleri özetlenmiştir.

h. Müdellislerin Tedlîs Yoğunluğuna Göre Dereceleri

Tedlîs yapan ravîlerin tedlîsteki mertebeleri ve dereceleri de önemlidir. Müdellis ravîler; çok az tedlîs, biraz tedlîs, fazla tedlîs ve

çok fazla tedlîs yapma durumuna göre derecelendirilmiştir. Dolayısıyla bu ravîlerin rivayetteki durumları ayrı ayrı mütalâa edilmektedir.

İbn Hacer, *Tabakatü'l-muhaddisin* kitabında müdellisleri beş ayrı grup olarak derecelendirir.¹³⁷

Birinci Mertebe (Çok az tedlîs yapanlar): Yahya b. Said el-Ensarî gibi tedlîs yapmamakla tanınan veya çok ender olarak tedlîs yapanlardır. Eş'as b. Abdümelik el-Humranî sadece üç hadiste Hasen el-Basrî'den tedlîsle rivayette bulunmuştur. Bu, "nadir tedlîs" sayılır.¹³⁸ Amr b. Dinar: Tedlîsi çok nadirdir. Bu sebeple Alâî onu birinci tabakadan saymıştır.¹³⁹

İkinci Mertebe (Az tedlîs yapanlar): İmamların tedlîs yaptıklarına ihtimal verdikleri kimselerdir. Bunlar, az tedlîs yapmaları ve hadiste imam olmaları sebebiyle sahih kaynaklarda rivayetlerine tereddütsüz yer verilen kişilerdir. Meselâ, Süfyân es-Sevrî ile (sadece tedlîs yoluyla sika ravîlerden nakilde bulunan) Süfyân b. Uyeyne'yi bu mertebeye örnek olarak verebiliriz.

Üçüncü Mertebe (Çok tedlîs yapanlar): Bu grubu tedlîsi fazlaca yapanlar oluşturur. Hadis imamları bunların ancak semâ'ını açıkladıkları takdirde hadislerini delil olarak kullanır.

Dördüncü Mertebe (Zayıf ravîlerden yaptıkları rivayetlerde çok tedlîs yapanlar): Bu grubu zayıf ve mechûl ravîlerden çok tedlîs yapan ravîler oluşturur. Bunların, sadece sema yoluyla rivayet ettiklerini belirttikleri hadisler hariç, rivayetlerinin delil olarak kullanılmaması hususunda ittifak vardır. Örnek: : olarak *Bakayye b. Velid* gösterilebilir.

Beşinci Mertebe: (Çok tedlîs yapan zayıf ravîler) Bu grupta tedlîs dışında bir sebepten dolayı cerh edilerek zayıf duruma düşen ravîler bulunmaktadır. Bu çeşit müdellislerin rivayeti, semâ' tarikiyle bile olsa kabul edilmez.

Mustafa el-A'zamî'nin beş gruba ayrılan müdellisler hakkında yaptığı şu değerlendirme anlamlıdır: "**İkinci gruba dahil olan müdellis ravîler, büyük âlim olarak ün yapmaları gibi sebeplerle ilk devir hadis âlimleri tarafından rivayetleri makbul olan kimselerdir. Bunların, hadis aldıkları şeyhi isnaddan düşürürken ya omuzlarına aldıkları**

¹³⁷ Ulusoy, *Hadis Rivayetinde Tedlis Uygulaması*, s. 46

¹³⁸ İbn Hacer, *Nuket*, II, 636-637

¹³⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 30; *Tarifu Ehli't-Takdis*, s. 42, No: 42

mesuliyetin bilincinde oldukları farz edilmiş ya yaptıkları tedlîs bütün rivayetlerine nispetle çok az olmuş ya da sadece sika ravîlerin isimlerini atlamışlardır. ”

Üçüncü gruba dahil olanların hadisi kimden aldıklarını açıkça beyan edinceye kadar hiçbir hadisleri kabul edilemez.

Dördüncü gruba dahil olan kimseler zayıf ve mechûl şeyhleri dahi seneden düşüren kimselerdir. Bunlar sarîh olarak vasıtasız hadis aldıklarını gösteren tabirler kullanmışlarsa, rivayetlerinin isnadı muttasıl sayılır.

Beşinci grupta olanların bizzat kendilerinin zayıf olduğu açıkça görülmektedir. ¹⁴⁰

1. Müdellislerin Sayısı

Binlerce ravî arasında müdellislerin sayısının çok olduğu söylenemez. En geniş tesbite göre 150 civarında müdellis ravîden söz edilmektedir. Binlerce ravî arasında bu rakam yok denecek kadar az müdellisin bulunduğunu göstermektedir.

Müdellis ravîlerin çokluğundan söz eden Şu'be'nin “*Hadis ashabından İbn Avn ve Amr b. Murre dışında tedlîs yapmayan kimse görmedim*”¹⁴¹ şeklindeki ifadesi, tedlîse karşı aşırı hassasiyetinden kaynaklanmış olmalıdır.

Dolayısıyla Nureddin İtr üstadımızın da ifade ettiği gibi bazı muâsır müelliflerin müdellis ravîlerin sayısının çokluğundan kinaye olarak söylediği “*Tedlîsten salim olan ravî pek azdır!*.” ifadesi kabul edilemez.¹⁴²

1. Tedlîsin Hükümü

Tedlîsiyle meşhur olan bir müdellis, bir hadisin senedinde hadisi üstadından semâ' ile rivayet etmemiş, (ع) harfiyle ifade etmişse, hadiste tedlîs yapıldığı tesbit edilmiş olur ve sened tenkidinde bu durum ifade edilir ve bu sebeple hadis “zayıf” olarak kabul edilir:

¹⁴⁰ A'zamî, *Hadis Metodolojisi*, s. 106-107

¹⁴¹ Tehânevî, *Kavâid*, s. 160

¹⁴² İtr, *Menhec*, s. 139; İtr, *Lemhat*, s. 103

Örnek:

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا كثير بن عبيد الحمصي، ثنا بَقِيَّةُ، عن رِقاء بن عمر، ثنا عبد الله بن ذكوان أبو الزناد، عن الأعرج، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن العبد إذا صلى في العلانية فأحسن، وصلى في السر فأحسن، قال الله عز وجل: هذا عبدي حقاً." قال البوصيري: "هذا إسناد ضعيف، لتدليس (بقية بن الوليد الدمشقي)، وعننته."

Yukarıdaki örnekte İbn Mace'nin (ö. 273/887) *Sünen*'inde¹⁴³ naklettiği hadis, Bûsîrî tarafından *müdelles* olarak görülmüş ve senedindeki ravîlerden (Bakıyye b. Velid ed-Dimaşki)'nin müdellis olması ve an'anesi sebebiyle "zayıf" olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁴

j. Tedlisle Bilinen Her Ravînin Rivayeti Reddedilir Mi?

Tedlîs yapan ravîler, tedlîs derecelerine göre değerlendirilir. Az tedlîs yapan ravî ile çok tedlîs yapan ravînin durumu aynı değildir.

Çok tedlîs yapan bir ravînin rivayetinin kabulü hakkında iki görüş bulunmaktadır:

1. Bazı muhaddis ve fakihlere göre, müdellisin rivayeti semâ' ile rivayet etse de etmese de kesinlikle kabul edilmez. Tedlîs, bu âlimlere göre ravînin cerh edilmesine sebeptir.¹⁴⁵

2. Meşhur olan görüşe göre, tedlîsin hükmü müdellisin semâ' ile rivayet edip etmemesine göre değerlendirilir.

a. Müdellisin semâ' ile yaptığı rivayetler tahammül edilen, kabul edilen rivayetlerdir.

b. Çok tedlîs yapan ravînin an (عن) harfi ile yaptığı rivayetler kabul edilmez. Bu çeşit rivayetler munkatı' olarak kabul edilir.

k. Tedlîsine Tahammül Edilen Müdellis Ravîler

Bilindiği gibi her an'ane tedlîs değil ve her müdellisin tedlîsi merdud değildir. Dolayısıyla tedlîsine tahammül edilen bazı ravîler

¹⁴³ İbn Mace, *Sünen*, II, 1405, Zühd 20 (4200)

¹⁴⁴ Bûsîrî, *Misbah*, II, 338 (1494)

¹⁴⁵ Usmanî, *Fethu'l-mülhim*, Mukaddime s. 88; Usmanî, *Mebadi'*, s. 27

bulunmaktadır. Ravînin tedlîsine tahammül edilmesi, tedlîsinin ittisale haml edilmesi yani muttasıl gibi kabul edilmesi, tedlîsinde sakınca olmaması anlamındadır.

1. Müdellis ravînin; “çok az tedlîs yapan” bir ravî olması durumunda an’ane ile rivayeti, semâ’ gibi nitelendirilerek kabul edilir. (Süfyân b. Uyeyne) ve (Süfyân es-Sevrî) “çok az tedlîs yapan” ravîlerdendir. Dolayısıyla an’ane ile yaptıkları rivayetleri, semâ’ gibi nitelendirilerek kabul edilir.

Tirmizî’nin *İlel* kitabında nakline göre Buhârî şöyle demiştir: “*Süfyân es-Sevrî’nin Habib b. Ebî Sabit, Seleme b. Küheyl ve Mansur gibi üstadlardan tedlîs yaptığını bilmiyorum. O’nun tedlîsi ne kadar azdır!*.”¹⁴⁶

2. Çok az tedlîs yapmakla birlikte tedlîs yaptığında zayıf üstad-dan değil de ilke olarak sika üstaddan rivayette bulunan müdellis ravînin rivayeti, semâ’ gibi nitelendirilerek makbul kabul edilir.

Bezzar diyor ki: “*Sadece sika ravîlerden tedlîs yapan kimsenin tedlîsi ehl-i ilim nezdinde makbuldür.*”¹⁴⁷

İbn Abdilberr de: “*Ravî, sadece sika ravîlerden tedlîs yapan biri ise onun an’anesinden müstağni olunur, tedlîsi söz konusu edilmez.*”¹⁴⁸

Meselâ: Süfyân b. Uyeyne tedlîs yapıyordu, ancak sadece sika ravîlerden tedlîs yapıyordu, denilmiştir.¹⁴⁹

3. Tedlîs ile eleştirilen bir ravînin, aynı üstadından aynı hadisi veya başka bir hadisi semâ’ ile rivayet edip etmediği araştırılır. Müdellis ravî, ele alınan seneddeki üstadından aynı hadisi veya bir başka hadisi semâ’ ile rivayet etmişse tedlîs sebebiyle eleştirilmez.

Örnek:

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا عبد الله بن أحمد بن بشير بن ذكوان الدمشقي، ثنا الوليد بن مسلم، عن منير بن الزبير، عن مكحول، عن عائشة: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى أن يقام عن الطعام حتى يرفع. اه قال البوصيري: "هذا إسناد ضعيف، لضعف (منير بن الزبير) وتدليس (الوليد بن مسلم) و(مكحول)، لكن رأيت في "مسند الشاميين" للطبراني تصريح الوليد بن

¹⁴⁶ İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, II, 751

¹⁴⁷ Tehânevî, *Kavâid*, s. 159

¹⁴⁸ İbn Abdilberr, *Temhid*, I, 17

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Ta'rifu ehlî't-takdis*, s. 51, No: 36

مسلم ومكحول بالتحديث، فزالَت تهمة تدليسهما، فلم يبق في ضعف رجال الإسناد إلا (منير بن الزبير). والله أعلم. ”

Yukarıdaki örnekte yer alan İbn Mace'nin *Sünen*'inde¹⁵⁰ nakledilen hadis, Bûsîrî tarafından *müdelles* olarak görülmüş ve senedindeki ravîlerden (Velid b. Müslim) ile (Mekhul)'ün tedlîsi ve (Münir b. Zübeyr)'in zayıflığı sebebiyle “*zayıf*” olarak nitelendirilmiştir.¹⁵¹

Ancak Bûsîrî, aynı hadisi Taberanî'nin *Müsnedü's-şamîyyîn* kitabında (Velid b. Müslim el-Kuraşî) ile (Mekhul)'ün “*haddesena*” ifadesiyle naklettiklerini görmüş, dolayısıyla tedlîs töhmetinin ortadan kalktığını ifade etmiştir. Ancak (Münir b. Zübeyr)'in zayıflığı sebebiyle hadis yine “*zayıf*” olarak kalmıştır.

4. Müdellis ravînin uzun süre birlikte bulunduğu bir üstadından az tedlîs yapması durumunda yaptığı tedlîs, semâ' gibi nitelendirilerek kabul edilir. (Abdülmelik b. Cüreyc)'in Atâ b. Ebî Rabah'tan rivayeti¹⁵², dokuz sene birlikte olduğu Amr b. Dinar'dan rivayeti,¹⁵³ İbn Ömer'in azadlı kölesi Nafi'den rivayeti semâ' gibi kabul edilmektedir.

Ali b. el-Medîni diyor ki: “*Yahya b. Said'e:*

– *Nafi'in ashabından en sağlam (esbet) olanı kimdir? diye sordum. Yahya:*

– “*Eyyüb, Ubeydullah, Malik b. Enes ve İbn Cüreyc'dir. İbn Cüreyc Nafi'den yaptığı rivayetlerde Malik'den daha sağlamdır*” diye cevap verdi.¹⁵⁴

Zehebî'ye göre, (Süleyman b. Mihran el-A'meş)'in çokça rivayette bulunduğu üstadları İbrahim en-Nehaî, İbn Ebî Vail ve Ebu Sâlih es-Semman'dan an'ane ile yaptığı rivayetler de semâ' gibi kabul edilmiştir.¹⁵⁵

5. Müdellis ravînin uzun süre birlikte bulunduğu bir üstadından çok tedlîs yapması durumunda yaptığı tedlîs, kabul edilmez. (Mugire b. Miksem)'in İbrahim en-Nehaî'den rivayeti bu şekildedir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ İbn Mace, *Sünen*, II, 1095, At'ıme 21 (3294)

¹⁵¹ Bûsîrî, *Mısbah*, II, 178 (1130)

¹⁵² Selim, *Teysir*, s. 17

¹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 404

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 404

¹⁵⁵ Zehebî, *Mizân*, II, 224

¹⁵⁶ Selim, *Teysir*, s. 17

(Mugire b. Miksem) hakkında İbn Hacer *Takrib*'de şu ifadeyi kullanmıştır: (ثقة متقن، إلا أنه كان يدلّس، ولا سيما عن إبراهيم) “Güvenilir ve sağlam bir ravîdir. Ancak tedlîs yapıyordu. Özellikle İbrahim (en-Nehâî)'den tedlîs yapıyordu.”¹⁵⁷

I. Muhakkik Âlimlerin Müdellislerden Rivayetleri

Muhakkik âlimler, tedlîs konusunda emin oldukları muhaddislerin an'ane ile naklettikleri ifadeleri ittisale haml etmişler, bunlar hakkında semâ' şartı ileri sürmemişlerdir.

1. Şu'be b. Haccac

Bilindiği gibi tedlîsin çirkinliği ve kötülüğü konusunda en ağır ifade Şu'be b. Haccac'dan nakledilmiştir. Şu'be, “*Tedlîs yalanın kardeşidir*” diyor, hadiste tedlîs yapmanın zina etmekten daha kötü olduğunu ifade ediyordu.¹⁵⁸

Tedlîs konusunda bu kadar hassas olan Şu'be'nin bazı müdellislerin rivayetleri hakkındaki şu sözü meşhurdur: “*A'meş, Ebî İshak (es-Sebbî) ve Katade'nin tedlîslerinin muttasıl olduğuna ben size kefilim.*”¹⁵⁹

Bu konuda Yahya b. Said el-Kattân'ın ifadesi daha genel bir ifadedir: “*Şu'be'nin herhangi bir üstadından naklettiği bir rivayet hakkında bu üstad hakkında 'Falan kimseyi işitti', demesine ihtiyaç duymazsın. Zira Şu'be bu konuya kefil olmuştur.*”¹⁶⁰

İbn Hacer, Şu'be'nin müdellis ravilerden an'ane ile yaptığı rivayetlerin semâ' olarak kabul edileceği görüşündedir. Zira Şu'be, ancak semâ'ı sabit olan kimselerden an'ane ile rivayette bulunurdu.¹⁶¹

2. Hafs b. Gıyas el-Kûfî el-Hanefî:

Buhârî, Hafs b. Gıyas'ın A'meş'den an'ane ile naklettiği rivayetleri muttasıl olarak kabul etmiştir.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Takrib*, s. 543

¹⁵⁸ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 74

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Nüket*, I, 359; II, 630; Tehânevî, *Kavâid*, s. 160

¹⁶⁰ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 35

¹⁶¹ İbn Hacer, *Feth*, (Dâru'l-Ma'rife baskısı), IV, 194; 9/245; II, 211; *Nüket*, I, 259; II, 630

Bu konuda İbn Hacer şöyle diyor: “*Buhârî, A’meşin hadisinde Hafs’a itimad etmiştir. Zira Hafs, A’meşin semâ’ ile tasrihe ttiği ve tedlîs yaptığı rivayetleri birbirinden ayırt ediyordu. Ebu’l-Fadl b. Tahir de buna dikkat çekmiştir. Bu durum aynen onun dediği gibidir. Hadisini Kütüb-i Sitte müellifleri rivayet etmiştir.*”¹⁶²

Tehânevî diyor ki: “*Bu, Hafs b. Gıyas için açık bir meziyettir. Hafs, İmam Ebî Hanife’nin en değerli talebeleri arasında yer almaktadır.*”¹⁶³

3. Ebu’z-Zübeyr (Muhammed b. Müslim el-Mekkî)

– Muhaddislerin Ebu’z-Zübeyr Hakkındaki Genel Kanaatleri

Tirmizî’nin *İlel’*inde belirttiğine göre Şu’be b. Haccac, Ebu’z-Zübeyr’i “zayıf” olarak nitelendirmiş,¹⁶⁴ Atâ b. Ebî Rabah ve Eyyüb es-Sahtiyânî ise onun “sika/güvenilir” olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶⁵

– Leys B. Sa’d’in Ebu’z-Zübeyr’den Naklettiği Cabir Rivayetleri

İbn Hacer’e göre Leys b. Sa’d’in Ebu’z-Zübeyr kanalıyla Cabir b. Abdillah’dan (r. a) an’ane ile rivayeti sahih olup tedlîsten uzaktır.¹⁶⁶

İbn Hazm ve Abdülhakk’ın naklettiklerine göre Leys b. Sa’d, Ebu’z-Zübeyr’e: “Cabir’den işittiğin hadisleri bana öğret” demiş, Ebu’z-Zübeyr ona on yedi hadis öğretmiş ve Leys ondan bu hadisleri rivayet etmiştir.¹⁶⁷

– Leys b. Sa’d dışındaki ravîlerin Ebu’z-Zübeyr’den Naklettiği Cabir Rivayetleri

Leys b. Sa’d dışındaki ravîlerin Ebu’z-Zübeyr’den naklettiği Cabir (r. a) rivayetleri birkaç kategoride değerlendirilmektedir:

¹⁶² İbn Hacer, *Hedy*, s. 398

¹⁶³ Tehânevî, *Kavâid*, s. 405

¹⁶⁴ İbn Receb, *Şerhu’l-İlel*, I, 321

¹⁶⁵ Tehânevî, *Kavâid*, s. 52

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Tarifu ehli’t-takdis*, s. 151; Tehânevî, *Kavâid*, s. 161

¹⁶⁷ Kuraşî, *el-Cevahiru’l-mudiyye*, II, 429; Tehânevî, *Kavâid*, s. 161 dipnot 3

1. Leys b. Sa'din zikrettiği rivayetler dışında *Sahih-i Müslim*'de Ebu'z-Zübeyr'in Cabir'den **semâ' yoluyla** rivayet ettiği bazı hadisler bulunmaktadır. Buna şu örnek verilebilir:¹⁶⁸

قال مسلم في "صحيحه": وحدثني محمد بن أحمد بن أبي خَلف، حدثنا رُوْح، حدثنا ابن جريج، قال أخبرني أبو الزبير، أنه سمع جابرَ بن عبد الله يقول، عن النبي صلى الله عليه وسلم: "الكلّ نبي دعوة قد دعا بها في أمته، وخبأْتُ دعوتي شفاعَةَ لأمتي يوم القيامة." "

2. Leys b. Sa'd'in zikrettiği rivayetler dışında Ebu'z-Zübeyr'in Cabir'den **an'ane ile** naklettiği bazı rivayetler ise **mütâbi'** ile birlikte nakledilmiştir. Buna şu örnek verilebilir:¹⁶⁹

164 (756) قال مسلم في "صحيحه": حدثنا عبد بن حميد، أخبرنا أبو عاصم، أخبرنا ابن جريج، أخبرني أبو الزبير، عن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أفضلُ الصلاةِ طولُ القنوتِ".

165 (. . .) وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو كريب، قالوا: حدثنا أبو معاوية، حدثنا الأعمش، عن أبي سفيان عن جابر، قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم: أي الصلاة أفضل؟ قال: "طول القنوت".

3. Ancak *Sahih-i Müslim*'de Ebu'z-Zübeyr'in Cabir'den an'ane ile naklettiği ama **şevâhidle takviye edilen** bazı hadisler de bulunmaktadır.¹⁷⁰

m. Sahihayn'nda Müdellislerden An'ane İle Nakledilen Rivayetler

Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde müdellis ravîlerden an'ane ile naklettikleri rivayetler semâ' gibi kabul edilir. Zira Buhârî ve Müslim, naklettikleri rivayetleri büyük bir itina ile seçmiş ve Hafs b. Gıyas'ın A'meş'ten an'ane ile naklettiği hadisler gibi¹⁷¹ müdellis ravîlerin mutlaka semâ' ile naklettiklerine vakıf oldukları ya da mütâbi'i bulunan müdelles hadisleri *Sahih* 'lerine almışlardır.

¹⁶⁸ Müslim, *Sahih*, I, 520, Müsafirîn 164 (756); Tehânevî, *Kavâid*, s. 164 dipnot

¹⁶⁹ Müslim, *Sahih*, I, 520, Müsafirîn 164 (756); Tehânevî, *Kavâid*, s. 164 dipnot

¹⁷⁰ bkz. Müslim, *Sahih*, I, 215, Tahare 31 (243); *Sahih*, I, 227, İman 167 (271); *Sahih*, I, 484, Müsafirîn 25 (698); Tehânevî, *Kavâid*, s. 165 dipnot

¹⁷¹ İbn Hacer, *Hedy*, s. 398

Kutbuddin el-Halebî (ö. 735/1335), *el-Kıdhu'l-muallâ* kitabında: “*Sahihayn'da bulunan muan'an rivayetler semâ' makamında kabul edilir*” demiştir. Bunun sebebi olarak ya bir başka vecihe semâ' rivayetinin bulunması, ya da an'ane ile rivayette bulunan müdellis ravînin sadece sika ravîden tedlîs yapıyor olması, yahut tedlîs yapmadığı üstadlarından biri olması, ya da muhakkik muhaddisin ilgili hadiste tedlîs yapmadığını tesbit etmiş olması gösterilmiştir.¹⁷²

Takıyyüddin es-Sübki, Mizzî'ye:

– Buhârî ve Müslim'in an'ane ile naklettikleri her rivayet için açıkça tahdis ifadesi bulundu mu? diye sormuş; Mizzî:

– Bu çeşit hadislerin birçoğunun tahdis ile rivayeti bulunmamaktadır. Ancak bize düşen (Buhârî ve Müslim'e) hüsn-ü zan etmektir”¹⁷³ demiştir.

Nureddin İtr üstadımız, günümüzde bazı ekâbirin *Sahihayn*'in bazı rivayetlerinde şüphe uyandırmasına iltifat edilmemesi ve ümmetin kabulüne layık olan *Sahihayn*'a hüsn-ü zan etmemiz gerektiğini ifade etmiş ve muhakkik ravîlerin müdellis ravîlerden seçerek ve süzerek yaptıkları rivayetlerin makbul sayılmasını bu konuda en büyük şahid olarak göstermiştir.¹⁷⁴

n. Tedlîs Takviye Edilebilir Mi?

Müdellis ravî, mütâbi' rivayetle takviye edildiğinde yaptığı tedlîs semâ' olarak kabul edilir Müdellisin üstadından an'ane ile rivayet ettiği bir hadisi sika bir ravî, aynı üstaddan semâ' ile nakledecek olursa tedlîs semâ' olarak kabul edilir.

Örnek:

قال مسلم في "صحيحه": حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلي، أخبرنا جرير، عن الأعمش، عن عمرو بن مرة، عن أبي عبيدة، عن أبي موسى الأشعري: كان

¹⁷² Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 187; Usmanî, *Fethu'l-mülhim*, Mukaddime, s. 88; Usmanî, *Mebadi'*, s. 276

¹⁷³ Bikaî, *Nuket*, I, 444; Süyûtî, *Tedrib*, s. 118; Usmanî, *Fethu'l-mülhim*, Mukaddime, s. 88; Usmanî, *Mebadi'*, s. 292

¹⁷⁴ İtr, *Lemehat*, s. 141

رسول الله صلى الله عليه وسلم يسمي لنا نفسه أسماء، فقال: "أنا محمد، وأحمد، والمقفى، والحاشر، ونبي التوبة، ونبي الرحمة." "

Müslim'in *Sahih*'inde¹⁷⁵ yer alan yukarıdaki hadis, biri şahid, diğeri mütâbi' iki rivayetle desteklenmiş, dolayısıyla Müslim'in rivayetindeki an'ane semâ' olarak kabul edilmiştir:

Yukarıdaki örnekte Müslim'in *Sahih*'inde¹⁷⁶ tahrîc ettiği hadiste -müdüllis olan- A'meş'in Amr b. Murra'den an'ane ile yaptığı rivayet, Müslim'in aynı babda şahid olarak naklettiği (Cübeyr b. Mut'im) hadisi ile takviye edilmiştir.¹⁷⁷

Mütâbi' rivayet ise Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde¹⁷⁸ aşağıda metni verilen senedde sika ravîlerden (Mes'udî) ve (Yezid)'in rivayetidir:

قال أحمد بن حنبل في "مسنده": حدثنا وكيع، عن المسعودي ويزيد، قال: أنبانا المسعودي، عن عمرو بن مرة، عن أبي عبيدة، عن أبي موسى الأشعري: قال سمى لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم نفسه أسماء، منها ما حفظنا، قال: "أنا محمد، وأحمد، والمقفى، والحاشر، ونبي الرحمة"، قال يزيد: "ونبي التوبة، ونبي الملحمة."

Dolayısıyla mütâbi' rivayetle takviye edilmesi sebebiyle hadisi-mizdeki tedlîs problemi ortadan kalkmış olmaktadır.

o. Her Semâ' İfadesine İtibar Edilir Mi?

Daha önce ifade edildiği gibi, müdüllisin (حدثنا) ve (سمعت) ifadeleriyle naklettiği rivayet, tedlîsten salim olup makbuldür. Ancak bu ifade, güvenilir ravî tarafından kullanılmalı, vehim ve hatadan uzak bir ifade olmalıdır. Dolayısıyla her semâ' ifadesine itibar olunmaz. Dikkatli ve hassas muhaddisler bu konuya özellikle dikkat çekmişlerdir.

Müdüllislerden Haccac b. Erta', "Ben Zührî'den hiçbir şey işitmedim" diye itiraf etmiş; bu sebeple Haccac'ın; "Zührî'ye sorudum", ifadesi Buhârî tarafından, "Bu, hiçbir şey değildir" diyerek reddedilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Müslim, *Sahih*, IV, 1828; Fezâil, 126 (2355)

¹⁷⁶ Müslim, *Sahih*, IV, 1828; Fezâil, 126 (2355)

¹⁷⁷ Müslim, *Sahih*, IV, 1828; Fezâil, 125 (2354)

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 395

¹⁷⁹ Alâî, *Camîu't-Tahsil*, s. 160; Itr, *Lemehat*, s. 143.

2. MÜRSEL-İ HAFÎ

Tabiinden olup sahâbeye erişmiş, onlarla görüşmüş olan ancak merfû hadis rivayet etmemiş olan Ebu Osman en-Nehdî ve Kays b. Ebî Hazim gibi muhadramîn olarak nitelendirilen kimseler bulunmaktadır. İşittiği hadisler sınırlı olan bu kimselerin işitmediği hadisleri rivayet etmeleri Mürsel-i Hafî olarak kabul edilmektedir.

a. Tarifi

Mürsel-i Hafî (المرسل الخفي), ravînin muâsır olduğu ama hiç görüşmediği ve kendisinden hadis işitmediği bir kimseden rivayet ettiği hadistir.¹⁸⁰ Mürsel-i Hafî'de gizli inkıta' bulunmaktadır.

b. Örnek:

قال الترمذي في "العلل الكبير": حدثنا إبراهيم بن عبد الله الهروي، نا هُشَيْمٌ، أنا يونس بن عُبَيْدٍ، عن نافع، عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "مَطْلُ الْغُتَيْيِ ظُلْمٌ، فَإِذَا أَحَلَّتْ عَلَى مَلِيٍّ فَاتَّبِعْهُ، وَلَا تَبِعْ بَيْعَتَيْنِ فِي بَيْعَةٍ."

Tirmizî'nin *İlel'* de¹⁸¹ naklettiği bu isnad, zâhiren muttasıldır. Ancak ravîlerden (Yunus b. Ubeyd b. Dinar), Nafi' ile aynı asırda yaşamış ama münekkid hadis âlimleri tarafından Nafi'den hadis işitmediği ifade edilmiştir.

Buhârî: "*Yunus b. Ubeyd'in Nafi'den hadis işittiği görüşünde değilim*" demiş, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Hâtim de bu görüşü benimsemiştir. Dolayısıyla bu rivayet Mürsel-i Hafî olarak değerlendirilmelidir.¹⁸²

c. Müdelles ve Mürsel-i Hafî Arasındaki Farklar

Müdelles ve Mürsel-i Hafî arasında ortak nokta, her ikisinde de muâsır ravînin muâsır üstaddan işitmediği hadisi rivayet etmiş olmasıdır. Ancak bu iki rivayet arasında bazı hassas farklar bulunmaktadır:¹⁸³

¹⁸⁰ bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 289; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 82; Süyûtî, *Tedrib*, II, 116; Tehânevî, *Kavâid*, s. 42; İtr, *Menhec*, s. 386

¹⁸¹ İtr, *Menhec*, s. 387

¹⁸² İbn Abdilberr, *Temhîd*, I, 15; Alâî, *Camiu't-tahsil*, s. 377; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 445; İtr, *Menhec*, s. 387

¹⁸³ Hatib, *Kifâye*, s. 510; İbn Abdilberr, *Temhîd*, I, 15; Alâî, *Camiu't-tahsil*, s. 109; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 82; İtr, *Menhec*, s. 289

– **Görüşüp görüşmeme:** Müdellis, işittiği ya da görüştüğü bir kimseden işitmediği bir hadisi işitmiş izlenimi vererek rivayet eder. Mürsil ise muâsır olduğu halde hiç görüşmediği bir kimseden işitmediği bir hadisi rivayet eder.

Bir başka ifade ile muâsır olduğu halde rivayet ettiği kimse ile görüşmediği ve hadis işitmediği bilinen ravînin hadisi Mürsel-i Hafî'dir.

– **İzlenim verme:** Müdellis, işitmediği hadisi işitmiş izlenimi vererek rivayet eder. Mürsil ise işitmediği hadisi işitmiş gibi izlenim verme amacı gütmeyiz.

Müdellis, tedlîs yaptığı kişiden hadisi işitmediğini açıklayacak olursa hadis müdelles değil, mürsel-i Hafî olarak adlandırılır. Hatib Bağdadî ve İbn Abdilberr gibi âlimler bu farklılığa dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁴

d. “Tedlîs” Terimini “İrsal” Anlamında Kullanan Muhaddisler

Bazı hadis âlimleri, tedlîs terimini “mürsel” ve özellikle “mürsel-i Hafî” anlamında kullanmaktadırlar. Dolayısıyla tedlîs terimini kullanan muhaddisin bunu hangi anlamda kullandığı araştırılmalıdır.

Tedlîsle irsalin tarifi de hükmü de farklıdır. Tedlîste müdellis ravînin üstadla görüşmüş ve ondan hadis işitmiş olması şartı bulunmaktadır. Mürsel-i Hafî’de ise üstadla hiç görüşmemiş ve ondan hadis işitmemiş olması şartı bulunmaktadır.

Nesâî, İbn Hibbân ve Zehebî, “tedlîs” ifadesini “irsal” anlamında kullanan âlimler arasında yer almaktadırlar.¹⁸⁵ Nesâî, diğer hadis âlimlerinin “irsal” ile nitelendirdiği birçok ravî hakkında “tedlîs yaptı” ifadesini kullanmaktadır. İbn Hibbân da bazı ravîler hakkında (أرسل/irsal yaptı) ifadesi yerine (دَلَّس/tedlîs yaptı) ifadesini kullanmaktadır. Meselâ: İbn Hibbân, Beşir b. Muhacir hakkında (دَلَّسَ عَنْ أَنَسٍ ولم يره/Enes’i görmediği halde ondan tedlîs yaptı) ifadesini kullanmaktadır.¹⁸⁶ Halbuki ravînin görmediği bir kimseden yaptığı rivayet şekli tedlîs değil, irsal olarak adlandırılmaktadır.

¹⁸⁴ Hatib, *Kifâye*, s. 510; İbn Abdilberr, *Temhid*, I, 15; Itr, *Menhec*, s. 388

¹⁸⁵ Selim, *Teyisir*, s. 23

¹⁸⁶ İbn Hibbân, *Sikat*, VI, 98

Zehebî ise “müdelles” hadisi tarif ederken; “*Ravînin hiç hadis işitmediği veya erişemediği bir kimseden rivayet ettiği hadistir*” diye tarif etmektedir.¹⁸⁷ Zehebî’nin bu tarifinde tedlîs ile irsal içiçe bulunmaktadır.

Dolayısıyla Nesaî, İbn Hibbân ve Zehebî’den tedlîs ve irsal konusunda nakil yapılması durumunda bu muhaddislerin özel konumları dikkate alınmalıdır.

e. Mürsel-i Hafî Hakkında Telif Edilen Eserler

Hatib el-Bağdadî’nin bu konuda *et-Tafsîl li-mübhemî’l-merâsîl* isimli eseri bulunmaktadır.¹⁸⁸ Nevevî, bu kitabı *Muhtasaru’t-tafsîl* adıyla ihtisar etmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Zehebî, *Mükâza*, s. 47

¹⁸⁸ Zehebî, *Tezkire*, II, 1140; Yazma nüshası İspanya El Escorial Kütüphanesi no.1597’de kayıtlıdır.

¹⁸⁹ Yazma nüshası İspanya El Escorial Kütüphanesi no.1957’de kayıtlıdır.

HADİSİN SİHHATİNİN İKİNCİ ŞARTI: SENEDDEKİ RAVİLERİN ÂDİL OLMASI (ADALET)

Hadisin sahih olarak kabul edilebilmesi için ikinci şart, senedindeki bütün ravîlerin adalet vasfına sahip (âdil) olması (عدالة الرواة) şartıdır. Adalet, ravînin rivayet ehliyet ve liyakatine sahip olması anlamındadır.

A. RAVİNİN ADALETİ KAVRAMI

a. Tarifi

1. Sözlükte

A-D-L (العدل) kökünden gelen *Adalet* (العدالة) kavramı, sözlükte; “insafli ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, düzeltmek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkâniyet” anlamlarına gelir.¹

2. Hadis İstilahında

Sahibini takvâya, kirli şeylerden ve kişiliği zedeleyici davranışlardan sakınmaya sevk eden meleke demektir.²

b. Şartları

Ravînin âdil sayılması için olmazsa olmaz beş şart bulunmaktadır:

1. İslâm: Ravî, rivayet esnasında müslüman olmalıdır. Cübeyr b. Mut'im (r. a) müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'in (s. a. v)

¹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 5-6, “Adalet”

² Itr, *Menhec*, s. 79

ağşam namazında Tûr Sûresi'ni okurken dinlediğini müslüman olduktan sonra rivayet etmiş,³ bu sahâbînin rivayeti kabul edilmiştir.

2. Akıl: Ravî, akıl ve temyiz sahibi olmalı, yani duyduğunu doğru anlama ve söylenenlere doğru cevap verme kabiliyetine sahip olmalıdır.

3. Büluğ: Ravî, rivayet esnasında ergenlik çağına ermiş olmalıdır. Çocuk yaşta duyduklarını ergenlik çağına eriştikten sonra rivayet eden Hz. Hasen, Hz. Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Numan b. Beşîr (r. anhüm) gibi sahâbîlerin rivayetleri kabul edilmiştir.

4. Takvâ (التقوى): Ravî, büyük günahlardan kaçınma ve küçük günahlarda ısrar etmeme anlamında takvâ sahibi olmalıdır. Ravî ibadet, Salâh ve hayır ehli olmalıdır. Günahını açıktan işlemeye utanmayan (fâsık) kimsenin rivayeti kabul edilmez.

5. Mürûet (المروءة): Kişilik, yiğitlik, şahsiyet, olgunluk anlamında olup İslâm toplumunun ahlak ve âdâbına aykırı olan ve kişiliği zedeleyen seviyesiz davranışlarda bulunmamak demektir. Alaycı, seviyesiz, hayâsız söz ve davranışlar ravînin şahsiyetini lekelemekte ve güvenilirliğini kaybetmesine sebep olmaktadır.

B. CERH VE TA'DİL İLMİ

Cerh ve Ta'dil İlmî, ravîyi cerh ve ta'dil açısından inceleyip ravînin durumunu özel lafızlarla belirten, rivayetinin kabul edilip edilmeyeceğini konu edinen ilim dalıdır.

İbn Ebî Hâtim'e göre, cerh ve ta'dil, güvenilir olup olmayan âlimin durumunu açıklamaktır.⁴ Kâtip Çelebî'ye göre cerh ve ta'dil, hadis ricâli ilminin bir kolu olup bazı özel lafızlar kullanarak bu lafızların mertebelerinden, ravîlerin cerh ve ta'dilinden bahseden ilimdir.⁵

Emin Aşikkutlu'ya göre birtakım özel lafızlar kullanarak rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden ravîlerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir ilimdir.⁶

³ Buhârî, *Sahih*, VIII, 323, Megazî 10 (4023); Müslim, *Sahih*, I, 338, Salât 174 (463); İbn Mace, *Sünen*, I, 272; İkametü's-Salât 9 (832); Malik, *Muvatta*, I, 78; Salât 5 (23); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 80

⁴ Hatib, *Kifâye*, 38

⁵ Katip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, I, 582

⁶ Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 18

C. CERH VE TA'DİL KAVRAMLARI

a. Cerh

1. Sözlükte

C-R-H (جرح يجرح جرْحًا) sülasî fiilinin masdarı olan *cerh* (الجرح), kesici bir âletle yaralamak anlamındadır. ⁷ Maddî yaralamada “cürh”, bir suç veya kusur sebebiyle dille yaralamada “cerh” şeklinde kullanıldığı da söylenmektedir. ⁸

2. Hadis İstilahında

Ravînin adalet ve zabt açısından rivayetini zayıf, ya da merdud kılacak bir şekilde tavsif edilmesidir. İbnü'l-Esir diyor ki: Ravî için kullanıldığında sözüne itibar etmenin ve onunla amel etmenin bâtil olduğunu gösteren bir vasıftır. ⁹ Cerh eden âlime *cârih* (الجارح), cerh edilen ravîye *mecruh* (المجروح) denilir.

b. Ta'dil

1. Sözlükte

Ta'dil (التعديل) ise A-D-L (عدل) fiilinin tef'îl babından masdarıdır. (عَدْلٌ يَعْدِلُ تَعْدِيلًا) Sözlükte doğrultmak, düzeltmek anlamındadır. ¹⁰

2. Hadis İstilahında

Ravînin veya şahidin sözünü muteber kılan vasıftır. ¹¹ Ta'dil, tevsik ve tezkiye ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Güvenilir ravîye *sika* (الثقة) ya da *âdil* (عادل) denilir. Bazen de adaletin ta kendisi, çok güvenilir anlamında *adl* (عدل) kelimesi kullanılır.

c. Meşrûiyeti

Ravînin adaletinin dikkate alınması konusunda asıl delil, “*Ey iman edenler! . . . Size fâsık, bir haber getirdiğinde onu araştırın*” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا) ¹² âyetidir.

⁷ İbn Faris, *Mu'cem Mekayîsi'l-Lüga*, I, 451; İbn Manzur, *Lisan*, II, 422, (Cerh md.)

⁸ Zebîdî, *Tacü'l-arûs*, II, 130 (Cerh md)

⁹ İbnü'l-Esir, *Câmiu'l-usûl*, I, 126

¹⁰ İbn Manzur, *Lisan*, II, 430

¹¹ İbnü'l-Esir, *Câmiu'l-usûl*, I, 126

¹² Hucurat, 6

Ravînin zabtının dikkate alınması konusundaki delil ise “Benim sözümü işiten, iyice kavrayan, ezberleyen ve bunu başkalarına duyurana kimsenin Allah yüzünü ağartsın” (نَصَّرَ اللهُ امرءًا سمع مقالتي، فوعاها،) (وَحَفِظَهَا، وَبَلَّغَهَا) hadisidir.¹³

Hz. Peygamber’in (s. a. v) şerrinden sakındırdığı fesatçı kimse arkasından Hz. Âişe (r. a) validemize söylediği “Şu adam, kabilenin ne kötü kardeşidir” (بئس أخو العشيرة) hadisi de buna delildir.¹⁴

Güvenilmeyen ravîlerin ve şahitlerin cerh edilmesi, icma ile caiz hatta vaciptir. Ravîlerin ihtiyaç duyulacak kadar cerh edilmesi, haram olan gıybet olarak nitelendirilmemiştir. Nevevî’nin de ifade ettiği gibi¹⁵ kendisine erişmek için başka bir yolun bulunmadığı durumda şer’an sahih olan bir maksadla gıybet yapılması mübahtır. Burada “şer’an sahih olan maksad”, hadislerin derecelerinin tesbit edilmesidir.

Gıybetin caiz olduğu konular arasında şu konular zikredilmektedir: Haksızlığa uğrama, tarif etme, şerrinden sakındırma, fiskını açığa çıkarmayı teşhir etme, fetva sorma, bir münkeri gidermek için yardım isteme konularında gıybet yapmak mübahtır.¹⁶

d. Cerh ve Ta’dil Âdabı

Cerh ve ta’dil erbabının gözetmesi gereken bazı ilmî, ahlakî ve edebî vasıflar bulunmaktadır:¹⁷

1. Cerh ve ta’dil yapan kimse ifadelerinde mübalağa etmemeli, itidal sahibi olmalıdır. Ravîyi bulunduğu mertebeden yukarıya çıkarılmamalı ya da aşağıya indirmemelidir.

2. Cerh, zaruret sebebiyle meşrû kılınmıştır. Dolayısıyla ihtiyaçtan fazla cerh yapılmamalıdır. Sehâvî diyor ki: “Konuyu anlatan

¹³ Tirmizî, *Sünen*, V, 34, İlim 7 (2658); Ebu Davud, *Sünen*, IV, 68, İlim 10 (3660); İbn Mace, *Sünen*, I, 85, Mukaddime 18 (232); Hadisimiz, Tirmizî’ye göre “hasen-sahih” derecesindedir.

¹⁴ Buhârî, *Sahih*, X, 471, Edeb 48 (6054); Müslim, *Sahih*, IV, 2002, Birr 73 (2591)

¹⁵ Nevevî, *Şerh Müslim*, XVI, 142

¹⁶ Tahavî, *Akâid*, s. 43; Nevevî, *Şerh Müslim*, 1VI, 142; İbn Hacer, *Feth*, X, 471;

¹⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 136; Leknevî, *er-Raf’ ve’t-Tekmil*, s. 56 (İkaz 2); İtr, *Menhec*, s. 95

kimse için bir işaret veya basit bir açıklama ile cerh yapmak mümkünse bundan fazlası caiz değildir. İhtiyaç için izin verilen konularda maksadı aşan ifadelere yer verilmemelidir.”¹⁸

3. Hakkında hem cerh hem ta’dil bulunan ravî hakkındaki cerh ve ta’dil ifadeleri birlikte nakledilmelidir. Sadece cerh ifadelerinin nakledilmesi, ravînin hakkına tecavüz olduğu için muhaddisler tarafından kınanmıştır.

e. Bazı Önemli Cerh ve Ta’dil Kuralları

Cerh ve Ta’dil İlmî’nde ravîlerin değerlendirilmesinde önemli ölçüler konulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Cerh ve Ta’dil Yapan Kimsenin Ehliyet ve Liyakat Sahibi Olması

Cerh ve ta’dil yapan kişi, carih ve muaddil kimsede aranan ilmî ve ahlakî şartları taşımalıdır:

a. Cerh ve ta’dil erbabı ilim, takvâ, verâ’ ve doğru sözlülük vasıflarına sahip aynı zamanda zabt ehli ve uyanık olmalıdır.

İbn Hacer, “*Cerh ve ta’dil, kendisinden sadır olan ifadelerde zabt ehli ve derin araştırma yapabilecek derecede uyanık ve adil bir kimseden kabul edilebilir*”¹⁹ demiştir.

b. Cerh eden kişinin kendisi mecrûh olmamalıdır. Böyle birinin ne cerhi ne de ta’dili kabul edilebilir.

İbn Hibbân; “*metrûkûl-hadis*” olan (Yahya el-Bekkâ)’nın İkrime hakkındaki rivayetini zikretmiş, bunun ardından; Adil olan kimsenin mecrûh bir kişinin sözüyle cerh edilmesi mümkün değildir, demiştir.²⁰

Zehebî²¹ de İbn Hacer de Ebu’l-Feth el-Ezdî’nin (ö. 374/985) cerhini bu sebeple reddetmiştir. İbn Hacer, *Tehzib*’de (Ahmed b. Şebîb)’in biyografisinde; Ebu’l-Feth el-Ezdî’nin onun hakkındaki *razi olunmayan biridir* (غیر مرضی), ifadesini nakletmiş ve ardından “*Hiçbir*

¹⁸ Sehâvî, *el-İ’lân bi’t-Tevbîh li-men Zemme Ehli’t-Tevrih*, s. 68 (Matbaatü’t-Terakkî, Dimaşk, 1349)

¹⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 136

²⁰ İbn Hacer, *Hedy*, s. 427, “İkrime”

²¹ Zehebî, *Mîzân*, I, 4

kimse bu görüşe iltifat etmemiştir. Bilakis Ezdî'nin kendisi razı olunmayan biridir"²² demiştir.

İbn Hacer, İbn Hıraş'ın (ö. 283/896) (Amr b. Selim ez-Zürakî) hakkındaki *sikadır ama hadisinde ihtilât vardır*, şeklindeki ifadesini naklettikten sonra "*İbn Hıraş rafizilik ve bid'atle zikredilen biridir, onun sözüne iltifat edilmez*"²³ demiştir.

c. Cerh ve ta'dil erbabı, cerh ve ta'dil sebeplerini bilmelidir. İbn Hacer: "*Tezkiye, tezkiye sebeplerini bilen bir kimseden kabul edilir. Bu sebepleri bilmeyen kimse, bu ilimle meşguliyeti ve ravîlerle ilgili tecrübesi olmaması sebebiyle görür görmez tezkiye edebileceği için onun tezkiyesi kabul edilmez*"²⁴ demiştir.

d. Cerh ve ta'dil erbabı, Arap dilinin üslup özelliklerine vakıf olmalı, lafzı asıl manası dışında kullanmamalı, cerh edici olmayan bir lafızla cerhde bulunmuş olmamalıdır.

e. Cerh ve ta'dil erbabı, cerhinde müteşeddid ve mutaassıb olmamalıdır. Cerh ve ta'dil imamlarından müteşeddid (değerlendirmeleri sert) bazı imamlar vardır ki, aşırı hassasiyetleri sebebiyle ta'dilleri muteber olsa da insafılı ve muteber diğer imamlar görüşlerine muvafakat etmedikçe yaptıkları cerh muteber değildir. Ebu Hâtim, Nesaî, İbn Maîn, İbnü'l-Kattân, Yahya el-Kattân, İbn Hibbân bunlardandır. Leknevî'ye göre bu imamların cerhle teferrüd ettikleri ravîler hakkında derin inceleme yapılmalı ve iyi düşünmelidir.²⁵

Leknevî der ki: "*Cerh ve ta'dil ehlinden birinin hükmünü gördüğün bir râvinin cerhi konusunda derhal hüküm vermeye davranmamalı, bilakis durumunu iyice araştırmalısın. Çünkü konu önemli ve tehlikelidir. Cerh eden kişi, imamlardan hatta ümmetin meşhur âlimlerinden biri olsa da her cerheden kişinin herhangi bir ravî hakkındaki görüşünü incelemeden alman helâl değildir. Bazen bu yapılan cerhin kabulüne engel bir durum olabilmektedir.*"²⁶ Leknevî, cerh eden kişinin kendisinin mecruh olmasını veya müteşeddid olmasını buna örnek olarak zikretmektedir.

²² İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36

²³ İbn Hacer, *Hedy*, s. 431, "Amr b. Selim"

²⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 135

²⁵ Leknevî, *er-Raf'* ve *'t-tekmîl*, s. 274 (İkaz No: 19)

²⁶ Leknevî, *er-Raf'* ve *'t-tekmîl*, s. 264 (İkaz No: 19)

f. Cerh ve ta'dil erbabı mütesâhil (kolaycı, aşırı hoşgörülü, tavizkâr ve gevşek) olmamalıdır. İbn Hacer, bu konuda uyarıda bulunmakta ve şöyle demektedir: *“Bu ilim dalında söz söyleyen kimse, cerh ve ta'dilde kolaylıktan sakınsın. Zira tam tesbit etmeden ta'dilde bulunursa, sabit olmayan bir hükmü sabit gösteren kişi gibi olur. Böylesinin, “yalan olduğunu bile bile hadis rivayet edenler”²⁷ zümresine girmesinden korkulur. Eğer suçsuz bir müslüman hakkında hiç sakınmadan ta'n edecek ve onu kötü bir damga ile damgalayacak olursa, bu iftira ayıbı ebediyyen onun üzerinde kalacaktır.”²⁸*

2. Cerhin, Mutlaka Gerekçeli (Müfesser) Olması

Mütehasıs ve münekkid âlim tarafından yapılan ve gerekçesi açıklanmayan ta'dil makbuldür. Ancak müteahassıs ve münekkid âlim tarafından yapılan gerekçesiz cerh makbul değildir.

Hatib el-Bağdadî, bu görüşün Buhârî ve Müslim gibi hadis hafızlarının ve münekkidlerinin görüşü olduğunu ifade etmektedir.²⁹

İbn Salâh diyor ki: *“Meşhur sahih görüşe göre sebebi açıklanmaksızın yapılan ta'dil makbuldür. Zira ta'dil sebepleri çoktur, tek tek sayılması zordur... Cerh ise sadece sebebi açıklandığı ve gerekçesi belirtildiği takdirde kabul edilebilir. Çünkü cerh edilecek veya edilmeyecek konularda âlimler farklı görüşlere sahip olabilirler. Biri aslında cerh olmadığı halde cerh olduğuna inandığı bir sebeple cerh ifadesi kullanmış olabilir. Cerhin sebebi, gerekçesi açıklanmalı ki gerçekten cerh olup olmadığına bakılabilsin.”³⁰*

3. Sadece Bir Âlim Tarafından Yapılan Cerh ve Ta'dilin Kabulü

Cumhura göre cerh veya ta'dil, şahitlikte olduğu gibi en az iki âlim tarafından yapılmış olmalıdır. Ancak Hatib el-Bağdadî,³¹ İbn Salâh³² ve pek çok Muhakkik âlime göre bir kişinin ifadesi ile ta'dil

²⁷ Müslim, *Sahih*, I, 9, Mukaddime 1

²⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 136

²⁹ Hatib, *Kifâye*, s. 179

³⁰ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 106; bkz. Hatib, *Kifâye*, s. 181

³¹ Hatib, *Kifâye*, s. 160,174

³² İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 109

sabit olmaktadır. Zira tezkiye şahitlik değil, bir kişi hakkında hüküm vermektir. Hüküm vermekte sayı aranmaz.³³

4. Cerh, Ta'dile Takdim Edilmesi

İbn Hacer'e göre, cerh ta'dile tercih edilerek öncelikle kabul edilir. Ancak sebeplerini bilen bir kimse tarafından cerh sebebi gerekçeli olarak açıklanmalıdır. Zira sebep açıklanmazsa, adaleti sabit olan kimse hakkında bu cerh geçerli değildir. Sebeplerini bilen bir kimse-den cerh sâdir olursa buna da itibar edilmez.³⁴

5. Cerh ve Ta'dil Olarak Kabul Edilmeyen İfadeler

Cerh ve ta'dil açık ve net olmalıdır. Bu sebeple muhaddislerin bazı mübhem ve kapalı ifadeleri ya da cerh ve ta'dil açısından sarih olmayan bazı uygulamaları cerh veya ta'dil olarak kabul edilmemiştir.

a. Muhaddisin “*Bana güvenilir bir kimse tahdis etti*” (حدثني الثقة) ya da “*Bana suçlayamayacağım biri tahdis etti*” (حدثني من لا أتهم) gibi mübhem ta'dili, isim vermedikçe kabul edilmez.

b. İmam Ebu Hanife, Malik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şafî ve Ahmed b. Hanbel gibi müctehid imamların mübhem ifadeleri, mezhepte kendilerine tabi olan kimseler için yeterli görülmüştür.³⁵

c. Sika bir kimsenin ismini vererek bir ravîden rivayette bulunması, o ravî hakkında “tevsik” anlamına gelmez. Zira sika ravîler, zaman zaman zayıf ravîlerden de rivayette bulunmaktadırlar.³⁶

d. Ravînin rivayet ettiği hadise uygun hareket etmesi veya ona uygun fetva vermesi, o hadisin “sahih” olduğu anlamına gelmez.

e. Ravînin rivayet ettiği hadise uygun hareket etmemesi veya ona uygun fetva vermemesi de o hadisin “zayıf” olduğu anlamına gelmez. Zira bu durumda ihtiyatla amel etmiş olabilir ya da başka bir delile itibar etmiş olabilir ya da haklı bir te'vili bulunabilir. Yahut bu rivayet ona göre mensuh olabilir ya da kıyasla amel etmeyi daha uygun görmüş olabilir.³⁷

³³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 135; Süyûtî, *Tedrib*, I, 357

³⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 136

³⁵ İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfaa*, s. 547

³⁶ Hatib, *Kifâye*, s. 150

³⁷ Hatib, *Kifâye*, s. 186

Meselâ: İmam Malik b. Enes, *Muvatta'* da³⁸ üstadı Nafi'in Abdullah b. Ömer'den (r. a) merfû olarak naklettiği (المتبايعان كل واحد منهما) (بالخير على صاحبه، ما لم يفرقا، إلا بيع الخير) şeklindeki sahih hadisle amel etmemiş, bunun sebebi olarak Medine ehlinin buna muhalif amelde bulunduğunu söylemiştir. İmam Malik'in bu tavrı, üstadı Nafi' hakkında bir cerh olarak kabul edilmemiştir.³⁹

6. Cerh ve Ta'dil İfadeleri Arasındaki Çelişki

Bazen hadis imamlarının cerh ve ta'dil ifadeleri arasında çelişki (teâruz) görülebilmektedir. Bu çelişki iki ayrı şekilde gerçekleşmektedir:

Farklı münakkidlerin aynı ravî hakkındaki cerh ve ta'dil ifadeleri çelişiyor olabilir. Cerh ve ta'dil ifadeleri arasındaki çelişki, farklı münakkidlerden kaynaklanıyorsa, gerekçesi açıklanan cerh (الجرح المفسر) tercih edilir.⁴⁰

Bir münakkidin bir ravî hakkında cerh ve ta'dil ifadeleri çelişiyor olabilir. Bir münakkidin bir ravî hakkında cerh ve ta'dil ifadelerinin çelişmesinin iki ayrı sebebi olabilir:

a. İctihad Değişikliği

Münakkid muhaddisin söz konusu ravî hakkında icthadı değişmiş olabilir. Zira tevsik ve tecrih, icthadî bir konudur. İctihadda son görüş dikkate alınır.

Sehâvî diyor ki: “İfade farklılığı münakkid imamın ravî hakkındaki icthadının değişmesi sebebiyle olabilir. Meselâ: Dârakutnî'nin (el-Hasen b. Gafîr) hakkında bir yerde “*münkeru'l-hadis*”⁴¹ diğer yerde “*metrûk*” demesi gibi.”⁴²

Yahya b. Maîn, (Bekr b. Huneys) hakkında “hiçbir şey değildir” (ليس بشيء), bir defasında “zayıftır” (ضعيف), bir başka defasında

³⁸ Malik, *Muvatta*, II, 671, Büyû 38 (79)

³⁹ Hatib, *Kifâye*, s. 186

⁴⁰ Hatib, *Kifâye*, s. 177

⁴¹ Darakutnî, *el-Mû'telif ve'l-muhtelif*, III, 1718

⁴² Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 375

“salih bir şeyhtir, onda herhangi bir beis yoktur” (شيخ صالح لا بأس به) demiştir.⁴³

Ebu Gudde diyor ki: “*Bu ibarelerdeki farklılığın sebebi -En iyisini Allah bilir- İbn Maîn’in ravî hakkında onun tarikiyle rivayet edilen hadisi incelediği anda hadis hakkındaki hüküm razı olunan –olumlu bir hüküm ise ravî hakkında “salih bir şeyhtir, onda herhangi bir beis yoktur” demiş; hüküm zayıf veya münker ise ravî hakkında “hiçbir şey değildir” demiş; güvenilir ravîlere muhalif bir rivayet ise zayıf demiş olabilir*”.⁴⁴

b. Mukayese

Münekkid muhaddis, bir ravî hakkında hüküm verirken başka ravîlerle karşılaştırma durumunda farklı ifade kullanmış olabilir.

Sehâvî’ye göre, Ravî hakkında cerh ve ta’ dilde bulunan imamların görüşleri ve sebepleri üzerinde ince düşünmek gereklidir. Meselâ: Muhaddis imam; falan sikadır yahut zayıftır, derken bu ifade ile o ravî hadisi ile ihticac olunmayan kimselerdendir, ya da reddedilen kimselerdendir anlamını murad etmemiş, sadece olarak soru soran kişinin sorusuna cevap olarak bu görüşü zikretmiş olabilir.

Meselâ: Osman ed-Darimî: Yahya b. Maîn’e sordum:

– (el-Alâ b. Abdirrahman)’ın babasından rivayetini sordum. Bu ikisinin hadisi nasıldır? Dedim. İbn Maîn:

– “*Hiçbir beis yoktur*” (ليس به بأس) diye cevap verdi.

– Alâ mı senin nazarında daha iyi, yoksa Said el-Makburî mi? diye sordum. Said “daha güvenilir” (أوثق), Alâ ise “zayıf” (ضعيف) dedi.

İbn Maîn, babasından rivayeti hakkında “*Hiçbir beis yoktur*” dediği Alâ’nın “mutlak olarak zayıf” olduğu anlamında bu ifadeyi kullanmamış, sadece “Said el-Makburî’ye göre daha zayıf” olduğu anlamında kullanmıştır.⁴⁵

Dolayısıyla cerh ve ta’ dil imamlarının bir defasında tevsik edip diğerinde cerh ettiği ravîler hakkındaki sözlerinin hangi durumda ve hangi konumda söylendiği iyi incelenmelidir.⁴⁶

⁴³ Zehebî, *Mizân*, I, 344

⁴⁴ Leknevî, *er-Raf’ ve’t-tekmil*, s. 262 (Ebu Gudde’nin dipnotu)

⁴⁵ İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 372

⁴⁶ Sehâvî, *Fethu’l-Mugîs*, I, 375

7. Cerh ve Ta'dil Lafızları

Münekkid hadis âlimleri ele aldıkları ravîleri güvenilirlik derecesine göre değerlendirmişler ve ele aldıkları her ravî için güvenilirlik derecesini bildiren uygun derceler vermişlerdir.

Muhaddislerin tek tek ravîler hakkındaki kanaat ve görüşlerini belirten bu ifadelere cerh ve ta'dil lafızları denir. Cerh ve ta'dil lafızları derece derecedir. Bir kısmı en üst dereceleri, bir kısmı en alt dereceleri, bir kısmı da farklı dereceleri gösterir.

Ebu Gudde diyor ki: “*Cerh ve ta'dil lafızlarında zikredilen vasıflarla, ravîler hakkında içtihatlarıyla hüküm veren münekkid muhaddisler nezdinde ilgili ravînin kabul edilmesi, reddedilmesi ya da çelişki anında tercih edilmesi durumu ortaya konulmaktadır. Bu âlimlerin ravîler hakkındaki lafızları onlara hakkındaki hükümlerine bağlı olarak bazen aynı bazen farklı olabilmektedir. Muhaddisler, masum değillerdi ancak vera', hassasiyet, emanet ve insaf onların ana özellikleriydi. Mutlak kemal Allah Teâlâ'nın, masumiyet Allah'ın Nebîsinindir (s. a. v).*”⁴⁷

a. İbn Ebî Hâtim'e Göre Cerh ve Ta'dil Lafızları

İbn Ebî Hâtim, kendisinden önceki münekkid muhaddislerin cerh ve ta'dil lafızlarını inceledikten sonra cerh ve ta'dil lafızları arasında derecelendirme yapan ilk muhaddistir. İbn Ebî Hâtim ta'dil lafızlarını dört mertebede, cerh lafızlarını da dört mertebede mütalâa etmiştir:⁴⁸ Hatib el-Bağdadî de İbn Ebî Hâtim'in bu tasnifini zikretmektedir.⁴⁹

İbn Ebî Hâtim'e göre ta'dil mertebeleri

Birinci Mertebe: Hakkında “*güvenilir*”, veya “*sağlam ve güvenilir*” denilen ravîler. Bu çeşit ravîlerin hadisleriyle ihticac olunur.

–1 (ثقة)، أو (متقن ثبت) فهو ممن يحتج بحديث

⁴⁷ Leknevi, *er-Raf' ve't-Tekmil*, s. 129 (Ebu Gudde'nin dipnotu)

⁴⁸ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 37

⁴⁹ Htaib, *Kifâye*, s. 60

İkinci Mertebe: Hakkında “*doğru sözlüdür*”, “*böylesinin yeri doğru sözlülerin yeridir*” veya “*rivayetinde bir sakınca yoktur*” denilen ravîler. Bu çeşit ravîlerin hadisleri yazılır ve *itibar/değerlendirme* için bakılır.

2- (صدوق)، أو (محلّه الصدق)، أو (لا بأس به)، فهو ممن يكتب حديثه وينظر فيه، وهي المنزلة الثانية.

Üçüncü Mertebe: Hakkında “*şeyhtir, hocadır*” denilen ravîler. Bu çeşit ravîlerin hadisleri yazılır ve *itibar/değerlendirme* için bakılır. Ancak ikinci mertebeden daha düşüktürler.

3- (شيخ) فهو بالمنزلة الثالثة، يكتب حديثه وينظر فيه إلا أنه دون الثانية.

Dördüncü Mertebe: Hakkında “*hadisi iyi*” denilen ravîler. Bu çeşit ravîlerin hadisleri *itibar/değerlendirme* için yazılır.

4- (صالح الحديث) ، فإنه يكتب حديثه للاعتبار.

İbn Ebî Hâtim’e göre cerh mertebeleri:

İbn Ebî Hâtim’e göre cerh mertebeleri de dört tanedir:

Birinci Mertebe: Hakkında “*hadis rivayetinde gevşektir*”, denilen ravîler. Bu çeşit ravîlerin hadisleri yazılır ve *itibar/değerlendirme* için bakılır.

1- (لَيِّنُ الحديث)، فهو ممن يكتب حديثه وينظر فيه اعتبارًا .

İkinci Mertebe: Hakkında “*hadis rivayetinde kuvvetli değildir*” denilen ravîler. Bu çeşit ravîlerin hadisleri yazılır ve *itibar/değerlendirme* için bakılır.

2- (ليس بقوي) فهو بمنزلة الأولى في كتبه حديثه إلا أنه دونه.

Üçüncü Mertebe: Hakkında “*hadisi zayıftır*” denilen ravîler. Bu çeşit ravîlerin ikinci mertebeden düşüktür ama hadisleri atılmaz, değerlendirilebilir.

3- (ضعيف الحديث)، فهو دون الثاني لا يطرح حديثه يعتبر به .

Dördüncü Mertebe: Hakkında “yalancı” “Hadisi düşük” veya “hadis terkedilmiştir” denilen ravîler.

4- (كذاب)، (ذاهب الحديث)، (متروك الحديث)، .

b. Müteahhırûn Alimlerine Göre Cerh ve Ta'dil Lafızları

İbnü's-Salâh, İbn Ebî Hâtim'in ta'dil lafızlarında birinci mertebeye (حجة، عدل حافظ، عدل ضابط) lafızlarını ilâve etmiştir.⁵⁰

Zehebî ise İbn Ebî Hâtim'in ta'dil lafızları tasnifine bir üst mertebe ilâve etmiş, bu mertebede çift tevsik lafızları olan (ثبت حجة،) lafızlarını kullanmış, İbn Ebî Hâtim'in ta'dil lafızlarında üçüncü ve dördüncü mertebedeki lafızlarını da dördüncü mertebede birleştirmiştir.⁵¹

İrakî, Zehebî'nin tasnifini uygun bulmuş ancak ta'dil lafızlarında üçüncü mertebe lafızları arasına (مأمون، خيار) lafızlarını, dördüncü mertebe lafızları arasına (إلى الصدق ما هو، مقارب الحديث، وسط، أرجو) lafızlarını ilâve etmiştir.

c. İbn Hacer'e Göre Cerh ve Ta'dil Lafızları

İbn Hacer'in *Takribü't-Tehzib* mukaddimesinde⁵² açıkladığı derecelendirme tablosuna göre cerh ve ta'dil lafızları on iki mertebede değerlendirilmiş, en güvenilir ravîlerin yer aldığı ilk mertebe, Kur'ân ve Sünnet'le ta'dil edilen sahâbeye ayrılmıştır:

Birinci Mertebe: Sahâbe

(1) الصحابة

İkinci Mertebe: İnsanların en güvenilir olanı, Güvenilir güvenilir, Güvenilir hafız

(2) أوثق الناس، ثقة ثقة، ثقة حافظ

Üçüncü Mertebe: Güvenilir, sağlam, sapaşlam, adil.

(3) ثقة، متقن، ثبت، عدل

⁵⁰ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 122

⁵¹ Zehebî, *Mizân*, I, 4

⁵² İbn Hacer, *Takrib*, s. 74

Dördüncü Mertebe:
Doğru sözlü, rivayetinde bir sa-
kınca yok.

(4) صدوق، لا بأس به، ليس به بأس

Beşinci Mertebe: Doğru
sözlü ama ezberi kötü, doğru
sözlü ama vehme kapılıyor,
doğru sözlü ama evhamı var,
Doğru sözlü ama hata ediyor,
doğru sözlü idi ama hayatının
sonunda değişti.

(5) صدوق سيء الحفظ، صدوق يهْمُ،
صدوق له أوْهام، صدوق يخطئ،
صدوق تغيّر بأخرّة

Altıncı Mertebe: Doğru
sözlü ama şîlikle suçlandı.
Doğru sözlü ama kaderi inkâr
etmekle suçlandı. Doğru sözlü
ama nasıbîlikle suçlandı. Doğru
sözlü ama mürcieden olmakla
suçlandı.

(6) صدوق رمي بالتشيع، صدوق رمي
بالقدر، صدوق رُمي بالنصب، صدوق
رُمي بالإرجاء

Yedinci Mertebe: Örtülü,
durumu mechûl

(7) مستور، مجهول الحال

Sekizinci Mertebe: Zayıf

(8) ضعيف

Dokuzuncu Mertebe:
Mechûl (tanınmayan)

(9) مجهول

Onuncu Mertebe: Terkedil-
meye lâyıq, hadisi terkedilmiş,
hadisi çürük, düşük

(10) متروك، متروك الحديث، واهي
الحديث، ساقط

On birinci Mertebe: Yalan-
cılıkla suçlanan

(11) من اتهم بالكذب

Onikinci Mertebe: Çok ya-
lanıcı, çok hadis uyduran

(12) كذاب، وضاع

8. Cerh ve Tadil kitapları

- *el-Cerh ve 't-ta'dil*, İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, (ö. 327/939) Haydarâbad ed-Deken 1372/1951

- *er-Raf' ve 't-tekmil fi 'l-cerh ve 't-ta'dil*, Abdülhayy el-Leknevî, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2. bs. 1407/1987

- *el-Cerh ve 't-ta'dil*, Nureddin Itr,

- *Şifau'l-alîl bi-el-fazî ve kavâidi'l-cerh ve 't-ta'dil*, Ebu'l-Hasen Mustafa b. İsmail, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1411/1991

- *Davâbitu'l-cerh ve 't-ta'dil*, Abdülaziz el-Abdüllatif

- *el-Menhecü'l-İslâmî fi 'l-cerh ve 't-ta'dil*, Faruk Hamâde, Daru's-Selâm, 1. bs. 1429/2008

- *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dil İlmi)* Emin Aşıkkutlu, Marmara Üniv. İFAV Yayınları, İstanbul 1997

D. ADALET AÇISINDAN TA'N NOKTALARI

Ravînin adalet yönünden cerhine sebep olan, güvenilirliğini zedeleyen ya da tamamen ortadan kaldıran en önemli kusurlar şunlardır:

a. Ravînin Hadiste Yalancılığı (كُذِّبَ الرَّوَايِ):

Hadis rivayetinde bilerek ve kasden yalan söyleyen ravînin hadisine *Mevzû/Uydurma Hadis* adı verilir. Allah Rasûlü (s. a. v) adına bilerek iftirada bulunarak hadis uydurma, en büyük günahlardan biridir.

b. Ravînin Yalancılıkla Suçlanması (اتِّهَمَ الرَّوَايِ بِالْكَذِّبِ):

Hadis rivayetinde yalan söylediği tesbit edilmeyen ama günlük hayatta yalancılıkla suçlanan ravînin hadisine *Metruk Hadis* adı verilir. Günlük hayatta yalan söyleyen ravî tevbe eder, pişman olursa rivayeti kabul edilir.

c. Ravînin Fâsık Olması (فَسَقَ الرَّوَايِ):

Açıktan büyük günah işlemekten sakınmaması ve farzları kasden terk etmesi sebebiyle fâsık olan ravînin rivayeti reddedilir.

d. Ravînin Bid'atçı Olması (بَدَعَةُ الرَّوَايِ):

İtikadında sapma görülen, ehl-i bid'at mezheplerinden birine mensup olup küfre düşecek derecede aşırı bir görüşe sahip olan bid'atini tervic için yalan söylemekten ve bid'atının propagandasını yapmaktan kaçınmayan, bid'atini destekleyen rivayetler nakleden bid'atçi ravînin rivayeti reddedilir.

e. Ravînin Mechûl Olması (جهالة الراوي):

Kendisinden sadece tek bir ravînin rivayette bulunduğu, hakkında hiçbir tevsik nakledilmeyen (*mechûl*) ravî ile ismi ve nesebi zikredilmeyip hakkında (falan) ve (bir adam) gibi belirsizlik ifadeleri kullanılan (*mübhem*) ravînin rivayetleri, güvenilirlik durumu tesbit edilmediği için reddedilir. Mechûl ravînin hadisine *mechûl hadis*, mübhem ravînin hadisine *mübhem hadis* adı verilir.

(1) RAVİNİN HADİS RİVAYETİNDE YALANCILIĞI

Hadis rivayetinde yalancılık (كُذِبَ الرَّاوِي), bir başka ifadeyle hadis uydurmacılığı en ağır cerh sebebidir. Hadisin senedinde görülen en büyük illet, seneddeki ravîlerden birinin “hadis rivayetinde yalan söylemesi” illetidir.

Hadis rivayetinde bilerek yalan söyleyen yalancı ravînin rivayet ettiği hadise *mevzû/uydurma* hadis adı verilir.

A.MEVZÛ HADİS

a.Tarifi

1.Sözlükte

Sülasî üçüncü babdan (وَضَعَ يَضَعُ وَضْعًا) filinden türemiş ismi-mef’ûldür. (وَضَعَ مِنْهُ فَلَانَ) “falan mertebesinden düştü” anlamındadır.¹ Mertebesinin düşüklüğü sebebiyle hadis diye uydurulan sözlere *mevzû* denilmiştir.

2.Hadis ıstılahında:

Mevzû hadisler, Hz. Peygamber (s.a.v) adına yalan yere uydurulan asılsız sözlerdir.²

Zehebî’ye göre mevzû hadis, *el-Erbaûn el-Ved’aniyye* ve Hz. Ali adına uydurulan *Ali er-Rıza* nüshası gibi,³ metni İslâm’ın ana kullarına aykırı, ravîsi yalancı olan hadistir.⁴

Bu tür asılsız ifadelere aslında “uydurma hadis” yerine “hadis diye uydurulan sözler” demek gerekir. Mecazî bir ifade olarak “hadis” denmesinin sebebi, hadis olduğunun iddia edilmesi ve hadis gibi sened ve metnin bulunmasıdır.

Mevzû hadislerin bir kısmı, İslâm’a taban tabana zıt sözler iken, bir kısmı ise başkaları söylediği halde yanlışlıkla veya bilerek Hz. Peygamber’e (s.a.v) nisbet edilen sözlerdir.

¹ Cevherî, *Sıhah*, III, 1300

² Geniş bilgi için bkz. İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s.98; Zehebî, *Mûkaza*, s.36; İbn Hacer, *Nüzhe*, s.86; Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, I, 252; Süyûtî, *Tedrib*, I, 316; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s.435; Tehânevî, *Kavâid*, s.42; İtr, *Menhec*, s.301

³ bkz. Ali el-Karî, *Masnû’*, s.233,234

⁴ Zehebî, *Mûkaza*, s.36

b. Örnek

“*Vatanı sevmek imandandır.*” (حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ)

Senedi bilinmeyen, manasının sahih olduğu ifade edilen bu söz, halk arasında yaygın, meşhur sözlerden biridir ama hadis değildir. Selef âlimlerinden birinin sözü olduğu ifade edilmiştir. Radıyyüddin es-Saganî (ö.650/1252) bu söz hakkında: *mevzûdur*, demiş, Zerkeşî (ö.794/1392): *Hadis olarak görmedim*, demiştir. es-Seyyid Muînüddin es-Safevî el-İcî eş-Şafî (ö.894/1488): *Sabit değildir*, demiştir. Sehâvî: *Hadis olarak görmedim. Manası sahihtir*, demiştir. Ali el-Karî: *Hadis hafızlarına göre bunun aslı yoktur*, demiştir.⁵

c.Mevzu Hadis Belirtileri

Uydurma hadislerin tesbitinde ravî veya metindeki bazı karinelere dayanılarak yararlanılmaktadır.

1. Ravîdeki Belirtiler

f. İtiraf

Ebu İsmet Nuh b. Ebî Meryem'in Kur'ân sûrelerinin faziletine dair her sureye ait tek tek hadis uydurduğunu itiraf etmesi gibi.⁶

g. Ortam

Ravînin içinde bulunduğu ortam da hadis uyduran ravîyi ele vermektedir. Gıyas b. İbrahim en-Nehaî'nin; elindeki güvercinle oynayan Halife Mehdi'nin huzurunda (لَا سَبَقَ إِلَّا فِي نَصْلِ أَوْ) şeklindeki sahih hadisi⁷ (حُفِّ أَوْ حَافِرٍ) şeklinde rivayet edip sonuna (أَوْ جَنَاحٍ) şeklindeki ilâveyi uydurması örnek olarak verilebilir.⁸

⁵ Sehâvî, *Makasid*, s.183 (386); Ali el-Karî, *Esrar*, s.189 (164); *Masnû*, s.91 (106); İbnü'd-Deyba', *Temyîz*, s.77 (508); Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 413 (1102); Ali el-Karî *Uydurma Hadisler*, s.126 (106)

⁶ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s.100; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 260

⁷ Ebu Davud, *Sünen*, III, 63, Cihad 60 (2574); Tirmizî, *Sünen*, IV, 178, Cihad 22 (1700); Nesaî, *Sünen*, VI, 227; Hayl 14 (3859); İbn Mace, *Sünen*, II, 960; Cihad 44 (2878)

⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s.87; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 252; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s.435; Itr, *Menhec*, s.305

2. Metindeki Belirtiler

Genellikle *metin tenkidi* konusunda ele alınan birtakım kriterlerle hadis metninin uydurma olup olmadığı tesbit edilmektedir.⁹ Metindeki şu özellikler hadisin uydurma olduğunun ipuçlarını vermektedir:

- a. Hadisin Kur'ân'a aykırı olması
- b. Hadisin Sahih Sünnet'e aykırı olması
- c. Akl-ı selime aykırı olması
- d. Tarihî hakikatlere aykırı olması
- e. İlmî tecrübelerle aykırı olması
- f. İlk dönem kaynaklarının hiçbirinde yer almaması
- g. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerine benzememesi

Gayet tabiidir ki bu ölçüler, ancak ehil mütehasşis hadis alimlerinin eliyle uygulanacak, indî ve keyfî yorumlara yer verilmeyecektir. Zira uydurma sözleri hadis diye takdim etmek ne kadar kötü ise ilmî olmayan basit bir yorumla sahih ve makbul hadisleri de karalamak o kadar kötüdür.

Hatib el-Bağdadî (ö.463/1071) *Kifâye*'de şöyle diyor: “*Aklın hükmüne, Kur'ânın sabit muhkem hükmüne, bilinen Sünnet'e, Sünnet yerine geçen fiillere ve kesin delile aykırı hiçbir haber-i vahid kabul edilemez.*”¹⁰

İbnü'l-Cevzî diyor ki: “*Şu söz ne kadar güzeldir!. Eğer hadis, akl-ı selime aykırı, nakle muhalif, temel İslâmî esaslarla çelişkili ise bil ki, o mevzû hadistir.*”¹¹

Metin tenkidi konusunda en önemli eserlerden biri olan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö.751/1350) *el-Menârü'l-münîf* adlı eserinde bu kriterler, örneklerle ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.¹²

d. Mevzû Hadis Mertebeleri

Zehebî'ye göre¹³ mevzû hadis, derece derecedir:

1. Yalan olduğunda ittifak edilen hadisler. Bu durum, hadis uyduran kişinin itirafıyla ve kendisinin daha önce yalan rivayette bulunduğu görülmüş olmasıyla bilinir.

⁹ İbn Kayyim, *Menâr*, s.43; İbn Hacer, *Nüzhe*, s.87; İdlîbbî, *Menhec*, s.237; Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s.427

¹⁰ Hatib, *Kifâye*, s.432

¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 106

¹² İbn Kayyim, *Menâr*, s.43

¹³ Zehebî, *Mûkaza*, s.36

2. Bazı alimlerin düşük seviyeli (ساقط) ve atılmaya layık (مطروح) adını verdiği, alimlerin çoğunluğuna göre mevzû olan ama bir türlü “uydurmadır” demeye cesaret edilemeyen hadisler.

3. Bazı alimler tarafından “yalan” olduğu ifade edilen ama cumhura göre “çürük ve çok çok zayıf” olan hadisler.

e. Hükümü

Mevzû hadis, zayıf hadislerin en kötüsü, en tehlikelisi ve dine en zararlı olanıdır.¹⁴ Âlimler, bir kimsenin uydurma olduğunu bile bile mevzû hadis rivayet etmesinin haram olduğunu söylemişlerdir. Zira Peygamberimiz (s.a.v): “*Kim benden yalan olduğunu bile bile hadis naklederse o, yalancılardan biridir*”¹⁵ buyurmaktadır.

f. Hadiste Yalan Söyleyenin Tevbesinin Hükümü

Hadis rivayetinde bilerek ve kasden yalan söyleyen ve hadis uyduran ravînin tevbesi kabul edilir mi? Tevbe ettikten sonra rivayeti kabul edilir mi? Bu konuda iki görüş vardır.

1. Humeydî¹⁶ ve Ebubekir es-Sayrafi’ye¹⁷ göre güzel tevbe etmiş olsa da onun tevbesi asla kabul edilmez. Ahmed b. Hanbel’e göre Allah ile arasındaki tevbesi kabul edilir ama tevbe ettikten sonraki rivayeti kabul edilmez.¹⁸

2. Nevevî’ye göre tevbeleri sahih ise –yani şartlarına uygun tevbe etmişlerse- kabul edilir. Nevevî şöyle demiştir: “*Tevbesi kabul edilmez, diyenlerin görüşü için delil göremedim. Bu görüş, Hz. Peygamber adına yalan söylemenin zararının büyüklüğü sebebiyle, bunu şiddetle reddetme ve ciddî bir şekilde sakındırma anlamında anlaşılabilir. Zira başkası adına yalan söylemek ve yalan yere şahitlikte bulunmak gibi zararı sınırlı günahlardan farklı olarak, Hz. Peygamber adına söylenen yalan, kıyamete kadar şer’î delil olarak kalacaktır.*”¹⁹

San’anî diyor ki: “*Hadiste yalan söyleyen ravî; tevbe eder ve tevbesi de sahih olursa, onun rivayetini reddetmek için hiçbir sebep yoktur. Tevbesi sahih olduktan sonra o ravîde rivayet şartları bulunmuş olur, tevbesi kıyasen kabul edilir.*”²⁰

¹⁴ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s.98

¹⁵ Müslim, *Sahih*, I, 9, Mukaddime 1

¹⁶ Hatib, *Kifâye*, s.191

¹⁷ Hatib, *Kifâye*, s.192

¹⁸ Hatib, *Kifâye*, s.190; Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, I, 335

¹⁹ Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 70

²⁰ San’anî, *Tavzih*, II, 243

Örnek

Zehebî, (Ahmed b. Ubeydillah Ebu'l-Izz b. Kadiş) hakkında “*Meşhurdur, İbn Asâkir’in üstadlarındandır. Bir hadisi uydurduğunu ikrar etti. Sonra tevbe edip pişman oldu*”²¹ demiştir. Nevevî’ye göre tevbe ettiği için sonraki rivayetleri kabul edilmiştir.

g. Hadis Uydurmacılığı ile Mücadele

Sünneti müdafaaya kendilerini adayan hadis alimleri, tarih boyunca hadis uydurmacılığı ve uydurmacılarla ciddî mücadele etmişler, hadis uydurmacılarına ve hadis uyduranlara şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu mücadelede şu metotlar kullanılmıştır:²²

1. Cezalandırma Yoluyla

İslâm tarihinde hadis uydurmanın en yaygın olduğu Abbasîler döneminde hadis uyduran yalancı sahtekâr kişiler, devlet yetkilileri ve hâkimlerin kararlarıyla en ağır cezalarla tecziye edilmişlerdir. Hadis uydurmacıları ve uydurma hadisler teşhir edilmiş, zararları ve tehlikeleri en açık ve en vurucu ifadelerle İslâm toplumuna anlatılmıştır.

Aralarında tevbeye davet edilen, ta’zir, hapis ve sürgün cezasına çarptırılanlar olduğu gibi, çok tehlikeli, çok zararlı ve insanları dinden soğutmak için “hadis” diye sözler uyduran İslâm düşmanı zındıklar da idam cezasına layık görülmüşlerdir.

2. Telif ve Teşhir Yoluyla

Hadis uydurmacılığı ile ilmî mücadele, en önemli ve en kalıcı mücadele olmuştur. Hadis tenkitçiliği ilmi, Cerh ve ta’dil ilmi bu konuda çok başarılı eserlere şahittir. Muhaddisler hadis uyduran kimse-leri tesbit ve teşhir etmişler, uydurma hadislerin yaygınlaşmasını önlemişlerdir.

Süfyân b. Uyeyne, ibadet ehli bir şeyh olan (Abdurrahman b. İshak) hakkında “*O, kaderi inkâr ediyordu. Medineliler onu Medine’den sürdüler. Sonra buraya Mekke’ye geldi. Biz onu meclisinde hiç bulunmadık*” demiştir.²³

Gerek mevzû hadisler konusunda gerekse hadis uyduran raviler, zayıf ve metrûk raviler hakkında yüzlerce eser telif edilmiştir.

²¹ Zehebî, *Mizân*, I, 118

²² İtr, *Menhec*, s.307

²³ Zehebî, *Muğnî*, s.10; İtr, *Menhec*, s.308

a. Mevzû Hadisler Konusunda Telif Edilen Bazı Arapça Eserler

- *Tezkiretu'l-mevzû'ât*, Muhammed b. Tahir el-Makdisî (ö. 507/1113)
- *el-Ebâtıl ve'l-menâkir ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*, el-Cüzekânî (ö.543/1148)
- *Kitâbu'l-mevzû'ât mine'l-ehâdîsi'l-merfû'ât*, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200)
- *el-Leâlî'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, Celâleddîn es-Süyûtî (ö.911/1505)
- *Tenzihu's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, İbn Arrâk el-Kinanî (ö.963/1556)
- *Tezkiretu'l-mevzû'ât fi'l-ehâdîsi'l-merfû'ât*, Muhammed Tahir b. Ali el-Fettenî (ö.986/1578)
- *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa (el-Mevzûâtü'l-kübrâ)*, Ali el-Kârî (ö.1014/1605)
- *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû (el-Mevzûâtü's-suğrâ)*, Ali el-Karî, thk. Abdülfettah Ebu Gudde
- *el-Fevâ'idu'l-mecmû'â fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, Muhammed Ali eş-Şevkânî (ö.1250/1832)
- *el-Âsâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, Abdülhayy el-Leknevî (ö.1304/1886)

b. Mevzû Hadisler Konusunda Tercüme ve Telif Türkçe Eserler

- *Mevzû Hadisler: Menşe'i, Tanıma Yolları, Tenkidi*, M. Yaşar Kandemir:
- *Sened ve Metin Yönüyle Mevzû Hadisler*, Abdülfettah Ebü Gudde, terc. Enbiya Yıldırım
- *Uydurma Hadisler*, Harun Ünal, Mirac Yayınları, 6 cild;
- *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Sadık Cihan
- *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları (el-Menarü'l-münif fi's-sahih ve'd-daîf)*, İbn Kayyim el-Cevziyye, terc. Hanifi Akın
- *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler, (el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû)* Ali el-Kârî, terc. Halil İbrahim Kutlay

c.Zayıf, Metrûk ve Yalancı Ravîler Konusunda Bazı Eserler

- *ed-Duafâ es-Sagîr*, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, thk. Mahmud İbrahim Zayid, Dâru'l-Va'y, Halep, 1396/1976

- *Kitabü'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesaî (ö.303/915), thk. Kemal Yusuf Hut, nşr. Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1.bs., 1405/1985

- *Kitabu'd-duafâi'l-kebîr*, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa el-Ukaylî (ö.322/934), thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.bs., 1404/1984

- *Kitabü'l-mecrûhîn*, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ö.354/965), thk. Mahmud İbrahim Zayid, Beyrut, 1412/1992

- *el-Kâmil fi'd-duafâ*, Ebu Ahmed Abdullah b. Adıyy b. Abdillah el-Cürcânî (ö.365/976), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989

- *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârakutnî (ö.385/995) thk. Muvaffak b. Abdilllah b. Abdilkadir, nşr. Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1404/1984

- *el-Muğnî fi'd-duafâ*, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö.748/1348), thk. Nureddin Itr, İdaretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Katar, ts.

- *Mizânü'-i'tidal fi esmâi'r-ricâl*, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, thk. Ali Muhammed el-Bacî, Dâru'l-Ma'rife Beyrut, 1382/1963

- *Lisânü'l-Mizân*, Ebu'l-Fadl İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö.852/1448), thk. Abdülfettah Ebu Gudde, nşr. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1.bs., 1423/2002.

(2) RAVİNİN GÜNLÜK HAYATTA YALANCILIKLA SUÇLANMASI

Hadisin senesinde görülen en önemli illetlerden biri, seneddeki ravîlerden birinin “yalancılıkla suçlanması” (إِتِّهَامُ الرَّاَوِي بِالْكَذِبِ) illetidir. Yalancılıkla suçlanan ravînin hadisi “*metrûk*” diye adlandırılır.²⁴

²⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 89

A. METRÛK HADİS

a. Tarifi

1. Sözlükte

Sözlükte T-R-K (ترك) fiilinden türemiş olan ism-i mef'ûl olup “terkedilmiş, terkedilen, terkedilmeye layık” anlamındadır.

2. Hadis İstilahında

Hadis istilahında; “*Metrûk Hadis*” (الحديث المتروك), temel dinî kurallara aykırı bir rivayette tek kalan ve yalancılıkla suçlanan kimse- nin rivayet ettiği hadistir. Ya da hadiste yalan söylemese de günlük hayatta yalancılıkla bilinen kimsenin hadisidir.²⁵

Metrûk hadisin yalancılıkla suçlanan ravîsi için terkedilen anlamında *metrûk* (متروك) ya da suçlanan anlamında *müttehem* (مُتَّهَم) ifadeleri kullanılır.

b. Sebepleri

Ravî, iki sebeple yalancılıkla itham edilmiş olabilir:

1. Ravî, hadis rivayetinde olmasa da günlük hayatında yalancılıkla itham edilmiş olabilir.

2. Ravînin, dinin ana kurallarına ve temel esaslarına aykırı bir rivayette teferrüd etmesi sebebiyle yalancılıkla itham edilmiş olabilir.

Zehebî, (Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya) hakkında “*Onu tanıyorum. Ancak Şeyhulislâm el-Herevî ondan uydurma bir haber rivayet etmiştir. Rivayetin isnadında onun dışındaki raviler si-kadır. Dolayısıyla bununla –bu rivayeti uydurmakla- itham edilen odur*”²⁶ demiştir.

Örnek:

قال الطبراني في "الكبير": حدثنا عیدان بن أحمد، ثنا إبراهيم بن محمد بن يوسف، ثنا محمد بن خالد، ثنا مالك بن أنس، عن أبي حازم، عن سهل بن سعد،

²⁵ Itr, *Menhec*, s. 299

²⁶ Zehebî, *Mîzân*, I, 129

قال: مر النبي صلى الله عليه وسلم على صبيان، وهم يلعبون بالتراب، فنهاهم بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: "دَعُوهُمْ، فَإِنَّ التُّرَابَ رِبِيعُ الصِّبْيَانِ." "

Taberanî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'de²⁷ tahrîc ettiği yukarıdaki hadis, metrûk hadistir. ²⁸ Ravîlerinden (Muhammed b. Halid), Muhammed b. Mahled ismiyle de bilinmektedir. Seneddeki ravîler arasında hadisi uydurmakla suçlanan odur. Aynı hadisi Kudaî, *Müs-nedü'ş-Şihâb*'da rivayet etmişse de o da metrûk hadistir.

Hadisi *el-Kâmil fî duaî'r-ricâl* kitabında zikreden İbn Adıyy, hadis hakkında, "*Hadis, bu isnadıyla münker hadistir, Muhammed b. Mahled isimli bu ravî, Malik ve başkalarından bâtil rivayetler (بواطيل) nakletmektedir*"²⁹ demiş, Zehebî *Mizan*'da bu hadisi bu ravînin bâtil rivayetleri arasında zikretmiş, rivayet ettiği bir başka hadis için "*açık yalandır*" demiştir. ³⁰ İbn Hacer *Lisan*'da aynı hadisi ravinin bâtil rivayetlerine örnek olarak nakletmek suretiyle Zehebî'ye muvafakat etmiştir. ³¹

Hadisi *Mecmau'z-zevâid*'de Taberanî'den nakleden Heysemî'nin ifadesi şu şekildedir: "*Senedinde (Muhammed b. Mahled er-Ruaynî) vardır. Muhammed b. Mahled, bu ve başka hadisler sebebiyle –yalancılıkla- itham edilmiştir.*"³²

قال الهيثمي في "المجمع": "فيه (محمد بن مخلد الرعيني)، وهو متهم بهذا الحديث وغيره." "

Dârakutnî, *Garâibu Malik* kitabında; (Muhammed b. Mahled) hakkında "*metrûkü'l-hadis*" ifadesini kullanmıştır. ³³

d. Hükümü

Günlük hayatta yalan söyleyip sonra da tevbe eden kimsenin rivayeti kabul edilir. ³⁴ Ebubekir es-Sayrafi (ö. 330/942), bu tevbenin

²⁷ Taberanî, *Kebîr*, VI, 140, No: 5775

²⁸ Elbânî, *Daîfe*, I, 409, No: 410

²⁹ İbn Adıyy, *Kâmil*, I, 311

³⁰ Zehebî, *Mizân*, IV, 32

³¹ İbn Hacer, *Lisan*, VII, 496

³² Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 159

³³ İbn Hacer, *Lisan*, VII, 49s.1016

³⁴ İbn Kesir, *İhtisar* (bkz. Şakir, *el-Bâisü'l-hasîs*, s. 101)

kabul edilmeyeceğini söylemiş, Irakî de Sayrafi'nin yalancılık kelimesini mutlak olarak kullandığını, bununla hadiste yalancılığı murad ettiğini söylemiştir.³⁵

(3) RAVİNİN FÂSİK OLMASI

Hadisin senedinde görülen illetlerden biri, seneddeki ravîlerden birinin “*fâsık olması*” (فَسَقُ الرَّوَايِ) illetidir.³⁶

Hadis âlimleri şerefli, haysiyetli, ahlaklı, seviyeli kimselerin rivayetlerini kabul etmiş; yalancı, alaycı, küfürbaz, hâyâsız, işlediği günahahtan sıkılıp utanmayan fâsık kimselerin rivayetlerini reddetmişlerdir.

A. FISK

a. Tarifi

1. Sözlükte

Fısk, sözlükte haktan uzaklaşmak, itaatsizlikte bulunmak, arsız davranmak anlamındaki F-S-K (فَسَقَ يَفْسُقُ فَسَقًا وَفُسُوقًا) fiilinin masdarı olarak kullanılır.

2. Hadis İstilahında

Fısk: Allah'a itaatten çıkmak, demektir.³⁷ Ravînin fâsık olması, küfür dışında bir masiyet işlemesi demektir. Çünkü konumuz müslüman ravîler hakkındadır.³⁸

Âlimler arasında fâsıkın şahitliğinin reddedilmesi ve haberinin kabul edilmemesi konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Zira “*Ey iman edenler! . Size bir fâsık haber getirdiğinde onu araştırın!*.”³⁹ âyeti fâsıkın haberinin araştırılmasını emretmektedir. “*Onların şahitliğini*

³⁵ İbn Kesir, *İhtisar* (bkz. Şakir, *el-Bâisü'l-hasîs*, s. 101)

³⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 85; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 432; Itr, *Menhec*, s. 81

³⁷ Kurtubî, *Tefsir*, I, 245

³⁸ Âlûsî, *Ruhu'l-maânî*, 2VI, 147

³⁹ Hucurat, 49/6

asla kabul etmeyin. Onlar fâsıkların ta kendileridir. ⁴⁰ âyeti ise fâsıkın şahitliğinin kabul edilmemesini emretmektedir. ⁴¹

b. Örnek:

İbn Hibbân, sahâbeden birkaç hadis rivayet eden şair (Ferazdak Ebu Firas et-Temimî) hakkında şöyle demiştir: “*Birkaç hadis rivayet etmiştir. Fâsıklığı açık, mahremiyeti çiğneyen, namuslu kadınlara iftira eden biriydi. Kendisinde bu vasıflardan bir vasıf bulunan kimse- nin rivayeti reddedilmeye müstahaktır.*”⁴²

Zehebî, Nisabûrlu müsnid muhaddis (Zâhir b. Tahir)’in namazı ihlâl etmesi sebebiyle -fâsık olarak kabul edildiği için- birçok hadis hâfızı tarafından terk edildiğini söylemiştir. ⁴³

قال الذهبي في (زاهر بن طاهر): "مُسْنِدُ نَيْسَابُور، صَحِيحُ السَّمَاعِ، لَكِنَّهُ يُخْلُ بِالصَّلَاةِ، فَتَرَكَ الرِّوَايَةَ عَنْهُ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنَ الْحَفَازِ تَوَرُّعًا."

c. Fâsık Çeşitleri

Fâsık kavramı geniş kapsamlı bir kavram olduğu için fâsıklar dört ayrı grupta değerlendirilmiştir:

1. *Kâfir Fâsık*: Küfrü sebebiyle fâsık olan ravî, fâsıklığın en kötü derecesindedir. Zira inançsızlık en büyük fâsıklıktır. Kâfir olan kesinlikle reddedilir. (Konumuz müslüman ravîler olduğu için “küfre düşen fâsık” konumuz dışındadır.)

2. *Yalancı Fâsık*: Yalancılığı sebebiyle fâsık olan ravî, ağır ve şiddetli ta’n sebebiyle reddedilir. Yalancılık konusu, hadiste yalancılık ve günlük hayatta yalancılık olarak iki kısımda mütalâa edilmiştir. (Önemi ve önceliği dolayısıyla ta’n sebepleri arasında özellikle ve ilk olarak ele alınmıştır.)

3. *Bid’atçı Fâsık*: Bâtil inancı sebebiyle fâsık olan bid’at ehlidir. Bid’atinin propagandasını yapan kimse ile propagandasını yapmayan kimsenin durumu farklı mütalâa edilir. (Bid’at konusu özel olarak incelenecektir.

⁴⁰ Nûr, 24/4

⁴¹ Şenkîfî, *Advâü'l-beyân*, VII, 626-627

⁴² İbn Hibbân, *Mecrûhin*, II, 204; Zehebî, *Mizân*, III, 345; İbn Hacer, *Lisan*, VI, 327

⁴³ Zehebî, *Mizân*, II, 64; İbn Hacer, *Lisan*, III, 489

4. *Günahkâr Fâsık*: Günah işleyen ama işlediği günahı mübah görmeyen, ya da günahından tevbe eden fâsık kimsenin rivayeti kabul edilir. Fâsık olduğu konusunda kesin hüküm verilemeyen kimselerin rivayeti de “*Asıl olan, berâet-i zimmettir/sanık, suçlu sabit oluncaya kadar suçsuz kabul edilir*” kuralına göre reddedilmez.

4. *İsyankâr Fâsık*: Açıkta büyük günah işlemekten sakınmaması ve farzları kasden terk etmesi sebebiyle fâsık olan ravîdir. Ravînin fâsık oluşu (فسق الراوي) denilince söz konusu olan fâsıklık budur.

d. Hükümü

Yalancılığı görülmesi de masiyet işlemesi ve Allah’a itaat etmemesi sebebiyle fâsık kimsenin rivayeti kabul edilmez. Hadiste yalan söylemekten sakınsa da günlük hayatında yalan söyleme sebebiyle fâsık olanlara güvenilmez.⁴⁴

İmam Müslim *Sahih*’in mukaddimesinde: “*Fâsıkın şahitliği bütün ilim ehli tarafından reddedildiği gibi haberi de makbul değildir*” demiştir.⁴⁵

İbn Hibbân ise şöyle demiştir: “*Zayıf ravîlerden bir kısmı, doğru sözlü bile olsa, fâsıklığını ve düşüklüğünü açıkça ilan eden ravîlerdir. Zira fâsık adil olamaz. Adil kimse cerh edilmez. Adalet tarifi dışına çıkan kimse, herhangi bir konuda doğru sözlü olsa bile onun doğru sözlülüğüne itimad edilmez. Ancak cerh edildiği durumun zıddı ortaya çıkar ve davranışlarının çoğunluğu Allah’a itaat olursa, o takdirde hadisi ile ihticac edilir. Ama bundan önce hadisi kabul edilmez.*”⁴⁶

İbnü’l-Arabî: “*Fâsıklığı sabit olanın hadis rivayeti icmâ ile bâtil olur. Zira hadis emanettir. Fâsıklık, hadisi hükümsüz kılan bir kari-nedir*” demiştir.⁴⁷

İbn Hacer’e göre hatası fâhiş veya dalgınlığı çok ya da fâsıklığı açık olan kimsenin hadisi münkerdir.⁴⁸

⁴⁴ İtr, *Menhec*, s. 81

⁴⁵ Müslim, *Sahih*, I, 9, (Mukaddime)

⁴⁶ İbn Hibbân, *Mecrühîn*, I, 79

⁴⁷ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’an*, IV, 1703; Kurtubî, *Tefsir*, VI, 312

⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 89; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 454

(4) RAVİNİN BİD'ATÇI OLMASI

Hadisin senedinde görülen illetlerden biri, seneddeki ravilerden birinin itikadî açıdan “bid’atçı” olması (بدعة الراوي) illetidir.⁴⁹

Bid’atçılık, temel inanç esaslarında sapmayı gösterir. İnançında sapma yaşayan bid’atçının rivayeti illetlidir. Zira güvenilir ravinin en önemli özelliklerinden biri, itikadında “müstakîm” olmasıdır. Bid’at mezhebinde küfre düşecek derecede aşırı olan, bid’atini tervec etmek için yalan söyleyen, bid’atının propagandasını yapan ve bid’atini destekleyen rivayetler nakleden raviler reddedilmiştir.

A. BİD’AT

a. Tarifi

1. Sözlükte

B-D-A (بدع) kökünden türeyen "fi’le" (فعل) veznindeki bid’at, ism-i hey’et olup masdardır. İyi olsun-kötü olsun bir şeyin daha önce herhangi bir örneği olmaksızın yapılması anlamındadır.⁵⁰

İf’âl babının masdarı olarak *ibda’* (أَبْدَعَ الشَّيْءَ يُبْدِعُ إِبْدَاعًا): Bir şeyin daha önce herhangi bir örneği olmaksızın icad edilmesi, yeni orijinal bir buluş yapılmasıdır.⁵¹ Bu ifade, hadiste “*sünnet-i hasene*” adı verilen,⁵² takdir edilen, Kur’ân ve Sünnete aykırı olmayan yenilikler ve güzel âdetler için kullanılır. Buluş sahibine *mübdi’* (الْمُبْدِع) denilir.

İftiâl (ابتدع يبتدع ابتداءً بدعةً) babının masdarı olarak *ibtidâ’* (الابتداع) ise örfte kötüleme için kullanılır.⁵³ Yani kötü bir âdet çıkardı, demektir. Bid’atçıya *mübtedi’* (المبتدع) adı verilir.

2. Hadis İstilahında

Hadis ıstılahı olarak *Bid’at* (البدعة): Hz. Peygamber (s. a. v)’den sonra dinde yeni icad edilen her şeydir.⁵⁴ Zira sahih hadiste “*Kim dinimizde olmayan bir şeyi icad ederse bu reddedilir*,”⁵⁵ buyurulmuştur.

⁴⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 85; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 433; Itr, *Menhec*, s. 83

⁵⁰ Zerkeşî, *Mensûr*, II, 217

⁵¹ Razî, *Muhtarû’s-Sıhah*, I, 30

⁵² Müslim, *Sahih*, II, 705, Zekât 69 (1017)

⁵³ İbnü’l-Esîr, *Nihâye*, I, 106

⁵⁴ Kadı İyaz, *Meşârik*, I, 81

⁵⁵ Buhârî, *Sahih*, V, 301, Sulh 5 (2697); Müslim, *Sahih*, III, 1343, Akziye 17 (1718)

İbn Hacer'e göre bid'at, inatçılıkla değil de –asında bâtil olan ama- sahibine göre haklı şüphe ile Hz. Peygamber (s. a. v)'den maruf olan esaslara aykırı olarak yeni ortaya konulan inançtır.⁵⁶

b. Çeşitleri

Bid'at, *amelî* ve *itikadî* olmak üzere iki çeşittir. Hadis Usûlünde söz konusu olan bid'at, itikadî bid'attir. Amelî bid'at, sahih sünnet ilkelerine aykırı her çeşit dinî uygulamadır.

Ehl-i sünnet inançlarına aykırı itikadî mezheplerin tamamı, itikadî açıdan *ehl-i bid'at* olarak kabul edilir. İnanç esaslarında sapma anlamında *itikadî bid'at* ise ikiye ayrılır:

1. *Bid'at-ı Mükeffira* (البدعة المكفرة) Sahibini açıkça küfre düşüren bid'at: Allah'ı yarattığı herhangi bir varlığa benzetmek (*teşbih*), Allahı bir cisim olarak kabul etmek (*tecsim*), ilahlığın Hz. Ali'ye veya bir başka varlığa geçtiğine inanmak (*hulûl*) gibi inançlar, âlimlerin ittifakıyla küfrü gerektiren bid'atler olarak kabul edilmiştir. Bu çeşit bid'atleri savunan kimselerin rivayetleri ittifakla reddedilmiştir.

2. *Bid'at-ı Müfessika* (البدعة المفسقة) Sahibini fâsıklığa düşüren bid'at: Sahibini küfre düşürmeyen ama belli oranda inanç sapması yaşayan kimselerin bid'ati, sahibini “fâsık” kılan bid'at olarak değerlendirilmiştir. Haricîler, rafizî olup aşırı olmayanlar, görünüşte geçerli olabilecek bir te'vile/yoruma dayanarak Sünnet'in asıl ölçülerine zâhiren muhalif olan bazı bid'at mezhepleri buna örnek olarak verilebilir.

57

Bu çeşit bid'at sahibinin rivayeti –az sonra açıklanacak- bazı şartlarla kabul edilmiştir.

c. Bid'atçının Rivayetinin Hükümü

Bid'at görüşüyle küfre düşen ve yalan söyleyen bid'atçının rivayeti, ittifakla reddedilir.⁵⁸ Küfre düşmeyen ve yalan söylemeyen bid'atçının rivayet ettiği hadisin hükmü konusunda ise iki temel görüş vardır:

⁵⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 85

⁵⁷ İbn Hacer, *Hedy*, s. 385

⁵⁸ İtr, *Menhec*, s. 83

1. Tamamen Merdûd

İmam Malik⁵⁹ ve Bakıllânî'den⁶⁰ nakledilen, Âmidî⁶¹ ve İbn Hacib'in⁶² tercih ettiği görüşe göre, kâfir olsun-fâsık olsun, yalancı olsun-olmasın bütün bid'at ehlinin rivayeti tamamen reddedilir.

2. Şartlı Makbul

Bu görüşte olan âlimlere göre, bid'atçı ravînin hadisinin kabulü için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bazılarına göre bid'atçı ravînin yalancı olmaması rivayetinin kabulü için yeterlidir. Bazılarına göre bid'atçı ravînin rivayetinin kabulü için hem yalancı olmaması hem de bid'atinin propagandasını yapmaması şarttır.

a. Yalancı Olmaması Şartıyla Makbul

Mütekaddim hadis imamlarına göre, ravî, hafız ve zabıt olduğu, yalancı olmadığı müddetçe bid'atçı olması ona zarar vermez. Bu görüş, münekkid âlimlerin cumhurunun görüşüdür. Ali b. el-Medîni, Yahya b. Maîn, Yahya b. Said el-Kattân, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesaî bu görüştedir.

Meselâ: Müslim, *Sahih*'inde⁶³ “*Şia'nın âlimi, sâdıki ve kıssacı*”⁶⁴ (عالم الشيعة وصادقهم وقاصهم) olduğu ifade edilen (Adiyy b. Sabit) kanalıyla gelen Hz. Ali (r. a) ile ilgili şu hadisi tahrîc etmiştir:

قال مسلم في "صحيحه": حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة، حدثنا وكيع وأبو معاوية، عن الأعمش، (ح) وحدثنا يحيى بن يحيى (واللفظ له)، عن الأعمش، عن عدي بن ثابت، عن زرّ، والذي فلق الحبة وبرأ النسمة! إنه لعهد النبي الأمي صلى الله عليه وسلم إليّ: أن لا يحبني إلا مؤمن ولا يبغضني إلا منافق”

Söz konusu ravî (Adiyy b. Sabit), Ahmed b. Hanbel, İclî, Nesaî ve Dârakutnî tarafından “sika” olarak kabul edilmiş, kendisini İbn Hibbân ve İbn Şahin *Sikat*’ta zikretmiş ancak İbn Maîn, Cevzeanî ve

⁵⁹ Hatib, *Kifâye*, s. 94

⁶⁰ Gazzalî, *Mustasfâ*, II, 160

⁶¹ Âmidî, *Ahkâm*, II, 82

⁶² İbn Hacib, *Muhtasar*, II, 62

⁶³ Müslim, *Sahih*, İman 131 (78)

⁶⁴ Zehebî, *Mizân*, III, 61

Dârakutnî tarafından “ileri derecede şii” olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵ İbn Hacer tarafından, “şiilikle suçlanan sika” (ثِقَّةٌ رُمِيَ بِالتَّشْيِيعِ) ravî olarak tavsif edilmiştir.

b. Yalancı ve Propagandacı Olmaması Şartıyla Makbul

Hatib el-Bağdadî'nin⁶⁶ âlimlerin birçoğunun ve İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşü diye takdim ettiği bu görüşe göre, çarpık, yanlış bir görüşe mensup olan, fâsık olarak kabul edilen ama küfre düşmeyen bid'atçı ravîler, iki ayrı şekilde mütalâa edilmiştir:

1. Bid'at Mezhebinin Propagasını Yapan (داعية)

Ravî bir bid'at mezhebine mensup ise ve bid'atine davet ediyor, onun propagandasını yapıyorsa hadisi reddedilir, hüccet olarak kabul edilmez.

2. Bid'at Mezhebinin Propagasını Yapmayan (غير داعية)

Doğru sözlü, zabt ehli, yalancı caiz görmeyen, belirli bir bid'at mezhebine mensup olsa da bunun propagandasını yapmayan ve bid'atini destekleyecek hadis rivayet etmeyen ravînin rivayeti kabul edilir. İbn Hacer'e göre en mutedil görüş budur.⁶⁷

Meselâ: İbn Huzeyme *Sahih*'inde, “*Bize hadisinde güvenilir ama dininde –yani itikadında- bid'atle suçlanan Abbad b. Yakub er-Ravacîni şu hadisi nakletti*”⁶⁸ (حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ يَعْقُوبَ الرَّوَّاجِيُّ الثَّقَفِيُّ فِي حَدِيثِهِ، (الْمَتَّهَمُ فِي دِينِهِ) demiştir.

İbn Hibbân diyor ki: “*Doğru sözlü, ezberi sağlam, bid'at mezhebine mensup ama onun propagandasını yapmayan ravînin hadisinin hüccet kabul edilmesi konusunda ehl-i hadis olan imamlarımız arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Bid'atine davet ediyor, onun propaganda-sını yapıyorsa hadisi hüccet olarak kabul edilmez.*”⁶⁹

⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 165

⁶⁶ Hatib, *Kifâye*, s. 95; Zehebî, *Mizân*, II, 260; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 301

⁶⁷ İbn Hacer, *Hedy*, s. 385

⁶⁸ İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 376 (497)

⁶⁹ İbn Hibbân, *Sikat*, VI, 140

Ebu Davud ve Nesaî'nin üstadı Ebu İshak el-Cevzcanî'ye göre, bid'at mezhebine mensup ravînin rivayetinin kabul edilmesi için cumhur tarafından "ravînin bid'atini destekleyecek bir hadis rivayet etmeme" şartı da ilâve edilmiştir.⁷⁰

d. İbn Hacer'in Bid'at Ehlini Değerlendirmede Önemli Uyarısı

Bid'at ehlinin değerlendirilmesinde zaman zaman sübjektif, şahsî tenkidler ya da haksız yere aşırı suçlamalar olabilmektedir. Buna dikkat çeken İbn Hacer'e göre, bir cemaatin başka bir cemaat hakkındaki suçlaması, mezhep ve meşrep farklılığı sebebiyle meydana gelmiş olabilir. Buna dikkat edilmesi, haklı ve geçerli bir delil yoksa bu çeşit tenkitlerin kabul edilmemesi gerekir. Aynı şekilde takvâ sahibi bazıları ehli dünya işlerine –siyasete- giren bir başka grubu ayıplıyor ve bu sebeple onların zayıf olduğunu söylüyor, olabilir. Eğer doğru sözlülük ve nakilde emanet varsa bu zayıf saymanın hiçbir tesiri olmaz.⁷¹

Bu sebeptendir ki; İbn Hacer, İbn Hibbân'ın az önce zikri geçen (Abbad b. Yakub er-Ravacînî) hakkında "terkedilmeye layıktır" şeklindeki ifadesini abartılı bulmuştur. İbn Hacer: *Abbad b. Yakub er-Ravacînî, doğru sözlü bir rafizîdir. Hadisi Buhârî'de başka ravî ile birlikte –makrûn- gelmiştir. İbn Hibbân, "terkedilmeye layıktır", diyerek mübalağa etmiştir.*⁷² demiştir.

e. Sahih-i Buhârî'de Rivayetleri Nakledilen Bid'at Ehli Ravîler

*Sahih-i Buhârî'de sahibini açıkça küfre düşüren bid'at (bid'at-ı mükeffire) ehlinen hiçbirinin hadisi bulunmamaktadır.*⁷³

*Sahih-i Buhârî'de bid'at ehli olarak itham edilen ravî sayısı çok azdır. Bu ravîlerin rivayetleri, bu kitaba herhangi bir leke getirmeyecek durumdadır.*⁷⁴

⁷⁰ Cevzcanî, *Ahvalü'r-ricâl*, s. 32

⁷¹ İbn Hacer, *Hedy*, s. 385

⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 291

⁷³ İbn Hacer, *Hedy*, s. 385

⁷⁴ Itr, *Menhec*, s. 83

İbn Hacer, *Sahih-i Buhârî*'de bid'at mezhebi mensubu olmakla itham edilen altmış dokuz ravînin ismini zikretmiş,⁷⁵ bu ravîlerin bir kısmının bid'atinin progandacısı olmaması, bir kısmının bid'at görüşünden döndüğünün tesbit edilmesi, bir kısmının mütâbi' bir rivayet ile desteklenmesi sebebiyle hadisin *Sahih-i Buhârî*'ye alındığını söylemekte;⁷⁶ bu ravîlerin durumunu tek tek açıklamaktadır.⁷⁷

Meselâ: (Abdülkerim b. A'yen)'in şîilikle suçlandığını (عبد الملك بن أعين رُمي بالتشيع) şeklinde ifade eden İbn Hacer,⁷⁸ onun *Sahihayn*'da sadece bir hadisin bulunduğunu, bu hadisin de mütâbeât arasında yer aldığını söylemiştir:

قال ابن حجر في "التقريب": عبد الملك بن أعين الكوفي مولى بني شيبان: صدوق شيعي، له في الصحيحين حديث واحد متابعه، من السادسة. ع

“Abdülmelik b. A'yen, Şeybanoğullarının azadlısıdır, doğru sözlüdür, şîidir. Onun *Sahihayn*'da mütâbeât yoluyla sadece bir hadisi bulunmaktadır. Altıncı tabakadandır. Hadisini *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı tahrîc etmiştir.”⁷⁹

f. Bid'at Mezhepleri

İbn Hacer'e göre,⁸⁰ ricâl kitaplarında adları geçen meşhur bid'at mezhepleri şunlardır:

1. *İrca'* (الإرجاء): Mürcie mezhebinin görüşüdür. Mürcie iki ayrı kısımdır: Bir kısmı Hz. Osman'dan sonra birbirleriyle savaşan iki grubun doğruluğu hakkında kesin hüküm vermeyip bunu erteleyenlerdir. Diğeri ise: Büyük günah işleyen ve farzları terk eden kimsenin Cehennemlik olup olamayacağı konusunda kesin hüküm vermeyip bunu erteleyenlerdir. Zira bu görüşe göre, iman, ikrar ve itikaddan ibarettir. Bu görüşe göre iman olduktan sonra amel eksikliği zarar vermez.

⁷⁵ İbn Hacer, *Hedy*, s. 459-460

⁷⁶ İbn Hacer, *Hedy*, s. 459

⁷⁷ İbn Hacer, *Hedy*, s. 384-456, “9.Fasıl”

⁷⁸ İbn Hacer, *Hedy*, s. 460

⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 362

⁸⁰ İbn Hacer, *Hedy*, s. 385

2. *Teşeyyu'* (التشيع): Hz. Ali'yi sevme ve onu bütün sahâbeden üstün görme anlamındadır. Bu görüşte olanlara *şii* denir. Eğer Hz. Ali'yi Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den üstün tutuyorsa *rafizî* denir. Bununla birlikte açıkça sövüyor ve açıkça buğzediyorsa *Gulât-ı Şia*'dan sayılır. Hz. Ali'nin tekrar dünyaya döneceğine inanırsa çok daha aşırı olarak *Gulât-ı Gulât-ı Şia*'dan kabul edilir.

3. *Kaderiyye* (القدرية): Kaderi inkâr edenlerdir. Bu görüşte olanlara Mutezile de denir. Bunlara göre şer sadece kulun fiilidir.

4. *Cehmiyye* (الجهمية): Kur'ân ve Sünnetin isbat ettiği Allah'ın sıfatlarını reddeden ve Kur'ân mahluktur, diyen kimselerdir.

5. *Nâsıbiyye* (الناصبية): Hz. Ali'ye buğz eden ve Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dışındaki sahâbileri Hz. Ali'den üstün tutan kimselerdir.

6. *Haricîler* (الخوارج): Hz. Ali'nin tahkim görüşüne karşı çıkan, Hz. Ali, Hz. Osman ve zürriyetinden teberri eden ve onlarla çarpışan kimselerdir.

7. *İbâziyye* (الإباضية): Haricîlerden bir grup olup Abdullah b. İbaz'a uyan kimselerdir.

8. *Ka'diyye* (القعدية): Sultanlara karşı çıkmayı güzel bir görüş olarak takdim eden ama kendileri buna teşebbüs etmeyen kişilerdir.

9. *Vâkıfiyye* (الواقفية): Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı hakkında çekimser olanlar demektir.

g. Bid'atle İlgili Kavramlar

Ricâl müellifleri tarafından bid'at ehli ravîler hakkında derecelerine göre farklı ifadeler kullanılmıştır.

a. Bir ravî herhangi bir bid'at ile suçlanmış ise bu ithamın kesin olup olmadığına bakılmaksızın bu ravî hakkında “suçlandı, itham edildi” anlamında mechûl (رُمِيَ) fiili kullanılır:

Meselâ: (Abdülkerim b. A'yen) hakkında *Şiilikle suçlanmıştı*⁸¹ (رُمِيَ بِالتَّشْيِيعِ) denilmiştir.

b. Bid'atçı ravî hakkındaki suçlama ileri derecede ise kesin ifadeler kullanılır.

⁸¹ İbn Hacer, *Hedy*, s. 460

(Hâkim b. Cübeyr) hakkında Ebu Hâtim: “Şiilikte aşırı derecededir”⁸² (غال في التشيع) demiş; Hâkim: “Şiilikte aşırılığı sebebiyle Buhârî ve Müslim onu terketmişlerdir”⁸³ (إنما تركاه لغلوه في التشيع) demiş, Zehebî ise: “Şiilikte son noktadır”⁸⁴ (غاية في التشيع) demiştir.

(Telid b. Süleyman) hakkında Ebu Davud: “Ebubekir ve Ömer’e söven kötü bir adam, pis rafizîdir” (رافضي خبيث، رجل سوء، يشتم) (أبا بكر وعمر) demiş, İbn Hibbân: “Sahâbeye söven bir rafizî idi, Ehl-i Beytin faziletleri hakkında tuhaf rivayetlerde bulundu”⁸⁵ demiş; İbn Hacer ise “Rafizîdir, zayıftır”⁸⁶ (رافضي ضعيف) demiştir.

(6) RAVİNİN MECHÛL OLMASI

Hadisin senedinde görülen illetlerden biri, seneddeki ravilerden birinin “mechûl” olması (جهالة الراوي) illetidir. İbn Hacer’e göre iki çeşit mechûl ravî bulunmaktadır:

a. Mechûlü’l-Ayn, b. Mechûlü’l-Hal (mestûr)

A. MECHÛLÜ’L-AYN

a. Tarifi

İlim talebi ile meşhur olmayan, kendisinden sadece tek bir ravînin rivayette bulunduğu, hakkında hiçbir tevsik nakledilmeyen ravî “mechûlü’l-ayn” (المجهول العين) olarak isimlendirilir.⁸⁷

Hatib el-Bağdadî: Hadis ashabına göre mechûl; ilim talebi ile meşhur olmayan, âlimlerin kendisini tanımadığı, hadisi sadece tek bir ravî cihetinden bilinen kimsedir, demiştir.⁸⁸

⁸² İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, III, 202; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 383

⁸³ Hâkim, *Müstedrek*, I, 748

⁸⁴ Zehebî, *Telhis*, I, 748

⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 510

⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 130

⁸⁷ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 111; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 99; Süyûtî, *Tedrib*, I, 367; Sehâvî, *Fethu’l-mugis*, I, 316; Tehânevî, *Kavâid*, s. 202; İtr, *Menhec*, s. 89

⁸⁸ Hatib, *Kifâye*, s. 149;

Cebbar b. Fūlan et-Tâî,⁸⁹ Said b. Zî-Huddân,⁹⁰ Amr b. Zî-Murr,⁹¹ bu çeşit ravîlerdendir. Zira bu üç ravîden sadece Ebu İshak es-Sebî⁹² rivayette bulunmuştur.

b. Hükümü

Mechûlü'l-Ayn olan ravî, adaleti hem zâhiren hem bâtinen bilinmeyen ravî olduğu için bu çeşit ravînin rivayeti kabul edilmez. Mechûl ravînin rivayeti kendisi gibi mechûl olan ravî ile takviye edilmez.⁹³ Bu durumdaki ravî “çok zayıf” (شديد الضعف) ravî olarak kabul edilir. Böyle ravî için (مجهول) ifadesi kullanılır. Böyle bir ravînin bulunduğu hadisin senedi hakkında (إسناده ضعيف، فيه جهالة) veya (في إسناده) (راو مجهول) gibi ifadeler kullanılır.

c. Örnek:

قال الطبراني في "المعجم الكبير": حدثنا أحمد بن النضر العسكري، ثنا عيسى بن هلال الحمصي، ثنا محمد بن حمير، عن بشر بن جبلة، عن أبي الحسن، عن عمرو بن دينار، عن نافع بن جبير بن مطعم، عن أبيه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تسئل السبوف، ولا تنثر التبل في المساجد، ولا يخلف بالله في المسجد، ولا يمنع القابلة في المساجد مقيما ولا ضيفا، ولا تبنى بالتصاوير، ولا تزين بالقوارير، فإنما بنيت بالأمانة، وشرفت بالكرامة." "

Taberanî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'de⁹⁴ rivayet ettiği yukarıdaki hadisin senedindeki (Bişr b. Cebile) hakkında Ebu Hâtim ve Ebu'l-Feth el-Ezdî; (مجهول ضعيف) ifadesini kullanmışlardır.⁹⁵ İbn Hacer onun hakkında *Takrîbü't-Tehzîb*'de (مجهول) ifadesini kullanmaktadır.⁹⁶ Heysemî ise sadece (ضعيف) demekle yetinmiştir.⁹⁷

⁸⁹ Hatib, *Kifâye*, s. 149

⁹⁰ Hatib, *Kifâye*, s. 149; Zehebî, *Mizân*, II, 135; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 26; *Takrîb*, s. 235

⁹¹ Hatib, *Kifâye*, s. 149; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 428; *Tehzîb*, VIII, 120 “Amr Zû Murr el-Hemdânî”

⁹² Hatib, *Kifâye*, s. 149; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 423; *Tehzîb*, VIII, 63; “Amr b. Abdillâh b. Ubeyd”

⁹³ San'anî, *Tavzîh*, I, 190

⁹⁴ Taberanî, *Kebîr*, II, 139 (1589); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, II, 25 (2046)

⁹⁵ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 1340; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 444

⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 122

⁹⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, II, 25 (2046)

d. Mechûl Ravîden Cehaletin Kalkması

Mechûlü'l-ayn olan kimseden iki kişi rivayette bulunursa cehâlet durumu ortadan kalkar.

Hatib el-Bağdadî diyor ki: “Bir kimseden adaletiyle meşhur iki kişi rivayet ederse, ondan cehalet durumu kalkar. Ancak bu iki ravînin kendisinden rivayette bulunmaları sebebiyle o ravî hakkında adalet hükmü sabit olmaz.”⁹⁸

İbn Salâh diyor ki: “Bir kimseden iki adil kişi ismini vererek rivayet ederse, ondan cehalet durumu kalkar.”⁹⁹

B. MECHÛLÛ'L-HAL/MESTÛR

a. Tarifi

Mechûlü'l-hal (مجهول الحال) Kendisinden iki veya daha fazla ravînin rivayette bulunduğu ama hakkında güvenilir âlim tarafından yapılan muteber, geçerli bir tevsik bulunmayan ravîdir.¹⁰⁰ Bu ravîye “mestûr” (مستور) adı da verilmektedir.

b. Mechûlü'l-Hâl ve Mestûr Arasındaki Fark

İbn Hacer, mechûlü'l-hal ile mestûr ravîyi aynı şekilde tarif ve telakki ederken;¹⁰¹ İbn Salâh, bu iki ravîyi iki ayrı çeşit ravî olarak görmektedir. İbn Salâh'a göre mestûr, zâhir adaleti bilinip onunla ta'dil edilen ama bâtinî adaleti mechûl olan ravîdir. Bir başka ifade ile mestûr, zâhiren adil ama bâtinî yönü gizli olan ravîdir.¹⁰²

c. Mestûr Ravînin Rivayetinin Hükmü

Zâhiren adil, ama bâtinî adaleti mechûl olduğu için mechûlü'l-hal (mestûr) ravînin rivayetinin kabulü konusunda dört ayrı görüş bulunmaktadır:

⁹⁸ Hatib, *Kifâye*, s. 150; İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 112

⁹⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 112

¹⁰⁰ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 111; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 99; Süyûtî, *Tedrib*, I, 367; *Sehâvî*, *Fethu'l-Mugîs*, I, 316; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 517; Tehânevî, *Kavâid*, s. 203; Itr, *Menhec*, s. 90

¹⁰¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 99; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 517

¹⁰² İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 111

1. Makbul

İmam Ebu Hanife (ö. 180/796) İbn Hibbân (ö. 345/965) ve Süleym b. Eyyüb er-Razî eş-Şafî (ö. 447/1055) ve İbn Salâh'a göre, hiçbir âlimin cerh etmediği, hiçbir âlimin de tevsik etmediği ravînin rivayeti "berâet-i zimmet" kuralına göre kabul edilmelidir, yani ravînin "zâhiren adil" olması yeterlidir.

İmam Ebu Hanife'nin talebeleri Ebu Yusuf Yakub b. İbrahim el-Ensârî (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybanî (ö. 189/805)'ye göre, İmam Ebu Hanife'nin ilk üç nesilde mestûr ravînin rivayetini kabul etmesinin sebebi, o dönemlerde insanların genellikle adalet üzerine olmalarıydı. Ama bugün fâsıklığın yaygınlaşması sebebiyle "tezkiye" gereklidir.¹⁰³

İbn Hibbân: *"İnsanlar kendilerinde cerhi gerektiren bir husus ortaya çıkmadığı müddetçe Salâh ve adalet üzerinedirler. Alimler bilmedikleri husus hakkında mükellef değildirler. Sadece zâhiren hükmetmekle mükelleftirler"*¹⁰⁴ demiş; İbn Salâh da: *"Öyle görünüyor ki, uzun zaman önce yaşamış artık bâtunî duruma vakıf olmanın artık çok zor olduğu zamanlarda, meşhur hadis kitaplarının çoğunda pek"* çok ravî hakkında bu görüşle amel edilmektedir.¹⁰⁵ ifadesiyle bu görüşe katılmıştır. Nevevî de: *"En sahih olan, mestûrun rivayetinin kabul edilmesidir"*¹⁰⁶ demiştir.

Tercih edilen görüş, delillerin kuvvetli oluşu sebebiyle mestûrun rivayetinin kabul edilmesidir. Kabul etmeyenlere verilecek cevap, tesebbütün sebebinin ravînin fâsık olma ihtimalidir. Fâsıklık ortadan kalktığında tesebbüte gerek kalmayacaktır.¹⁰⁷

2. Merdûd

Cumhura göre, ravînin "zâhiren adil" olması yeterli sayılmaz, mutlaka zabt ehli olmalıdır. Dolayısıyla mechûlü'l-hal (mestûr) ravînin rivayeti de makbul bir rivayet olarak kabul edilmez.

¹⁰³ Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi 'n-Nuhbe*, s. 155

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *Sikat*, I, 13

¹⁰⁵ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 112

¹⁰⁶ Nevevî, *Mecmû*, VI, 277

¹⁰⁷ Usmanî, *Fethu 'l-mülhim*, s. 154 (Mukaddime)

3. Tevakkuf

İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî eş-Şa'fî (ö. 478/1085)¹⁰⁸ ve İbn Hacer, mestûrun hükmü hakkında tevakkuf (çekimserlik) görüşünün daha isabetli olduğu görüşündedir. İbn Hacer şöyle demiştir: “*Bu konuda tahkik: Mestûr ve benzeri ravîlerin rivayeti, ihtimal bulunan rivayettir. Kabulü veya reddi hakkında mutlak ifade kullanılmaz. Bilakis İmamü'l-Haremeyn'in kesinlikle ifade ettiği gibi, durumu açıklanmasına bağlıdır, denilir.*”¹⁰⁹

Üstad Ahmed Ma'bed Abdülkerim bu görüş hakkında şöyle demiştir: “*Hafız İbn Hacer'in İmamü'l-Haremeyn'den naklederek tahkik ettiği bu görüş, tartışmaya açıktır. Zira İmamü'l-Haremeyn'in sözünün devamında mestûr hakkındaki tevakkufun ilk anda ravînin durumu hakkında araştırma tamamlanmadan önce olacağı ifade edilmiştir. Ravînin durumunun bilinmesi konusundaki araştırmamız ümitsizlikle sonuçlanırsa, cumhurun görüşünde olduğu gibi (mestur ravînin) hadisini reddederiz.*”¹¹⁰

İbn Hacer, rivayeti az olan, terk edilmesi için sebep bulunmayan, ancak mütâbi'i bulunduğu takdirde kabul edilen ravî için *Takrib*'de “mestûr” yerine “makkûl” (مقبول) ifadesini kullanmaktadır.¹¹¹

Meselâ: İbn Hacer tevsikte mütesâhil olarak bilinen İbn Hibbân'ın *Sikat*'ta zikrettiği (Ümeyye b. Zeyd) hakkında *Takribü't-Tehzib*'de (مقبول) ifadesini kullanmıştır.¹¹²

Aynı ravî hakkında *Tehzibü't-Tehzib*'de şöyle denilmiştir: *Ümeyye b. Zeyd el-Ezdî el-Basrî: Ebu's-Şa'sâ'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden Hassan b. İbrahim el-Kirmanî rivayet etmiştir. Ben de derim ki: İbn Hibbân onu Sikat'ta (güvenilir ravîler arasında) zikretmiştir.*”¹¹³

4. Şartlı kabul

Muâsır tahrîc ve tahkik üstadlarından Ahmed Muhammed Şakir (ö. 1377/1958), mestûr ravînin şartlı kabulü görüşündedir. O'na göre,

¹⁰⁸ Cüveynî, *Burhan*, I, 614

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 99

¹¹⁰ Ahmed Ma'bed Abdülkerim, *en-Nefhu's-Şeziyy*, I, 230

¹¹¹ İbn Hacer, *Takrib*, s. 74

¹¹² İbn Hacer, *Takrib*, I, 114

¹¹³ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 371

bir ravî hakkında herhangi bir cerh ve ta'dil gelmemişse, bu ravîyi İbn Hibbân *Sikat*'ta zikretmiş, Buhârî de *et-Tarihu'l-kebîr*'de bu ravî hakkında sükût etmişse, herhangi bir imam bu ravîyi mechûl olarak tavsif etse de "sika" olarak kabul edilmelidir.¹¹⁴

Örnek:

قال أحمد بن حنبل في "مسنده": حدثنا سليمان بن داود أبو داود، حدثنا سلام يعني أبا الأحوص، عن سماك بن حرب، عن سيار بن المعرور، قال: سمعت عمر يخطب، وهو يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم بنى هذا المسجد ونحن معه، المهاجرون والأنصار، فإذا اشتد الزحام، فليسجد الرجل منكم على ظهر أخيه، ورأى منكم قومًا يصلون في الطريق، فقال: "صَلُّوا فِي الْمَسْجِدِ".

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde¹¹⁵ tahrîc ettiği yukarıdaki hadis hakkında Ahmed Muhammed Şakir, şu hükmü vermektedir: "(*Seyyar b. Ma'rur*)'dan Simâk'den başkası rivayet etmese de, onu İbn Hibbân'dan başkası tevsik etmese de hadis sahihtir, mütâbi'i bulunmaktadırlar"¹¹⁶

Buhârî *et-Tarihu'l-kebîr*'de Seyyar b. Ma'rur hakkında sükût etmiş,¹¹⁷ Dârakutnî de *İlel*'de; "Mechûldür, Simâk b. Harb'den başkasının ondan rivayet ettiğini bilmiyoruz" demiştir.¹¹⁸

Seyyar b. Ma'rûr,¹¹⁹ kendisinden sadece Simâk b. Harb'in rivayet etmiş olması, muteber bir âlim tarafından açık bir ifade ile tevsik edilmemesi ve Ali b. el-Medînî tarafından "mechûl" olarak tavsif edilmesine rağmen, Ahmed Muhammed Şakir tarafından, İbn Hibbân'ın *Sikat*'ta zikretmesi dikkate alınarak "sika" olarak kabul edilmiş ve hadisin isnadının "sahih" olduğu ifade edilmiştir.

¹¹⁴ Selim, *Teysir*, s. 65

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Ahmed Şakir), I, 342 (217); Tayalisî, *Müsned*, s. 13 (70) Beyhakî, *Sünen*, III, 182

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Ahmed Şakir), I, 342, (217)

¹¹⁷ Buhârî, *Tarih*, IV, 159

¹¹⁸ Darakutnî, *İlel* (thk. Mahfuzurrahman), II, 153; İbn Hacer, *Lisan*, IV, 220

¹¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VI, 148; İbn Maîn, *Tarih* (Dürî rivayeti), II, 244; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 110; Buhârî, *Tarih*, IV, 159; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 254; İbn Hibbân, *Sikat*, IV, 334; Zehebî, *Mizân*, II, 254; Muğnî, I, 291; İbn Hacer, *Lisan*, IV, 220; *Ta'cilü'l-menfe'a*, s. 174

MECHÛL İLE İLGİLİ KONULAR

a. Mestûr Olan İmamlar

Sıdk ve sadakat, salâh ve diyanet, imamet ve adalet, hıfz ve zabt, dürüstlük ve güvenilirlikle meşhur olan, özellikle tabiîn ve etbâu't-tabiîn arasında yer alan muhaddis ve fakih imamlar, haklarında adalet ve zabtla ilgili herhangi bir ifade bulunmasa da “sika” olarak kabul edilirler. Hatta bu zevat sorgulamadan da müstağnidirler. Bu gibi şahsiyetler hakkında ricâl kitaplarında (مثله يسأل عنه؟)¹²⁰, (لا يسأل عن مثله)¹²¹ ve benzeri ifadeler kullanılır.

Hatib el-Bağdadî, “Adaleti, güvenilirliği, emaneti ile meşhur olup herhangi bir muaddilin tezkiyesine muhtac olmayan muhaddisler” başlığı altında şöyle demiştir: “Bu konuda Malik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu'be İbnü'l-Haccac, Ebu Amr el-Evzaî, el-Leys b. Sa'd, Hammad b. Zeyd, Abdullah b. Mübarek ile onların mecrasında bulunan itibar, istikamet, doğru sözlülük, basiret ve anlayışıyla meşhur olan şahsiyetler örnek olarak verilebilir. Böylelerin adaletinden sual edilmez. Ancak meçhul raviler arasında bulunan, durumu problemlili görünen kimselerin adaleti sorguya tabi tutulur.”¹²²

Zehebî, meçhul ve mestûr raviler hakkında sadece istilâhlar üzerinden hüküm verilmemesi, farklı tabakalar ve farklı rivayetlerin dik-kate alınması ve hepsine aynı şekilde yaklaşılmaması konusunda *Divanü'd-duafâ*'da şöyle işaret etmektedir: “Mechûl olan ravî, tabiînin büyüklerinden veya ortalarından olup rivayeti usule (temel esaslara) muhalefetten ve kırık lafızlardan sâlim ise hadisine tahammül edilir ve hüsn-ü zanla telakki edilir. Mechûl ravî tabiînin küçüklerinden ise haberini rivayet etmekte teennî ile davranılır. Bu durum, ravînin bu husustaki hassasiyet ve itinasına göre farklılık arz eder.”¹²³

İbn Receb ve İbn Kesîr gibi münekkid hadis âlimlerinin tatbikatı, farklı değerlendirme yapıldığına delildir.

¹²⁰ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 423 “Büsr b. Said”, IX, 295 “Yezid b. Harun”

¹²¹ Hatib, *Kifâye*, s. 148; *Tarih*, VI, 350; İbn Asâkir, *Tarih*, VIII, 129 (İshak b. Rahuye)

¹²² Hatib, *Kifâye*, s. 109

¹²³ Zehebî, *Divanü'd-duafâ*, s. 478

b. Mechûl ravînin hadisi ne zaman kabul edilir?

Mechûl ravî hakkında asıl olan görüş, cehaletin ravînin adaletini zedeleyen ve hadisinin kabulüne engel olan bir illet olduğu görüşüdür. Ancak ravîyi ve hadisini takviye eden bazı karineler varsa mechûl ravînin rivayeti kabul edilir, hadisiyle ihticac edilir. Bu görüş, pek çok hadis imamı ve hadis hafızının görüşüdür.

Mechûl ravîyi takviye eden karinelere bazıları şunlardır: Ravînin tabîinden olması, güvenilir ravîlerin kendisinden rivayette bulunmaları, hadisinin *sahihayn*'de tahrîc edilmesi ve hadisin müstakîm olması yani takviye edici mütâbi' ve şevâhidin bulunmasıdır.

c. Sahihayn'daki Mestûr Ravîler

Zehebî *Mûkıza*'da *Sahihayn* ravîlerini iki ayrı kategoride değerlendirmektedir: "*Buhârî ve Müslim'in hadislerini tahrîc ettikleri ravîler iki çeşittir:*

Biri: Usûl (Asıl hadisler) arasında ihticac ettikleri ravîler

Diğeri: Mütâbi', şahid veya itibar olarak hadislerini tahrîc ettikleri ravîler. Buhârî ve Müslim ya da ikisinden biri bir ravî ile ihticac etmişse yani rivayetini hüccet olarak kabul etmişse ve bu ravî hafif yolla bile tenkid edilmemişse bu ravî birileri tarafından tevsik olunmasa bile sikadır, hadisi kuvvetlidir."¹²⁴

Zehebî, *Sahihayn* ravîleri arasındaki mestûr ravîlerin hadislerinin sahih olduğu görüşündedir: "*Sahihayn ravîleri arasında pek çok ravî vardır ki, bu ravîleri herhangi birinin tevsik ettiğini bilmiyoruz. Âlimlerin cumhuru, üstadlardan olup kendisinden bir grup âlimin rivayet ettiği, münker hiçbir rivayetinin olmadığı bilinen ravînin hadisinin sahih olduğu görüşündedir.*"¹²⁵

Bazı hadislerinin şevâhid ve mütâbi'lerinin bulunması, kendilerinden büyük imamların rivayette bulunmaları, özel karineler ve özel şartlar sebebiyle bazı mestûr ravîlerin rivayetleri *Sahihayn*'de yer almaktadır.

¹²⁴ Zehebî, *Mûkıza*, s. 79

¹²⁵ Zehebî, *Mizân*, III, 426 "Malik b. Hayr"

Meselâ: (Ebubekir b. Osman b. Sehl b. Hunejf el-Ensârî el-Evsî) mestûr bir ravîdir ama Buhârî¹²⁶ ve Müslim¹²⁷ hadisini tahrîc etmişlerdir. Ebubekir, sadece Ebu Ümame b. Sehl'den rivayette bulunmuştur. Bilinen başka bir üstadı yoktur. Kendisinden İmam Malik, Abdullah b. Mübarek ve Süfyân es-Sevrî rivayette bulunmuştur. Buhârî,¹²⁸ İbn Ebî Hâtim¹²⁹ ve Zehebî¹³⁰ bu ravî hakkında hakkında sükût etmiş, İbn Hibbân onu *Sikat*'ta¹³¹ zikretmiştir. İbn Hacer *Takrib*'de¹³² onun hakkında “*makbul*” demiştir.

Buhârî ve Müslim'in Ebubekir b. Osman b. Sehl'in hadislerini tahrîc etmesinin makul ve makbul sebepleri olmalıdır. Bunlar arasında hadislerinin müstakîm olması, mütâbeât ve şevâhidinin bulunması, İmam Malik ve Abdullah b. Mübarek gibi büyük imamların kendisinden rivayette bulunmaları gibi sebepler bulunmaktadır.

d. Mechûl Ravî Hakkında Müteşeddîd ve Mütesâhil Muhaddisler

Mechûl ravînin rivayetinin kabulü konusunda muhaddislerden bir kısmı çok titiz davranırken bazıları mütesâhil davranmaktadırlar:

a. Müteşeddîd olanlar: Mechûl ravî konusunda Ebu Hâtim er-Razî, İbn Hazm ve Ebu'l-Hasen İbnü'l-Kattân el-Fasî müteşeddîd muhaddisler arasında sayılmaktadır. Ancak Ebu Hâtim er-Razî diğerlerinden farklı bir tutum sergilemekte güvenilir ravîlerin mechûl ravîden rivayet etmelerini takviye edici sebep olarak görmekte;¹³³ Ahmed b. Bahr el-Askerî gibi mechûl bir ravînin rivayeti müstakîm ise yani mütâbî' veya şevâhidi varsa hadisini tashih etmektedir.¹³⁴

b. Mütesâhil olanlar: Mechûl bazı ravîlerin tevsiki ve hadislerinin tashihi konusunda Tirmizî, bazı mechûl ravîlerin rivayetini tahsin

¹²⁶ Buhârî, *Sahih*, II, 26, Mevakitü's-Salât 13 (549); *Sahih*, II, 396, Cuma 23 (914)

¹²⁷ Müslim, I, 434, Mesacid 196 (623)

¹²⁸ Buhârî, *Künâ*, s. 13

¹²⁹ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 343, “Ebubekir b. Osman b. Sehl”

¹³⁰ Zehebî, *Kâşif*, III, 276

¹³¹ İbn Hibbân, *Sikat*, VII, 655

¹³² İbn Hacer, *Takrib*, s. 623 “Ebubekir b. Osman b. Sehl”

¹³³ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 36

¹³⁴ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 42 “Ahmed b. Bahr el-Askerî”

etmiş, İbn Cerîr et-Taberî ve Hâkim en-Neysâbûrî mütesâhil davranarak bazı mechûl ravîlerin rivayetini tashih etmişlerdir.

Tirmizî, *Sünen*'de¹³⁵ tahrîc ettiği mechûl ravî (Amr b. Bucdan)'ın hadisinin "hasen" olduğunu ifade etmiş, Zehebî'nin ifadesiyle; Tirmizî, Amr'ın hali sebebiyle hadisini sahih derecesine yükseltmemiştir. Yine Zehebî'ye göre Amr, mechûl olmasına rağmen tevsik edilmiştir.¹³⁶

Halbuki (Amr b. Bucdan)¹³⁷ hakkında İbnü'l-Kattân: Bilinmiyor, demiş, İbnü'l-Medînî ondan sadece Ebu Kılâbe'nin rivayet ettiğini söylemiş, Ahmed b. Hanbel'e: Amr biliniyor mu? diye sorulduğunda; hayır diye cevap vermiştir. İclî ve İbn Hibbân onu *Sikat*'ta zikretmiş, İbn Hacer, *Takrib*'de¹³⁸ "*durumu bilinmiyor*" demiştir.

İbn Cerîr et-Taberî, bazı muhaddislerin mechûl olduğunu söylediği bazı ravîlerin hadisini tashih etmektedir. Meselâ: *Tehzibu'l-Âsâr*'da mechûl ravî (Said b. Zî-Haddan)'ın hadisini tashih etmiş ve şöyle demiştir: "*Bu, bize göre isnadı sahih bir haberdir. Başkalarının görüşüne göre bazı illetler sebebiyle sakîm olabilir. Onlara göre, bu illetlerden biri, Said b. Zî-Huddan'ın onlara göre mechûl olması, dinde mechûl ravî ile hüccetin sabit olmamasıdır.*"¹³⁹ Halbuki İbnü'l-Medînî bu ravî hakkında: "*Mechûl bir kişidir. Ondan Ebû İshak'dan başka rivayet eden kimseyi bilmiyorum*" demiştir.

Ebu Abdillâh Hâkim en-Neysabûrî, mechûl olduğunu bildiği bazı ravîlerin hadisini tashih etmektedir: Meselâ: *Müstedrek*'te bir hadisi tashih ederken: "*Bu sahih garîb bir hadistir. Muhammed b. Abdilaziz ez-Zührî'nin mechûl olması sebebiyle, Buhârî ve Müslim bu hadisi tahrîc etmemişlerdir*"¹⁴⁰ demiştir.

e. Mechûl Sahâbîler/VUHDAN

Kendisinden sadece tek bir ravînin rivayette bulunduğu sahâbeye *vuhdan*" (الوحدان) adı verilir. Vehb b. Huneys, Muhammed

¹³⁵ Tirmizî, *Sünen*, I, 211, Tahâra 92 (124)

¹³⁶ Zehebî, *Mizân*, III, 247 "Amr b. Bucdan"

¹³⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 7

¹³⁸ İbn Hacer, *Takrib*, s. 419 "Amr b. Bucdan"

¹³⁹ Taberî, *Tehzibu'l-âsâr*, s. 118 (Müsnedü Ali b. Ebî Talib)

¹⁴⁰ Hâkim, *Müstedrek*, I, 58

b. Safvan el-Ensârî ve Muhammed b. Sayfî el-Ensârî bu çeşit ravîlerdendir. Bu üç ravî sahâbî olup kendilerinden sadece Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî rivayette bulunmuştur.¹⁴¹

Kendilerinden sadece bir ravînin rivayette bulunması sebebiyle “mechûl” olarak kabul edilseler de; “sahâbenin tamamının adil” olması sebebiyle “sika/güvenilir” olarak kabul edilir.

İbn Salâh şöyle diyor: “*Sahâbînin mechûl olması, rivayeti zedeleyen sebep değildir. Zira bütün sahâbîler hadis naklinde güvenilir (udûl) kişilerdir.*”¹⁴²

Kendilerinden sadece oğulları rivayette bulunan sahâbîler de vardır. Meselâ: Müseyyeb b. Hazn'den sadece oğlu Said, Muaviye b. Hayde'den sadece oğlu Hakîm, Kurre b. İyas'dan sadece oğlu Muaviye ve Ebu Leylâ el-Ensârî'den sadece oğlu Abdurrahman rivayette bulunmuştur.¹⁴³

C. MÜBHEM

a. Tarifi

İsmi zikredilmeyip hakkında (فلان) ve (رجل) gibi belirsizlik ifadeleri kullanılan ravîler, “mübhem” (المبهم) olarak adlandırılır. Sene-dinde ismi verilmeyen ravînin bulunduğu hadis “mübhem hadis” olarak isimlendirilir.¹⁴⁴

b. Mübhem Ravî İçin Kullanılan Lafızlar

Hadis senedlerinde belirsizlik ifade eden lafızlar çok çeşitlidir. Bunlardan bazıları şunlardır:¹⁴⁵

رجل، امرأة، فلان، فلانة، ابن فلان، ابنة فلان، عم فلان، عمة فلان، زوج
فلانة، زوجة فلان

¹⁴¹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 319; Süyûtî, *Tedrib*, II, 189; Tehânevî, *Kavâid*, s. 202

¹⁴² İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 56 (Mürsel Hadis)

¹⁴³ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 56 (Mürsel Hadis)

¹⁴⁴ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 375; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 98; Süyûtî, *Tedrib*, II, 294; Itr, *Menhec*, s. 163

¹⁴⁵ Itr, *Menhec*, s. 163

c. Örnek:

قال أبو داود في "السنن": حدثنا زهير بن حرب، حدثنا وكيع، عن الأعمش، عن رجل، عن ابن عمر، أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا أراد حاجة لا يرفع ثوبه حتى يدنو من الأرض.

قال أبو داود: رواه عبد السلام بن حرب، عن الأعمش، عن أنس بن مالك، وهو ضعيف. قال أبو عيسى الرَّمْلِيُّ: حدثنا أحمد بن الوليد، حدثنا عمرو بن عون، أخبرنا عبد السلام، به.

Ebu Davud'un *Sünen*'inde¹⁴⁶ tahrîc ettiği yukarıdaki hadiste el-A'meş hadisi (عن رجل) ifadesiyle mübhem bir ravîden rivayet etmektedir. Dolayısıyla hadis, bu isnadıyla zayıftır. Bu gibi hadislerin isnadı hakkında "isnadında ismi belirtilmeyen bir ravî bulunmaktadır" (في إسناده من لم يُسمَّ) ya da "isnadında mübhem bir ravî vardır" (في إسناده راوٍ) gibi ifadeler kullanılır. Ayrıca aynı hadisi Enes ve İbn Ömer'den tahrîc eden Tirmizî'ye göre, Her iki hadis de mürseldir. A'meş, ne Enes'den ne de başka bir sahâbîden hadis işitmemiştir.¹⁴⁷

d. Hükmü

İbn Hacer'e göre, mübhem ravînin hadisi ismi açıklanmadığı sürece kabul edilmez. Zira haberin kabulünün şartı adil olmasıdır. İsmi belirsiz olan kimsenin şahsı bilinmemektedir, adaleti nasıl bilinebilir ki?!¹⁴⁸

Mübhem ravî, *mechûlû'l-ayn* olarak değerlendirilir. Dolayısıyla rivayetleri "zayıf" olarak kabul edilir. Senesinde bu cins ravî olan hadis cehâlet/belirsizlik sebebiyle zayıf olarak kabul edilir.

E. Mübhem Hadisin Araştırılması

Hadisin sendinde mübhem ravî varsa, bu mübhem ravînin ismi diğer rivayetlerde araştırılacak ve hadis belirsizlikten kurtulacaktır.

Bu konuda önemli olan, seneddeki mübhemliği kaldıran bir başka rivayetin bulunmasıdır. Bir senedde (عن أبيه), (فلان بن فلان), (عن فلان بن فلان)

¹⁴⁶ Ebu Davud, *Sünen*, Tahara 6 (14)

¹⁴⁷ Tirmizî, *Sünen*, I, 21, Tahara 10 (14)

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 98

(عمه), (عن أمه) gibi ifadeler bulunur da bu mübhem isim bir başka tarihte tesmiye edilir de mübhemlik kalkmış olur. Dolayısıyla bu ravînin sika, makbul, zayıf olup olmadığı tesbit edilebilir.

f. Mübhem Sahâbî

Hadisin senesinde sahâbî ravî, (رجل من الصحابة), (بعض أصحاب), (رجل سمع من النبي), (النبى) gibi mübhem bir ifade ile zikredilirse; bu mübhem ravînin isminin bilinmesi gerekmez, bu ravî “sika/güvenilir” olarak kabul edilir. Zira ümmet, bütün sahâbenin ta’dili üzerine icma’ etmiştir.¹⁴⁹

Mübhem sahâbîden rivayet birkaç şekilde gerçekleşmektedir:

1. Tabîînin Mübhem Sahâbîden Tahdisi

Tabîînden olan birinin mübhem bir sahâbîden rivayetinde *semâ’* varsa sened “muttasıl” olarak kabul edilir.

Ebubekir el-Esram anlatıyor: Ahmed b. Hanbel’e:

– Tabîînden biri (حدثني رجل من أصحاب النبي) derse hadis sahih mi? diye sordum. Ahmed b. Hanbel:

– Evet, diye cevap verdi.¹⁵⁰

Örnek:

قال أحمد بن حنبل في "مسنده": حدثنا وكيع، قال حدثنا شعبة، عن عمرو بن مرة، عن مرة الطيب، قال: حدثني رجلٌ من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم في غرقتي هذه حسبت قال: خطبنا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم يوم النحر على ناقَةٍ له حمراء مخرمة فقال: "هذا يومُ النحر، وهذا يومُ الحجِّ الأكبر."

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde¹⁵¹ tahrîc ettiği yukarıdaki örnekte tabîînden sika bir ravî olan Murra et-Tayyib¹⁵² (حدثني رجل من أصحاب النبي) ifadesiyle kendisinden hadis rivayet ettiği üstadını mübhem olarak zikretmiş, mübhem ravî sahâbî olduğu, dolayısıyla adil olduğu için problem teşkil etmemiş, sahâbîden yapılan rivayette *semâ’* ifadesi kullandığı için hadis, “muttasıl” olarak kabul edilmiştir.

¹⁴⁹ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 295 (Sahabe)

¹⁵⁰ Hatib, *Kifâye*, s. 585

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 473

¹⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 525 “Murra b. Şerahîl el-Hemdânî”

2. Tabîînin Mübhem Sahâbîden An'ane İle Rivayeti

Tabîînden olan birinin mübhem bir sahâbîden rivayetinde *semâ'* yoksa; bu ravînin bazı sahâbîlerden *semâ'*ı sabit olsa bile o mübhem sahâbîden *semâ'*ının sabit olup olmadığı bilinmediği için bu rivayet “mürsel” olarak kabul edilir.

Örnek:

قال أحمد بن حنبل في "مسنده": حدثنا إبراهيم بن أبي العباس، ثنا بقرية، ثنا بحير بن سعد، عن خالد بن معدان، عن بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم رأى رجلاً يصلي، وفي ظهر قدمه لمعة قدر الدرهم، ولم يصبها الماء، فأمره رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يعيد الوضوء.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde¹⁵³ tahrîc ettiği yukarıdaki örnekte tabîînden olup “çok irsal yapan güvenilir bir ravî” olduğu ifade edilen Halid b. Ma'dan,¹⁵⁴ (عن بعض أصحاب النبي) ifadesiyle kendisinden hadis rivayet ettiği üstadını mübhem olarak zikretmiştir.

Hadisteki mübhem ravî, sahâbî olduğu için adalet açısından problem bulunmamaktadır. Ancak sahâbîden yaptığı rivayette, *semâ'* ifadesi kullanmaması bunun yerine hem *semâ'* hem de *inkıtâ'* ihtimali (عن) harfî kullanması, ayrıca çok irsal yapan bir ravî olması sebebiyle hadis, “mürsel” olarak değerlendirilmiştir.

Zehebî, Halid b. Ma'dan hakkında: “*Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Hz. Âişei Ubade b. Samit, Ebu Ubeyde b. Cerrah (r. anhüm) ve başka sahâbîlerden mürsel hadisler nakletmiştir*”¹⁵⁵ demiş, ama özel olarak bu hadisin “muttasıl” olduğu görüşünde olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶

Beyhakî¹⁵⁷ ve İbn Hazm¹⁵⁸ bu hadis için “mürsel” derken; Ahmed b. Hanbel¹⁵⁹ ve İbn Abdilhâdî¹⁶⁰ bu isnad için “ceyyid” hükmünü

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 424

¹⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 536; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 190 “Halid b. Ma'dan”

¹⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 537

¹⁵⁶ Zehebî, *Mühezzeb*, I, 88

¹⁵⁷ Beyhakî, *Sünen*, I, 135, Tahara 93 (392)

¹⁵⁸ İbn Hazm, *Muhallâ*, II, 71

¹⁵⁹ bkz. İbn Abdi'l-Hâdî, *Ta'lika*, s. 158

¹⁶⁰ İbn Abdi'l-Hâdî, *Ta'lika*, s. 157

vermişlerdir. Hadis, senedindeki diğer illetler de dikkate alınarak tenkide tabi tutulmuş, ancak şahidlerle takviye edilmiştir.¹⁶¹

3. Sahâbînin Sahâbîden Mübhem Rivayeti

Sahâbînin, ismini mübhem olarak zikrettiği bir başka sahâbîden yaptığı rivayette ise bu iki sahâbî arasında semâ' varsa hadis "muttasıl" olarak kabul edilir; aralarında semâ' olmadığı sabit ise "sahâbî mürseli" olarak değerlendirilip yine "muttasıl" kabul edilir.

Örnek:

قال النسائي في "سننه": أخبرنا محمد بن عبد الله بن يزيد، قال: حدثنا سفیان، عن أيوب، عن محمد، عن أنس، قال: أتانا منادي النبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن الله ورسوله ينهاكم عن لحوم الخمر، فإنها رجسٌ.

Nesaî'nin *Sünen*'inde¹⁶² tahrîc ettiği yukarıdaki hadiste Enes b. Malik'in rivayette bulunduğu sahâbî (منادي النبي) olarak zikredilmiştir. Bu, mübhem bir ifadedir. Dolayısıyla hadisimiz, sahâbînin sahâbîden rivayeti olduğu için "sahâbî mürseli" olup muttasıldır.

4. Mübhem Ravîler Hakkında Telif Edilen Eserler

Bu konuda müstakil olarak telif edilmiş eserlerden bazıları şunlardır:

– *el-Esmâu'l-mübheme fi'l-enbâi'l-muhkeme*, Hatib el-Bağdadî (ö. 392/1002), İzzüddin Ali es-Seyyid, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1417/1997°

– *el-Gavâmid ve'l-mübhemât*, Abdülğani b. Said b. Ali el-Mısrî (ö. 409/1018)

– *Gavâmidu'l-esmâi'l-mübheme*, Ebu'l-Kasım İbn Beşkuval, Halef b. Abdİlmelik b. Mes'ud b. Musa b. Beşkuval el-Ensarî el-Endelüsî (ö. 578/1183). Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1. bs. 1407

– *Tenbihu'l-mülîmm bi-mübhemâti Sahihi Müslim*, Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî (ö. 597/1201), thk. Meşhur Hasen Selman, Daru's-Sumay'î, Riyad 1415/1994

¹⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Süreyyi', *Tahrîc ehâdisi'l-muvalât fi'l-vudû*., ss.1

¹⁶² Nesaî, *Sünen*, I, 56 Tahara 55, No:69

– *et-Tavzîh li-mübhemâti'l-Camii's-Sahih*, Mecdüddin Ebu's-Seaadât el-Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210), thk. Ebi'l-Münzir en-Nakkaş Eşref Salih Ali, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Riyad, 1422

– *el-İfsah ani'l-mucem mine'l-gâميز ve'l-mübhem*, Kutbeddin Ebubekr Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Mısırî el-Kastallânî (ö. 686/1288)

– *el-İfhâm bi-mâ vakaa fi'l-Buhârî mine'l-ibhâm*, Celaluddin Ebul-Fazl Abrurrahman b. Siracuddin Ebi'l-Hafs el-Bülkînî (ö. 805/1403), Dâru'n-Nevâdir, 2011

– *el-Müstefad min mübhemati'l-metn ve'l-isnad*, Veliyyüddin Ebu Zür'a Ahmed b. Abdirrahim el-İrakî (ö. 826/1423), thk. Abrurrahman Abdülhamid el-Birr, Dâru'l-Vefâ, Mansura, 1. bs. 1414/1994

HADİSİN SİHHATİNİN ÜÇÜNCÜ ŞARTI: SENEDDEKİ RAVİLERİN ZABT EHLİ OLMASI

Hadisin sahih olması için gerekli beş şarttan biri, hadisin senesinde yer alan ravîlerin hadis naklinde zabt ehli olmasıdır.

A. ZABT KAVRAMI

a. Tarifi

1. Sözlükte

Z-B-T (ضَبَطَ يَضِطُّ ضَبْطًا) fiilinin masdarı olan zabt (الضبط), kaydetmek, korumak, bir şeyi sıkı tutmak; bir sözü iyice bellemek anlamındadır.

2. Hadis İstilahında

Hadis ıstılahı olarak Zabt (الضبط), ravînin rivayet anında dalgın olmayıp uyanık ve dikkatli olması, hadisi ezberinden naklediyorsa istediği zaman hatırlayabilecek ve yanlışsız nakledebilecek şekilde kursosuz ezberlemiş olması, kitabından rivayet etmesi durumunda hadisi öğrendiği andan rivayet ettiği ana kadar hiçbir değişikliğe uğramaksızın kitabından aynen nakletmesidir. Kısaca ravînin, hadisi işittiği andan başkasına rivâyet edinceye kadar aynen koruması zabttir.

b. Önemi

Ravîde aranan ilk özellik, “**adil**” -takvâ sahibi, dindar, şahsiyetli ve ahlaklı- olmasıdır. Ancak bu yeterli değildir. Bunun yanında “**zâbıt**” –hafızası kuvvetli, dikkatli, uyanık- olması da gereklidir. Nakledilen hadisin, kişiliğine duyulan güven kadar hafızasına güvenilir bir şahsiyet tarafından nakledilmesi şarttır

İmam Malik, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mübarek, Ahmed b. Hanbel gibi münekkid hadis âlimleri, dindar oldukları halde ezber kabiliyeti zayıf olan ravîlere değer vermemiş, rivayetlerini kabul

etmemişlerdir. Nice müttakî, salih, dindar kişilerin hafıza zayıflığı sebebiyle hadisleri reddedilmiştir. ¹

İmam Malik; “*Bu ilim dindir. Dininizi kimden aldığınıza iyi bakın. Ben Mescid-i Nebevî’de şu sütunların dibinde “Allah Rasûlü şöyle buyurdu” diyen yetmiş kişiye rastladım. Hangisine Beytül-Mal teslim edilseydi güvenilirirdi ama bu işin ehli olmadıkları için hiçbirinden hadis almadım*”² demiştir.

Abdurrahman b. Mehdî, bir kimsenin iyi ezberlemediği bir hadisi rivayet etmenin haram olduğunu söylemiş; Ahmed b. Hanbel, hadisi rivayetinin üstün zekâ ve zabt kabiliyeti gerektiren önemli bir ilim olduğunu ifade etmiştir.

c. Çeşitleri

Koruma şekline göre zabt iki çeşittir:

1. *Zabt-ı Sadr* (ضبط الصدر): Ravînin hadisi istediği zaman hatırlayabilecek ve yanlışsız nakledebilecek şekilde kusursuz ezberlemiş olmasıdır.

2. *Zabt-ı Kitab* (ضبط الكتاب): Ravînin kitabından rivayet etmesi durumunda hadisi öğrendiği andan rivayet ettiği ana kadar hiçbir değişikliğe uğramaksızın kitabından aynen nakletmesidir.

Derecesine göre zabt iki çeşittir:

1. *Zabt-ı Tâim* (الضبط التام): Hadisin hiçbir hata olmayacak şekilde aynen korunmasıdır.

2. *Zabt-ı Nâkıs* (الضبط الناقص): Hadise zarar vermeyecek şekilde küçük hataların bulunmasıdır.

B. ZABT AÇISINDAN TA’N NOKTALARI

Ravîlerin cerh edilmesine sebep olan zabt sıfatıyla ilgili kusurlar; çok Yanılma, aşırı dalgalılık, tereddütlü rivayette bulunma, hafıza bozukluğu ve güvenilir 162 avilere muhalefettir. Bu beş kusur, “metâin-i aşere” diye bilinen on ta’n sebebinden beşini oluşturur: ³

¹ Hatib, *Kifâye*, s. 237-238

² İbn Abdilberr, *Temhid*, I, 67

³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 85; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 432; İtr, *Menhec*, s. 86

Bu kusurlardan biri veya birkaçı ile tenkit edilen ravî, zabt vasfını kaybeder ve rivayet ettiği hadis “zayıf” olarak nitelendirilir.

1. Çok Yanılma (KESRETÜ’L-GALAT)

Eksik işitme, yanlış duyma, iyi bellemememe, maksadı anlayamama, yanlış anlama, yanlış yorumlama, doğru ifade edememe gibi fizyolojik ve psikolojik sebeplerle meydana gelen hataların çokluğu sebebiyle meydana gelen zabt kusurudur.

a. Çok Yanılma İle İlgili Bazı İfadeler

Ricâl edebiyatında bu konuda kullanılan bazı ifadeler şunlardır:

– “*Hatası çoktur*” (كثير الخطأ): İbn Hacer, (Matar el-Varrak) hakkında “doğru sözlüdür ama hatası çoktur” (الخطأ صدوق، كثير) demiştir.⁴

– “*Galatı çoktur*” (كثير الغلط): İbn Hacer, (Abdullah b. Salih el-Mısri) hakkında “Doğru sözlüdür ama galatı çoktur, kitabından yaptığı rivayetlerde sağlamdır, ama kendisinde dalgalık vardı” (صدق، كثير) (الغلط، ثبت في كتابه، كانت فيه غفلة) demiştir.⁵

– “*Birçok galatı vardır*” (له أغلاط): İbn Hacer, (Bekr b. Huneys) hakkında “Doğru sözlüdür ama birçok galatı vardır” (صدق، له أغلاط) demiştir.⁶

– “*Çok hata etmektedir*” (يخطئ كثيراً): İbn Hacer, (Nuaym b. Hammad) hakkında “Doğru sözlüdür ama çok hata etmektedir” (صدق) (يخطئ كثيراً) demiştir.⁷

c. Hükmü

Ravînin rivayetlerinde yanlışın fazla olması rivayetin reddine sebeptir. Ravîler rivayetlerindeki hata oranına göre değerlendirilmiş, hatası çok olanlar zabt açısından zayıf olarak kabul edilmiştir.

⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 534

⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 634

⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 634

⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 634

İmam Şafii: “Şahitlikte hatası çık olan kişinin şahitliğini kabul etmediğimiz gibi, muhaddislerden hatası çok olup asl nüshası – sahih kitabı– olmayan kimsenin hadisini kabul etmeyiz” demiştir. ⁸

Abdurrahman b. Mehdî: “Yalancılıkla suçlanan veya hatası çok olan kişi hariç, hiç kimsenin hadisi terkedilmez” demiştir. ⁹

2. Aşırı Dalgınlık ve Dikkatsizlik (FARTU’L-GAFLE)

Aşırı gafil olma (فرط الغفلة), aşırı dalgınlık ve aşırı dikkatsizlik hadis rivayetinde zabt açısından önemli illetler arasında sayılmaktadır. Bu durumdaki ravîye mugaffel (مغفل) denilmiştir.

Dikkatsizlik, dikkat dağınıklığı ve dalgınlık her insanda zaman zaman belli ölçüde görülebilen tabii bir durumdur. Ancak yaşlılık, bu-
nama, hastalık, hafıza kaybı, hayat şartlarının zorluğu gibi sebeplerle bunun artması fizyolojik bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun hadis rivayetinde görülmesi bir zabt kusuru olarak kabul edilmiştir.

Buhârî’nin üstadı Humeydî’ye (ö. 219/834) göre gaflet; yazısında hata olan, kendisine bu durum söylendiğinde kitabında olanı bırakıp başkalarının söylediklerini nakleden, aradaki farkı bilmeksizin başkalarının sözleriyle kitabındaki yazıyı değiştiren ya da düşünmeksizin manayı değiştiren fahiş bir tashîfte bulunan ve bu sebeple kendisinden uzak durulan kimsenin tavrıdır. ¹⁰

a. Gaflet konusunda kullanılan ifadeler

Ricâl edebiyatında gafletle ilgili bazı ifadeler şunlardır:

– “Dalgın” (مغفل): Salih b. Muhammed Cezera, (Muhammed b. Halid b. Abdillah et-Tahhan) hakkında “Doğru sözlüdür ama dalgın bir kimsedir” (صديق غير أنه مغفل) demiştir. ¹¹

– “Kendisinde dalgınlık vardı” (كانت فيه غفلة): İbn Hacer, (Abdullah b. Salih el-Mısrî) hakkında “Doğru sözlüdür ama galatı çoktur,

⁸ Şafî, *Risale*, s. 382; Hatib, *Kifâye*, s. 228

⁹ Hatib, *Kifâye*, s. 227

¹⁰ Askerî, *Tashîfatu’l-muhaddisîn*, I, 11

¹¹ Hatib, *Kifâye*, s. 233

kitabından yaptığı rivayetlerde sağlamdır, ama kendisinde dalgınlık vardı” (صدق، كثير الغلط، ثبت في كتابه، كانت فيه غفلة)¹² demiştir.

b. Aşırı Gafletin Bir Örneği: Yanlış Telkinin Kabulü

Bir muhaddisin zaafından yararlanarak onu etki altında bırakıp kendi rivayeti olmayan bir hadisin kendi rivayeti olduğuna inandırarak onu gerçekte rivayet edip etmediğini bilmeden rivayet etmesini sağlamaya telkin (تلقين) adı verilmiş, ravînin yanlış telkini kabullenmesine ise *telakkun* (التلقن) adı verilmiştir.

Ravînin aşırı dalgınlığından, dikkatsizlik ve gevşekliğinden yararlanan bazıları, dikkatsiz olan ravîlere yanlış rivayetleri telkin etmişlerdir. Ravînin asıl rivayet nüshasından uzak kalması ya da birinin müdahalede bulunması sebebiyle kendisine rivayetinin yanlış olduğu söylenen ravînin bu sözün doğruluğunu araştırmadan hemen kabul etmesi, yapılan yanlış telkinleri kabul etmesi, farkında olmadan manayı değiştirecek büyük hatalar yapması aşırı dalgınlık ve dikkatsizlik kusurunun varlığını gösterir.

Abdullah b. Lehîa, Atâ b. Sâib, Hişam b. Ammar, Musa b. Dinar, Simâk b. Harb, Süfyân b. Vekî’, Süveyd b. Said, Şerîk b. Abdillâh ve Yezîd b. Harun gibi birçok râvinin telkine mâruz kaldığı belirtilmektedir.

c. Telkin lafızları

Telkine marûz kalıp telkini kabul eden bu çeşit ravîler için ricâl kitaplarında kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır:

– “*Telkini kabul etti*” (تَلَّقَنَ): İbn Hacer, (Simâk b. Harb) hakkında “*Doğru sözlüdür. Özellikle İkrime’den rivayeti tutarsızdır. Hayatının sonunda değişti. Bazen yapılan telkini kabul ediyordu*” (صدق) (وروايته عن عكرمة خاصة مضطربة، وقد تغير بأخرة، فكان ربما تلقن)¹³ demiştir

– “*Telkin edildi*” (لُقِنَ): Ebu Ahmed el-Hâkim, (Süveyd b. Said el-Hadesanî) hakkında “*Hayatının sonlarında gözleri gözleri görmez*

¹² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 634

¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 256

oldu, bazen kendi hadisinden olmayan rivayetler kendisine telkin edilmişti” (.قال أبو أحمد الحاكم: عَمِيَ فِي آخِرِ عَمْرِهِ، فَرِيْمَا لَقِنَ مَا لَيْسَ مِنْ حَدِيثِهِ)¹⁴, demiştir:

– “*Telkin ediliyordu*” (كَانَ يُلَقَّنُ): Salih b. Muhammed Cezera, (Süveyd b. Said el-Hadesanî) hakkında “*Doğru sözlüdür. Gözleri görmez oldu, bazen kendi hadisinden olmayan hadisler, kendisine telkin ediliyordu*” (.قال صالح بن محمد جَزْرَةَ: صدوق عَمِيَ، فَكَانَ يُلَقَّنُ أَحَادِيثَ لَيْسَتْ)¹⁵, demiştir.

d. Telkini Kabul Edenin Hadisi “Münker” Diye İsimlendirilir.

Çok yanılan, aşırı dalgın olan, yapılan yanlış telkinleri kabul eden ravînin hadisine mütekaddim hadis âlimleri tarafından “*münker*” adı verilmiştir

İbn Hacer diyor ki: “*Münker kavramında muhalefet şartı koşmayan kimselerin görüşüne göre, hatası fahiş olan yahut dalgınlığı ve dikkatsizliği çok olan ya da fâsıklığı açık olan kimsenin hadisi “münker” olarak isimlendirilir.*”¹⁶

Üstad Nureddin İtr’a göre,¹⁷ Münker kavramının iki ayrı kullanımı vardır:

Birincisi: Zayıf ravînin daha kuvvetli ravîye muhalif olarak rivayet ettiği hadis (Muhalif zayıf ravînin rivayeti)

İkincisi: Muhalif olsun olmasın, sika bile olsa teferrüd eden ravînin rivayet ettiği hadis. Mütekaddim âlimlerin çoğu bu görüştedir: (Müteferrid ravînin rivayeti)

e. Telkini Kabul Edenin Hadisi, Tarih Biliniyorsa Reddedilir.

Humeydî’ye göre, telkini kabul eden ravînin telkin altında naklettiği rivayet terkedilir. Telkin kabul ettiği eski rivayetlerinde bilmiyor, yeni ortaya çıkmışsa önceden sağlam ezberlediği rivayet alınır.

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 273

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 273

¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, 89; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 454

¹⁷ İtr, *Menhec*, s. 430

Ama bütün hadisinde eskiden beri telkin kabul ettiği biliniyorsa hadisi hiç kabul edilmez. Önceden ezberlediklerinin de telkinle rivayet etmediğinden emin olunamaz.¹⁸

Meselâ: Ebu Ahmed el-Hâkim, (Süveyd b. Said el-Hadesanî) hakkında şöyle demiştir: “*Hayatının sonlarında gözleri gözleri görmez oldu. Bazen kendi hadisinden olmayan rivayetler kendisine telkin ediliyordu. Ama olmadan önce ondan işiten kimsenin hadisi güzeldir.*”¹⁹

f. Telkin Çeşitleri

Birkaç çeşit telkin bulunmaktadır:

1. Nadir telkin

Rivayetleri çok olup pek az telkine muhatap olan kimse, mütâbeât ve şahid ile takviye edilebilir.

Nesaî, (Simak b. Harb) hakkında “*Bazen telkine muhatap oluyordu. Tek başına kaldığında hüccet olamaz. Zira telkine maruz kalıp bunu kabul ediyordu*”²⁰ demiştir.

2. Sık sık yapılan telkin

Sık sık telkine maruz kalıp telkini kabul eden kimsenin rivayeti kabul edilmez. Abdurrahman Muallimî’ye (ö. 1386/1966) göre, üstad yanlış telkini kabul eder ve bu da sık sık olursa itibardan düşer.²¹

Muallimî, hadis uydurmacılığında telkinin önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir. Ona göre, telkin, mevzû hadis rivayetinin kaynağıdır. Zira telkini kabul etmenin anlamı: Bir raviye “Sana falan kimse falan kimseden şu şu şekilde hadis nakletti değil mi?” denildiğinde, “Evet, bana falan kimse falan kimseden şu şu şekilde hadis nakletti”, diye cevap vermesidir. Halbuki bunun aslı yoktur. Sadece o telkini kabul etmiş ve bu rivayetin kendi hadisinden olduğu vehmine kapılmıştır. Hadis uydurmacıları bu yolla diledikleri rivayeti uydurup bu zavallıya gelir, telkinde bulunabilir o da telkini kabul edip onların uydurduklarını rivayet edebilir.²²

¹⁸ Hatib, *Kifâye*, s. 235

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 273

²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 234

²¹ Muallimî, *Tenkîl*, s. 438

²² bkz. Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmua*, thk. Muallimî, s. 409

3. Okuma yoluyla telkin

Güvenilir bir talebenin yaşlı âma üstadına onun kitabından onun hadislerini okuyup hatırlatması, bir çeşit telkin olarak nitelendirilse de muhaddisler bu çeşit telkinin bir kusur olmadığını söylemişlerdir.

İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), Yezid b. Harun (ö. 206/821) ve Abdürrezzak b. Hemmam'ın (ö. 211/826) güvenilir talebesinin kıraat yoluyla yaptıkları telkini kabul ettiklerini zikretmiş, Yahya b. Maîn'in kendi hadisini bilen, yanına giren kimseleri tanıyan ve bu kimselerin telkinlerini kabul eden üstadın hadisini işitmeye ruhsat verdiğini söylemiştir.²³

İbn Receb'e göre, telkini kabul eden ama hükümleri farklı iki çeşit ravî vardır: Birincisi: Hafız olup unutan, telkin edildiğinde kitabındaki hadisi hatırlayan, unuttuğu ezberine dönen kimse. Bunun hükmü, hadisi iyi ezberleyen hafızın hükmü gibidir. Zira Şube, bazen kendi hadisini kendi kitabından okunduğunda hatırlardı. İkincisi: Hiçbir şey ezberlemeyip sadece telkine dayanan kimse. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn'in kendisinden hadis alınmamasını söyledikleri kimse budur.²⁴

g. Telkin Konulu Eserler ve Makaleler

Telkin konusunda mütekaddim âlimler tarafından telif edilen müstakil eser bilinmemektedir. Ancak bazı usul ve ricâl kitaplarında "Telkin" konu olarak ele alınmıştır.²⁵ Günümüzde de telkin konusunun müstakil olarak incelendiği eser ve makale sayısı azdır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Telkin Konulu Eserler

– *el-Yakîn bi-ma'rifeti men rumiye mine'l-muhaddisîn bi-kabuli't-telkîn*, Muhammed b. Abdillâh Hayyanî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1428/2007

– *et-Telkîn ve eseruhu fi'r-rivâye inde'l-muhaddisîn*, Muhammed b. Abdilkerim b. Ubeyd, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 1424/2003

²³ İbn Receb, *Şerhu'l-İel*, I, 247

²⁴ İbn Receb, *Şerhu'l-İel*, I, 248

²⁵ Hatib, *Kifâye*, s. 234

– *Hadis Usûlünde Telkin*, Abdülvehhab Köseoğlu, Beka Yayınları, İstanbul, 2022

2. Telkin Konulu Ansiklopedi Maddesi ve Makaleler

– *et-Telkîn ve eseruhu fi'r-rivâye inde'l-muhaddisîn*, (makale) Muhammed b. Abdilkerim b. Ubeyd, Mecelletü Camiati Ümmi'l-Kurâ, yıl XI, sayı 18, Mekke, 1419/1998

– *et-Telkîn fi rivâyeti'l-ehâdis*, (makale) İman Ali el-Abdülğanî, Mecelletü'ş-Şerîa ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, yıl XXI sayı 66, Kuveyt, 1427/2006

– “*Hadis Rivâyetinde Telkin Zabt İşkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler*”, (makale) Mustafa Öztürk, <http://marife.org/tr/download/article-file/493897>

– “*Telkin*”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA): XXXX, 404

3. Yanlış Doğru Zannetme, Vehme Kapılma, Samı (VEHM)

Zabt kusurlarından biri, hadis rivayetinde vehme kapılma yanlışı doğru zannetme kusurudur. Ravînin mürsel veya munkatî' hadisi mavsûl olarak rivayet etmesi, hadis içine hadis idhal edilmesi gibi ravînin doğru bildiği zannıyla meydana gelen ve *vehm* denilen zedeleyici kusurlara delâlet eden karineler bulunduğu bu hadis “*muallel*” olarak kabul edilir.²⁶

Hadisin muallel/illetli olmaması, hadisin sıhhatinin şartlarından biri olduğu için “*muallel hadis*” ileride ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Ricâl edebiyatında bu konuda kullanılan bazı ifadeler şunlardır:

– “*Evhamı çoktur*” (كثير الأوهام): İbn Hacer, (Müslim b. Halid ez-Zencî) hakkında “*Fakîhdür, doğru sözlüdür ama evhamı çoktur*” (كثير الأوهام، فقيه صدوق)، demiştir.²⁷

– “*Birçok evhamı vardır*” (له أوهام): İbn Hacer, (Muaviye b. Hişam) hakkında “*Doğru sözlüdür ama birçok evhamı vardır*” (له أوهام، صدوق)، demiştir.²⁸

²⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, 89; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 454

²⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 538

²⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 538

– “*Rivayetlerinde çok vehm bulunmaktadır*” (يَهْمُ كَثِيرًا): Ebu Hâtim, (Fudayl b. Merzuk) hakkında “*Doğru sözlüdür ama rivayetlerinde çok vehimde bulunmaktadır, hadisi yazılır ama ihticac olunmaz*” (صدق، يهم كثيرا، يكتب حديثه، ولا يحتج به) demiştir.²⁹

– “*Rivayetlerinde vehm bulunmaktadır*” (يَهْمُ): İbn Hacer, (Fudayl b. Merzuk) hakkında “*Doğru sözlüdür ama rivayetlerinde vehim bulunmaktadır ve şiliğe eğilimli olmakla suçlanmaktadır*” (صدق يهم، ورُمي بالتشيع) demiştir.³⁰

4. Hafıza Bozukluğu (SÛU’’L-HIFZ)

Ravîlerdeki hafıza bozukluğu (سوء الحفظ), önemli zabt kusurlarından biri olup sürekli ve geçici olmak üzere iki çeşittir:

a. Sürekli Hafıza Zayıflığı

İşitme duyusundaki zayıflık, iyi bellemememe, maksadı anlayamama, yanlış duyma, yanlış anlama, yanlış yorumlama, doğru ifade edememe gibi fizyolojik ve psikolojik sebeplerle hafızada görülen ve süreklilik arz eden kusurdur.

İbn Hacer’e göre, rivayetdeki yanlışlığın doğrudan fazla olması kusuru anlamındadır.³¹

Ricâl edebiyatında bu konuda kullanılan bazı ifadeler şunlardır:

– “*Ezberi kötüdür*” (سَيِّئَ الحفظ): İbn Hacer, (Süveyd b. İbrahim el-Cahderî) hakkında “*Doğru sözlüdür, ezberi kötüdür, birçok galatı vardır*” (صدق سيئ الحفظ له أغلاط), demiştir.³²

– “*Ezberinde zayıflık vardır*” (في حفظه شين): İbn Hacer, (İbrahim b. Abdîlmelik) hakkında “*Doğru sözlüdür, ezberinde zayıflık vardır*” (صدق في حفظه شين), demiştir.³³

– “*Ezberi hakkında söz söylenmiştir*” (تُكَلِّمُ فِيهِ مِنْ قِبَلِ حِفْظِهِ): Tirmizî, zayıf ravî (İshak b. Yahya b. Talha) hakkında “*Muhaddislere*

²⁹ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve t-ta’dil*, VII, 75; İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 299

³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 448

³¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, 86; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 434

³² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 260

³³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 91

göre o kadar kuvvetli değildir, ezberi hakkında söz söylenmiştir” (ليس) (بَدَّلَكَ الْقَوِي عِنْدَهُمْ، تُكَلِّمُ فِيهِ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ), demiştir.³⁴

b. Geçici Hafıza Bozukluğu (İHTİLÂT)

İhtilât (اختلاط), ravînin hayatının belirli bir döneminde fizyolojik veya psikolojik bir durum sebebiyle rivayetleri birbirine karıştırma kusuru anlamında olup, hadis rivayetinde görülen önemli illetlerden biridir.

1. Tarifi

– *Sözlükte*

İhtilât, H-L-T (خلط) kökünden gelen iftiâl babından masdardır. (اختلط عقله) aklî dengesi bozuldu, aklı değişti, aklı karıştı, demektir.³⁵

– *Hadis Istilahında*

İhtilât (الاختلاط); yaşlılık, görme duyusunun gitmesi, kitapların yanması gibi ya da rivayette kullanılan kitapların yanması gibi sonradan meydana gelen bir fiilî durum sebebiyle ravînin hıfzının bozulması anlamındadır.³⁶ İhtilât kusuru ile mübtelâ olan ravîye “muhtelit” (المختلط) ismi verilir.

2. Hükmü

Ravîde ihtilât kusuru kesin olarak tesbit edildiğinde, güvenilir ravînin o dönemdeki rivayetleri reddedilir. Zayıf ravînin ihtilât edip etmemesi zaten önemli değildir.

3. Muhtelit Ravî Hakkında Kullanılan Bazı İfadeler

Ricâl edebiyatında ihtilât durumunda kullanılan bazı ifadeler şunlardır:

– “*Sonunda karıştırdı*” (اختلط بأخره): İbn Hacer, (Amr b. Abdillah b. Ubeyd Ebû İshak es-Sebîî) hakkında “Güvenilir, çok rivayette bulunan, ibadet ehli biri” (ثقة أكثر عابد) değerlendirmesini yaptıktan sonra “Ancak hayatının sonlarında rivayetleri birbirine karıştırdı” (اختلط بأخره), demiştir.³⁷

³⁴ Tirmizî, *Sünen*, V, 33, İlim 6, No: 2654

³⁵ Cevherî, *Sıhah*, III, 1124; Firuzâbâdî, *Kamus*, I, 861; Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, 19/257

³⁶ İtr, *Menhec*, s. 133

³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 260

– “Ölümünden dört yıl önce değişti” (تَغَيَّرَ قَبْلَ مَوْتِهِ): İbn Hacer, (Said b. Ebî Said el-Makburî) hakkında “sika/güvenilir”, değerlendirmesini yaptıktan sonra “Ölümünden dört yıl önce değişti” (تَغَيَّرَ قَبْلَ مَوْتِهِ) (بَارِعَ سَنِينَ)³⁸ demiştir.

– “Ezberi değişti” (تَغَيَّرَ حَفْظَهُ): İbn Hacer, (Şerîk b. Abdillâh el-Kûfi) hakkında, “Kendisine Kûfe kadılığı verildikten sonra hıfzı değişti” (تَغَيَّرَ حَفْظَهُ مِنْذُ وُلِّيَ الْقَضَاءَ بِالْكَوْفَةِ)³⁹ demiştir.

4. Örnek:

قال مسدد: وثنا يحيى، عن سفيان، ثنا صالح مولى التَّوَعْمَةِ، سمعت أبا هريرة يقول: "يُكْرَهُ أَنْ يَجْلِسَ الرَّجُلُ وَهُوَ مَعْتَمِدٌ عَلَى يَدِهِ الْيَسْرَى فِي الصَّلَاةِ." قال البوصيري: "هذا إسناد رجاله ثقات، إلا أن (صالح بن نبهان مولى التَّوَعْمَةِ) اِخْتَلَطَ بِأَخْرَةَ، وسفيان روى عنه بعد الاختلاط، كما أوضحته في (تبيين حال المختلطين)." .

Yukarıdaki örnekte⁴⁰ İmam Bûsîrî, hadisin ricâlinin sikat/güvenilir ravîler olduğunu ancak (Salih b. Nebhan)’ın hayatının sonlarında ihtilâta düştüğünü, ondan rivayet eden Süfyân es-Sevrî’nin bu dönemde ondan hadis aldığını ifade etmiştir. Bûsîrî kaynak olarak “*Tebyînü hâli ’l-muhtelûtin*” isimli eserinin ismini vermiştir.⁴¹ Dolayısıyla hadisimiz, mezkûr ravînin ihtilâtı sebebiyle zayıftır.

5. İhtilât Nasıl Tesbit Edilir?

İhtilât, ya ravînin bizzat itirafı ile ya da ihtilât yaptığı dönem hakkında bir hadis âliminin açık ifadesiyle tesbit edilir.

İhtilât konusunda kesin hüküm verilirken tarih önemlidir. İhtilât yapan üstaddan rivayette bulunan bir ravînin rivayeti hakkında o üstaddan hadis aldığı dönem dikkate alınarak hüküm verilir.

İhtilât için bazen net tarih verilmekte, bazen de ravînin hayatının o dönemine işaret eden ifadeler kullanılmaktadır.

Meselâ: İbn Hacer, (Şerîk b. Abdillâh el-Kûfi) hakkında, “*Kendisine Kûfe kadılığı verildikten sonra hıfzı değişti*” ifadesini kullanmıştır.⁴²

³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 226

³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266

⁴⁰ Bûsîrî, *İthaf*, II, 76, İftitahu’s-Salât 79 (1443)

⁴¹ Asıl ismi, *Raf’u ’ş-şekk bi ’l-Yakîn fi tebyîni hâli ’l-muhtelûtin* olan bu eser, henüz basılmamıştır.

⁴² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266

6. Zayıf Ravînin İhtilâta Bulunması

Ravî, ihtilâttan önce “zayıf” ravî olarak kabul ediliyorsa, onun ihtilât ile ilgili durumunu incelemeye gerek yoktur. Zira bu konuda asıl zafiyet sebebi bulunmaktadır.

Zayıf ravînin ihtilâta bulunması, rivayetini daha da zayıflastırır. İhtilâttan önceki rivayetleri eleştirilen (Abdullah b. Lehîa) ve (Muhammed b. Cabir es-Sühaymî) gibi ravîler, ihtilât sebebiyle “daha zayıf” ravîler olarak kabul edilmişlerdir.

Rivayet ettiği hadis kitapları yanan (Abdullah b. Lehîa), kitapları yandıktan sonra ezberden hadis nakletmiş ve karıştırmaya başlamıştır. İhtilâttan önce rivayet ettiği hadis ile ihtilâttan sonra rivayet ettiği hadisler birbirlerinden pek ayırt edilememiştir.

İbn Hacer, Abdullah b. Lehîa hakkında, “*Doğru sözlüdür. Kitaplarının yanmasından sonra hadisleri birbirine karıştırmaya başlamıştır. İbn Mübarek ve İbn Vehb’in ondan yaptığı rivayetler, diğer rivayetlerden daha sağlamdır. Onun Müslim’de başkalarıyla birlikte rivayet ettiği –makrûn– birkaç hadisi bulunmaktadır.*”⁴³

7. İhtilât Sebebiyle Rivayeti Reddedilmeyen Ravîler

Sika/güvenilir ama ihtilât kusuru ile nitelendirilen ravîlerin hadislerinin değerlendirilmesi konusunda hadis âlimleri şu ana kuralı koymuşlardır:⁴⁴

1. Güvenilir ravîden ihtilât öncesi işitilen hadisler makbuldür.
2. Kendisinden ihtilât sonrası hadis işitilen, ya da ihtilât öncesi veya sonrası işitildiği kesin olarak ayırt edilemeyen ancak bu rivayeti takviye eden mütâbî’ veya şahitle takviye edilen hadisler de makbuldür.

8. Muhtelit Ravîler Arasında Rivayeti Makbul Kimse Var Mıdır?

Süfyân b. Uyeyne, İshak b. Râhûyeh gibi “çok az süre” ile ihtilât hali yaşayan hadis imamlarının; ya da Cerîr b. Hazim ve Affan b.

⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 319

⁴⁴ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 392; Halebî, *İğtibat*, s. 3; Itr, *Menhec*, s. 133

Müslim gibi ihtilât halinde hadis rivayet etmeyen üstadların ihtilâtından söz etmek anlamlı değildir. Hafız Salâhaddin Alâî'ye göre bu durum onlar hakkında bir zayıflık olarak kabul edilemez.⁴⁵

İhtilât hali yaşayan üstaddan ihtilât halinden önce hadis alan ravîlerin rivayetleri makbuldür. Bu ravîlere muhtelit üstadın eski ya da büyük talebeleri denilmektedir. Bu çeşit ravîler, hadisi duydukları tarihi açıkça belirtmemiş olsalar da muhtelit üstaddan çok eskiden hadis duymuş olmaları rivayetin kabulüne işarettir.

Rivayetin ihtilâttan önce yapıldığını ve dolayısıyla rivayetin makbul olduğunu belirten karinelere biri, muhtelit üstadın ihtilâtlâ nitelendirildiği tarihten çok önce erken dönemde hadis rivayet etmiş olması ve hadisinin büyük talebeleri tarafından nakledilmiş olmasıdır.

Tehânevî şöyle demiştir: “*Muhtelit üstadın büyük talebelerinin kendisinden yaptıkları rivayetleri, sıhhat dönemi rivayeti olarak kabul edilmiştir.*”⁴⁶

Hadis âlimleri, muhtelit üstaddan erken dönemde rivayette bulunan büyük ravîlerin rivayetinin kabul edileceğini açıkça ifade etmişlerdir.

Bu konuda Taberanî şöyle demiştir: “*Atâ b. Sâib sika'dır. Ömrünün sonlarında ihtilâta düşmüştür. Ancak Süfyân, Şu'be, Züheyr ve Zâide gibi ilk talebelerinin kendisinden yaptığı rivayetler sahihtir.*”⁴⁷

Örnek:

قال النسائي في "سننه": أخبرنا أحمد بن سليمان الرهاوي، قال: حدثنا حسين، عن زائدة بن قدامة، حدثنا عطاء، عن سالم أبي عبد الله، قال: قال عقبه بن عمرو: ألا أصلي لكم كما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي؟ فقلنا: بلى. قال: فقام، فلما ركع وضع رَاحَتَيْهِ على ركبتيه، وجعل أصابعه من وراء ركبتيه، وجأفِي إِبْطِيهِ حتى استقر كلُّ شيءٍ منه، ثم رفع رأسه فقام حتى استوى كلُّ شيءٍ منه، ثم سجد فجأفِي إِبْطِيهِ حتى استقر كلُّ شيءٍ منه، ثم قعد حتى استقر كلُّ شيءٍ منه، ثم سجد حتى استقر كلُّ شيءٍ منه، ثم صنع كذلك أربع ركعات، ثم قال: هكذا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي، وهكذا كان يصلي بنا.

⁴⁵ Alâî, *Muhtelitîn*, s. 3

⁴⁶ Tehânevî, *Kavâid*, s. 411

⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 207

Nesai'nin *Sünen* 'inde tahrîc ettiği⁴⁸ yukarıdaki örnekte; Atâ b. Sâib'den bu hadisi (Zâide b. Kudâme) rivayet etmiştir. Ancak hadisimizin senedlerini inceleyen ama bu rivayetler arasında (Zâide b. Kudâme)'nin bulunduğu rivayeti görmeyen Elbânî, diğer rivayetleri dikkate alarak bu hadisin "zayıf" olduğunu ifade etmiş ve şöyle demiştir: "*Atâ b. Sâib: İhtilâta bulunmuştur. Bu hadisin ravîleri arasında kendisinden ihtilât öncesi rivayet eden ravî yoktur. Bu durumda Hadis İstihlâları 'nda belirtildiği gibi, hadisin "sahih" olduğu hususunda tevakkuf etmek gerekir.*"⁴⁹

Halbuki hadisimizi Ata b. Sâib'den rivayet eden (Zâide b. Kudâme), üstadından ihtilât öncesi hadis işittiği için hadisin bu tarikinde "ihtilât" illetinden söz edilemez.⁵⁰

9. Bazı Muhtelit Ravîlerin Özel Durumları

a. Atâ b. Sâib es-Sekafî el-Kûfî

Atâ b. Sâib, hayatının sonlarında ihtilât durumuna düşmüş, ancak Atâ'nın bu duruma düşmesinden önce kendisinden hadis işiten Süfyân es-Sevrî'nin ve Şu'be b. Haccac gibi büyük talebelerinin yaptığı rivayetler, sağlıklı dönemdeki rivayeti olarak kabul edilmiştir.⁵¹

Hatib Bağdadî, *Kifâye*'de bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Atâ b. Sâib, hayatının sonlarında ihtilâta düştü. İlim ehli, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be gibi büyük talebelerinin üstadları Atâ'dan yaptıkları rivayetleri "hüccet" olarak kabul ettiler. Zira onların üstadlarından hadis işitmeleri sağlıklı dönemde idi. Muhaddisler, son yıllarında Atâ'dan hadis işitenlerin rivayetini ise terk etmişlerdir.*"⁵²

Atâ b. Sâib, ihtilâta düşmeden önce kendisinden Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccac, Züheyr b. Muaviye, Zâide b. Kudâme, Hammad b. Zeyd ve Eyyüb hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁵³ Bunların rivayeti makbuldür.

⁴⁸ Nesaî, *Sünen*, II, 186, Tatbik 4 (1037)

⁴⁹ Elbânî, *İrvâ*, II, 75, No: 356

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 207

⁵¹ İbn Hacer, *Hedy*, s. 424; Tehânevî, *Kavâid*, s. 420

⁵² Hatib, *Kifâye*, s. 219

⁵³ İbn Hacer, *Hedy*, s. 425; *Tehzîb*, VII, 207

Atâ b. Sâib'den hayatının sonlarında ihtilât halinde iken rivayet edenler arasında Cerîr, Halid b. Abdillâh, İbn Uleyye, Ali b. Âsım, Muhammed b. Fudayl, Vuheyb, Abdülvaris ve Hüseyim bulunmaktadır.⁵⁴ Bu ravîlerin Atâ b. Sâib'den rivayetleri makbul değildir.

Hammad b. Seleme, Atâ b. Sâib'in ihtilâtından önce de sonra da kendisinden hadis işiten talebelerindedir.⁵⁵ Hammad'ın Atâ b. Sâib'den ne zaman rivayet ettiği kesin olarak bilininceye kadar hadisin sahih olup olmadığı konusunda tevakkuf edilecektir.

b. Said b. İyas el-Cüreyrî

Said b. İyas el-Cüreyrî, hayatının sonlarında ihtilât yapmadan önce kendisinden Süfyân es-Sevrî, İbn Uleyye, Bısr b. Mufaddal hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

Ancak Said b. İyas'dan hayatının sonlarında ihtilât halinde iken rivayet edenler arasında İsa b. Yunus, Yezid b. Harun, Muhammed b. Ebî Adıyy bulunmaktadır.⁵⁶

c. Abdurrezzak b. Hemmam es-San'anî

"Musannef" müellifi Abdurrezzak b. Hemmam es-San'anî hakkında "*Hadisleri kitabından naklederdi. Hayatının sonlarında gözleri görmez oldu. Artık ezberinden naklettiği hadislerde yanılıyordu*" denilmiştir.⁵⁷

C. Muhtelit Üstadların Sahihayn'daki Rivayetleri Makbuldür.

Buhârî ve Müslim, *Sahih*'lerine sika ama muhtelit olan ravîlerin rivayet ettikleri bazı hadisleri almışlardır. Ancak Buhârî ve Müslim, bu çeşit ravîlerden yapılan rivayetleri "ihtilât öncesi rivayet" olarak değerlendirmiş ve bu hadisleri hüccet olarak kabul etmiştir.

Problemlî gibi görünen bu durum hakkında İbn Salâh şöyle demiştir: "*İyi bil ki; Sahihayn'da veya bu iki eserden birinde bu çeşit muhtelit ravîlerden rivayet edilen ve hadisi hüccet olarak kabul edilen*

⁵⁴ bkz. İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, II, 558

⁵⁵ bkz. İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, II, 557; İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 206

⁵⁶ bkz. İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, II, 564-565

⁵⁷ bkz. İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, II, 577

ravînin; genel hatlarıyla bu hadisin ihtilâttan ayrı mütalâa edildiğini ve ihtilâttan çok önce kendisinden alınmış olduğunu anlarız.”⁵⁸

Buhârî'nin bazan muhtelit ravînin ihtilât sonrası rivayetini de *Sahih*'ine aldığı görülmektedir. Ancak Buhârî, bu durumda muhaddislerin ortak kabulüne layık olan ve hüccet olarak kabul ettikleri hadisi seçme (intikâ) yoluyla ya da başka rivayetlerle birlikte (makrûn) almıştır.

İbn Hacer diyor ki: “*Buhârî az da olsa Said b. Ebî Arûbe'den ihtilât döneminde hadis işiten Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî, Ravh b. Ubade ve İbn Ebî Adıyy gibi ravîlerin rivayetini de Sahih'ine almıştır. Ancak böylelerinin hadisini tahrîc ettiğinde bu hadislerden muhaddislerin muvafakat ettiği ve başkalarının hüccet olarak kabul ettiği hadisleri seçerek nakletmiştir.*”⁵⁹

D. Muhtelit Ravîler Konusunda Telif Edilen Eserler

İhtilâtta bulunan ravîler hakkında telif edilen bazı eserler şunlardır:⁶⁰

– “*el-Muhtelitîn*”, Salâhaddin Halil b. Keykeldî el-Alâî (ö. 761/1359), thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib ve Ali Abdülbâsî Mezîd, Mektebetü'l-Hancı, 1417

– “*el-İğtibat bi-men rumiye bi'l-ihtilât*”, İbrahim b. Muhammed Sibt İbni'l-Acemî el-Halebî (ö. 841/1437)

– “*Nihayetü'l-iğtibat bi-men rumiye bi'l-ihtilât*”, (Zeyl ale'l-İğtibat), Alâeddin Ali Rıza, Dâru'l-Ma'rife, 1988

– “*el-Kevâkibü'n-neyyirât fî ma'rifeti men ihtelata mine'r-ruvâti's-sikat*”, Ebu'l-Berekât **İbnü'l-Keyyal** Zeynüddin Muhammed (Berekât) b. Ahmed b. Muhammed el-Hatib ed-Dımaşki (ö. 929/1523), thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407

– “*Mu'cemu'l-muhtelitîn*”, Muhammed Tal'at, Daru Advai's-Selef, 1425/2005

– “*İhtilâtu'r-ruvati's-sikat*”, Abdülcebbar Said, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1426/2006

⁵⁸ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 397

⁵⁹ İbn Hacer, *Hedy*, s. 406; Tehânevî, *Kavâid*, s. 412

⁶⁰ Abdüllatif, *Davabitü'l-Cerh ve't-Ta'dil*, s. 155; Tüveycerî, *İhtilât*, s. 2

– *el-İhtilât ve 't-tegayyur ve eseruhu fi 'l-hukm ale 'r-ravî*, Velâ bt. Muhammed b. Hamûd et-Tüveycerî, Riyad Melik Suud Üniversitesi, <http://faculty.ksu.edu.sa/w.mohmmad/Pages/Forms/AllItems.aspx> (Erişim Tarihi: 13. 07. 2013)

– *Dirâsetü'l- ihtilât inde 'l-muhaddisîn*” Zeyneb Hikmet Abdürrezzak el-Anezî, Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesi, *Mecelletü Külliyyeti 'l-Ulûmi 'l- İslâmiyye*, c. VI, sayı 11, ss. 124-151; 1433/2012 <http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=40783> (Erişim Tarihi: 11. 02. 2015)

– *Hadis Usûlünde İhtilât*, M. Fatih Kaya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998

5. Güvenilir Ravîlere Aykırılık (**Muhâlefetü's-Sikat**)

Zayıf ravînin güvenilir ravîlere, güvenilir ravînin kendisinden daha güvenilir olan ravîlere aykırı rivayette bulunması, önemli zabıt kusurlarından biri olup hadis ıstılahında *Güvenilir Ravîlere Aykırılık* (*مخالفة الثقات*) olarak adlandırılmaktadır.

Yapılan değerlendirmeler sonunda rivayetler arasındaki farklılık ve güvenilir ravîlere aykırılık farklı isimlerle anılmıştır. Öneme binâen bu konu özel başlık altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

MUHÂLEFETÜ'S-SİKAT

– Güvenilir Ravîlere Aykırılık –

Rivayetler arasındaki farklılıkların ve bu farklı rivayetler arasında isabetli olanın tesbit ve tercihi, hadis tariklerinin karşılaştırılması ve hadis usulü kriterlerine göre hassas bir şekilde değerlendirilmesiyle mümkündür.

Muhakkik ve münekkid hadis âlimleri tarafından büyük bir titizlikle yapılan çok yönlü ve ayrıntılı değerlendirmeler sonunda güvenilir ravîler ve güvenilir rivayetler tesbit edilmiş, güvenilir ravîlerin rivayetlerine aykırı olan hadisler, muhalefet sebeplerine göre tasnif edilmiş ve her duruma uygun farklı isim verilmiştir.

Güvenilir ravîlere aykırılık özelliği bulunan hadis çeşitleri şunlardır:

a. Muhtarib

İki hadis arasında senedinde ve metninde aralarında cem' ve tercih yapılması mümkün olmayan bariz çelişki veya tutarsızlıkların bulunması.

b. Maklûb

Hadisin senedindeki ravî isimleri veya metnindeki bazı kelimelerin yerlerinin takdim ve tehir yapılarak değiştirilmesi suretiyle yapılan aykırılık.

c. Müdrec

Ravîlerden biri tarafından hadisin senedine veya metnine ilâve yapılmak suretiyle meydana gelen aykırılık.

d. Musahhaf

Ravîlerden biri tarafından hadisin senedi veya metninde bazı noktalama değişiklikleri yapılması.

e. Muharref

Ravîlerden biri tarafından hadisin senedi veya metnindeki bazı harflerde değişiklikler yapılması.

f. Mezîd fî Muttasîlî'l-Esânîd

Muttasîl senedlere ravî ilâve etme suretiyle yapılan değişiklik.

g. Şâzz

Güvenilir ravînin; hadisin senedi veya metninde daha güvenilir ravîlere aykırı olarak rivayet ettiği hadis.

h. Münker

Zayıf ravînin; hadisin senedi veya metninde güvenilir ravîye aykırı olarak rivayet ettiği hadis.

A. MUZTARİB HADİS

İki veya daha fazla rivayette sened ve metin arasında cem' ve tercih yapılması mümkün olmayan bariz çelişki ve tutarsızlık bulunması (ıztırab), hadisteki illetlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Hadisin senedinde veya metninde çelişki ve tutarsızlık, ravîde zabt bulunmadığı anlamına geldiği için hadisin “zayıf” olduğunu göstermektedir.

a. Tarifi

1. Sözlükte

Muztarib (المضطرب); D-R-B (ضرب) kökünden türeyen, iftiâl bından (اضطرب يضطرب اضطرابًا) fiilinin ism-i fâilidir, tutarsız anlamındadır. Dalgalar birbirine vurdu (اضطرب الموج) ve denge bozuldu (اضطرب الأمر) ifadeleri aynı fiilin farklı kullanımlarıdır.

2. Hadis İstilahında

Birbirlerine yakın farklı şekillerde rivayet edilen, aralarında çelişki ve tutarsızlık bulunan, aralarını cem’ etme ya da birini diğerine tercih etme imkânı bulunmayan hadislere *Muztarib Hadis* (الحديث المضطرب) adı verilmiştir.⁶¹

Tutarsızlık (ıztırab), hadisin senedinde de metninde de olabilir ama çoğunlukla senedde olur.⁶²

b. Şartları

Eğer birbirinden farklı iki rivayetten biri, ravîsinin hafızasının daha kuvvetli olması, rivayet etiği üstadıyla daha çok birlikte olması gibi tercih sebeplerinden biriyle tercih edilecek olursa tercih edilen rivayet asıl olarak kabul edilir. O takdirde hadis “muzdarib” olarak kabul edilmez.

İbn Hacer diyor ki: “*Hadiste hafızların ihtilafı ancak iki şartla muztarib olarak kabul edilebilir:*

Birincisi: İhtilaf şekillerinin eşit oluşu yani biri diğerine tercih edilemez olması. Rivayetlerden biri tercih edilecek olursa, o rivayet takdim olunur. Sahih rivayet, mercuh olan (diğer rivayet) sebebiyle muallel kabul edilmez.

⁶¹ Geniş bilgi için bkz. İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 93; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92; Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, I, 237; Süyûtî, *Tedrib*, I, 300; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 481; İtr, *Menhec*, s. 433

⁶² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92

İkincisi: Muhaddislerin kaidelerine göre aralarında cem' yapılmasının imkânsızlığı. Büyük bir ihtimalle bu hafız, bu hadisi iyi zabt etmemiş demektir. Bu durumda sadece o rivayet hakkında ıztrab ile hüküm verilebilir."⁶³

c. Örnek:

ما رواه بشر بن المفضل وروح بن القاسم، عن إسماعيل بن أمية، عن أبي عمرو بن خريث، عن جده خريث، عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في المصلّى: "إذا لم يجد عصاً ينصبها، فليخط خطاً."

Yukarıdaki örnekte⁶⁴ hadisin senedinde yukarıdaki senedle birlikte beş farklı rivayet bulunmaktadır:

1. Bişr b. Mufaddal ve Ravh b. Kasım- İsmail b. Ümeyye- Ebu Amr b. Hureys- an ceddihî- Ebu Hureyre
2. Süfyân es. Sevri- İsmail b. Ümeyye- Ebu Amr b. Hureys- an ebîhî- Ebu Hureyre
3. Humeyd b. Esved- İsmail b. Ümeyye- Ebu Amr b. Muhammed b. Hureys b. Süleym- an ebîhî- Ebî Hureyre
4. Vuheyb ve Abdülvaris- İsmail b. Ümeyye- Ebu Amr b. Hureys b. Süleym- an ceddihî- Ebî Hureyre
5. Abdürrezzak- İbn Cüreyc- İsmail b. Ümeyye- Hureys b. Ammar- Ebu Hureyre

Hadisin senedinin medarı olan (İsmail b. Ümeyye), bu hadisi yukarıda belirtilen beş ayrı senedle rivayet etmiş, kendisinden rivayet eden ravîlerin hepsi sika oldukları için; bu rivayetler arasında tercih yapmak mümkün olmamış, dolayısıyla hadis sened açısından "muzdarib" olarak kalmıştır.

d. Zararsız İztrab

Seneddeki rivayet farklılıklarında; ravîlerden biri güvenilir olup senedi sağlam bir şekilde rivayet ettiği takdirde, güvenilir ravînin rivayeti dikkate alınır; farklılık ızdırab diye isimlendirilse bile hadisin sıhhatine zarar vermez.

⁶³ İbn Hacer, *Hedy*, s. 348-349, "Sekizinci Fasıl"

⁶⁴ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 93; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92; Süyûtî, *Tedrib*, I, 267

Bu konuda İbn Hacer şöyle diyor: “Sadece ihtilaf sebebiyle hadisin illeli kabul edilmesi zedeleyici değildir. Sadece ihtilaftan dolayı zayıflığı gerektiren bir ıztırab hali söz konusu olamaz.”⁶⁵

Alâeddin el-Mardîni (ö. 750/1350) *el-Cevheru'n-nakiyy*'de şöyle diyor: “Güvenilir bir ravî bir senedi sağlam olarak naklederse ona itimad olunur, ihtilafa aldırış edilmez. “Sahihayn” hadislerinin birçoğu, bu gibi ihtilaflardan kurtulamamıştır. Beyhakî, Sünen kitabının başında (هو الطهور ماؤه) hadisinde böyle davranmış, aradaki ihtilafı açıklamış, sonra şöyle demiştir: Ancak bu hadisin isnadını sağlam olarak nakleden kişi, güvenilir bir ravî olan İmam Malik'dir. İmam Malik bu hadisi Muvatta isimli kitabına almıştır. Ebu Davud da bunu Sünen 'inde tahrîc etmiştir.”⁶⁶

Süyûtî diyor ki: “Şeyhulislâm (İbn Hacer) 'in sözünde şu ifade yer almaktadır: İztirab bazen sahih hadislerde de olabilir. Bir ravînin isminde, babasının isminde veya nisbetinde ihtilaf bulunursa ve ravî sika ise hadis hakkında sahih diye hükmedilir, muzdarib olarak adlandırılrsa bile bu ihtilafın zararı olmaz. Sahihayn 'da bu şekilde pek çok hadis vardır.”⁶⁷

B. MAKLÛB HADİS

Hadisin senesinde ve metninde sahih rivayetlere aykırı olarak bazı ifadeler öne alınır bazıları geriye bırakılırsa, bu çeşit bir aykırılık hadisin sıhhatini zedeleyen illetlerden biri olarak kabul edilmiştir.

a. Tarifi

1. Sözlükte

Maklûb (المقلوب); tersine çevirme, altını üstüne getirme, değiştirme anlamındaki K-L-B (قلب) kökünden türeyen, sülâsi ikinci babdan (قلب يقلب قلباً) fiilinin ism-i mef'ûlüdür, ters yüz edilmiş demektir.

⁶⁵ İbn Hacer, *Hedy*, s. 347, Sekizinci Fasil

⁶⁶ bkz. Beyhakî, *Sünen* (Dâru'l-Ma'rife bsk), V, 191; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I, 97-98; Tehânevî, *Kavâid*, s. 165

⁶⁷ Süyûtî, *Tedrib*, I, 267

2. Hadis İstılahında

Hadisin senedinde veya metninde ravînin bilerek ya da yanlış olarak takdim-tehir yapmak suretiyle değişiklik yaptığı hadis *Maklûb Hadis* (الحديث المقلوب) olarak adlandırılır.⁶⁸

b. Çeşitleri

Hadiste yer alan kelimelerdeki yer değişikliği senedde olabileceği gibi, metinde de olabilir:

1. Senedi Maklûb Hadis

a. Ravî isimlerinde

Hadis senedindeki ravî isimlerinde yanlış olarak takdim ve tehir ile yapılan değişiklik şeklinde olur. (Ka'b b. Murra) yerine (Murra b. Ka'b) denilmesi gibi.

Örnek:

قال أبو داود في "سننه": حدثنا حفص بن عمر، حدثنا شعبة، عن عمرو بن مرة، عن سالم بن أبي الجعد، عن شرحبيل بن السمط، أنه قال لكعب بن مرة أو مرة بن كعب، حدثنا حديثنا سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم، فذكر حديث معاذ إلى قوله: "وأیما امرئٍ أعتق مسلماً. . ."

Ebu Davud'un *Sünen*'inde⁶⁹ rivayet ettiği yukarıdaki hadiste (Ka'b b. Murra) isimli sahâbî, tereddütlü bir ifade ile (Ka'b b. Murra veya Murra b. Ka'b) şeklinde de geçmektedir. Bazı ricâl kitapları da bu sahâbî ismini aynı şekilde tereddütlü bir ifade ile zikretmektedir.⁷⁰

Doğrusu, aynı hadisin Nesaî⁷¹ ve İbn Mace⁷² rivayetlerinde olduğu gibi sahâbî isminin (Ka'b b. Murra) şeklinde olmasıdır. Ricâl kitaplarında da bu isim doğrulanmaktadır.⁷³

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 368; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92; Süyûtî, *Tedrib*, I, 337; Sehâvî, *Fethu 'l-mugîs*, I, 272; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi 'n-Nuhbe*, s. 475; Cezâirî, *Tevcih*, II, 577; İtr, *Menhec*, s. 435

⁶⁹ Ebu Davud, *Sünen*, IV, 275, Itk 14 (2967)

⁷⁰ Buhârî, *Tarih*, VIII, 5

⁷¹ Nesaî, *Sünen*, VI, 27, Cihad 26, No: 3144

⁷² İbn Mace, *Sünen*, II, 843, Itk 4 (2522)

⁷³ İbn Sa'd, *Tabakat*, IX, 417; Mizzî, *Tehzib*, IV, 196; İbn Hacer, *Tehzib*, V, 309

b. Sened değişikliği

Ravînin yanılarak bir isnada ait meşhur hadis metnini yanılarak bir başka isnadla nakletmesi şeklinde rivayet ettiği maktûb hadistir.

Örnek:

عن إسحاق بن عيسى الطباع، قال: حدثنا جرير بن حازم، عن ثابت، عن أنس، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي." "

Ahmed b. Hanbel'in *Ilel*'de⁷⁴ Tirmizî'nin *Sünen*'inde⁷⁵ ve Tayalisi'nin *Müsned*'inde⁷⁶ (İshak b. İsa)'dan naklettiği yukarıdaki örnekte ismi geçen ravî (İshak b. İsa), bu hadisi Hammad b. Zeyd'e nakletmiş, Hammad b. Zeyd hadisin senedinin tamamen farklı olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: "*Cerîr b. Hazim bu hadisin senedinde yanılmıştır. Zira ben, Haccac es-Savvaf ve Cerîr b. Hazim'le birlikte Sabit'in meclisinde idik. Bize bu hadisi Sabit değil, o sırada onun meclisinde bulunan Haccac es-Savvaf bir başka senedle nakletmiştir.*"⁷⁷

Hadisin doğru senedi şu şekildedir:

عن حماد بن زيد، حدثنا حجاج الصَّوَّاف، عن يحيى بن أبي كثير، عن عبد الله بن أبي قتادة، عن أبيه، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي." "

Buhârî,⁷⁸ Müslim,⁷⁹ Ebû Dâvûd,⁸⁰ Tirmizî,⁸¹ ve Nesâî⁸² hadisi (Hammad b. Zeyd- Haccac es-Savvaf- Yahya b. Ebî Kesîr- Abdullah b. Ebî Katâde- Katâde) şeklindeki sahih senedle nakletmişlerdir. Cerîr b. Hazim'in yanılarak Sabit kanalıyla Enes b. Malik'den naklettiği hadis, senedi maktûb hadistir.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Ilel*, I, 243

⁷⁵ Tirmizî, *Sünen*, II, 394, Salât 373 (517)

⁷⁶ Tayalisi, *Müsned*, s. 271 (2028)

⁷⁷ Süyûtî, *Tedrib*, I, 342

⁷⁸ Buhârî, *Sahih*, II, 119, Ezan 22 (637)

⁷⁹ Müslim, *Sahih*, I, 422, No: 156 (604)

⁸⁰ Ebû Davud, *Sünen*, I, 368, Salât 46 (539)

⁸¹ Tirmizî, *Sünen*, II, 394, Salât 373 (517)

⁸² Nesâî, *Sünen*, II, 81, Mesâcid 12 (790)

2. Metni Maklûb Hadis

Ravînin metindeki kelimelerin yerini değiştirerek yaptığı maklûb hadistir. İbn Hacer, buna örnek olarak Müslim'in Ebu Hu-reyre'den senediyle naklettiği "maklûb" hadisi vermiştir:⁸³

عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعاً: "سبعة يظلهم الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله: الإمام العادل. . . ورجل تصدق بصدقة فأخفاها، حتى لا تعلم يمينه ما تنفق شماله."

Yukarıdaki örnekte ravîlerden biri, yanlışlıkla (يمينه) ile (شماله) kelimelerinin yerlerini değiştirmiştir. Kadı İyaz'a göre bu vehim, Müslim'den değil, *Sahih*'i kendisinden rivayet eden ravîlerden kay-naklanmış olabilir.⁸⁴

Hadisin Buhârî,⁸⁵ Müslim,⁸⁶ Tirmizî,⁸⁷ ve Malik'in⁸⁸ sahih riva-yetinde ilgili kısmı şu şekildedir:

عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعاً: "سبعة يظلهم الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله: الإمام العادل. . . ورجل تصدق بصدقة فأخفاها، حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه."

c. Hükmü

Maklûb hadis, ravînin hadisi güvenilir ravîler tarafından bilinen şeklinden başka bir şekilde rivayet etmesi sebebiyle ravînin zabtının bozulduğunu gösterdiği ve metinde yapılan herhangi bir değişikliğin manayı bozabileceği endişesi sebebiyle "zayıf hadis" olarak kabul edilmektedir.⁸⁹

Hattabî'ye göre maklûb hadis, zayıf hadisler arasında mevzûdan sonra ikinci sırada gelir. Zerkeşî'ye (ö. 794/1391) göre de zayıf sayılan hadisler arasında en kötüsü mevzû, sonra müdrec, sonra da maklûbdur.⁹⁰

⁸³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92

⁸⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 122

⁸⁵ Buhârî, *Sahih*, II, 143, Ezan 36 (660)

⁸⁶ Müslim, II, 715, Zekât 30, No: 91 (1031)

⁸⁷ Tirmizî, *Sünen*, IV, 599, Zühd 53 (2391)

⁸⁸ Malik, *Muvatta*, II, 952, Şiir 5 (14)

⁸⁹ Süyûtî, *Tedrib*, I, 339

⁹⁰ Süyûtî, *Tedrib*, I, 343

Genellikle üç sebeple hadis maktûb olarak nakledilir:

1. Yanılma: Ravî yanılarak hadisi maktûb olarak naklederse mazur olarak kabul edilir. Bu durum artarsa ravînin zabtının tamamen bozulması sebebiyle bütün hadisleri zayıf olarak nitelendirilecektir. ⁹¹

2. İmtihan: Muhatabı muhaddisin ezberini kontrol etmek denemek ve imtihan etmek için ravîlerin ya da hadisteki lafızların yeri değiştirilirse caizdir. Zira u sebeple ravînin zabt durumu tesbit edilmektedir. İbn Hacer'e göre bunun faydası zararından daha büyüktür. Ancak imtihan meclisi sona ermeden hadislerin doğru şekli bildirilmelidir. ⁹²

Ancak imtihan gayesiyle de olsa maktûb hadis rivâyetini caiz görmeyen Muhammed b. Aclân (ö. 148/765), Yahya b. Said el-Kattân (ö. 198/813) ve el-Fadl b. Dükeyn (ö. 218/833) gibi âlimler de vardır. Bu zatlara göre imtihan için nakledilen maktûb hadisleri derin bilgisi olmayanlar sahih zannedebilirler. ⁹³

3. Kasden: Garib hadis ortaya koyarak muhaddislerin dikkatini çekme gayesiyle bilerek ve kasden yapılan kalb, ravîsinin yalancılıkla suçlanmasına ve rivayetlerinin mevzû sayılmasına sebep olacaktır.

d. Maktûb Konusunda Telif Edilen Eserler

Maktûb konusunda yazılmış müstakil eserlerden bazıları şunlardır:

– *Râfiu'l-irtiyâb fi'l-maklûb mine'l-esmâ ve'l-ensâb*, Hatîb el-Bağdâdî

– *Nüzhetü'l-kulûb fi ma'rifeti'l-mübdel ve'l-maklûb (Cilâü'l-kulûb fi ma'rifeti'l-maklûb)*, İbn Hacer el-Askalânî

C. MÜDREC HADİS

Hadisin senedine veya metnine müdahalede bulunarak ilâve yapılması (idrâc), hadisteki illetlerden biri olarak kabul edilmiştir.

⁹¹ Itr, *Menhec*, s. 435

⁹² Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 277

⁹³ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 275-276

a. Tarifi

Müdreç (المدرج), kelime olarak “içine koydu” anlamındaki (أدرج) fiilinin ism-i mef’ûlü olup “içine bir şey sokuşturulan şey” anlamındadır.

Müdreç Hadis (الحديث المدرج), ravîlerden biri tarafından herhangi bir açıklama yapılmaksızın senedine veya metnine ilâve yapılan hadistir.

Ravînin sözünün ilâve edildiği hadis metnini işiten kişinin o sözü, hadisın aslından zannederek rivayet etmesi neticesinde idrâc oluşmaktadır.⁹⁴

b. Örnek:

قال الخطيبُ في كتابه "الفصل للوصل المدرج في النقل": "حدثنا زهير، عن الحسن بن الحر، عن القاسم بن مخيمرة قال: أخذ علقمة بيدي، وذكر علقمة أن ابن مسعود أخذ بيده، وذكر ابن مسعود رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم أخذ بيده، فعلمته التشهد: التحيات لله والصلوات والطيبات، السلام عليك أيها النبي صلى الله عليه وسلم، ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين. أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله. فإذا قلت ذلك فقد تمت صلاتك، فإن شئت فقم، وإن شئت فأعد."

Hatib’in tahrîc ettiği⁹⁵ Ebu Davud’un da *Sünen*’inde⁹⁶ Züheyr tarikiyle tahrîc ettiği yukarıdaki hadiste (فإذا قلت ذلك) şeklindeki son cümle, Hz. Peygamber (s. a. v)’in hadisi değil, (Abdullah b. Mes’ud)’un sözü olup müdreçtir. Zira Hasan b. Hurr’dan aynı rivayeti nakleden Huseyin el-Cu’fi ve İbn ‘Aclan gibi sika raviler, İbn Mes’ud’un (r. a.) bu sözünü zikretmemişlerdir.⁹⁷

c. Müdreç Çeşitleri

İdrac, hadisın senedinde de metninde de olabilir:

1. Hadis Senedinde İdrâc Yapılan Hadis

Senedi müdreç olan hadise şu örnek verilebilir:

⁹⁴ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 95; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 90; Süyûtî, *Tedrib*, I, 308; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 462; Şakir, *el-Bâ’isü’l-hasîs*, s. 102; İr, *Menhec*, s. 439

⁹⁵ Hatib, *el-Fasl li’l-vasl*, I, 4-7

⁹⁶ Ebu Davud, *Sünen*, I, 593, Salât 182 (970)

⁹⁷ Hatib, *el-Fasl li’l-vasl*, I, 4; Tayalisi, *Müsned*, (273)

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا إسماعيل بن محمد الطلحي، ثنا ثابت بن موسى أبو يزيد، عن شريك، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مَنْ كَثُرَتْ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ بِالنَّهَارِ.

İbn Mace'nin *Sünen*'inde⁹⁸ geçen yukarıdaki metin, müdrec hadistir. Bu cümle, muhaddis Şerik b. Abdillâh'ın sözüdür. Bu ifadenin hadis diye nakledilmesi şöyle bir yanlış anlamadan kaynaklanmıştır:

Hadis üstadı Şerik b. Abdillâh, hadis meclisinde bu hadisin senedini yazdırırken (قال رسول الله) demiş, tam o sırada Sabit b. Musa huzura girmiş, üstad Şerik nur yüzlü Sabit b. Musa'yı takdir için bu ifadeyi söylemiştir. Sabit b. Musa da bunu hadis zannederek nakletmiştir. Halbuki yukarıdaki senede ait hadis metni tamamen farklıdır.⁹⁹

2. Metninde İdrâc Yapılan Hadis

Metindeki idrâc, hadis metninin başında, ortasında ya da sonunda yapılan ilâve şeklinde gerçekleşir:

– Hadis metninin başında yapılan idrâc

قال الخطيب في كتابه "الفصل للوصل المدرج في النقل": حدثنا الحسن بن أبي بكر، أنا دعلج بن أحمد، نا محمد بن يوسف الأزدي، نا الحسن بن محمد، هو الزعفراني، نا أبو قطن، عن شعبة، عن محمد بن زياد، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ، وَيَلِّ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.

Hatib el-Bağdadi'nin tahrîc ettiği¹⁰⁰ yukarıdaki hadis metninin başındaki (أسبغوا الوضوء) ifadesi, Hz. Peygamber'e (s. a. v) değil, Ebu Hureyre'ye aittir. Bu ifade müdrectir.

Bunun delili, hadisin Buhârînin *Sahih*'inde¹⁰¹ yer alan aşağıdaki rivayette bu ifadenin Ebu Hureyre'ye ait olduğunun açıkça belirtilmesidir:

⁹⁸ İbn Mace, *Sünen*, I, 422; İkametü's-Salât, 174 (1333)

⁹⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 95; Süyûtî, *Tedrib*, I, 315;

¹⁰⁰ Hatib, *el-Fasl li'l-Vasl*, I, 107

¹⁰¹ Buhârî, *Sahih*, I, 267, Vudû', 29 (165); bkz. Müslim, *Sahih*, I, 214, Tahara, 9 (242)

قال البخاري في "الصحيح": حدثنا آدم بن ابي إياس، قال: حدثنا شعبة، قال: حدثنا محمد بن زياد، قال: سمعت أبا هريرة – وكان يمر بنا والناس يتوضنون من المطهرة – قال: أسبغوا الوضوء، فإن أبا القاسم قال: "وَيْلٌ لِأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ."

Hatib el-Bağdadî, bu hadis hakkında "Ebu Katan ve Şebabe, Şu'be'den yaptıkları rivayette vehme kapılmışlardır. Halbuki pek çok ravi, Şu'be'den Adem b. Ebî İyas'ın rivayet ettiği gibi rivayet etmişlerdir" demiştir.¹⁰²

– Hadis metninin ortasında yapılan idrâc:

قال البخاري في "صحيحه": حدثنا يحيى بن بكير، قال: حدثنا الليث، عن عقيل، عن ابن شهاب، عن عروة بن الزبير، عن عائشة أم المؤمنين أنها قالت: أول ما بُدئَ به رسول الله صلى الله عليه وسلم من الوحي الرؤيا الصادقة في النوم، فكان لا يرى رؤيا إلا جاءت مثل فلق الصُّبح، ثم حَبَّبَ إليه الخلاء، وكان يخلو بغار جراء، فيتحنَّث فيه، وهو التَّعبُدُ، اللَّيالي ذوات العدد.

Yukarıdaki hadiste¹⁰³ (وهو التَّعبُدُ) ifadesi Hz. Âişe (r. a)'ye değil, seneddeki ravilerden İbn Şihâb'a aittir. İbn Şihâb tarafından (يَتَحَنَّنُ) kelimesini açıklamak için metne ilâve edilmiştir.¹⁰⁴

– Hadis metninin sonunda yapılan idrâc:

حدثنا بشر بن محمد، أخبرنا عبد الله، أخبرنا يونس، عن الزهري: سمعت سعيد بن المسيب يقول: قال أبو هريرة رضي الله عنه، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: للعبد المملوك الصالح أجران. والذي نفسي بيده، لولا الجهاد في سبيل الله والحج وبر أمي، لأحببت أن أموت وأنا مملوك.

والذي نفسي بيده (Sahih-i Buhârî' de¹⁰⁵ tahrîc edilen yukarıdaki hadiste) ifadesiyle başlayan cümle sonuna kadar hadis metninden olmayıp Ebu Hureyre'nin (r. a) sözüdür. Bunun delillerinden biri, aynı hadisin Sahih-i Müslim'deki şu rivayetidir:¹⁰⁶

قال مسلم في "صحيحه": حدثني أبو الطاهر وحرمة بن يحيى قال: أخبرنا ابن وهب، أخبرني يونس، عن ابن شهاب، قال: سمعت سعيد بن المسيب يقول: قال أبو هريرة، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لِلْعَبْدِ الْمَمْلُوكِ الْمُصْلِحِ أَجْرَانِ،" والذي نفس أبي هريرة بيده، لولا الجهاد في سبيل الله والحج وبر أمي، لأحببت أن أموت وأنا مملوك.

¹⁰² Hatib, *el-Fasl li'l-vasl*, I, 158; Süyûtî, *Tedrib*, I, 311

¹⁰³ Buhârî, *Sahih*, I, 23, Bed'ü'l-Vahy, 3 (03)

¹⁰⁴ Süyûtî, *Tedrib*, I, 312

¹⁰⁵ Buhârî, *Sahih*, V, 175, Itk,16 (2548)

¹⁰⁶ Müslim, III, 1284, Eyman, 44 (1665)

d. Hükümü

İdrac, muhaddis ve fakihlerin ittifakıyla haramdır. ¹⁰⁷ Ancak garib lafızları açıklamak için yapılan idrâc, bundan istisna edilmiştir. ¹⁰⁸

İbnü's-Sem'ânî'ye (ö. 489/1096) göre, kasden bilerek idrâc yapan kimse, şahsiyeti düşük (ساقط العدالة) bir kimsedir, kelâmı tahrif eden kimselerden olup yalancılardan sayılır. ¹⁰⁹

e. Müdrec Hakkında Yapılan Çalışmalar

Müdrec hadis hakkında kitap, tez ve makale şeklinde yapılan müstakil çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. Eserler

– *el-Fasl li'l-vasl el-müdrec fi'n-nakl*, Hatib el-Bağdadî. Bu konuda yazılmış ilk müstakil eserdir. Hatib, bu eserinde sened ve metninde idrâc bulunan 111 rivayeti ele almakta, ancak bunların bir kısmının müdrec olmadığı ifade edilmektedir. <https://www.irsad.com.tr/urun/el-fasl-lil-vaslil-mudrec-fin-nakl-lfsl-llwsl-lmdrj-fy-lnql> Erişim tarihi: 07. 07. 2024

– *Takribu'l-menhec bi tertibi'l-müdrec*, İbn Hacer el-Askalanî. Sehâvî'nin ifadesine göre, İbn Hacer, bu eserinde Hatib el-Bağdadî'nin eserini yeniden düzenlemiştir. <https://app.alreq.com/ar/AuthorBook/AuthorBook/08d97056-56bc-46a5-8525-73a75a7ac5d8> Erişim tarihi: 07. 07. 2024

– *el-Medrec ile'l-müdrec*, İmam Süyûtî. Müellif, bu eserini İbn Hacer'in eserinden sadece metninde idrâc bulunan yetmiş kadar rivayeti, senedlerini hafz etmek suretiyle telif etmiştir. <https://ncdigital.overdrive.com/media/5249813> Erişim tarihi: 07. 07. 2024

– *Teshîlu'l-medrec ile'l-müdrec*, Abdulaziz b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî. Eserde Süyûtî'nin *el-Medrec* adlı eserindeki rivayetler, alfabetik sıraya konulmuştur. <https://www.goodreads.com/book/show/39081433> Erişim tarihi: 07. 07. 2024

¹⁰⁷ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 98

¹⁰⁸ Süyûtî, *Tedrib*, I, 316

¹⁰⁹ Süyûtî, *Tedrib*, I, 316

2. Tezler

– *Hatib el-Bağdadî'nin "el-Fasl li'l-vasl el-müdreç fi'n-nakl" adlı eserin tahkiki*, Muhammed b. Matar ez-Zahrânî, Doktora Tezi, Medine İslâm Üniversitesi, Medine-i Münevvere, 1407/1986.

– *Sahihayn'daki Müdreç Hadisler ve Bunların Genel Değerlendirilmesi*. Mehmet Yılmaz, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1994

– *Hatib el-Bağdadî'nin "el-Faslu li'l-vasl el-müdreç fi'n-nakl" Adlı Eseri Bağlamında Müdreç Hadisler ve Değeri*, Mustafa Aydın, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2007

– *Hatib el-Bağdadî'nin "el-Faslu li'l-vasl el-müdreç fi'n-nakl" Adlı Eseri Bağlamında Müdreç Hadislerin Değerlendirilmesi*, Zeynep Ergin, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2015

3. Makaleler

– *Hadis Metodolojisinde İdrac ve Müdreç Hadisler I-II*, Kadir Paksoy, Dinbilimleri Dergisi, 2005, c. V, sayı 2 ve 3

– *el-Müdreç fi'l-hadisi'n-nebeviyyi's-şerif, Mefhumuhu ve dirâse ala nemâzic min Sahihi'l-Buhârî*. M. Abdurrezzak er-Raud, Mecelle-tu's-Şeria ve Dirasati'l-İslâmiyye, c. XVIII sayı 53, Kuveyt, 1424/2003

D. MUSAHHAF HADİS

a. Tarifi

1. Sözlükte

Musahhaf (المصَّحَّف), tef'îl babındaki sahhafe (صَحَّفَ) fiilinin ismi-i mef'ûlü olup masdarı (تصحيف) şeklinde gelir. *Tashîf*: Lafzın manası değişecek şekilde değiştirilmesidir.¹¹⁰

Mutarrizî (ö. 610/1213): “*Tashîf, bir şeyi kitabın muradının hilâfına ya da âlimlerin ıstılah olarak kullandıkları şeyin hilâfına okumaktır*” demiştir.¹¹¹

¹¹⁰ Feyyûmî, *Mısbah*, (صحف) maddesi, Itr, *Menhec*, s. 444

¹¹¹ Mutarrizî, *Muğrib*, s. 263, (صحف) maddesi

2. Hadis Istılahında

Hadisin sened ve metninde bir kelimenin bilinen şeklinden başka bir şekle dönüştürülmesine *tashîf* denir. Bu şekildeki hadise de *Musahhaf Hadis* (الحديث المصحف) denilir. Hatalı rivayet eden ravîye *musahhif* veya *sahafi* denilmiştir.¹¹²

b. Musahhaf ve Muharref Terimleri

İbn Hacer, noktalama hatası ile harf değişikliği hatalarını iki ayrı terimle açıklamaktadır. Ona göre, yazının şekli aynen korunarak bir veya birkaç harfin noktalarının değiştirilmesi şeklinde muhalefet olursa buna *musahhaf* denilmektedir; yazının şeklinin -yani harflerinin değiştirilmesi- tarzında muhalefet olursa buna *muharref* denilmektedir.¹¹³

Önceki muhaddisler, musahhaf ve muharrefe aynı manayı vermişler, genellikle “musahhaf” terimini kullanmışlardır. Hâkim, İbn Salâh, Nevevî ve Irakî muharrefi “musahhaf” başlığı altında ele almışlardır.

Ancak İbn Hacer’in de bu ayrıma bağlı kalmadığı, iki terimi birbirinin yerine kullandığı görülmektedir.¹¹⁴ İbn Hacer’den sonraki hadis usulü âlimleri genellikle bu ayrımı benimsemişlerdir.

c. Tashîf Çeşitleri:

1. Tashîfin Bulunduğu Yere Göre

Tashîf, bulunduğu yere göre metinde tashîf ve senedde tashîf olarak ikiye ayrılır:¹¹⁵

a. Metinde tashîf

¹¹² Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, III, 72; Itr, *Menhec*, s. 444

¹¹³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 94; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 488; Cezâîrî, *Tevcih*, II, 591; Usmanî, *Mebâdi’*, s. 390; İbnü’l-Hanbelî, *Kafyu’l-eser*, s. 77

¹¹⁴ Üstîrî, *Tashîf*, s. 35-39

¹¹⁵ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 283; Tehânevî, *Kavâid*, s. 40; Itr, *Menhec*, s. 445

قال أحمد بن حنبل في "مسنده": ثنا إسحاق بن عيسى، ثنا ابن لهيعة، قال: كتب إلي موسى بن عقبة، يخبرني عن يسر بن سعيد، عن زيد بن ثابت، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم احتجم في المسجد.

Yukarıda Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde¹¹⁶ tahrîc ettiği hadiste geçen "hacamat yaptırdı" anlamındaki (احتجم) kelimesi musahhafıtır. Senedindeki ravîlerden zayıf bir ravî olan (Abdullah b. Lehîa) bu kelimeyi hatalı rivayet ederek tashîf yapmıştır.¹¹⁷

Doğrusu *Sahihayn*'da¹¹⁸ yine Zeyd b. Sabit (r. a)'den gelen rivayette olduğu gib bu kelimenin son harfinin mim değil, râ harfiyle (احتجر) şeklinde gelmesidir. Buna göre anlamı "hasırdan oda edildi" demektir.

b. Senedde tashîf

İbn Maîn'in (العَوَام بن مزاحم) ismini tashîf ederek (العَوَام بن مزاحم) şeklinde nakletmesi, buna örnek olarak verilebilir.¹¹⁹

عن شعبة، عن العَوَام بن مَزَاحِم، عن أبي عثمان النهدي، عن عثمان، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إِنَّ الْجَمَاءَ لَتَقْتَصُّ مِنَ الْقَرْنَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ." "

Yukarıdaki örnekte seneddeki ravîlerden (el-Avvam b. Müracim), (el-Avvam b. Müzahım) şeklinde musahhaf/hatalı olarak zikredilmiştir.

Doğrusu, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in¹²⁰ Hz. Osman'dan (r. a) tahrîc ettiği aşağıdaki hadisin senedinde olduğu gibi (el-Avvam b. Müracim) şeklindedir:

حدثنا عبد الله، قال: ثني عباس بن محمد وأبو يحيى البزاز، قالوا: ثنا حجاج بن نصير، ثنا شعبة، عن العَوَام بن مَزَاحِم، من بني قيس بن ثعلبة، عن أبي عثمان النهدي، عن عثمان، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إِنَّ الْجَمَاءَ لَتَقْتَصُّ مِنَ الْقَرْنَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ." "

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 185

¹¹⁷ Süyûtî, *Tedrib*, II, 99; Itr, *Menhec*, s. 445

¹¹⁸ Buhârî, *Sahih*, X, 517, Edeb 75 (6113); Müslim, *Sahih*, I, 539, Müsafırın 213 (781)

¹¹⁹ İbn Maîn, *Tarih*, IV, 258; İbn Salâh, *Ulümü'l-hadis*, s. 279; Süyûtî, *Tedrib*, II, 98

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 72

2. Kaynağına Göre

Tashîf, kaynağına göre göz tashîfi ve işitme tashîfi olarak ikiye ayrılır:¹²¹

a. Göz tashîfi

Yazının kötülüğü veya noktalama yanlışlığı sebebiyle meydana gelen göz hatasıdır. (تصحيف بصر)

Örnek:

قال الخطيب في "تاريخه": حدثني الأزهري، قال سمعت ابا الحسن الدارقطني يذكر أن الصولي روى حديث أبي أيوب الأنصاري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَالٍ كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ." فصَحَّفَ فِيهِ فَقَالَ: "وَأَتْبَعَهُ شَيْئًا مِنْ شَوَالٍ. . ."

Hatib el-Bağdadî'nin Darakatnî'den rivayetine göre, yukarıdaki hadiste geçen (سِتًّا) kelimesi, Ebubekir es-Sûlî (ö. 335/946) tarafından tashîf yapılarak (شَيْئًا) şeklinde nakledilmiştir.¹²²

Doğrusu Müslim,¹²³ Ebu Davud,¹²⁴ Tirmizî¹²⁵ ve İbn Mace¹²⁶'nin Ebu Eyyub el-Ensârî (r. a)'den merfû olarak naklettikleri aşağıdaki hadiste olduğu gibi (سِتًّا) şeklindedir:

قال مسلم في "صحيحه": حدثنا يحيى بن أيوب وقتيبة بن سعيد وعلي بن حُجر، جميعاً عن إسماعيل، قال ابن أيوب: حدثنا إسماعيل بن جعفر، عن سعد بن سعيد بن قيس، عن عمر بن ثابت بن الحارث الخزرجي، عن أبي أيوب الأنصاري رضي الله عنه أنه حدثه، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَالٍ كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ." "

b. İşitme tashîfi

Dinleyenin uzakta olması, konuşanın veya okuyanın ses tonunun düşük olması, işiten kimsenin uzakta olması ya da işitme zafiyeti sebebiyle meydana gelen yanlış işitme kusurudur. (تصحيف السمع)

¹²¹ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 283

¹²² Hatib, *Tarih*, III, 431; İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 282; Süyûtî, *Tedrib*, II, 98

¹²³ Müslim, *Sahih*, II, 822, Sıyâm 204 (1164)

¹²⁴ Ebu Davud, *Sünen*, II, 812, Sıyâm 58 (2433)

¹²⁵ Tirmizî, *Sünen*, III, 388, Savm 53 (759); Tirmizî'ye göre hadis, "hasen sahih" derecesindedir.

¹²⁶ İbn Mace, *Sünen*, I, 547, Sıyâm 33 (1716)

(عاصم الأحول) isminin bazıları tarafından tashîf edilerek (واصل الأحدب) şeklinde okunması örnek olarak verilebilir.¹²⁷

3. Lafız ve Mânâya Göre

a. Lafzî Tashîf¹²⁸

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi hadis lafzında yapılan değişikliktir.

b. Manevî Tashîf

Lafzın aynı şekilde kalıp manasının farklı olarak anlaşılması suretiyle meydana gelen tashîftir. Örnek: :

خرج النبي صلى الله عليه وسلم في حُلَّةٍ حمراءَ مشمِراً، صَلَّى إلى العَنَزَةِ بالناسِ ركعتين.

Yukarıda Buhârî,¹²⁹ Müslim,¹³⁰ Ebu Davud¹³¹ ve Nesaî¹³² tarafından Ebu Cühayfe'den rivayet edilen hadisteki (عَنَزَة) kelimesi, namaz kılanın önüne sütre olması için konulan mızrak demektir.

Ancak Ebu Musa Muhammed b. Müsenna el-Anezî (ö. 252/866), buradaki (عَنَزَة) kelimesini “Aneze kabilesi” şeklinde yorumlayarak; “Biz Aneze kabilesindeniz. Bizim ayrı bir şerefimiz vardır. Rasûlullah bizim kabilemize doğru namaz kıldı”¹³³ demiştir. Bu çeşit yanlış anlama, “mânâda tashîf” olarak isimlendirilmektedir.

d. Tashîf Bulunan Kelimenin Tashih Edilmesi

Ravînin hatalı kelimeyi düzelterek rivayet etme (tashîfî tashih etme) hakkı konusunda iki ayrı görüş bulunmaktadır:

¹²⁷ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 283; Süyûtî, *Tedrib*, II, 100

¹²⁸ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 283; Itr, *Menhec*, s. 445

¹²⁹ Buhârî, *Sahih*, I, 485, Salât 17 (376)

¹³⁰ Müslim, *Sahih*, I, 360, Salât 250 (503)

¹³¹ Ebu Davud, *Sünen*, I, 443, Salât 102 (688)

¹³² Nesaî, *Sünen*, I, 235 Salât 12 (470)

¹³³ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 281; Süyûtî, *Tedrib*, II, 100; Itr, *Menhec*, s.

1. Basrî ve Abdullah b. Sahbera'ya göre,¹³⁴ bu caiz değildir. Musahhaf kelime hatalı olarak aynen bırakılmalı ve aynı şekilde hatalı olarak rivayet edilmelidir.

2. Abdullah b. Mübarek ve Evzaî'ye göre,¹³⁵ musahhaf kelime-nin düzeltilerek okunması ve doğru şekilde rivayet edilmesi gerekir. Yazıda değiştirilmesini caiz görenler olmuşsa da İbn Salâh, Nevevî ve Süyûtî, hatalı olan kelime rivayette aynen bırakılmalı, ancak üzerine tadbib (ض) işareti konulmalı ve dipnotta doğrusu yazılmalıdır, demiştir.¹³⁶

e. Ravînin Tashîfi Onun “Zabt” Vafını Zedeler Mi?

Ravînin tashîfte bulunmasının rivayetlerine tesiri, az veya çok tashîfte bulunmasına göre değerlendirilir:¹³⁷

1. *Tashîfin az oluşu*, ravînin zabt vafını zedelemeyiz. Ahmed b. Hanbel, Vekî' b. Cerrah hakkında (قليل التصحيف) ifadesini kullanmıştır.¹³⁸

Hata ve tashîften kurtulan ravînin pek az olduğu ifade edilmiştir. Ahmed b. Hanbel “*Hata ve tashîften kim uzak kalabilir ki?*”¹³⁹ demiştir. Ali b. el-Medînî, tashîften ancak dört kişinin kurtulabildiğini söylemiştir.¹⁴⁰

2. *Tashîfin çokluğu*, ravînin zabt vafını zedeler. Bu durum, ravînin zabtının hafif olduğunu gösterir.

Meselâ: Mesleme b. Kasım ez-Zeyyat el-Kurtubî (ö. 353/964), ravî (Muhammed b. Hasen b. Muhsin b. Abdürrahim el-Fihri) hakkında “*Ondan hadis yazdım. Hadisi zayıf, tashîfi çoktu. Rivayetini hakkıyla eda edemiyor, sağlam olarak rivayet edemiyordu*” (كتبته عنه، وكان ضعيف الحديث، كثير التصحيف، لا يؤدى روايته ولا يقبها) demiştir.¹⁴¹

¹³⁴ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 218; Süyûtî, *Tedrib*, I, 527

¹³⁵ Hatib, *Kifâye*, s. 374; İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 218

¹³⁶ İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 218, bkz. Süyûtî, *Tedrib*, I, 529

¹³⁷ Tahhan, *Teysîr*, s. 116

¹³⁸ Hatib, *Tarih*, III, 481

¹³⁹ Hatib, *Cami*, I, 270; İbn Salâh, *Ulûmu 'l-hadis*, s. 279

¹⁴⁰ İbn Receb, *Şerhu 'l-Ilel*, I, 161

¹⁴¹ İbn Hacer, *Lisan*, VII, 70

f. Tashîfin Fıkhî Hükümlere Etkisi

Hadis metinlerinde meydana gelen bazı tashîfler, bu hadislerden istinbat edilen fıkhî hükümlere de tesir etmektedir. ¹⁴²

Örnek:

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا داود بن رشيد، ثنا حفص بن غياث، عن الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي هريرة وعن أبي سفيان، عن جابر قال: جاء سئلك العطفائي ورسول الله صلى الله عليه وسلم يحطّب، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: "أصليت ركعتين قبل أن تجيء؟" قال: لا، قال: "فصل ركعتين، وتجوّز فيهما."

İbn Mace'nin *Sünen*'inde¹⁴³ tahrîc ettiği yukarıdaki hadiste geçen (قَبْلَ أَنْ تَجِيءَ؟) ifadesi Mizzî'ye göre¹⁴⁴ musahhaftır. Doğrusu (قَبْلَ أَنْ تَجْلِسَ؟) şeklinde olmasıdır. Ona göre nüshayı yazan kişi bu kelimeye hata etmişti. Zira İbn Mace'nin *Sünen*'inde gerekli özen gösterilmediği için bazı hatalar ve tashîfler meydana gelmiştir. Hatalı kelimeye dayanarak verilen fıkhî hüküm de gayet tabîi hatalı olacaktır.

g. Tashîften Korunma Yolları

İbn Salâh, hadis naklinde ve rivayetinde tashîften korunabilmek için hadisleri ilim ve zabt ehlinin ağzından almayı tavsiye etmekte, bundan mahrum olan ve İlmi doğrudan kitaplardan alan kimsenin tahrîf, tebdil ve tashîften kurtulamayacağını ifade etmektedir. ¹⁴⁵ Zira doğru ile yanlış ayırt edemeyen kimse, kendisinden ilim alınmaya ehil değildir. ¹⁴⁶

Arap Edebiyatı, lügat ve şiir üstadı, imam, hafız Ebu Said el-Asmaî (ö. 216/831) diyor ki: "İlim talebesi için en çok endişe edilen şey, nahiv bilmediği takdirde (من كذب علي) hadisindeki kişilerden olacağı endişesidir. Zira Hz. Peygamber (s. a. v) hadislerinde hatalı ifade kullanmazdı. Sen O'ndan hatalı rivayet ettiğinde ona yalan isnad etmiş olursun." ¹⁴⁷

¹⁴² Üstürî, *Tashîf*, s. 227-306

¹⁴³ İbn Mace, *Sünen*, I, 353, İkametü's-Salât 87 (1114)

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Telhisu'l-habir*, II, 74

¹⁴⁵ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 218

¹⁴⁶ Askerî, *Tashîfatu'l-muhaddisîn*, I, 11

¹⁴⁷ Hattabî, *Garibü'l-hadis*, I, 63; İyaz, *İlmâ'*, s. 184; Süyûtî, *Tedrib*, I, 526

h. Tashîf Konusundaki Eserler¹⁴⁸

Tashîf konusunda telif edilen bazı eserler şunlardır:

– *Kitâbü't-tenbîh alâ hudûsi't-tashîf*, Ebu Abdillâh Hamza b. Hasen el-İsfahânî (ö. 360/970), 1. nşr. Muhammed Hasen Âlü Yasîn, Bağdat, 1387/1967; 2. nşr. Muhammed Es'ad Tales, 1388/1968

– *Tashîfatü'l-muhaddisîn fi garibi'l-hadis*, Ebu Ahmed Hasen b. Abdillâh el-Askerî (ö. 382/992), nşr. Mahmûd Ahmed Mîre, el-Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, Kahire, 1. bs. 1402/1982; nşr. Ahmed Abdüşşâfi, Beyrut 1408/1988

– *Şerhu mâ yeka'ü fihî't-tashîf ve't-tahrîf*, Ebu Ahmed Hasen b. Abdillâh el-Askerî (ö. 382/992), 1. nşr. Abdülazîz Ahmed, Kahire 1383/1963; 2. nşr. Muhammed Yûsuf, Dımaşk 1401/1981

– *İslahu hatâi'l-muhaddisîn*, Ebu Süleyman Hamed b. Muhammed el-Büstî el-Hattabî (ö. 388/998), thk. Hâtim Salim ed-Damin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2. bs. 1405/1985

– *Telhîsu'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü an bevâdiri't-tashîf ve'l-vehm*, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), nşr. Sükeyne eş-Şihâbî, Dımaşk 1405/1985

– *Tashîhu't-tashîf ve tahrîru't-tahrîf*, Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363), nşr. Seyyid eş-Şerkavî, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1. bs. 1407/1987

– *et-Tashîf fi'l-hadîsi's-şerîf*, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebîbekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Riyad, 1409/1988)

– *et-Tashîf ve eseruhû fi'l-hadîs ve'l-fikh ve cühûdü'l-muhaddisîn fi mükâfahatihi*, Cemâl Üstürî, Dar Taybe, Riyad, 1418/1997

¹⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. *el-Musannefat ve'l-Musannifün fi't-Tashîf*" <http://www.startimes.com/?t=30201517>

E. MEZÎD FÎ MUTTASİLİ'L-ESÂNÎD

Muttasıl Senedlere Yapılan İlâveler

Hadislerin güvenilir ravîler tarafından nakledilen, muhaddisler tarafından bilinen muttasıl senedleri vardır. Bu senedlerde inkıta' olduğunda hadis zayıf olarak kabul edilir. Bazen de muttasıl senede bazı ravîler tarafından ilâve yapılabilmektedir. Bu çeşit ilâveli rivayetler, ravîde "vehm" denilen zabt kusurunun bulunduğu göstermektedir.

a. Tarifi

Ravîlerden biri tarafından güvenilir ravîlere muhalif olarak hadisin muttasıl senedinin bir veya birkaç yerinde bir veya birkaç ravînin yanlışlıkla ilâve edildiği hadis (المزید فی متصل الأساسید) tir.¹⁴⁹

b. Örnek:

قال الترمذي في "سننه": حدثنا هناد، حدثنا عبد الله بن المبارك، عن عبد الرحمن بن يزيد بن جابر، عن بسير بن عبيد الله، عن أبي إدريس الخولاني، عن واثلة بن الأسقع، عن أبي مرثد العنوي، قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: "لا تجلسوا على القبور، ولا تصلوا إليها."

Müslim'in *Sahih*'inde¹⁵⁰ ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde¹⁵¹ tahrîc ettiği yukarıdaki hadiste sened muttasıl olduğu halde senede bir ravî (Ebu İdris) ilâve edilmiştir. Hadisin güvenilir ravîler tarafından nakledilen senedinde bu ravînin adı geçmemektedir.

Tirmizî'nin üstadı Buhârî'den nakline göre,¹⁵² (Ebu İdris), hadisin senedine Abdullah b. Mübarek tarafından yanlışlıkla ilâve edilmiştir. Zira Büsr, Vasile'den rivayet ederken genellikle Ebu İdris vasıta-

¹⁴⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 286; İbn Kesir, *İhtisar*, s. 176; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92; Sehâvî, *Fethu'l-mugis*, III, 85; Süyûtî, *Tedrib*, II, 114; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 478; Itr, *Menhec*, s. 364

¹⁵⁰ Müslim, *Sahih*, II, 668, Cenâiz 98 (972)

¹⁵¹ Tirmizî, *Sünen*, III, 367, Cenâiz 57 (1050)

¹⁵² Tirmizî, *Sünen*, III, 368, Cenâiz 57 (1051)

sıyla rivayet etmektedir. İttifakla güvenilir bir muhaddis olan Abdullah b. Mübarek, bu hadiste de Büsr'ün aynı şekilde rivayet ettiği vehmine kapılmış, hadisin muttasıl senedinde Ebu İdris ismi olmadığı halde bunu yanlışlıkla senede ilâve etmiştir.

Nitekim aynı hadisin aşağıda nakledilen Müslim'in *Sahih*'inde¹⁵³ ve Tirmizî'nin *Sünen*'indeki¹⁵⁴ Velid b. Müslim rivayetinde ve Ebu Davud'un *Sünen*'indeki¹⁵⁵ İsa b. Yunus rivayetinde (Ebu İdris) ismi geçmemektedir. Bu rivayet, yukarıda geçen (Ebu İdris ilâveli) rivayete tercih edilmiştir:

قال أبو داود في "سننه": حدثنا إبراهيم بن موسى الرازي، أخبرنا عيسى، حدثنا عبد الرحمن – يعني ابن يزيد بن جابر – عن بُسْر بن عبيد الله، قال: سمعت واثلة بن الأسقع يقول: سمعت أبا مرثد العنوي، يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تجلسوا على القبور، ولا تصلوا إليها."

c. Şartları

Aynı hadisin iki muttasıl rivayetinden birinin senedinde diğere göre ilâve bulunduğu; bu durumda hangisi tercih edilmeli ve hangisi reddedilmelidir?

Senedine ilâve yapılan rivayetin reddedilmesi için iki şart vardır:¹⁵⁶

1. İlâve etmeyenin ilâve edenden daha sağlam (أتقن) olması
2. Ziyade yapılan yerde açık semâ' veya tahdis ifadesinin bulunması. Zira an'ane ile rivayet edilmiş olursa ilâveli rivayet tercih edilir.¹⁵⁷

d. Hükümü

Muttasıl senedinde ilâve yapılan hadis, ravînin daha güvenilir ya da sayıcadaha çok ravîye muhalefeti sebebiyle "zayıf hadis" olarak kabul edilir.

¹⁵³ Müslim, *Sahih*, II, 668, Cenâiz 97 (972)

¹⁵⁴ Tirmizî, *Sünen*, III, 368, Cenâiz 57 (1051)

¹⁵⁵ Ebu Davud, *Sünen*, III, 554, Cenâiz 77 (3229)

¹⁵⁶ Tahhan, *Teyssîr*, s. 111

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 92; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 478

Ancak hadisin ilâveli ve ilâvesiz her iki ayrı rivayeti de güvenilir ravîler tarafından semâ' ile rivayet edilmiş ise ravînin hadisi hem ilâveli hem ilâvesiz rivayet etmiş olması durumu söz konusu olabilir. Bu durumda senedin her iki tariki de “*sahih*”tir.¹⁵⁸

Örnek: te geçen hadiste Abdullah b. Mübarek'in sika olduğu dikkate alınırsa bu hadisin her iki rivayetinin de sahih olabileceği düşünülebilir. Yani Büsr, hadisi önce Ebu İdris el-Havlânî'den duymuş sonra da onun üstadı olan sahâbî Vasile'den de duymuş, böylece hadisi iki defa rivayet etmiş olabilir.

e. Bu konuda yazılmış eserler

– *Temyîzü'l-mezîd fî muttasılı'l-esânîd*, Hatib el-Bağdadî: Yazma nüshası bulunamamıştır.

– *el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd, dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Semira Muhammed Selâme Amr, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. bs. 1426/2005

¹⁵⁸ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 288; Itr, *Menhec*, s. 364

HADİSİN SİHHATİNİN DÖRDÜNCÜ ŞARTI: ŞÂZZ VE MÜNKER OLMAMASI

Hadisin sahih olmasının dördüncü şartı, hadisin senedinin veya metninin şâzz (güvenilir ravîlere aykırı) olmamasıdır. Hadisin senedinde ya da metninde güvenilir ravîlere aykırılık bulunması hadisin derecesini etkileyecektir.

İbnü'l-Kayyim şöyle demiştir: “*Bilindiği gibi, isnadın sahih olması hadisin sahih olmasının şartlarından biridir. Ama sadece bu şart hadisin sahih olduğunu göstermez. Zira hadisin sahih olmasının birtakım şartları vardır. Bunlar senedin sahih olması yanında, hadisin sened ve metninde illetin bulunmaması, hadisin sened ve metninin şâzz veya münker olmaması şartlarıdır.*”¹

A. ŞÂZZ

a. Tarifi

1. Sözlükte

Şâzz (الشاذّ), sözlükte Ş-Z-Z kökünden türeyen ve ayne'l-fiili (مدّ) ve (قلّ) babında harekelenen (شذّب- يَشُدُّ- شُدُّوْا) fiilinin ism-i fâilidir. Şâzz, kelime anlamı itibariyle topluluğa muhalif olan, topluluktan ayrılan demektir.

2. Hadis İstilahında

Şâzz, “Güvenilir” ravînin “daha güvenilir” ravîlere aykırı rivayetine denir.² Şâzz’ın meşhur tarifi budur. İmam Şafî de şâzzı benzer

¹ İbn Kayyim, *Menâr*, s. 22 dipnot

² Geniş bilgi için bkz. İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 76; Zehebî, *Mûkızâ*, s. 42; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 68; Süyûtî, *Tedrib*, I, 261; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 330; Cezâirî, *Tevcih*, I, 512; Tehânevî, *Kavâid*, s. 42; İtr, *Menhec*, s. 428

bir şekilde tarif ederek, “Güvenilir ravînin diğer insanların rivâyetlerine ihtilâf ederek rivâyet ettiği hadistir,” demiştir.³

İbn Salâh, İmam Şafî’ nin genel kabul gören tarifini tercih etmiş, Halilî ve Hâkim’in sahih olan ve garib hadisleri de içerecek şekilde geniş kapsamlı şâzz tariflerini tenkid etmiş, “*Durum, Halilî ve Hâkim’in ortaya koyduğu mutlak tariflere göre değildir*”⁴ demiştir.

Güvenilir ravîlere aykırılık *şüzûz* (شذوذ) olarak adlandırılır. “Daha güvenilir” ravînin “güvenilir” ravîye aykırı rivayetine ise *mah-fuz* (محفوظ) ismi verilir.

b. Şâzz Çeşitleri

Hadis metin açısından şâzz olabileceği gibi, sened açısından da şâzz olabilir. Hem metin hem de senedi şâzz olan hadisler de vardır.

1. Metni Şâzz Olan Hadis

Metninde şüzûz bulunan hadise şu örnek verilebilir:⁵

قال الحاكم في "المستدرک": حدثنا عبد الله بن محمد بن إسحاق الفاكهي بمكة، ثنا أبو يحيى بن أبي ميسرة، ثنا عبد الله بن يزيد المقرئ، ثنا موسى بن علي بن رباح، عن أبيه، عن عتبة بن عامر رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: "يَوْمَ عَرَفَةَ وَيَوْمَ النُّحْرِ وَأَيَّامَ التَّشْرِيقِ عِيدُنَا أَهْلَ الْإِسْلَامِ، وَهُنَّ أَيَّامٌ أَكَلِ وَشَرِبِ." قال الحاكم: "هذا حديث صحيح على شرط مسلم، ولم يُخرجاه."

Ahmed b. Hanbel,⁶ İbn Huzeyme,⁷ İbn Hibbân⁸ ve Hâkim’in⁹ tahrîc ettiği yukarıdaki hadis metnindeki (يومُ عرفة) ifadesi şâzzdır. Hadisin senedindeki (Musa b. Uleyy b. Rabah), İbn Hacer’e göre¹⁰ “yalan söylemeyen ama bazen hatalı rivayetler nakleden” (صدوق، ربما أخطأ) derecesinde bir ravîdir.

³ Hâkim, *Ma’rife*, s. 119; Hatib, *Kifâye*, s. 223; Itr, *Menhec*, s. 429

⁴ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 78

⁵ Hâkim, *Müstedrek*, I, 434

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 152

⁷ İbn Huzeyme, *Sahih*, III, 292 (2100)

⁸ İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 368 (*İhsan*: 3603)

⁹ Hâkim, *Müstedrek*, I, 434

¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 553

(Musa b. Uleyy b. Rabah), daha güvenilir ravîlere aykırı davranarak bu ilâveyi yapmak suretiyle metin açısından şâzz olan bir hadis rivayet etmiş bulunmaktadır.

Zira hadisimizin; Ebu Davud,¹¹ Tirmizî,¹² Nesaî¹³ ve Darimî¹⁴'nin *Sünen*'lerinde daha güvenilir ravîler tarafından nakledilen rivayetlerinde (يوم عرفة) ilâvesi yoktur. Tirmizî, mahfuz hadisi tahrîc ettikten sonra “*Bu, hasen sahih hadistir*” demiştir.

Dolayısıyla yukarıdaki hadis, metni şâzz olan bir hadistir, (يوم عرفة) ilâvesiyle zayıftır.

2. Senedi Şâzz Olan Hadis

Senedinde şüzûz bulunan hadise şu örnek verilebilir:

قال البيهقي في "السنن الكبرى": أخبرنا علي بن أحمد بن عبدان، أنا أحمد بن عبيد، ثنا إسماعيل بن إسحاق القاضي، ثنا سليمان و عارم قالوا: ثنا حماد بن زيد، عن عمرو، عن عوسجة مولى بن عباس أن رجلاً مات على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولم يدع وارثاً إلا مولى له هو أعتقه، فأعطاه النبي صلى الله عليه وسلم ميراثه. قال القاضي: هكذا رواه روح بن القاسم، عن عمرو بن دينار، لم يبلغ به ابن عباس. قال الشيخ: وكذلك رواه روح بن القاسم، عن عمرو بن دينار مرسلًا.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'da¹⁵ tahrîc ettiği bu hadiste yer alan (Hammad b. Zeyd), “daha güvenilir” ravîlerden (Hammad b. Seleme)¹⁶ ve (Süfyân b. Uyeyne)¹⁷ gibi ravîlere muhalefet ederek hadisi (Amr b. Dinar- Avsece) kanalıyla mürsel olarak rivayet etmiş, sahâbî İbn Abbas'ın ismini zikretmemiştir.

¹¹ Ebu Davud, *Sünen*, II, 804 Savm 49 (2419)

¹² Tirmizî, *Sünen*, III, 143, Savm 59 (773)

¹³ Nesaî, *Sünen*, V, 252 Menâsik 195 (3004)

¹⁴ Darimî, *Sünen*, II, 23 Sıyâm 47

¹⁵ Beyhakî, *Sünen*, VI, 397 (12176)

¹⁶ Hammad b. Seleme rivayeti için bkz, Ebu Davud, *Sünen*, III, 324 Ferâiz 8 (2905); Tayalisi, *Müsned*, s. 358 (2738); Beyhakî, *Sünen*, VI, 396 (12174)

¹⁷ Süfyân b. Uyeyne rivayeti için bkz, Tirmizî, *Sünen*, IV, 423 Ferâiz 14 (2106); İbn Mace, *Sünen*, II, 915, Ferâiz 11 (2741); Humeydî, *Müsned*, I, 241 (523), Abdürrezzak, *Musannef*, IX, 17 (16192); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 221; Taberânî, *Kebîr*, II, 337 (12210); Said b. Mansur, *Sünen*, I, 77 (194); Ebu Ya'lâ, *Müsned*, III, 30 (2399); Beyhakî, *Sünen*, VI, 397 (12175).

Bu mürsel rivayet, (Süfyân b. Uyeyne)'nin rivayet ettiği şu hadise muhalif olduğu için şâzz olarak kabul edilmiştir:¹⁸

حدثنا ابن عمر، حدثنا سفيان، عن عمرو بن دينار، عن عَوْسَجَةَ، عن ابن عباس: أن رجلا مات على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولم يدع وارثا إلا عبداً هو أعتقه، فأعطاه النبي صلى الله عليه وسلم ميراثه.

Ebu Hâtim: “*Maḥfuz olan, İbn Uyeyne'nin rivayetidir*” demiş;¹⁹ İbn Hacer: “*(Hammad b. Zeyd) adalet ve zabt ehliindedir. Bununla beraber Ebu Hâtim, ondan daha çok sayıda olanların rivayetini tercih etmiştir. İstılaha göre şâzzın tarifinde itimad edilen de budur*”²⁰ demiştir.

c. Hükmü

Şâzz, ravîsi “güvenilir” olsa da “daha güvenilir” olan ravîye aykırı rivayette bulunduğu için hadis, ravînin zabtındaki eksiklik sebebiyle “zayıf” olarak kabul edilecek, dolayısıyla reddedilecektir.²¹

d. Maḥfuz Hadisin Şâzz Hadise Tercih Edilme Sebepleri

Şâzz yerine daha güvenilir ravînin rivayeti olan *maḥfuz* rivayetin tercih edilmesinde ravînin hafıza gücü, üstadıyla olan uzun süreli birlikteliği, güvenilir ravîlerin sayıca çokluğu, ravînin daha fakih olması, senedin âli olması, hadisin ümmetin kabul ile telakki ettiği bir kitapta bulunması, hadisin mütâbi' ve şahidlerinin bulunması gibi tercih sebepleri dikkate alınır.²²

e. Şâzz Hadis Hakkında Yazılan Eserler

Şâzz hakkında telif edilmiş müstakil eser sayısının az olduğu görülmektedir. Muâsir ilim ehlerinden bazılarının telifatını kaydetmek uygun olacaktır:

¹⁸ a.g.e

¹⁹ İbn Ebî Hatim, *İlel*, II, 52; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 68; Süyûtî, *Tedrib*, I, 265; Cezâîrî, *Tevcih*, I, 515

²⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 68

²¹ İtr, *Menhec*, s. 428

²² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 68; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 330

- *el-Hadisü 'ş-şâzz, te'sıyl ve teshîl*, Ahmed Eşref Umer Lübbî, nşr. Dâru'l-Muhaddisîn, Kahire, 1. bs. 1432/2011

- *eş-Şâzz ve 'l-münker ve ziyadetü 's-sika, Muvazene beyne 'l-mütekaddimîn ve 'l-müteahhurîn*, Abdülkadir Mustafa el-Muhammedî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1426/2005

- *el-Akvalü 'r-racihat fi 'l-hadisi 'ş-şâzz ve ziyadeti 's-sikat*, Ebu Hureyre eş-Şamî el-Eserî, Dâru'l-İmam Ahmed, Kahire, 1. bs. 1428/2007

- *Emsile li 'l-hadisi 'ş-şâzz*, Muhammed b. Abdilvehab el-Vasabî el-Abdelî

- *eş-Şâzz mine 'l-hadis ve eseruhu fi 'l-ahkâmi 'l-fikhiyye*, (Yüksek Lisans Tezi) Muhammed Zeki Muhammed Abdüddaim, nşr. Kahire Üniversitesi, Dâru'l-ULûm Fakültesi, 1422/2001

- *Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâzz Olgusunun Fonksiyonu*, (Basılmamış Doktora tezi), Muhittin Düzenli, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun 2008

- *Hadisin Tashîhinde Sened ve Metnin Sıhhat İlişkisine İlet ve Şâzz Bağlamında Metodolojik Bir Yaklaşım*, (Makale), Sezai ENGİN, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaifd/issue/20625/219899>

B. MÜNKER

a. Tarifi

Münker, sözlükte N-K-R (نكر) fiilinin if'âl babından ism-i mef'ûlüdür.

(أَنْكَرَ يُنْكِرُ إِكْرَارًا، وَهُوَ مَنكِرٌ، وَذَلِكَ مَنكِرٌ)

Hadis ıstılahında; zayıf ravinin güvenilir raviye aykırı olan rivayetine *münker* denir.²³ Münker, senedde de metinde de olabilir.

b. Örnek:

Senedi münker olan hadis:

ما رواه ابن أبي حاتم من طريق حُبَيْب بن حَبِيب، عن أبي إسحاق، عن الأَعْيَاز بن حَرَيْث، عن ابن عباس رضي الله عنهما، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: "من أقام الصلاة وآتى الزكاة وحج وصام وقرأ الضيف، دخل الجنة." "

²³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 68

İbn Ebî Hâtîm'in *el-Ilel*'de naklettiği bu rivayette; (Hubeyyib b. Habib) hadisi üstadı (Ebu İshak) kanalıyla merfû olarak rivayet etmiş ve şöyle demiştir: “*Ebu Zür'a: Bu, münker bir hadistir. Doğrusu İbn Abbas'dan mevkûf olarak rivayetidir, demiştir.*”²⁴

İbn Hacer, Ebu Hâtîm'in şu sözünü nakletmektedir: “*Bu münkerdir. Çünkü diğer güvenilir raviler, bu hadisi Ebu İshak'dan mevkûf olarak rivayet etmişlerdir. Maruf olan da budur.*”²⁵

Zehebî, Hubeyyib b. Habib hakkında şöyle demiştir: “*Ebu Zür'a, onun vahî (çok zayıf, çürük) olduğunu söylemiş, İbnü'l-Mübarek onu metrûk olarak kabul etmiştir.*”²⁶

Dolayısıyla zayıf bir ravî olan Hubeyyib b. Habib'in güvenilir ravilere aykırı rivayette bulunarak mevkûf hadisi merfû olarak rivayet etmesi sebebiyle hadis “*münker*” olarak nitelendirilmiştir. Hadis, İbn Abbas'ın sözü olarak ma'rûf ve sahihdir.

c. Şâzz İle Münker Arasındaki Fark

Şâzz ile münker, muhalefet (güvenilir ravîye aykırılık) şartında birleşmekte; ancak şâzzın güvenilir ravînin rivayeti, münkerin ise zayıf ravînin rivayeti olması noktasında ayrılmaktadırlar.²⁷

Hadisin şâzz olması, zayıf olduğu için kabul edilmemesine sebep olduğuna göre, zayıf ravînin güvenilir ravîye muhalefeti anlamında *münker* olması kesinlikle kabul edilmemesine sebep olacaktır.

Şâzz hadis, güvenilir ravînin zabt eksikliği sebebiyle zayıf bir hadistir. Münker ise zayıf ravînin güvenilir ravilere muhalefeti olduğu için şâzzdan daha zayıf bir hadistir.

²⁴ İbn Ebî Hatim, *Ilel*, II, 182

²⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 70; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 339

²⁶ Zehebî, *Mizân*, I, 457

²⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 70; Süyûtî, *Tedrib*, I, 272; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 340

d. Şâzz, Münker ve Garib Rivayetlerin Çokça Nakledilmesi

Hatib el-Bağdadî *Kifâye*'de;²⁸ “Genellikle şâzz, münker ve garib hadisleri çokça nakleden ravîlerin rivayetleriyle ihticac edilmesi” başlığı altında selef âlimlerinin bu konudaki tavsiyelerini senedleriyle birlikte nakletmektedir.

Önce İbrahim b. Able'nin, “*Kim âlimlerin şâzz rivayetlerini öğrenmeye çalışırsa, büyük şer toplamış olur*, sözünü nakletmekte, ardından İmam Şafiî'nin muhaddisler arasında genel kabul gören şâzz tarifini nakletmektedir.

Daha sonra Şu'be b. Haccac'ın “*Şâzz hadis, sana ancak şâzz adamdan gelir*” ve İbrahim en-Nehaî'nin selef âlimleri hakkındaki; “*Onlar sözün garib, hadisin garib olanından hoşlanmazlardı*” ifadesini nakleden Hatib el-Bağdadî, bunun ardından zamanındaki hadis talebelerinin çoğunun genellikle meşhur olmayan garib, maruf olmayan münker rivayetleri yazmak istediklerini, zayıf ravîlerin hatalı ve kusurlu rivayetleriyle meşgul olduklarını, hatta sahih hadisleri ve sabit rivayetleri göz ardı ettiklerini, bu tutumun geçmişteki selef âlimlerinin ve muhaddis imamların çizgisine muhalif olduğunu ifade etmektedir.

²⁸ Hatib, *Kifâye*, s. 223-224

HADİSİN SİHHATİNİN BEŞİNCİ ŞARTI: İLLETLİ OLMAMASI

Hadisin sahih olmasının beşinci şartı, senedinde veya metninde herhangi bir illet (gizli kusur) bulunmamasıdır. Senedin sıhhatini lekeleyen ya da zedeleyen bir illetin bulunması, hadisin derecesini etkileyecektir.

A. İLLET

a. Tarifi

Hadis ıstılahı olarak *illet* (العلقة), hadisin senedinde veya metninde bulunan, hadisin sıhhatini lekeleyen veya zedeleyen gizli kusur demektir. Çoğulu *ilel* (العلل) şeklinde olur.

b. İleti Tesbit Etmenin Önemi

Bu gizli kusur; ancak geniş bir tetebbu, dikkatli bir nazar, derin bir inceleme, farklılıklar arasında tercih, hadis ilimlerinde geniş ilmî birikim, uzun süreli tecrübe ile tesbit edilebilir

Bu illetleri tesbit edebilmek, hadis tariklerini toplamak, aradaki farklılıkları büyük bir dikkatle incelemekle mümkündür. Bunu da ancak hadis ilimlerinde mütehasıs olan kimseler yapabilir.

Ali b. Medînî diyor ki: “*Bir konudaki bütün hadisler toplanmadıkça hata anlaşılmaz.*”¹ Hâkim en-Neysâbûrî diyor ki: “*Hadisteki illetleri bilmek, sahihi, zayıfı, cerh ve ta’dili bilmek demektir.*”²

Hatib el-Bağdadî diyor ki: “*Hadisin illetini bilmenin yolu hadis tariklerini toplayıp ravîlerin farklılıklarını incelemek, hafıza gücünü, itkan ve zabt konusundaki durumunu dikkate almaktır.*”³

¹ Hatib, *Cami*’, II, 212 (1641); İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 91

² Hâkim, *Ma’rife*, s. 112

³ Hatib, *Cami*’, II, 295 (1901); İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 90

İbn Salâh diyor ki: “*Hadisin illetlerinin bilinmesi hadis ilimlerinin en değerlisi, en hassası ve en şerefliisidir. Bunu ancak hadis ilimlerinde tecrübeli ve derin anlayışlı hadis hafızları anlayabilir.*”⁴

c. Seneddeki İlet Çeşitleri

Hadisin senedinde illet olduğu gibi metinde de illet bulunabilir. Ama hadis senedlerindeki illetler, hadis metinlerindeki illetlerden daha fazladır. Seneddeki illet, konumuzu doğrudan ilgilendirmektedir.

İbn Hacer diyor ki: “*Seneddeki illet, sıhhati zedeleyen bir illet de olabilir, senedin sıhhatine zarar vermeyen bir illet de olabilir.*”⁵

Dolayısıyla hadis senedindeki illetler iki çeşittir:

1. Hadisin Sıhhatini Zedelemeyen İlet

a. Müdellisin tahdisle rivayeti

Hadisin senedinde müdellis, hadisi an’ane ile rivayet ettiği halde bir başka isnadda semâ’ ile rivayet etmesi “tahammül edilebilir tedlîs” olarak isimlendirilmiştir. Bu çeşit bir illet, hadisin sıhhatini lekelemeyen, zedelemeyen bir illettir. (علة غير فادحة)

Örnek:

68— قال البخاري في "صحيحه": حدثنا محمد بن يوسف، قال: أخبرنا سفيان، عن الأعمش، عن أبي وائل، عن ابن مسعود، قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولنا بالموعظة في الأيام، كراهة السامة علينا.

6411— قال البخاري في "صحيحه": حدثنا عمر بن حفص، حدثنا أبي، حدثنا الأعمش، قال: حدثني شقيق. . .

Buhârî’nin *Sahih*’inde tahrîc ettiği yukarıdaki hadiste müdellis olan (Süleyman b. Mihran el-A’meş)’in hadisi (Ebu Vâil Şakik b. Seleme)’den an’ane ile rivayet etmesi sebebiyle hadis görünüşte tedlîs ile illetli/muallel gibi görünmektedir.⁶

⁴ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 90

⁵ İbn Hacer, *Nüket*, II, 746

⁶ Buhârî, *Sahih*, I, 162, İlim 11 (68)

Ancak hadisin yukarıda zikredilen Buhârî'nin *Sahih*'indeki diğer rivayetinde⁷ (Süleyman b. Mihran el-A'meş) hadisi tahdisle rivayet etmiş, dolayısıyla tedlîs illeti zararsız illet olarak kalmıştır.

b. Sika ravînin sika ile değiştirilmesi

Sika bir ravînin bir başka sika ravî ile değiştirildiği "senedi maktûb" hadisteki illet, senedin sıhhatine zarar vermeyecektir.

Örnek:

53- قال أبو يعلى الخليلي في "الإرشاد": حدثنا القاسم بن علقمة، حدثنا ابن أبي حاتم، حدثنا المنذر بن شاذان، حدثنا يعلى بن عبيد، حدثنا سفيان الثوري، عن عمرو بن دينار، عن ابن عمر، عن النبي صلى الله عليه وسلم: "البيعان بالخيار ما لم يتفرقا. . ." قال: هذا خطأ وقع على (أبي عبيد)، وهو ثقة متفق عليه، والصواب: (عبد الله بن دينار)، وهو مخرَج في الصحيحين. اهـ

2113- قال البخاري: حدثنا محمد بن يوسف، حدثنا سفيان، عن عبد الله بن دينار، عن ابن عمر رضی الله عنهما، عن النبي صلى الله عليه وسلم: .

Yukarıdaki örnekte Ebu Ya'lâ el-Halilî'nin *İrşad*'da tahrîc ettiği 53 no. lu hadisin senedinde⁸ illet vardır. Bu illet, hadis ravîlerinden sika bir ravî olan (Ya'lâ b. Ubeyd)'in hadisi yanlışlıkla (Abdullah b. Dinar) yerine (Amr b. Dinar)'dan rivayet etmiş olmasıdır. Bu yanlıştır. Zira bu hadisi (Amr b. Dinar) değil, kardeşi (Abdullah b. Dinar) rivayet etmiştir.

(Abdullah b. Dinar) yerine kardeşi (Amr b. Dinar)'ın zikredilmesi ile hadis, sened açısından "maktûb hadis" olmakta ve muallel/illetli sayılmaktadır. Ancak (Amr b. Dinar) ile kardeşi (Abdullah b. Dinar)'ın her ikisinin de sika olması sebebiyle bu illet, hadisin sıhhatini zedeleyen bir illet olarak kabul edilmemiştir.⁹

Diğer taraftan hadisin diğer sika ravîleri (yukarıda 2113 no. lu rivayette olduğu gibi) aynı hadisi Süfyân kanalıyla (Abdullah b. Dinar)'dan nakletmişlerdir.¹⁰

⁷ Buhârî, *Sahih*, II, 228, Deavât 69 (6411)

⁸ Halilî, *İrşad*, No: 53

⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 91; Itr, *Lemehat*, s. 151 dipnot 1

¹⁰ Buhârî, *Sahih*, IV, 334, Büyü 46 (2113)

c. Birbirinden ayrı rivayette bulunan ravîlerin birleştirilmesi

Metinleri birbirinden farklı iki üstadın rivayetini birleştirip rivayet eden ravînin bu rivayeti sened ve metin açısından “illetli” görülmemiştir.

Örnek:

قال الترمذي في "سننه": حدثنا علي بن عيسى بن يزيد البغدادي، حدثنا عبيد الله بن محمد القرشي، حدثنا حماد بن سلمة، عن أيوب وقتادة، عن أبي قلابة، عن أسماء الرَّحْبِيِّ، عن أبي ثعلبة الخشني، أنه قال: يا رسول الله، إنا بأرض أهل الكتاب، فنطبخ في قدورهم، ونشرب في أنبيئهم؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِنْ لَمْ تَجِدُوا غَيْرَهَا، فَارْحَضُوا بِالْمَاءِ"، ثم قال: يا رسول الله، إنا بأرض صيد، فكيف نصنع؟ . . .

Tirmizî'nin *Sünen*'inde ¹¹ rivayet ettiği yukarıdaki hadiste (Hammad b. Seleme), Eyyub ile Katâde'nin rivayetini ve metnini birleştirmiştir.

Ahmed b. Hanbel, bu hadis hakkında şöyle demiştir: “*Bu birleştirme, Hammad tarafından yapılmıştır. Hammad bu çeşit rivayetler nakleden biri değildir. Ama bu hadiste, metinleri farklı olan iki tariki birleştirmiş, sanki tek bir isnad gibi nakletmiştir. Bir ravî, iki veya daha fazla üstadının rivayetini birleştirir, tek isnad olarak naklederse, hadis lafızları da farklı olabilir.*”¹²

Bu hadisin senedindeki bu illet, senede de metne de zarar vermemiştir. Bu sebeple Tirmizî bu hadisin derecesini bildirirken *hasensahih* ifadesini kullanmıştır. ¹³

2. Hadisin Sıhhatini Zedeleyen İlet

Hadisin senedinde ilk anda anlaşılması zor olan, ancak mütehasıs ve münekkid muhaddisler tarafından anlaşılabilir olan ve hadisin sıhhatini zedeleyen illet (علة قاذحة) bulunabilir.

Bu illetlerden bazıları için özel isimler verilmiş, bazıları için özel isim verilmemiştir:

¹¹ Tirmizî, *Sünen*, IV, 255 At`ime, 7 (1797)

¹² İbn Receb, *Şerhu'l-Iel*, II, 675; İtr, *Lemehat*, s. 151-152

¹³ İbn Receb, *Şerhu'l-Iel*, II, 675; İtr, *Lemehat*, s. 151-152

a. Sened veya metinde görülen ve özel isimleri olan bazı illetler

1. (الانقطاع) seneddeki hadis ravîleri arasında kesinti olması
2. (الإرسال) tabîinden olan ravînin sahâbî ismini vermeden rivayeti
3. (التدليس) Müdellisin an'ane ile rivayeti
4. (الإرسال الخفي) seneddeki hadis ravîleri arasında gizli kopukluk olması
5. (الاختلاط) Hadis ravîlerinden birinin hadisi ihtilât döneminde nakletmesi
6. (الجهالة) Hadis ravîlerinden birinin veya birkaçının mechûl olması
7. (الاضطراب) Hadisin muztarib olması yani rivayetler arasında cem' veya tercih yapılması mümkün olmayan bariz farklılıkların bulunması
8. (القلب) Hadisin maktûb olması
9. (التصحيف) Hadisin musahhaf olması
10. (الإدراج) Hadisin müdrec olması
11. (الشذوذ) Hadisin şâzz olması (güvenilir ravînin daha güvenilir ravîlere muhalefeti)
12. (النكارة) Hadisin münker olması (zayıf ravînin güvenilir ravîlere muhalefeti)

Bütün bu illetlerde hadis zâhiren sahih gibi görünse de senedinde bu vasıflardan biri bulunduğu için “muallel” olarak kabul edilecektir.

Bu vasıflar daha önce tek tek incelendiği için burada ayrıca temas edilmeyecektir.

b. Özel ismi olmayan ama senedde görülen bazı illetler

İlkel kitaplarında yer alan bazı illetlere önemli ve dakik olmalarına, hadisin hükmünde etkili olmalarına rağmen muhaddisler tarafından özel isim verilmemiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Mürselin Mavsûl Ya Da Mavsûlün Mürsel Olarak Rivayeti

Güvenilir ravîler kanalıyla **mürsel** olarak rivayet edilen meşhur (أبغض الحلال) hadisinin **mavsûl** olarak rivayeti illetli kabul edilmiştir.

a. Mürsel rivayet

قال أبو داود في "سننه": "حدثنا أحمد بن يونس، حدثنا معرّف، عن محارب، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "مَا أَحَلَّ اللَّهُ شَيْئاً أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ."
"

Yukarıdaki örnekte Ebu Davud¹⁴ ve Beyhakî¹⁵ tarafından tahrîc edilen hadisin senedindeki ravîlerin tamamı (Ahmed b. Yunus),¹⁶ (Muarrif b. Vasil)¹⁷ ve (Muharib b. Disar)¹⁸ sika ravîlerdir. Ancak Muharib b. Disar tabîinden olup hadisi sahâbî ismi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'den (s. a. v) rivayet ettiği için hadis *mürsel*'dir.

Ahmed b. Yunus yanında yine sika ravîlerden olan Veki' b. Cerrah, Yahya b. Bükeyr ve Muhammed b. Halid¹⁹, hadisi Muarrif b. Vasil'dan mürsel olarak rivayet etmişler, sadece Kesîr b. Ubeyd²⁰, hadisi Muarrif b. Vasil'dan mavsûl olarak rivayet etmiştir.

b. Mavsûl rivayet

قال أبو داود في "سننه": "حدثنا كثير بن عبيد، حدثنا محمد بن خالد، عن معرّف بن واصل، عن محارب بن دثار، عن ابن عمر، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: "أبغض الحلال إلى الله تعالى الطلاق."
"

¹⁴ Ebu Davud, *Sünen*, II, 631 Talâk 3 (2177)

¹⁵ Beyhakî, *Sünen*, VII, 527, Hul've Talâk 10 (14895)

¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 81 (Ahmed b. Abdillâh b. Yunus, "sika, hafız")

¹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 540 (Muarrif b. Vasil, "sika")

¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 521 (Muharib b. Disar, "sika, imam, Zâhid")

¹⁹ Beyhakî, *Sünen*, VII, 527, Hul've Talâk 10 (14894)

²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 460 (Kesir b. Ubeyd b. el-Mezhicî, "sika")

Örnek: te geçen hadisimiz, Ebu Davud²¹, Beyhakî²² ve İbn Adıyy²³ tarafından Kesîr b. Ubeyd- Muarrif b. Vasıl- Muharib b. Disar- İbn Ömer- Rasûlullah (s. a. v) isnadıyla “mavsûl” olarak rivayet edilmiştir. Ravîlerin tamamı sikadır.

Ancak hadisin medarı Muarrif b. Vasıl’dır. Önemli olan hadisi Muarrif’den rivayet eden ravîlerin karşılaştırılmasıdır.

İbn Ebî Hâtım,²⁴ Dârakutnî,²⁵ Hattabî, (ö. 388/998),²⁶ Beyhakî,²⁷ Münzirî (ö. 656/1258),²⁸ İbn Abdilhâdî (ö. 744/1343)²⁹ ve Sehâvî³⁰, hadisi Muarrif b. Vasıl’dan Muharib b. Disar kanalıyla mürsel olarak rivayet eden Veki’ b. Cerrah, Yahya b. Bükeyr ve Ahmed b. Yunus’un hadisi mavsûl olarak rivayet eden Kesîr b. Ubeyd’den daha güvenilir ve sayıca daha çok olduklarını görünce mürsel rivayetin mavsûl rivayetten daha sağlam olduğu kanaatine varıp mürsel rivayeti tercih etmişlerdir.³¹

Dolayısıyla hadisi mavsûl olarak rivayet eden (Kesîr b. Ubeyd)’in rivayeti hatalı, zabt kusuru sebebiyle illetlidir.

2. Mevkûfun Merfû, Merfû Hadisin Mevkûf Olarak Rivayeti

Örnek:

6358 – قال النسائي في "السنن الكبرى": "أخبرنا يحيى بن موسى البلخي، قال: ثنا شيبان بن سوار، قال: ثنا المغيرة بن مسلم، عن أبي الزبير، عن جابر، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "الصبي إذا استهل ورث وصلي عليه."
"

²¹ Ebu Davud, *Sünen*, II, 631 Talâk 3 (2178)

²² Beyhakî, *Sünen*, VII, 527, Hul’ve Talâk 10 (14895)

²³ İbn Adıyy, *Kâmil*, VI, 2453

²⁴ İbn Ebî Hatim, *İlel*, I, 431

²⁵ Darakutnî, *İlel*, III, 225

²⁶ Hattabî, *Muhtasaru’s-Sünen*, III, 92

²⁷ Beyhakî, *Sünen*, VII, 527, Hul’ve Talâk 10 (14895)

²⁸ bkz. Ebu Davud, *Sünen*, II, 632, dipnot (1)

²⁹ İbn Abdilhâdî, *Muharrer*, I, 567

³⁰ Sehâvî, *Makasid*, s. 12 (10)

³¹ İbn Hacer, *et-Telhîsu’l-Habîr*, III, 205 (1590); Elbânî, *İrvâ*, VII, 106, Talâk (2040)

6359— أخبرنا محمد بن رافع النيسابوري، قال: ثنا عبد الرزاق، قال أنا ابن جريج، قال: أخبرني أبو الزبير، أنه سمع جابر بن عبد الله يقول في المنفوس: يرث إذا سمع صوته. قال أبو عبد الرحمن: وهذا أولى بالصواب، والله أعلم.

Yukarıdaki örnekte Nesaî'nin *es-Sünenü'l-kübra*'da tahrîc ettiği 6358 no. lu ilk rivayette³² (Mugire b. Müslim) hadisi “merfû” olarak nakletmiştir.

Nesaî: “*Mugire'nin Ebu'z-Zübeyr'den naklettiği birçok “münker” hadis bulunmaktadır*” demiştir.³³

(İbn Cüreyc) kanalıyla gelen ikinci rivayette ise hadis yine Cabir'den ama bu defa “mevkûf” olarak rivayet edilmiş, Ebu Abdirrahman en-Nesaî bu mevkûf rivayeti tercih etmiştir.³⁴

Tirmizî de *Sünen*'inde önce merfû rivayeti nakletmiş, bu rivayeti “muztarib” olarak tavsif etmiş, sonra da hadisin Cabir'den gelen “mevkûf” rivayetleri zikretmiş, mevkûf rivayetin merfû rivayetten “daha sahih” olduğunu ifade etmiştir.³⁵

Tirmizî, ayrıca hadisin fikhî yönüne temas etmiş, Süfyân es-Sevrî ve Şafîî'nin; doğduğu zaman ağlayan (yani canlı doğan) sonra da ölen bebeğin cenaze namazının kılınacağı görüşünde olduklarını ifade etmiştir.³⁶

Zeylaî ise *Nasbu'r-râye*'de hadisin şahidlerini ve mütâbi'lerini zikretmiştir.³⁷

3. İsim Benzerliğinden Doğan İlet

Hadis senedindeki en gizli illetlerden biri, ravînin isim ve künyesindeki benzerlikten doğan yanlışlıktır. Bunu ancak ehl-i nakd olan muhaddisler fark edebilmektedirler.

³² Nesaî, *Sünen*, IV, 77, Ferâiz 18 (6358)

³³ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, II, 377

³⁴ Nesaî, *Sünen*, IV, 77, Ferâiz 18 (6359)

³⁵ Tirmizî, *Sünen*, III, 350-351, Cenâiz 43 (1032); İbn Receb, *Şerhu'l-İlet*, II, 639-640; İtr, *Lemhat*, s. 156

³⁶ Tirmizî, *Sünen*, III, 350-351, Cenâiz 43 (1032)

³⁷ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, II, 377

Meselâ: Güvenilir hadis âlimlerinden Hammad b. Üsâme el-Kûfi, Kûfe'ye gelen Şamlı “güvenilir” muhaddislerden biri olan (Abdurrahman b. Yezid b. Cabir)'den hadis dinleme fırsatı bulamamış, ama Kûfeli diğher hadis erbabı bu zattan hadis dinlemişlerdi.

Bir müddet sonra Kûfe'ye yine (Abdurrahman b. Yezid) isimli bir başka Şamlı muhaddis gelmiş, Hammad bin Üsâme ondan hadis dinlemiştir. Ama bu zat önceki muhaddis değildi. Bunun adı (Abrurrahman b. Yezid b. Temim) idi ve “hadiste zayıf” olarak kabul ediliyordu. Hammad, bu zattan hadis nakledeken yanlışlıkla dinlemediği (Abdurrahman b. Yezid b. Cabir)'in ismini kullanıyordu.

Bu hassas illete Buhârî, Ebu Hâtim ve başka münekkid muhaddisler dikkat çekmişler, Hammad b. Seleme'nin hadis duyduğu (Abdurrahman b. Yezid)'den naklettiği rivayetlerin (Abdurrahman b. Yezid b. Temim) rivayeti olması sebebiyle “zayıf” olduğunu ifade etmişlerdir.³⁸

4. Tabîinin Sahâbî ya da Sahâbînin Tabîi Zannedilmesi

Hadis ravîsinin sahâbî veya tabîi olmasının hadis rivayetinde büyük önemi vardır. Sahâbenin Peygamberimiz'den doğrudan rivayet ettiği hadisler “muttasıl” olarak kabul edilirken tabîinden birinin Peygamberimiz (s. a. v)'den doğrudan rivayet ettiği hadisler “mürsel” olarak kabul edilmektedir.

Dolayısıyla bu konudaki yanlışlık “illet” olarak kabul edilmiş, bunun için sahâbe bibliyografileri (*mu'cemü's-sahâbe*, *ma'rifetü's-sahâbe*) yanında ricâl kitaplarına başvurulması tavsiye edilmiştir.

a. İlel Âlimleri

Münekkid âlimlerden birinin hadisteki bir illet hakkında verdiği açık ve kesin hüküm bizim için çok önemlidir. Hadislerle ömür boyu meşguliyetleri ve derin anlayışları sebebiyle hadis isnadındaki gizli kusurlarda isabetli tesbitler yapan mütehasıs, mahir, münekkid hadis imamları ravîlerde bulunan gizli illetlere dikkat çekmişlerdir.

³⁸ İbn Receb, *Şerhu'l-Ilel*, II, 681; İbn Hacer, *Nüket*, II, 747; Itr, *Lemhat*, s. 151-152

İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) diyor ki: “İsnadın değerlendirilmesi; hadisin isnadının mürsel veya mavsûl, merfû ya da mevkûf olması konusunda ihtilaf edilmesi durumunda birinin diğerine tercih edilmesi, güvenilir ravîlerin mertebelerinin bilinmesi, hassas hadis illetlerine vakıf olmak suretiyle gerçekleşebilir.”³⁹

b. İlel Konusunda Temel eserler

Hadislerdeki illetler konusunda temel eserlerden bazıları şunlardır:

- *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, Ahmed b. Hanbel
- *el-İlelü'l-kebîr*, Tirmizî
- *İlelü'l-hadis*, İbn Ebî Hâtim
- *el-Müsnedü'l-kebîru'l-muallel*, Bezzar
- *el-İlelü'l-varide fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, Dârakutnî
- *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, İbnü'l-Cevzî, *erhu İleli't-Tirmizî*, İbn Receb el-Hanbelî

c. İletler Konusunda Yardımcı Eserler

Hadis illetleri konusunda yararlanılacak kaynaklar arasında hadis kitaplarından Taberî'nin *Tehzibü'l-âsâr*, Tirmizî'nin *Sünen*; Neşai'nin *es-Sünenü'l-kübra*, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübra* adlı eserleri ile ricâl kitaplarından Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidal*, Ukaylî'nin *ed-Duafâ*, İbn Adıyy'in *el-Kâmil*, Ebu Nuaym'in *Hilyetül-evliyâ* adlı eserleri zikredilebilir.

d. İletler Konusunda Çağdaş Müelliflerin Eserleri

Hadisteki illetler konusunda ana prensip ve kurallara işaret eden çağdaş müellif ve araştırmacıların eserlerinden birkaçını zikretmek yerinde olacaktır:

- *Şerhu İleli't-Tirmizî Mukaddimesi*, Hemmam Said
- *el-Hadisü'l-ma'lûl, kavâid ve Davâbit*, Hamza el-Milîbârî

³⁹ İbn Receb, *Şerhu'l-İlel*, II, 471

- *el-Hadisü'l-muall*, Halil İbrahim Mulla Hatır
- *İlmu ileli'l-hadis min hılâl Kitab Beyani'l-vehm ve'l-ihâm*, İbrahim b. Sıddık
- *Merviyyatü'z-Zührî el-mualle*, Abdullah Demfû
- *Yakub b. Şeybe es-Sedûsî, âsâruhu ve menhecuhu fî'l-cerh ve't-ta'dil*, Ali es-Sayyah
- *el-Ehâdis elletî eallehâ Yahyâ b. Maîn*, Hişam el-Hallaf
- *Lemahat müceze fî usuli ileli'l-hadis*, Nureddin Itr
- *Menhecü'l-İmameyn el-Buhârî ve Müslim fî i'lâli'l-merviyyati'l-Hadisiyye*, Salâhaddin Ahmed el-İdlibbî
- *el-Muyesser fî ilmi ileli'l-hadis*, Muhammed b. Abdullah el-Hayyanî

SENED TENKİDİNDE İKİNCİ AŞAMA

Hadisin bütün tariklerinin araştırılması

– İ'TİBAR–

Sened tenkidinde ikinci aşama: Hadisin bütün tariklerinin araştırılması, bütün rivayetlerinin toplanması (*tetebbu*), mütâbeât ve şevâhidin tesbit edilmesi ve ilmî kriterlerle değerlendirilmesi (*i'tibar*) aşamasıdır.

Bu aşamada hadisin tarikleri araştırılıp tesbit edilecek, toplanabilen bütün rivayetler toplanarak mütâbi' ve şahidler değerlendirilecektir. Böylece ele alınan hadisin takviye edilmesi, derecesinin güçlendirilmesi imkânı araştırılacaktır.

A. MÜTÂBEÂT

İki ayrı hadis aynı sahâbîden rivayet edilirse bu ikinci rivayet, destekleyici rivayet (*mütâbi'*) olarak adlandırılmakta; bu çeşit rivayet şekline destekleme/*mütâbea* (متابعة) denilmektedir.¹

Rivayetin aynı sahâbîden gelen bir başka rivayetle desteklenmesi anlamına gelen *mütâbea* iki çeşittir:

a. Mütâbeât çeşitleri

1. Mütâbea-i Tâmmе/ Tam Destekleme

Takviye eden rivayetle ele alınan rivayetteki ravînin üstadı destekleniyorsa bu rivayet, tam destekleme (*mütâbea-i tâmmе/ متابعة تامة*) olarak isimlendirilmektedir.

¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 70

2. Mütâbea-i Kâsıra/ Eksik Destekleme

a. Tarifi: Takviye eden rivayetle ele alınan rivayetteki ravînin üstadının üstadı ya da üstadının üstadının üstadı destekleniyorsa, bu rivayet eksik destekleme (*mütâbea-i kâsıra* / متابعة قاصرة) olarak isimlendirilmektedir.

İbn Hacer şöyle demiştir: “*Mütâbea, birkaç şekildedir: Aynı ravî destekleniyorsa, destekleyen rivayet mütâbea-i tâmmе, ravînin üstadı veya üstadının üstadı destekleniyorsa destekleyen rivayet mütâbea-i kâsıra’dır. Mütâbea’ ile hadisin takviye edilmesi amaçlanmaktadır.*”²

b. Örnek :

Tirmizî’nin *Sünen*’inde yer alan bir rivayet şu şekildedir:³

قال الترمذي في "سننه": حدثنا أحمد بن منيع، حدثنا النضر بن إسماعيل أبو المغيرة، عن محمد بن سوقة، عن عبد الله بن دينار، عن ابن عمر قال: خطبنا عمر بالجابية، فقال: يا أيها الناس، إني قمت فيكم كمقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فينا، فقال: "أوصيكم بأصحابي، ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم، ثم يفتشوا الكذب، حتى يخلف الرجل ولا يستخلف، ويشهد الشاهد ولا يستشهد، إلا لا يخلون رجل بامرأة، إلا كان ثالثهما الشيطان، عليكم بالجماعة، وإياكم والفرقة، فإن الشيطان مع الواحد، وهو من الإثنين أبعد، من أراد بحبوة الجنة، فليلزم الجماعة. من سرته حسنة وسأته سيئة ذلك المؤمن."

Bu örnekte; senedde geçen ravîlerden (en-Nadr b. İsmail), İbn Hacer’in *Takrib*’deki ifadesine göre, güçlü olmayan (*leyse bil-kaviyy*) bir ravîdir.⁴ Bu ravî dikkate alındığında hadis, “*zayıf*” bir hadistir.

Ancak bu hadisin başka tarikleri araştırıldığında farklı rivayetlerle mütâbeât yoluyla takviye edildiği görülecek ve bir üst dereceye yükselecektir.

² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71

³ Tirmizî, *Sünen*, IV, 465, Fiten 7 (2165); Hâkim, *Müstedrek*, I, 114; Selim, *Teysir*, s. 227;

⁴ İbn Hacer, *Takrib*, s. 561

Mütâbea-i Tâmmе: (Abdullah b. Mübarek- Muhammed b. Sûka- Abdullah b. Dinar- Ömer)

Bu mütâbi’’ rivayet, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde şu şekilde yer almaktadır:⁵

قال أحمد بن حنبل في "مسنده": "حدثنا علي بن إسحاق، أنبأنا عبد الله – يعني ابن المبارك – أنبأنا محمد بن سوقة، عن عبد الله بن دينار، عن ابن عمر، أن عمر بن الخطاب خطب بالجابية، فقال: . . .

Bu rivayette (Abdullah b. Mübarek- Muhammed b. Sûka) tarikiyle (en-Nadr b. İsmail) desteklenmektedir. Bu rivayette ravî, bizzat (Abdullah b. Mübarek) tarafından desteklendiği için tam destekleme (*mütâbea tâmmе*) oluşmuştur.

Abdullah b. Mübarek, İbn Hacer’in *Takrib*’deki ifadesiyle; “güvenilir (*sika*), çok sağlam (*sebt*), fakih, cömert ve mücahid bir âlim”dir.⁶ Dolayısıyla onun mütâbi’’ olması çok önemli ve çok değerlidir.

Hâkim de *Müstedrek*’te aynı hadisi (Abdullah b. Mübarek- Muhammed b. Sûka) tarikiyle tahrîc etmiş ve “*Buhârî ve Müslim*’in şartlarına göre sahihtir. Zira ben Abdullah b. Mübarek’in talebeleri arasında bu isnadın sağlamlığı konusunda bir ihtilaf bilmiyorum. *Buhârî ve Müslim* bu hadisi tahrîc etmemişlerdir “ demiştir.⁷

Mütâbea-i Kasıra: (Asım b. Ebi’n-Necûd- Zirr b. Hubeyş- Ömer b. Hattab)

Bu hadisin bu tarikle gelen rivayeti, İbn Ebî Âsım’ın “*Sünne*” kitabında⁸ şu şekilde yer almaktadır:

قال ابن أبي عاصم في "السنة": "حدثنا سعيد بن يحيى بن سعيد الأموي، ثنا أبو بكر بن عيَّاش، عن عاصم، عن زُرِّ، عن عمر بن الخطاب قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "مَنْ أَرَادَ بُحْبُوحَةَ الْجَنَّةِ، فَلْيُزِمِ الْجَمَاعَةَ." "

Hadis aynı tarikle Âcürri’nin “*Şerîa*” kitabında⁹ da Ebu Muhammed Anbdullah b. Abbas et-Tayalisi- Said b. Yahya el-Ümevî-

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 18

⁶ İbn Hacer, *Takrib*, s. 320

⁷ Hâkim, *Müstedrek*, I, 114

⁸ İbn Ebî Âsım, *Sünne* (87)

⁹ Âcürri, *Şerîa*, (04)

Ebubekr b. Ayyaş- Asım b. Ebi'n-Necûd- Zirr b. Hubeys- Ömer b. Hattab) tarikiyle aynı lafızla yer almaktadır.

(Asım b. Ebi'n-Necûd- Zirr b. Hubeys- Ömer b. Hattab) tarikiyle gelen bu son iki rivayette; Tirmizî'nin rivayetinde yer alan (en-Nadr b. İsmail) ile Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde yer alan (Abdullah b. Mübarek)'in üstadının üstadı (Abdullah b. Dinar) desteklenmektedir. Dolayısıyla bu iki rivayet, eksik destekleme (*mütâbea-i kâsıra*) olarak kabul edilecektir.

b. Değerlendirme:

Hadisimizin Tirmizî rivayeti, (en-Nadr b. İsmail)'in zayıf bir râvî olması sebebiyle “*zayıf*”; Ahmed b. Hanbel rivayeti, mütâbea-i tâmmе olarak gelen (Abdullah b. Mübarek)'in güvenilir (*sika*) bir râvî olması sebebiyle “*sahih*”; İbn Ebî Âsım rivayeti de mütâbea-i kâsıra olarak gelen (Asım b. Ebi'n-Necûd)'un “*sadûk*” derecesinde bir râvî olması sebebiyle “*hasen*”dir.

Bu sebeplerdir ki Tirmizî, bu hadisi rivayet ettikten sonra şöyle demiştir: “*Bu hadis, hasen-sahih ve bu vechiyle garib bir hadistir. Bu hadisi Abdullah b. Mübarek, Muhammed b. Sûka'dan rivayet etmiştir. Hadis, Hz. Ömer kanalıyla Peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem'den birçok vecihle rivayet edilmiştir.*”¹⁰

Dolayısıyla Tirmizî'nin rivayeti, Abdullah b. Mübarek ve başka râvîler tarafından desteklenmesi sebebiyle “*hasen li-gayrihi*” (başka rivayetler sebebiyle hasen derecesine yükselen rivayet) olarak değerlendirilecektir.

B. ŞEVÂHİD

Hadis başka sahâbî tarafından aynı lafız ve mânâ ile ya da aynı mânâ ile rivayet edilirse bu ikinci rivayete **şahid** denilmektedir.¹¹ Zira bu ikinci rivayet birinci rivayeti doğrulamakta ve onun lehine şahid olmaktadır.

¹⁰ Tirmizî, *Sünen*, IV, 466, Fiten 7 (2165)

¹¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 71; Süyûtî, *Tedrîb*, I, 276; Ali el-Karî *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, s. 352

Örnek: 1

Yukarıda geçen Hz. Ömer hadisinin şahidi olarak Hatib el-Bağdadî'nin *Kifâye*'de¹² tahrir ettiği Cabir b. Semura (r. a) hadisi örnek olarak verilebilir:

قال الخطيب في "الكفاية": أخبرنا أبو نعيم الحافظ، ثنا عبد الله بن جعفر بن أحمد بن فارس، ثنا يونس بن حبيب، ثنا أبو داود—وهو الطيالسي— ثنا جرير بن حازم، ثنا عبد الملك بن عمير، عن جابر بن سمرة، قال: خطبنا عمر بن الخطاب بالجابية، فقال: قام فينا رسول الله صلى الله عليه وسلم مقامي فيكم فقال: "أَكْرَمُوا أَصْحَابِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَفْشُو الْكُذِبُ، حَتَّى يَخْلِفَ الرَّجُلُ وَلَا يُسْتَحْلَفُ، وَيَسْتَهْدَى وَلَا يُسْتَشْهَدُ."

Örnek: : 2

Aşağıda Müslim'in *Sahih*'inden alınan Cübeyr b. Mut'im (r. a) hadisinin iki ayrı mütâbi'i ve Ebu Musa el-Eş'arîden şahidi bulunmaktadır.¹³

قال مسلم في "صحيحه" في كتاب الفضائل: باب (34) في أسماءه صلى الله عليه وسلم:

(2354/124) حدثنا زهير بن حرب وإسحاق بن إبراهيم وابن أبي عمر، واللفظ لزهير، (قال إسحاق: أخبرنا، وقال الأخران: حدثنا) سفيان بن عيينة، عن الزهري، سمع محمد بن جبير بن مطعم، عن أبيه، أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "أنا محمدٌ، وأحمدٌ، وأنا الماحي الذي يمحو بي الكفر، وأنا الحاشر الذي يُحشَرُ الناسُ على عقبي، وأنا العاقب." والعاقب الذي ليس بعده نبي.

Hadisin aşağıda zikredilen birinci mütâbi'i, (Yunus- Zührî- Muhammed b. Cübeyr- Cübeyr b. Mut'im) şeklindedir:

(2354/125) حدثنا حرملة بن يحيى، أخبرنا وهب، أخبرني يونس، عن ابن شهاب، عن محمد بن جبير بن مطعم، عن أبيه، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن لي أسماءً، أنا محمدٌ، وأنا أحمدٌ، وأنا الماحي الذي يمحو الله بي الكفر، وأنا الحاشر الذي يُحشَرُ الناسُ على قدمي، وأنا العاقب." وقد سماه الله رؤوفاً رحيماً.

Hadisin aşağıda zikredilen diğer mütâbi'leri, (Ukayl, Ma'mer ve Şuayb- Zührî- Muhammed b. Cübeyr- Cübeyr b. Mut'im) şeklindedir:

¹² Hatib, *Kifâye*, s. 78

¹³ Müslim, *Sahih*, IV, 1828, Fezâil 125 (2354)

(. . .) حدثنا عبد الملك بن شعيب بن الليث، قال حدثني أبي، عن جدي، حدثني عُقيل (ح) وحدثنا عبد بن حميد، أخبرنا عبد الرزاق، أخبرنا معمر، (ح) وحدثنا عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي، أخبرنا أبو اليمان، أخبرنا شعيب، كلهم عن الزهري، بهذا الإسناد. وفي حديث شعيب ومعمر: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم. وفي حديث عُقيل: قال: قلت للزهري: وما العاقب؟ قال: الذي ليس بعده نبيٌّ. وفي حديث معمر وعُقيل: الكفرة. وفي حديث شعيب: الكفر.

Hadisin aşağıda zikredilen Ebu Musa el-Eş'arî'den (r. a) gelen rivayeti, farklı sahâbîden gelmesi sebebiyle şahid olarak isimlendirilir:

(2355/126) حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلي، أخبرنا جرير، عن الأعمش، عن عمرو بن مَرَّة، عن أبي عبيدة، عن أبي موسى الأشعري: كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلم يسمِّي لنا أنفسه أسماءً، فقال: "أنا محمدٌ، وأحمدٌ، والمُفَقَّى، والحاشر، ونبيُّ التوبة، ونبيُّ الرحمة." "

Yukarıdaki hadis, Müslim'in *Sahih*'inde ¹⁴ beşi Cübeyr b. Mut'im'den, biri Ebu Musa el-Eş'arî'den olmak üzere altı tarik olarak zikredilmiştir: Cübeyr b. Mut'im'in ilk rivayeti "usul", diğer rivayetler "mütâbeât" ve "şevâhid" olarak zikredilmiştir.

Cübeyr b. Mut'im hadisi "sahih", Ebu Musa el-Eş'arî hadisi ise A'meş'in tedlîsi sebebiyle "muallel"dir. Bu sebeple Cübeyr b. Mut'im hadisi takdim edilmiştir. Ancak A'meş'in tedlîsi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Mes'udî'nin mütâbeâtı ile takviye edilmiş ve dolayısıyla muttasıl olarak kabul edilmiştir. ¹⁵

C. MÜTÂBEÂT VE ŞEVAHİDLE İLGİLİ KRİTERLER

Hadis tariklerinin toplu halde değerlendirilmesiyle hadisin derecesi yükselmektedir. (Hasen li-zatihî) derecesindeki hadis, takviye ile (sahih li-gayrihî) derecesine; (zayıflığına tahammül edilen zayıf hadis) takviye ile (hasen li-gayrihî) derecesine yükselir.

¹⁴ Müslim, *Sahih*, IV, 1828, Fezâil 125 (2354)

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 395

a. Hasen Hadisin Takviye Edilmesi

(Hasen li-zatihî) derecesindeki bir hadis; aynı derecede veya daha kuvvetli tarikler tarafından takviye edilirse (sahih li-gayrihi) derecesine yükselir.

İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhe*'de bunu şöyle ifade etmektedir: *“Hasen li-zatihî, tariklerinin çokluğu ile sahih derecesine yükselir. Farklı tariklerin bulunması ile onun “sahih” olduğuna hükmederiz. Zira tariklerin toplu şeklinde rivayetinde hasen hadis ravîsinin zabtını sahih hadis ravîsine nisbetle kusurlu bırakan miktarı giderecek bir kuvvet vardır. Bundan dolayı tek senedi itibariyle “hasen” olan isnad hakkında, tarikleri çoğaldığında “sahih” ifadesi kullanılır.”*¹⁶

b. Zayıf Hadisin Takviye Edilmesi

Zayıf hadisler, daha kuvvetli senedlerle nakledildiğinde takviye edilip edilmemeleri açısından iki çeşittir.

1. Senedi “biraz zayıf” hadislerin zayıflığına tahammül edilebilir ve daha kuvvetli hadislerle takviye edilebilir.

2. Senedi “çok zayıf” olan hadislerin zayıflığına tahammül edilemez ve bu çeşit hadislerin daha kuvvetli hadislerle takviye edilmeleri mümkün değildir.

c. Zayıflığına Tahammül Edilebilen “Biraz Zayıf” Hadisler

Tahammül edilebilir derecede bir zayıflık, ravînin veya hadisinin durumunu zayıflatmaz, bu çeşit hadisler takviye edilebilirler. Sadece ravînin bu hadisi iyi zabt edip etmediği konusunda kuşku verir. Bu da kabul ve red konusunda daha dikkatli davranmaya ve daha ihtiyatlı davranmaya sebep olur.

Hadislerin mütâbeât ve şevâhid olması takviye edilmesi, sened tenkidinde en hassas konulardan biridir. Zira her mütâbi’ veya her şahid, takviye için kabul edilemez.

aa) “Sika/güvenilir” ravînin “zayıf” ravîyi takviye etmesi bütün âlimlerin ittifakıyla makbuldür. Zira bu takviye zayıf ravînin bu hadiste “zabt kusuru” olmadığını gösterir.

¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 67

Bu konuda İbn Salâh şöyle diyor: “*Ravînin zabıt olması, rivayetleri zabt ve itkanla bilinen güvenilir ravîlerin rivayetleriyle karşılaştırmakla bilinir. Ravînin rivayetlerini sadece mânâ açısından bile olsa, güvenilir ravîlerin rivayetlerine tamamen veya çoğunlukla muvafık bulduğumuz takdirde onun zabıt va sağlam olduğunu anlarız. Ravîyi güvenilir ravîlere çokça muhalif olarak bulduğumuz takdirde, zabtının kusurlu olduğunu anlar ve hadisini hüccet olarak kabul etmeyiz.*”¹⁷

bb) Son dönem âlimlerinin çoğunluğuna göre, zayıflığına tahammül edilen “biraz zayıf” hadis, benzer zayıf hadislerle veya kendisinden derece bakımından üstün olan hadislerle takviye edilebilir.

Bu konuda İbn Salâh şöyle diyor: “*Hadisteki her zayıflık, hadisin farklı tariklerle gelmesiyle zail olmaz. Her ravîdeki zayıflık farklılık arz eder. Hadisin farklı tariklerle gelmesi, sıdk ve diyanet ehli olmakla beraber ravînin hafızasının zayıflığından doğan zayıflık gibi fazla olmayan zayıflığı giderir. Bu hadisin bir başka vecihle geldiğini gördüğümüzde, sözkonusu ravînin bu hadisi iyi ezberlediğini anlarız. Dolayısıyla bu hadiste ravînin zabıtı kusurlu sayılmaz.*”¹⁸

Bu konuda İbn Salâh, sika bir ravînin naklettiği mürsel hadisin takviyesini örnek olarak vermektedir: “*Nitekim “imam-hafız” birinin mürsel olarak naklettiği hadis de böyledir. Burada “az bir zayıflık” bulunmakta ve hadisin bir başka vecihle rivayet edilmesiyle bu zayıflık ortadan kalkmaktadır.*”¹⁹

Tirmizî’nin “hasen hadis” tarifinde zikrettiği ilk şart şu şekildedir: “*Yalancılıkla suçlanan kimsenin bulunmadığı bir senedle rivayet edilen her hadis.*”²⁰

Bu ifadesiyle “, yalancılıkla suçlanma dışındaki kusurları “tahammül edilebilir kusurlar” olarak görmektedir.

“Tahammül edilebilir kusurlu” bir hadisle takviye şu şekilde özetlenebilir:

– Mürsel bir hadisle takviye edilmesi

¹⁷ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 34

¹⁸ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 34

¹⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 34

²⁰ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 30

- Munkatı’ bir hadisle takviye edilmesi
- An’ane ile rivayet eden *müdelis* ravînin bulunduğu bir hadisle takviye edilmesi
- *Mechûlü’l-hal* olan ravînin bulunduğu bir hadisle takviye edilmesi
- Metrûk derecesine düşmeyen *seyyü’l-hıfz* olan ravînin bulunduğu bir hadisle takviye edilmesi
- İhtilât döneminde mi yoksa daha önce mi rivayet ettiği ayırt edilemeyen *muhtelit* ravînin bulunduğu bir hadisle takviye edilmesi

İbn Hacer, “tahammül edilebilir kusurlar”ı şöyle açıklamıştır: “*Hafızası zayıf olan bir ravî, hadisleri ayırt edilemeyen muhtelit bir ravî, isnadı mestûr ve mürsel olan veya mahzûf olan ravîsi bilinmeyen müdelles isnad, kendisinden aşağı derecede olmayan, kendisi gibi ya da kendisinden üstün olan muteber bir rivayetle desteklenecek olursa hasen li-gayrihî olur. Bu çeşit merdud hadisler, mütâbi’ (destekleyen) ve mütaba’ (desteklenen) rivayetlerin birlikte değerlendirilmesiyle bu vasfı kazanırlar.*”²¹

İbn Hacer, takviye sebebi olarak da şunları zikreder: “*Zira her iki tarafın rivayetinin eşit olarak doğru ve yanlış olma ihtimali bulunmaktadır. Bunlardan birine uygun olarak muteber ravîlerden gelen bir rivayet, zikredilen bu iki ihtimalden birinin güç kazanmasına ve tercih edilmesine yardımcı olur. Bu da hadisin “mahfuz” olduğunu gösterir. Böylece hadis, “tevakkuf” (çekimserlik) derecesinden “kabul” derecesine yükselmiş olur.*”²²

cc) Zayıf bir hadis, zayıflığına tahammül edilebilir bir başka zayıf hadisle takviye edilirse bu hadis diğerini güçlendirmiş olmaktadır.

Zayıflığına tahammül edilen zayıf hadis; aynı derecede veya daha kuvvetli tarikler tarafından takviye edilirse *hasen li-gayrihî* derecesine yükselir.

²¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 67

²² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 67

Aynı şekilde -ravîleri hafıza zayıflığı ve benzeri kusurlarla nitelendirilen- *zayıf hadis* tarihlerine başka bir tarih eklendikçe, bu hadis *hasen li-gayrihî* derecesine yükselir.²³

dd) Mütেকaddim âlimlere göre ve müteahhirîn âlimlerinden İbn Hazm, İbn Kattân el-Fasî ve İbn Seyyidi'n-Nas'a göre, zayıf hadisler, sadece sahih hadislerle takviye edilebilir.

d. Zayıflığına Tahammül Edilemeyen, “Çok Zayıf” Hadisler

Bu çeşit hadisler, hiçbir şekilde takviye edilemezler. Zira ravînin çok zayıf olması, onun durumunu da hadisini de zayıf kılar. Özellikle adalet yönünden çok zayıf olan ravîlerin hadisleri kesinlikle kabul edilemez.

Şiddetli zayıf olan bir sened, farklı rivayetlerle, mütâbeât ve şevâhid ile takviye edilemez.

Bu konuda İbn Salâh şöyle diyor: “*Bazı zayıflık durumları vardır ki, zayıflığın şiddetli olması ve bunu destekleyen rivayetin bunu takviye edecek ve zayıflığı giderecek derecede olmaması sebebiyle hadisin farklı tarihlerle gelmesiyle bu zayıflık ortadan kalkmaz. Bu çeşit zayıflık, ravînin yalancılıkla suçlanması ya da hadisin şâzz olmasından doğan zayıflık şeklindedir.*”²⁴

Tahammül edilemeyecek olan, dolayısıyla takviye yapılmasına engel olan kusurlar şu şekilde özetlenebilir:

- Yalancılıkla suçlanan bir ravînin hadisi ile takviye yapılamaz.
- Hadis uydurmakla suçlanan bir ravînin hadisi ile takviye yapılamaz.
- Münker rivayetleri çok olan “*metrûk*” bir ravînin hadisi ile takviye yapılamaz.
- Mu’dal (iki veya daha fazla ravînin peşpeşe düştüğü) bir senedle takviye yapılamaz.
- Şâzz ve münker ravînin hadisiyle takviye yapılamaz.
- Mechûlü'l-Ayn ravînin hadisiyle takviye yapılamaz.

²³ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis* s. 34, İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 74; Süyûtî, *Tedrib*, I, 91

²⁴ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 34

e. Mechûl Ravînin Rivayetinin Takviye Edilmesi

Mechûlü'l-ayn olan ravînin rivayeti mütâbeât ve şevâhidle takviye edilebilir mi? Bu, üzerinde durulması gerekli bir konudur.²⁵

Mechûl ravînin rivayeti, kendisi gibi mechûl olan ravînin rivayeti ile **takviye edilemez**.²⁶ San'anî diyor ki: “*Mechûlül ayn'ın hadisi, kendisi gibi mechûlü'l-ayn olan bir ravînin mütâbeâtı ile takviye edilemez.*”²⁷

Mechûlü'l-ayn olan ravînin rivayeti, mechûl olmayan bir ravînin rivayeti ile **takviye edilebilir**.

Amr Abdülmun'im Selim, bu ikinci görüşü mütâbeât ve şevâhid ile takviye konusunda yaygın hatalardan biri olarak adlandırmaktadır. Ona göre, cehâletü'l-ayn “şiddetli zayıflık” (الضعف الشديد) sebeplerinden olduğu için takviye edilemez. Mütâbeât ve şevâhid ile takviye konusunda yaygın hatalardan biri, mechûlü'l-ayn veya onun hükmündeki mübhem ravînin rivayetinin mütâbeât ile takviye edileceği veya bunun başka rivayetleri takviye edeceği görüşüdür.²⁸

Halbuki münekkid hadis imamları, mechûlü'l-ayn ile ihticac edilemeyeceğini ama istişhad edilebileceğini, şahidlerle takviye edilebileceğini ve itibar edilebileceğini ifade etmişlerdir.

Dârakutnî: “*Hadis âlimleri, maruf olmayan bir ravînin infirad ettiği bir haberle ihticac etmemektedirler. Onlara göre bir haberin ravîsi meşhur olan adil bir ravî olduğu takdirde ya da cehâlet vasfı kendisinden zail olan bir ravî olduğu takdirde o haberle amel etmek sabit olur. Bir ravîden cehâlet vasfının kalkması iki veya daha fazla ravînin kendisinden rivayet etmesiyle mümkündür. Bu vasıfta olan ravîden cehâlet vasfı kalkar ve maruf ravî haline gelir. Kendisinden sadece bir ravînin rivayette bulunduğu (mechûl) ravînin rivayeti hakkında, başka bir ravî buna muvafakat edinceye kadar tevakkuf vacip olur.*”²⁹

²⁵ Ebu Müslim Murad Brahimî el-Cezâirî, <http://www.tasfiatarbia.org/vb/showthread.php?t=13002>

²⁶ Alâî, *Camîu't-tahsîl*, s. 96

²⁷ San'anî, *Tavzih*, I, 190

²⁸ Selim, *Teysir*, s. 245

²⁹ Darakutnî, *Sünen*, III, 174

Dârakutnî (Avsece ibnü'r-Rammah) hakkında “*Mechûl gibidir (şibhu mechûl). Ondan Asım'dan başkası rivayet etmemiştir. Onunla ihticac olunmaz ama itibara alınır*”³⁰ demiştir.

Ebu Hâtim, (Amr b. Muhammed) hakkında: “*Mechûldür ama Said b. Cübeyr'den rivayet ettiği hadis hasendir*”³¹ demiştir.

Bûsîrî, bir hadis hakkında: “*Bu hadis, tabîî ravînin cehâleti sebebiyle zayıf bir hadistir. Ancak Abdullah b. Amr'ın hadisinden şahidi vardır*”³² demiştir.

İbn Hacer; (ما من مسلم يموت فيشهد له أربعة) hadisi hakkında “*İsnadında ismi verilmeyen (mübhem) bir ravî bulunmaktadır, Hadisin, Beşir b. Ka'b'ın merâsilinde yer alan ve Ebu Müslim el-Keccî tarafından tahrîc edilen bir şahidi vardır*”³³ demiştir.

Yine İbn Hacer; (يا أيها الذين آمنوا تعلموا، فان العلم بالتعلم) hadisi hakkında “*İsnadı hasendir, ancak isnadında mübhem bir ravî olup hadis bir başka vecihten gelmek suretiyle takviye edilmiştir*”³⁴ demiştir.

³⁰ Berkanî, *Suâlât*, s. 55 No: 394

³¹ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 262

³² Bûsîrî, *İthafu'l-hıyera*, I, 145

³³ İbn Hacer, *Feth*, III, 273

³⁴ İbn Hacer, *Feth*, I, 194

SENED TENKİDİNDE ÜÇÜNCÜ AŞAMA:

Hadisin derecesi hakkında

–varsa– önceki muhaddislerin görüşlerinin dikkate alınması

– İSTİFADE–

Sened tenkidinde üçüncü aşama: hadis hakkında daha önce hüküm veren muhaddisler varsa, verdikleri hükümlerin dikkate alınması aşamasıdır.

Muhaddislerin, hadislerin zayıfı ile sahihini birbirinden ayırmak için harcadıkları çaba, değerlendirmelerde müstağni kalınamayacak derecede önemlidir. Önceki hadis âlimlerinin çalışmalarına başvuranların varacağı sonuç, büyük bir ihtimalle daha isabetli olacaktır. ¹

Muhaddislerden bir kısmı, ravîleri cerh ve ta'dil açısından tek tek değerlendirmişler, ravînin derecesini belirtmişlerdir. Sened tenkidiinde Cerh ve tadil konusunda söz sahibi olan bu âlimlerin ravîler hakkındaki görüşleri, değerlendirme ifadeleri ve özel terminolojileri mukayeseli olarak ele alınmalıdır.

Ancak burada önceki âlimlerden “istifade” ifadesiyle özellikle hadisleri küllî bir hükümlerle değerlendiren, hadislerin kabul ve red açısından nihaî durumlarını bildiren âlimlerin görüşlerinden yararlanma kastedilmiştir. Zira bu ilmî birikimden istifade etmek hadis tahrîci ve sened tenkidi açısından çok önemlidir.

Hadisler hakkında hüküm verme konusunda güvenilir oldukları bilinen, cerh-ta'dil ve hadis illetleri konusunda söz sahibi olan Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, Dârakutnî gibi imamların ravîler hakkındaki görüşleri gibi, doğrudan hadisin kabul derecesi hakkında bildirdikleri görüşler de çok değerlidir.

¹ Karadavî, *Keyfe neteâmel*, s. 33

Ayrıca hadis tahrîci konusunda isabetli görüşleriyle bilinen Nevevî, Zehebî, Zeylaî, İbn Hacer, İbn Arrak el-Kinanî gibi meşhur münekkid hadis imamlarının hadisler hakkındaki hükümleri, gerçekten anlamlı bir ilmî birikim olarak değerlendirilmelidir.

Güvenilir hadis imamlarının açıkça “sahih” olduğunu ifade ettikleri hadislerin derin bir incelemeye tabi tutulmasına gerek duyulmayacaktır.

A. ÖZEL ŞARTLAR

Her hadis kitabının müellifinin açıkça bildirdiği ya da izlediği metottan anlaşılan özel şart ve usulünün bulunması sebebiyle verdikleri hükümlerden istifade edebilmek için her müellifin usulü dikkate alınmalıdır.

a. Buhârî Müslim ve Tirmizî'nin Şartları

1. BUHÂRÎ:

Zehebî, *Mûkıza*'da *Sahihayn* ravîlerini iki ayrı kategoride değerlendirmektedir: “*Buhârî ve Müslim'in hadislerini tahrîc ettikleri ravîler iki çeşittir:*

Biri, usûl (asıl hadisler) arasında tahrîc ettikleri ravîler

*Diğeri, mütâbî', şahid veya itibar olarak hadislerini tahrîc ettikleri ravîler.*²

Buhârî'nin *Sahih*'inde senediyle naklettiği hadisler, kendisinin sahih olarak hükmettiği hadislerdir.

Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde usul hadislerinin ravîleri arasında zayıf ravî bulunmamaktadır. Ancak mütebaat ve şevâhid hadislerinde tenkide açık bazı ravîler bulunabilir.

*Zehebî'ye göre Buhârî ve Müslim ya da ikisinden biri bir ravî ile ihticac etmişse yani rivayetini hüccet olarak kabul etmişse ve bu ravî hafîf yolla bile tenkid edilmemişse bu ravî birileri tarafından tevsih olunmasa bile sikadır, hadisi kuvvetlidir.*³

² Zehebî, *Mûkıza*, s. 79

³ Zehebî, *Mûkıza*, s. 79

Zehebî, *Mûkıza*'da şöyle demiştir: “Allah’a hamdolsun bu iki kitapta- yani *Sahihayn*’da- Buhârî ve Müslim’in usul dediğimiz ana hadislerde ihticac ettiği raviler arasında rivayetleri zayıf ravî yoktur, ya hasendir ya da sahihtir. Buhârî ve Müslim’in mütâbeât ve şevâhid ravileri arasında hıfzında bir parça zayıflık olan ya da tevsikinde te-reddüt olan ravî bulunabilir.”⁴

İbn Hacer diyor ki: “*Sahih* sahibinin –yani Buhârî’nin-bir ravînin hadisini –Sahih’inde- tahrîc etmesi, onun nezdinde o ravînin adaletli ve zabtının *sahih* olduğu, gafil olmadığı anlamındadır. Özellikle hadis imamlarının büyük çoğunluğunun bu iki kitabı *Sahihayn* olarak isimlendirme konusundaki ittifakları da buna ilâve edilmelidir. Bu durum *Sahih*’de hadisi tahrîc edilen raviler dışındaki raviler hakkında sözkonusu değildir. Bu durum, bu iki kitapta zikredilen raviler hakkında cumhurun ta’dili mesabesindedir. Ancak bu durum usul - asıl hadisler- tahrîc edilen raviler hakkındadır, mütâbeât, şevâhid ve muallak hadisler arasında rivayetleri tahrîc edilen ravilerin dereceleri – hepsi sadık olmakla birlikte– zabt ve diğer konularda farklıdır.”⁵

2. MÜSLİM:

Müslim ravî ile üstadı arasında *lika* (yüz yüze görüşme) şartını ileri süren Buhârî’den farklı olarak *sahih* hadis ravisi ile üstadı arasında muâsra (çağdaş olma) şartını yeterli görmektedir.⁶

Buhârî aynı hadisin farklı tarihlerini konu ile ilgili farklı bablarda farklı başlıklar altında zikrederken Müslim, aynı hadisin farklı tarihlerini aynı babda alt alta zikretmiş, böylece hadisin mütâbi’ ve şahidlerini arayanlara büyük kolaylık sağlamıştır. Hadis tarihlerinin tertibi konusunda Müslim daima takdir edilmiştir.

Zehebî’nin az önceki ifadesinde geçtiği gibi,⁷ Buhârî’nin olduğu gibi Müslim’in de *Sahih*’inde rivayet ettiği hadisler de ikiye ayrılır:

a. (*Usûl*) Müslim’in her babda öncelikle naklettiği temel *sahih* hadisler

b. (*Mütâbeât*) Müslim’in her babda usul kısmından sonra zikrettiği ama usul kısmındaki hadisler kadar kuvvetli olmayan hadisler.

⁴ Zehebî, *Mûkıza*, s. 79

⁵ İbn Hacer, *Hedy*, s. 381

⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 101

⁷ Zehebî, *Mûkıza*, s. 79

Müslim'in usûl olarak rivayet ettiği hadisler arasında her babda ilk rivayet daha sahih, rivayetler daha alt derecededir. Müslim zaman zaman bab sonlarında metin ya da sened açısından muallel (illetli) hadislere de yer vermiştir. Müslim bablara başlı koymamış, bab başlıkları Nevevî tarafından konulmuştur.

3. TİRMİZÎ:

Tirmizî'nin *Sünen*'inde tahrîc ettiği her hadisten sonra verdiği hükümler, onun *Sünen*'ini diğer hadis kaynaklarından farklı kılmaktadır. Tirmizî'nin *Sünen*'inden hadis nakledildiğinde onun nakledilen hadis hakkındaki görüşü de mutlaka zikredilmelidir.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde naklettiği hadisler hakkındaki hükümleri birkaç başlık altında toplanabilir:

- a. Sahih
- b. Hasen
- c. Hasen-sahih
- d. Hasen-sahih-garib
- e. Garib min hâze'l-vech
- f. Zayıf.

Tirmizî bu tasnif tablosuyla hadis ıstılahları ilmine yeni kavramlar kazandırmıştır. "*Hasen-sahih*" şeklindeki ifadesiyle hadisin bazı tariklerinin "hasen", bazı tariklerinin de "sahih" olduğuna işaret etmektedir. "*Hasen-sahih-garib*" ifadesiyle de tariki tek olan bu isnadın bazı muhaddislere göre "hasen", bazı muhaddislere göre "sahih" olduğuna işaret etmektedir.⁸

Buhârî'nin talebesi olan Tirmizî, illet konusundaki ihtisasını *Sünen*'ine yansıtmış, hadislerdeki illetlere temas ettiği gibi, hadislerin derecelerini tesbit ederken şevâhidine de işaret etmiştir.

b. Kütüb-i Sitte dışındaki hadis kaynaklarından yararlanma

Hadis sened tenkidinde Kütüb-i Sitte dışındaki hadis eserleri de ilmî çalışmalara ışık tutmakta, tahrîc ve tenkid konusunda yolu kısaltmaktadır.

⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 63

1. MÜSTEDREK

Buhârî ve Müslim'in özel şartlarına uyduğu halde *Sahih*'lerine almadıkları sahih hadisleri *Müstedrek* adlı eserinde derleyen el-Hâkim en-Neysabûrî, hadisleri senedleriyle nakletmekte, naklettiği hadislerin derecelerini bildirmekte, kitabına aldığı hadislerin sonlarında "*Buhârî veya Müslim'in ya da her ikisinin şartlarına uygun sahih hadis*" olduklarını ifade etmektedir.

Hâkim'in *Müstedrek*'te sahih hadisler yanında bazı hasen, zayıf, çok zayıf ve hatta mevzû hadisleri zikredip onları sahih olarak nitelendirmesi muhaddislerin tenkidine sebep olmuştur:

İbn Teymiyye, Hâkim'in *Müstedrek* kitabı hakkında şöyle demiştir: "*Hâkim, erbabı nezdinde mevzû ve yalan olduğu bilinen hadisleri sahih kabul etmiştir.*"⁹

Zehebî bu konuda şöyle der: "*Şüphesiz Müstedrek'te sıhhat şartlarını taşımayan birçok hadis mevcuttur. Hatta Müstedrek'e alınmasıyla onun değerini daha da düşüren uydurma hadisler bile vardır. Keşke Hâkim bu eseri yazmasaydı da bu kötü tutumuyla kendi faziletine gölge düşürmemiş olsaydı!.*"¹⁰

Zeylaî ise şöyle demiştir: "*Hafız İbn Dıhye, el-Alemü'l-meşhûr fî fezâilî'l-eyyâm ve ş-şuhûr adlı eserinde der ki: Hadis ile meşgul olanlar Hâkim'in sözlerinden sakınmalıdır. Çünkü onun hatası çok olduğu gibi yanılması da meşhurdur. Hâkim'den sonra gelen pek çok kimse de onun bu durumunu fark edemeyerek aynı hataları tekrarlamışlardır.*"¹¹

Aynî, *Bidaye* isimli eserinde şöyle der: "*Hâkim'in zayıf hatta mevzû hadisleri sahih sayması ve tesâhülü meşhurdur.*"¹²

İbn Hacer şöyle der: "*Hâkim, değeri son derece büyük, hatırı sayılır, isminin zayıf ravîler arasında geçmesi bile uygun olmayan bir şahsiyettir. Fakat onun adına mazeret beyan etmek için; Müstedrek'i hayatının sonlarında derlediği söylenir. Bazıları ömrünün sonlarına doğru Müstedrek'in telifi sırasında kendisinin dalgınlık ve tegayyür (hal değişikliği)'ne müptela olduğunu söylemişlerdir. Onun şu tavrı*

⁹ İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 85

¹⁰ Zehebi, *Tezkire*, III, 1044

¹¹ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 341

¹² Aynî, *Binâye*, I, 627

bunu göstermektedir. Önce *Kitabu'd-Duaâfâ*'sında bazı çok zayıf ravileri zikretmiş, bu ravilerin rivayetlerinin kesinlikle terk edilmesini ifade etmiş ve onlarla ihticactan sakındırmış, sonra da onlardan bazılarının hadislerini *Müstedrek*'ine almış ve tashih etmiştir. Söz gelimi Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in bir hadisini tahrîc etmiş ve "Bu isnadı sahih hadistir, Bu, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in ilk zikrettiğim hadisidir" demiştir. Oysa bizzat kendisi Abdurrahman'ı *Kitabu'd-Duaâfâ*'da zikretmiş ve şöyle demiştir: "Abdurrahman, babasından uydurma hadisler rivayet etmektedir. Hadis ehlinde olup bu hadisleri inceleyenler, bu hadisler hakkındaki sorumluluğun tamamen Abdurrahman'a ait olduğunu açıkça göreceklerdir, demiştir."¹³

İbn Hacer, Hâkim'in çok değerli bir imam olduğu halde *Müstedrek* kitabındaki "tesahül" konusunda mazur olduğunu, zira Hâkim'in kitabın müsveddelerini gözden geçirmeye başladığını, ama tamamlayamadan vefat ettiğini belirtmiştir: "*Müstedrek*'in altı cüz halindeki nüshasında ikinci cüz'ün yarısına yakın bir yerde; "*Hâkim*'in imlâsı burada sona erdi" ifadesini buldum... *Hâkim* tarafından yazdırılan ilk kısımdaki tesahül, kalan kısma göre çok azdır."¹⁴

Hâkim'in verdiği hüküm ve dereceleri tek tek inceleyen Zehebî, *Müstedrek*'in haşiyesi olarak basılan *Telhîs*'inde zaman zaman Hâkim'e muvafakat etmekte, zaman zaman sükût etmekte, zaman zaman da farklı hükümler vererek sebeplerini açıklamaktadır. Dolayısıyla *Müstedrek* hadislerinin tahrıcinde Zehebî'nin *Telhîs*'inde verdiği hükümlerden mutlaka yararlanmalıdır.

İbn Salâh, Hâkim'in sahih olduğuna dair hüküm verdiği ama başka güvenilir âlimlerin hakkında herhangi bir hüküm vermediği *Müstedrek* hadisleri hakkında "*Hâkim*'in *Müstedrek*'inde sahih olarak hükmedilen ama güvenilir âlimlerden hakkında böyle bir hüküm bula madığımız hadislerin, zayıf olduklarını gerektiren bir illetin ortaya çıkması durumu müstesna, sahih olmasa da hasen olduklarına hükmederiz" demiş,¹⁵ Nevevî de İbn Salâh'ın bu görüşüne katılmıştır.¹⁶

¹³ İbn Hacer, *Lisan*, VII, 256

¹⁴ İbn Hacer, *Nüket*, I, 312; Süyûtî, *Tedrîb*, I, 106; *Itr*, *Menhec*, s. 261; Mîra, *el-Hâkim Neysabûrî*, s. 115-138

¹⁵ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 22

¹⁶ bkz. Süyûtî, *Tedrîb*, I, 106

Süyûfî ise Nevevî'nin bu görüşe katılmasını hayretle karşılamış ve onun bu görüşüne katılmayan İbn Cema ve Irakî'nin görüşlerini nakletmiştir: “*Bedruddin İbn Cema: Doğru olan, bu hadislerin incelenip layık olana sahih, hasen ve zayıf hükmünün verilmesidir, demiş; Hafız Irakî de bu görüşe katılmış, İbn Salâh'ın verdiği hükmün zorlama bir hüküm olduğunu belirtmiştir.*”¹⁷

Tehnevî bu konuda son noktayı koyarken şöyle demiştir: “*Zehebî bizi bundan müstağni kılmıştır. Zehebî'nin Telhîs'de sahihdir, diye onayladığı hadisler sahihtir; ama sükût edip, tenkit etmediği hadisler İbn Salâh'ın dediği gibi hasendir. Azizî'nin el-Camiu's-Sagîr Şerhi'nde Zehebî'nin Hâkim'in tashihiine muvafakat ettiği hadisleri hüccet olarak kabul ettiğini gördüm.*”¹⁸

Müstedrek hadisleri hakkında yapılan yeni ilmî çalışmalar bu eserdeki hadislerin durumu hakkında yeterli bilgi vermektedir.¹⁹

Zehebî'nin Telhîs'deki Sükûtu Muvafakat Sayılabilir Mi?

Zehebî, Müstedrek'teki bazı hadisleri *Telhîs*'inde tenkid etmiş, bazılarını muvafakat etmiş, bazıları hakkında sükût etmiştir. Zehebî'nin sükûtunun “muvafakat” olarak kabul edilmesi isabetli değildir.

Müstedrek'ten hadis nakledildiğinde, Hâkim'in tashihi ile yetinmemeli, mutlaka Zehebî'nin *Telhîsu'l-Müstedrek*'te sözkonusu hadis hakkındaki görüşü nakledilmelidir.

Günümüzde Ahmed Muhammed Şakir, Şuayb el-Arnaût, Muhammed Nasıruddin el-Elbânî gibi muâsir müelliflerin tahrîc kitaplarında yer alan (*صححه الحاكم، ووافقه الذهبي*) ifadesi Zehebî'nin sükût ettiği hadisler için uygun bir ifade değildir. Bunun yerine (*صححه*) ifadesi daha uygun görülmektedir.

¹⁷ Süyûfî, *Tedrib*, I, 106; Irakî, *Takyîd*, s. 30

¹⁸ Tehnevî, *Kavâid*, s. 71

¹⁹ bkz. 1) *Talikat alâ ma sahahahu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek ve vafakahu'z-Zehebî*, Abdullah b. Murad es-Selefi, Dâru'l-Fadiyle, Riyad, 141VIII, 1997; 2) *Tenbihu'l-vâhim alâ ma câe fi Müstedreki'l-Hâkim*, Ramadan Ahmed Ali Muhammed, Mektebetü't-Tevbe, Riyad; 3) *Tashihu ehâdîsi'l-Müstedrek beynel-Hâkimi'n-Neysaburi vel-hafız ez-Zehebî*, Uzeyr Reşid Muhammed ed-Dayinî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1.bsk 1427.

Zira Zehebî, kitabının mukaddimesinde “sükûtunun muvafakat anlamına geleceği” şeklinde bir ilkeden söz etmemiş, bilakis *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da²⁰ Hâkim'in biyografisinde *Telhîs* kitabının gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiş, sükût ettiği bazı hadisler hakkında başka eserlerinde “mevzû hadis” olduklarını ifade etmiştir.

Nitekim *Müstedrek*'ten hadis nakleden İbn Kesîr'in de aralarında bulunduğu birçok âlimin sadece (صححه الحاكم) ifadesiyle yetinmesi buna delildir.

Yemenli hadis üstadlarından Mukbil b. Hadi el-Vâdiî bu konuda şöyle demektedir: “*Bilinmesi gereken hususlardan biri; zayıf olduğu halde Hâkim'in sahih olarak kabul ettiği bazı hadisler hakkında Hafız Zehebî'nin sükûtunun Hâkim'i onaylaması olarak kabul edilmemesidir. Bilakis yazar (صححه الحاكم، وسكت عليه الذهبي) demelidir.*”²¹

Bu konuya temas eden Halid b. Mansur b. Abdillâh ed-Dirîs,²² Halil b. Muhammed el-Arabî²³ Salâhaddin b. Ali b. Abdil-Mevcud, Mahir el-Fahl, Abdülâziz et-Tureyfi²⁴ gibi hadis üstadları da bu görüşe katılmaktadırlar.

2. ET-TERGÎB VE'T-TERHÎB:

Tergîb ve Terhîb alanındaki en meşhur eserlerden biri Ebu Abdillâh Abdülâzîm b. Abdilkaviyy b. el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-hadisi's-şerif* adlı eseridir.

Münzirî, *Tergîb ve terhîb*'ine aldığı hadislerin seçiminde güzel bir metod izlemiştir. Münzirî, *Tergîb ve terhîb* mukaddimesinde; hakkında kesin olarak “mevzû” denilen hadisleri kitabına almamayı ilke edindiğini belirtmiştir.²⁵

²⁰ Zehebî, *Siyer*, 1VII, 176

²¹ Vâdiî, *Mukterah*, s. 154

²² Dirîs, *el-İzahu'l-celî*, s. 53

²³ Halil b. Muhammed el-Arabî, *Makalâtî el-hadisiyye*, s. 82 (*el-Edilletü'l-ilmîyye fî beyân enne sükûte'z-Zehebî fî Telhîsî'l-Müstedrek lâ yüaddü muvafakaten minhu li'l-Hâkim*)

²⁴ <http://www.ahlalinasnad.com/vb/showthread.php?t=855> (Erişim tarihi, 08.05.2015)

²⁵ Münzirî, *Tergîb*, I, 38

Hadislerin senedinden sadece sahâbî ravisini nakleden Münzirî, hadislerini genel olarak ikiye ayırmaktadır:²⁶

a. (**ع ن**) sigasıyla naklettiği hadisler Münzirî'ye göre sahih veya hasen veya buna yakın hadislerdir.

b. (**ر و ي**) mechûl sigasıyla naklettiği hadisler Münzirî'ye göre zayıf ve çok zayıf hadislerdir.

Bununla birlikte Münzirî'nin hadis sonlarında sened tenkidi ile ilgili olarak tafsilatıyla naklettiği derece ve hükümler çok anlamlıdır. Bazen muhtasar ifadeler kullanan Münzirî, bazen de ravîlerin cerh ve ta'dîli hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Meselâ: Münzirî, *et-Tergîb ve 't-terhîb*'de naklettiği biri (**ع ن**) sigasıyla, diğeri (**ر و ي**) mechûl sigasıyla naklettiği iki ayrı hadisi özlü ifadelerle şöyle değerlendirmektedir:²⁷

18- **عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ وَمَلْعُونٌ مَا فِيهَا، إِلَّا ذَكَرَ اللَّهَ وَمَا وَالَاهُ، وَعَالِمًا وَمَتَعْلَمًا". قَالَ الْمُنْذِرِيُّ: "رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَابْنُ مَاجَهَ، وَابِيهِقِي، وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ: حَدِيثٌ حَسَنٌ."**

19- **وَرَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ تَعَلَّمَ مِنَ الْعِلْمِ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ، أُعْطِيَ ثَوَابَ سَبْعِينَ صَدِيقًا." قَالَ الْمُنْذِرِيُّ: "رَوَاهُ أَبُو مَنْصُورٍ الدِّيلِمِيُّ فِي (مَسْنَدِ الْفَرْدُوسِ)، وَفِيهِ نَكَازَةٌ."**

3. RİYAZU'S-SALİHÎN

Riyazu's-Salihîn müellifi Nevevî, genellikle sahih ve hasen hadislerden meydana gelen yaklaşık 1. 900 hadisin yer aldığı *Riyazu's-salihîn*'de nadiren de olsa zayıf hadisler bulunmaktadır.

Nevevî hakkında Süyûtî şöyle demektedir: "*Hadisin Şeyh Muhyiddin en-Nevevî'nin telifatında olduğunu öğrendiğinizde onu mutmaîn bir şekilde rivayet edebilirsiniz.*"²⁸

Günümüzün müteşeddid (değerlendirmeleri sert) hadis erbabından biri olan Muhammed Nasıruddin el-Elbânî'nin; bu eserde 55 zayıf

²⁶ Münzirî, *Tergîb*, I, 37

²⁷ Münzirî, *Tergîb*, I, 98 (18,19)

²⁸ bkz. Leknevî, *Ecvibe*, s. 122-124 (Ebu Gudde'nin dipnotu); Kettanî, *er-Rahmetü'l-mursele*, s. 15

hadis olduğu şeklindeki ifadesi, “aşırı titizlik” olarak nitelendirilmelidir. Zira Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe* adlı kitabında zayıf olarak nitelendirdiği hadislerden bazılarını daha sonraki incelemeleri sonucu olarak *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahiha* kitabında “sahih hadis” olarak zikretmektedir.

Meselâ: Elbânî *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe* adlı kitabındaki 316 no. lu hadis hakkında daha sonra elde ettiği bu hadisi takviye eden yeni *şevâhid* bulması sebebiyle, bu hadis hakkında daha önce verdiği “zayıf” hükmünün yanlış olduğunu açıkça belirtmektedir.²⁹

Tahkik ehli hadis üstadlarından Şuayb el-Arnaût ise Nevevî'nin bütün hassasiyetine rağmen, senedi zayıf olan 46 hadisi bu eserine aldığı ifade etmekte, ancak bu konuda ayrıntılı bilgi vermemekte, ya da önceki âlimlerden bir delil veya nakil ortaya koymamaktadır. Hadis-i şerifler tek tek incelendiğinde bu rakamın da isabetli bir rakam olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Kanaatimizce bu konudaki en isabetli değerlendirme; mutedil, nezih ve muhakkik muhaddislerin günümüzdeki seçkin temsilcilerinden olan, çoğu hadis ilmiyle ilgili yetmişten fazla müstesna tahkik ve telif esere imzasını atan, değerli hadis âlimi, merhum üstadımız Abdülfettah Ebu Gudde'nin değerlendirmesidir.

Ebu Gudde üstadımız, *Riyazu's-salihîn*'de tamamen reddedilecek derecede olmayan sadece “üç zayıf hadis” tesbit etmiş, birkaç zayıf hadis daha bulunabileceğine işaret etmiştir.³⁰ Üstadımızın bu tesbiti, eserin muhtevası üzerindeki gölgeleri dağıtan ilmî bir tesbittir.

Nevevî, *Riyazu's-Salihîn*'de naklettiği hadisleri senediyle değil, sadece sahâbî ravîsiyle nakletmekte; *Sahihayn*'dan rivayet ettiği hadisler dışındaki birçok hadisin nihaî derecesini kısa ve özlü bir ifade ile beyan etmektedir.

Meselâ: Nevevî, *Riyazu's-salihîn*'de³¹ Cabir b. Semüre (r. a) rivayetiyle Ebu Davud'dan³² naklettiği bir hadisi şöyle değerlendirmektedir:

²⁹ Elbânî, *Daîfe*, I, 533 dipnot 1

³⁰ Leknevî, *Ecvibe*, s. 122-124 (Ebu Gudde'nin dipnotu)

³¹ Nevevî, *Riyazu's-Salihîn*, s. 364 (821)

³² Ebu Davud, *Sünen*, V, 178; Edeb 28 (4850)

عن جابر بن سمرة رضي الله عنه قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا صلى الفجر تربع في مجلسه، حتى تطلع الشمس حسنا. قال النووي: "حديث صحيح، ورواه أبو داود وغيره بأسانيد صحيحة."

Nevevî'nin *Riyazu's-salihîn*'de *Sahihayn*'dan rivayet ettiği hadisler dışındaki birçok hadisin nihaî derecesini beyan etmiş olması, sadece *Riyazu's-Salihîn* okuyucusu için değil, bu kitabı mütâlaa eden ya da bu kitaptaki hadislerin derecelerini kısa yoldan öğrenmeyi arzu eden herkes için faydalıdır.

4. EL-CAMİU'S-SAGÎR

Süyûtî'nin *el-Camiu's-sagîr* isimli eseri, hadislerin alfabetik olarak yer aldığı bir eserdir. Bu eserin şerhi olan *Feyzu'l-kadîr*'in Dâru'l-Fikr Beyrut, 1357/1939 baskısına göre eserde 1. 031 hadis bulunmaktadır.

el-Camiu's-sagîr'de hadisler hakkında rumuzlarla verilen hükümlerde dikkat ve itina ile edilmemiştir. *el-Camiu's-Sagîr*'de hadislerin senedinden sadece rivayet eden sahâbînin ismi verilmiş; hadisin sonunda kaynaklar rumuzlarla verildikten sonra sahih hadis için sad harfi (ص); hasen hadis için ha harfi (ح); zayıf hadis için dad harfi (ض) kullanılarak hadislerin dereceleri belirtilmiştir.

Kitabı *Feyzu'l-kadîr* ismiyle şerh eden Münâvî (ö. 1031/1622), hadislerin dereceleri ile ilgili bazı hükümleri zikretmiştir. Süyûtî'nin *el-Cami'u's-sagîr*'indeki rumuzlarındaki hataların çokluğu sebebiyle ihtiyatlı davranılması ve bu rumuzlara güvenilmemesi, en azından *Feyzu'l-Kadîr*'e başvurulması gerekir.

Meselâ, Münâvî, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'de Ma'kil b. Yesar'dan naklettiği (من فرَّق فليس منا) hadisinin senedinde, Heysemî'den nakille (Nasr b. Tarif)³³ adında yalancı bir ravînin bulunduğunu açıklamaktadır.³⁴

Senedinde yalancı bir ravî olduğu söylenen bu hadisin sonuna "sahih" anlamında (ص) rumuzu konulmuş olması, bu rumuzlara güvenilemeyeceğinin delilidir. Sahih rumuzu olan sad (ص) harfi ile zayıf

³³ İbn Maîn, *Tarih*, II, 604; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 52; Zehebî, *Mizân*, IV, 251; İbn Hacer, *Lisan*, VIII, 261

³⁴ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 187 (8888)

rumuzu olan dad (ض) harfi arasında sadece bir nokta farkı olması da bu çeşit hatalara sebep olabilmektedir.

Birbirine taban tabana zıt iki hükmü sembolik bir şekilde bildiren (ص) ve (ض) harflerinin zaman zaman karışması bir yana; Süyûtî'nin hadis tahrîcinde Abdülaziz ed-Dehlevî,³⁵ Muhammed Abdurraûf el-Münâvî,³⁶ Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî³⁷ ve Abdülfettah Ebu Gudde³⁸ gibi âlimler tarafından “mütesâhil” olarak nitelendirilmesi sebebiyle, hadislerin dereceleri hakkında verdiği birçok hüküm, tekrar incelemeye tabi tutulması gereken “mütesâhil hüküm” olarak değerlendirilmiştir.

Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî³⁹, *el-Camiu's-sagîr* hadisleri arasında “mevzû” olarak kabul ettiği 456 hadisi *el-Mugîr aleyhâdîsi'l-mevzûa fi'l-Camiu's-sagîr* adlı küçük bir risalede incelemiştir.⁴⁰

Bir hadisin sıhhati için sadece sahih bir senedin yeterli olmadığı görüşünde olan Gumârî, uydurma kabul ettiği hadisleri kitabına alması, Beyhakî'ye aşırı güvenmesi, mütesâhil olması, açıkça uydurma oldukları belli olan bazı sözleri makbul hadis diye kitabına alması, bazı uydurma hadislerden bir kısmını kitabına alarak uydurma olduğunu söylememesi, yalancı ravîlerin teferrüd ettiği hadisleri eserine alması, uydurma olduğunda ittifak edilen bazı hadisleri eserine alması şeklinde Süyûtî'ye ağır eleştiriler yöneltmektedir.⁴¹

el-Camiu's-sagîr hadisleri üzerinde çalışma yapanların sened tenkidi yanında metin tenkidine de yer veren Gumârî'nin bu değerli eserinden istifade etmeleri gerekir.

B. TAHRÎC KİTAPLARINDAN YARARLANMA

Hadis tahrîci kitaplarında hadisin sadece kaynaklarının verilmesiyle yetinilmemekte, hadisin sened ve metni de tenkide tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla tahrîc müelliflerinin hadisler hakkındaki hükümleri de dikkate değer bulunmaktadır.

³⁵ Sıddîk, *Hitta*, s. 57

³⁶ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 21

³⁷ Gumârî, *Mugîr*, s. 3-5

³⁸ bkz. Leknevî, *Ecvibe*, s. 116,130 (Dipnot)

³⁹ DÎA, “Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî”, III, 207-209.

⁴⁰ Ece, Abdurrahman, “Gumârî”, e-Şarkiyat dergisi, sy. IV

⁴¹ Ece, adı geçen makale

1. AHKÂM HADİSLERİ

İbnü'l-Mulakkın'ın *Tezkiretü'l-muhtâc fî ehâdîsi'l-Minhac ve el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdîs ve'l-âsari'l-vâkıa fî ş-Şerhu'l-Kebîr* adlı eserleri, Cemaleddin ez-Zeylaî'nin *Nasbu'r-râye* adlı eseri, İbn Hacer el-Askalânî'nin *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfiyyi'l-Kebîr ve ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* kitapları, İbn Kutlubuğa'nın, *Münyetü'l-elmaî fî-mâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaî*, ve *et-Ta'rif ve'l-ihbâr bi-tahrîci ehâdîsi'l-İhtiyar* ahkâm hadislerinin tahrîcini konu edinen temel eserlerdendir.

Meselâ: Nasbu'r-râye müellifi Zeylaî, Hanefî temel fıkıh kitaplarından *Hidâye* kitabındaki ahkâm hadislerini tahrîc etmiş ve ayrıntılı bir şekilde sened tenkidinde bulunarak hadislerin kabul ve red açısından derecelerini bildirmiştir.

Zeylaî, sadece *Hidâye* kitabında yer alan hadislerle yetinmemiş, ilmî emanete ve fikhî itidale riayet ederek *Ehâdîsü'l-husûm* (karşı tarafın hadisleri) başlığıyla her babda farklı mezheplerin ve muhaliflerin delilleri olan hadisleri de tahrîc etmiş, derecelerini bildirmiştir.

Zeylaî'nin diğer mezheplerin delillerine objektif olarak yer vermesi şeklindeki müstesna ilmî yaklaşımı ilim dünyasında takdirle karşılanmıştır.

2. TASAVVUF ve AHLAK HADİSLERİ

Gazzalî, *İhyâu ulûmi'd-din* adlı eserinde sahih ve hasen hadisler yanında maalesef yer yer zayıf ve mevzû hadisleri de zikretmektedir.

Hadislerin metinlerindeki incelikler, hadislerden yapılan istinbatlar ve müteşabih hadisler konusunda müstesna tahlilleri bulunan Gazzalî'nin, *İhyâ'*daki hadisleri muhtemelen *Kutü'l-kulûb*'dan nakletmesi, hadis ilimlerine fazla zaman ayıramaması, hadis tahrîci, cerh ve ta'dil ilimleriyle derinliğine meşgul olamaması sebebiyle *İhyâ'*da maalesef zayıf ve mevzû hadislere de yer vermiştir.⁴²

Gazzalî'nin *Kanunu't-te'vil*'indeki: “Benim hadisteki sermayem azdır” (بِضَاعَتِي فِي الْحَدِيثِ مُرْجَاةٌ) ifadesi meşhurdur⁴³.

⁴² Leknevî, *Ecvibe*, thk. Ebu Gudde, s. 118 (dipnot)

⁴³ Gazzalî, *Kanunu't-te'vil*, s. 16

İhyâ'daki hadislerin tahrîcinde ve sened tenkidinde Hafız Zeynüddin el-İrakî'nin ifadeleri önemlidir. Irakî, *el-Mugnî an hamli'l-esfâr* adlı eserinde *İhyâ*'daki hadisleri kısa ve özlü ifadelerle tahrîc etmiş, hadislerin derecelerini tek tek beyan etmiş, Irakî'nin bu eseri, *İhyâ*'nın dipnotunda yer almıştır. neşredilmiştir. Irakî, bu eserinde hadisin tarikini, sahâbîsini, tahrîc edenleri ve hadisin sahih ya da zayıf olup olmadığını ve sebebini muhtasar şekilde açıklamakla yetinmiştir. *İhyâ*'da zikri geçen hadislerin dereceleri konusunda Irakî'nin tahrîci mutlaka dikkate alınmalıdır.

İbn Hacer, üstadı Irakî'nin tahrîcinde eksik kalan hususları açıklayan bir eser telif etmiş, İbn Hacer'in talebesi Kasım b. Kutluboğa da *Tuhfetü'l-ahyâ fi-mâ fâte min tahrîci ehâdisi'l-İhyâ* adlı eseriyle bu çalışmayı sürdürmüştür. Sübkî, *İhyâ* hadisleri arasında senedini bulamadığı hadisleri Gazzâlî'nin biyografisinde 38 sayfa halinde zikretmiştir.⁴⁴ *İhyâ* şarihi Hafız Zebîdî, bütün bunları şerhine dercetmiştir.⁴⁵

İhyâ hadislerinin Mahmud Said Memduh tarafından hazırlanan *İs'âfûl-mulihhîn* isimli fihristi, bu konuda inceleme ve araştırma yapanlar için yardımcı bir eserdir.⁴⁶

3. MEŞHUR HADİSLER

Hadisin halk dilinde, vaaz kürsülerinde, ilim meclislerinde ya da tasavvuf erbabı arasında meşhur ve yaygın olması, onun “sahih” veya “hasen” olmasını gerektirmez. Bazı zayıf ve mevzû hadisler çeşitli sebeplerle dilden dile dolaşır olmuş, mütehassıs münekkid muhaddisler, Allah Rasûlü'nün yüksek hatırını ön plana alarak bu çeşit meşhur hadislerin durumu hakkında ciddi tesbitler yapmışlardır.

İlim erbabı arasında veya halk dilinde meşhur olan ama kabul ve red açısından dereceleri farklı olan hadislerin tahrîcinde ve sened tenkidinde münekkid muhaddislerin Sehâvî'nin *el-Makasidü'l-hasene*'de ve Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ*'da nakledilen ifadeleri çok önemlidir.

⁴⁴ Sübkî, *Tabakat*, IV, 145

⁴⁵ Zebîdî, *İthaf*, I, 40

⁴⁶ Mahmud Said Memduh, *İs'âfûl-mulihhîn bi-tertibi ehâdisi İhyâi ulûmi'd-din*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, I.bsk, 140VI, 1986

Sehâvî, *el-Makasidü'l-hasene* 'de ilim erbabı arasında ya da halk dilinde meşhur olan hadislerin sened tenkidi yanında metin tenkidini de yapmaktadır. Aclûnî de *Keşfü'l-hafâ* 'da ilim erbabı arasında ya da halk dilinde meşhur olan hadisler hakkında daha önceki âlimlerin ifadelerini özetlemiş, ele aldığı hadislerin derecelerini açıklamıştır.

4. MEVZÛ HADİSLER

Uydurma Hadisler (*mevzûat*) alanındaki hadislerin tahrîci ve sened tenkidi konusunda *Tenzihü's-şerîa* müellifi İbn Arrak el-Kinanî'nin apayrı bir yeri bulunmaktadır.⁴⁷ İbn Arrak, bu eserinde İbnül-Cevzî'nin *el-Mevzûatü'l-Kübrâ* adlı eseri ile Süyûtî'nin *el-Leâli'l-masnûa* adlı eserindeki uydurma hadisleri dikkatli bir tasnife tabi tutmuştur.

İbn Arrak, eserinde her babı üç fasla ayırmış; birinci faslı İbnü'l-Cevzî'nin mevzû olduğuna hükmettiği ve herhangi bir tenkide uğramayan yani İbnü'l-Cevzî'nin hükmünde isabet ettiği hadislerle tahsis etmiştir.

İkinci fasılda İbnü'l-Cevzî'nin mevzû olduğuna hükmedip tenkide uğradığı hadisleri ele almış ve hadisleri tek tek incelemiştir.

Üçüncü fasılda ise Süyûtî'nin *Leâli*'de İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûat*'ına ilâve ettiği hadisleri zikretmiş, Süyûtî'nin mevzû olarak kabul ettiği hadislerin mevzû olup olmadığını sebepleri ve illetleriyle birlikte açıklamıştır.⁴⁸

Tenzihü's-Şerîa hadislerinin Salih Yusuf Ma'tûk tarafından hazırlanan *et-Tezkiratü'l-Meşfûa* isimli fihristi, bu konuda inceleme ve araştırma yapanlar için yardımcı bir eserdir.⁴⁹

Mevzû hadisler konusunda telif edilen müstakil eserlerden her biri bu konuda önemli kaynak niteliğindedir. Özellikle Ali el-Karî'nin *el-Esraru'l-merfûa* adıyla bilinen *el-Mevzûatü'l-kübra* adlı eseri ile *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler* adıyla Türkçemize kazandırdığımız *el-Mevzûatü's-sugra* adlı eserleri çok önemlidir.⁵⁰

⁴⁷ Bu kitabın önemi ve değeri için bkz. Kevserî, *Makalât*, s. 574 (Son makale)

⁴⁸ İbn Arrak, *Tenzih*, I, 3

⁴⁹ Salih Yusuf Ma'tûk, *et-Tezkiratü'l-meşfûa fî tertibi ehâdîsi Tenzihî's-şerîati'l-merfûa*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, I.bsk, 140I/1986

⁵⁰ bkz. Ali el-Karî *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, trc. Halil İbrahim KUTLAY, İnkılab Yayınevi, İstanbul, 2008

5. ZEVÂİD

Herhangi bir hadis kitabının bir başka hadis eseri ile karşılaştırılıp birincisinin ikincisinden fazla olarak ihtiva ettiği hadislerin bir araya getirilmesi sonucu oluşturulan yeni eserlere *zevâid* kitapları denir.⁵¹

Kütüb-i Sitte ve diğer muteber hadis kaynakları bütün hadisleri içermemektedir. *Zevâid* kitapları bu kaynaklarda rastlayamayacağımız bazı önemli ve ilgi çekici rivayetler ihtiva ettiği için ilim adamlarının ihmal etmemesi gereken hadis kaynaklarıdır.⁵²

Zevâid kitapları arasında Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâid, Keşfü'l-estâr, Mevaridü'z-zam'ân*; Bûsîrî'nin *Mısbahu'z-züccâce*; İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Metâlibü'l-âliyye* isimli kitabı en meşhurlarıdır.

Zevâid kitaplarında zikredilen hadisler hakkında verilen hükümler de yararlanılması gereken hükümlerdir.

a. Mecmau'z-Zevâid

Hafız Nuruddin el-Heysemî'nin (ö. 807/1404) *Mecmau'z-zevâid* kitabında Ahmed b. Hanbel, Ebubekr el-Bezzar ve Ebu Ya'lâ el-Mavsîlî'nin *Müsned*'leri ile Taberanî'nin *Mu'cem*'lerinde Kütüb-i Sitte'ye ziyade olarak gelen hadisler sadece sahâbî adıyla senedsiz yer almakta ve her hadisin derecesi verilmekte, hadis "*zayıf*" ise zayıflık sebepleri belirtilmektedir.

Mecmau'z-zevâid'de her hadisin derecesinin ayrı ayrı belirtilmesi ve seneddeki bazı ravîlerin durumuna işaret edilmesi esere farklı bir önem kazandırmıştır.

Örnek:⁵³

قال الهيثمي في "مجمع الزوائد" في باب المؤمن يألف ويؤلف: عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "الْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ." رواه أحمد والبخاري وأحمد رجال الصحيح. وعن سهل بن سعد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "المؤمن يألف ويؤلف ولا يآلف ولا يؤلف."

⁵¹ Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 118

⁵² Geniş bilgi için bkz. Abdullah Karahan, *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 1.bsk, 2005

⁵³ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 87

رواه أحمد والطبراني وفيه مصعبُ بن ثابت وثقه ابن حبان وغيره، وضعفه ابن مَعِين وغيره، وبقيّة رجاله ثقات. وعن عبد الله يعني ابن مسعود قال: أَلْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ. " رواه الطبراني وفيه المسعودي، وفيه ضعف، وبقيّة رجاله رجال الصحيح. وعن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أَلْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ. " رواه الطبراني في الأوسط من طريق علي بن بهرام، عن عبد الملك بن أبي كريمة، ولم أعرفهما، وبقيّة رجاله رجال الصحيح.

b. Mısbahu'z-Züçâce

İbn Mace'nin *Sünen*'inde yer alan ama Kütüb-i Hamsede bulunmayan zevâid hadislerinin dereceleri hakkında Hafız Şihâbeddîn el-Bûsîrî'nin *Mısbahu'z-züçâce* adlı eseri önemlidir. Bûsîrî, bu eserinde İbn Mace'nin *Sünen*'indeki zevâid hadislerinin (1552 hadis) derecesi ve ravîleri hakkında tek tek hüküm vermiştir.

Örnek:

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا محمد بن عقيل، ثنا الخليل بن زكريا، ثنا هشام بن حسان، عن الحسن، عن أبي بكر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يقبلُ الله صلاةً بغير طُهور، ولا صدقةً من غُلُول." "أهـ قال البوصيري: "هذا إسناد ضعيف، لضعف (الخليل بن زكريا)، وله طرق جيدة غير هذه، فرواه ابن خزيمة، ورواه أبو عوانة في صحيحيهما من طريق الوليد بن رباح عن أبي هريرة. ورواه أبو عوانة في مستخرجه أيضاً من طريق محمد بن سيرين عنه، وأخرجه أيضاً من طريق يحيى بن أبي كثير، عن أبي سلمة عن أبي هريرة. وله شاهد في صحيح مسلم والترمذي من حديث ابن عمر رضي الله عنهما. "

Yukarıdaki örnekte; Bûsîrî, İbn Mace'nin *Sünen*'inde Ebu Bekre (r. a) rivayetiyle tahrîc ettiği hadisın isnadının, senedindeki ravîlerden biri olan *Halil b. Zekerıyya*'nın zayıflığı sebebiyle "zayıf" olduğunu belirtmiş, ayrıca hadisi takviye eden mütâbeât ve şevâhidini de zikretmiştir.⁵⁴

C. YENİ TAHKİK EDİLEN KİTAPLARDAN YARARLANMA

Hadis kitaplarının yazma nüshalarının tahkik edilerek neşredilmesi ya da matbû nüshalarının yeniden tahkikli neşredilmesi sebebiyle özellikle seksenli yıllardan bu yana hadis tahrîcine ve sened tenkidine

⁵⁴ Bûsîrî, *Mısbah*, I, 88 No: 111

büyük önem verilmiş, İslâm dünyasında tahkik edilen hadis kitaplarında hadis tahrîci ve sened tenkidi konusunda ciddî akademik çalışmalar ortaya konulmuştur.

Bu ilmî birikimden yararlanmak, hadis tahrîci ve sened tenkidi konusunda izlediğimiz yolu kısaltacak, araştırmacılara zaman kazandıracak, aynı hadisi defalarca tahrîc etmeleri yerine henüz hiç incelenmeyen hadislerin tahrîcine yönelmelerine ve eksik bırakılan hususların tamamlanmasına vesile olacaktır.

Ancak yeni tahkik edilen kitaplardan yararlanırken verilen hükümlere dikkatle ve itina ile bakılmasında yarar vardır. Mütekaddim ulemanın çok yönlü, sabırlı, dikkatli ve isabetli hükümleri yanında, yeni tahrîc ve tahkik çalışmalarında aceleci, dikkatsiz, belirli noktalara odaklanmış isabetsiz hükümler bulunabileceği göz ardı edilmemelidir.

D. HADİS TAHRİCİNDE MÜTEKADDİM VE MÜTEAHHİR ÂLİMLERİN GÖRÜŞLERİ

Mütekaddim âlimlerin; ihlas, takvâ, dikkat, itina, ictihad ve istinbat kabiliyeti, ravîleri yakından tanıma ve tettebbu genişliği ile ilim erbabına öncülüğü ve ilim yolundaki önceliği tartışılmaz bir gerçektir.

Muâsır âlimlerin araştırma ve inceleme gayretleri, farklı eserlere vukufiyeti, kütüphanlerinin genişliği, modern bilişim teknolojisinden yararlanma imkânları takdir edilse de; mütekaddim âlimlerin hadis ricâli ve hadislerin dereceleri hakkındaki hükümleri ve görüşleri daima tercihe şâyândır.

Mütekaddim âlimlerin verdikleri hükümler hakkında kullandıkları (صححه) ve (ضعفه) ifadeleri muâsır araştırmacılar tarafından zaman zaman kullanılsa da aradaki farklılık gayet açıktır.

Muhaddis, Muhakkik, münekkid, cerh ve ta'dil âlimi Tirmizî'nin *Sünen*'inde hadisler hakkında verdiği hükümler için kullanılan (صححه الترمذی) ve (ضعفه الترمذی) ifadeleri hüccet ve delil olarak dikkate alınmalı; meselâ muâsır müelliflerinden Muhammed Nasırdin el-Elbânî için kullanılan (صححه الألبانی) ve (ضعفه الألبانی) ifadeleri ise sadece bu muâsır araştırmacının vardığı neticeyi göstermekten ibaret olarak telakki edilmelidir.

Tirmizî'nin rivayet ettiği hadisler hakkında verdiği hüküm, "*ih-ticac*" makamında kabul edilmesi gerekirken; Elbânî gibi günümüz

müelliflerinin ifadeleri “*istînas*” makamında kabul edilmelidir. Zira Elbânî gibi günümüz müelliflerinin hükümlerinde pek çok tenakuzlar bulunabilmektedir.⁵⁵

Meselâ: Elbânî, *Sahih-i Buhârî*'de⁵⁶ tahrîc edilen (قال الله: (ثلاثة انا خصمهم يوم القيامة (أخرجه البخاري) (ضعيف، أخرجه البخاري) derken; bir başka kitabında⁵⁸ aynı hadisin derecesi için (حسن، أو قريب منه، أخرجه البخاري في صحيحه) ifadesini kullanmaktadır.

⁵⁵ bkz. Hasen b. Ali es-Sekkaf, *Tenakuzatu'l-Elbânîyyi'l-Vadhat*, Dârul-İmami'n-Nevevî, Amman, 4.bs. 141II, 1992

⁵⁶ Buhârî, *Sahih*, IV, 417 No: 2227 (İbn Hacer, *Feth*, IV, 417)

⁵⁷ Elbânî, *Daîfe*, IV, 589, bkz. *Daîfu'l-Cami*, s. 380, No: 2576

⁵⁸ Elbânî, *İrvâ*, V, 308, No: 1489

SENED TENKİDİNDE DÖRDÜNCÜ AŞAMA:
Hadisin derecesi hakkında özlü ve kesin karar verilmesi
– NİHAÎ HÜKÜM–

Sened tenkidinde dördüncü ve son aşama: Hadisin kabul ve red açısından derecesinin açık ve özlü bir ifade ile beyan edilerek hadis hakkında nihaî bir hüküm verilmesidir.

Hadisin hükmü, makbul olup olmaması açısından ele alınan hadis için uygun bir vasfın verilmesi demektir. Hadis hakkında verilecek nihaî hüküm, hadis ilimlerinin, hadis usulünün, sened ve metin tenkidinin meyvesidir.

A. SENEDDEKİ RAVİLER HAKKINDA NİHAÎ HÜKÜM

Sened hakkında verilecek nihaî hükümde ilk adım, ravî biyografileridir. Her ravî biyografisi, ricâl kitaplarında tek tek incelenmeli ve önce ravî hakkında adalet ve zabt açısından nihaî hüküm verilmelidir.

Dolayısıyla ravî biyografilerinde dikkat edilecek önemli noktaların vurgulanması gerekmektedir.¹

a. Kimlik Tesbiti

Ravînin cerh ve ta'dili elimizdeki ricâl kitaplarında verilen bilgilere göre yapılmaktadır. Kaynak yetersizliği, acelecilik, derin araştırma yapılmaması, terimler hakkındaki bilgi eksikliği isabetsiz hükümlere sebep olmaktadır.

Öncelikle ravînin ismi ve nisbesi başkasıyla karışmayacak tarzda açık bir şekilde tesbit edilir. (Ahmed b. Hanbel), (Yahya b. Bükeyr) gibi dedelerine nisbet edilen ravîlerin olabileceği unutulmalıdır.

¹ Şahhâte, *Dirâsetül-esânîd*, s. 115 (8. Mebhas)

b. Ravî Hakkındaki Görüşlerin Düzenli Bir Şekilde Sunulması

(Abdullah b. Mübarek) gibi sika olduğunda ittifak edilen ya da (Cabir el-Cu'fi) gibi zayıf olduğunda ittifak edilen ravîlerin biyografisi geniş tutulmaz.

Güvenilir olup olmama hususunda haklarında farklı görüşler nakledilen ravîlerin biyografilerinde olumlu-olumsuz bütün görüşler düzenli bir şekilde zikredilir. Bunun için öncelikle tevsik edenlerin görüşleri sonra cerh edenlerin görüşleri toplu halde, özlü ve düzenli olarak zikredilir.

En son olarak güvenilir delillere ve ölçülere göre tercih yapılır. Ravî hakkında nihâi hüküm verilirken Zehebî'nin *Kâşif*, İbn Hacer'in *Takrib* adlı eserlerindeki nihâi hükümler dikkate alınır.

c. Özel Durumlar

Bazı ravîler hakkında üstadlarına göre cerh ve ta'dil yapılmıştır. Yani ravî, falan üstadın rivayetinde "sika", ama falan üstadın rivayetinde "zayıf" olarak kabul edilebilir. Bu durumdaki ravîler, hassas bir şekilde tesbit edilir.

Tedlîs, ihtilât, telkin, irsal vb illetler sebebiyle tenkid edilen ravîler hakkında te'lif edilen özel eserlere başvurulur.

Ravî hakkında çift hüküm verilen ifadelerde bu hükmün teferrüd durumunda dikkate alınacağı bilinmelidir. Meselâ (ثقة يخطئ) ifadesi, ravî güvenilir bir ravîdir ama teferrüd ettiğinde hata eder, demektir. (صدوق يهيم) ifadesi, ravî doğru sözlü bir ravîdir ama teferrüd ettiğinde hata eder, demektir.

Cerh ve ta'dilde her muhaddise ait özel istılahlar olabilir. Bunlar mutlaka dikkate alınmalıdır. Meselâ: İbn Hacer'in *Takrib*'de ravî hakkındaki "makbul" ifadesi, o ravî mütâbî'i olduğunda makbuldür, demektir, aksi takdirde "leyyin" (gevşek, zayıf) demektir.

d. Genel uyarılar

Elimizdeki kitaplarda bulamadığımız ravîler hakkında tahmini hüküm verilmemelidir. İsimlerde tashif olabileceği veya senedde tedlîs olabileceği ihtimali de düşünülmalıdır.

Ravî hakkında hüküm verirken aceleci olunmamalı, uzun ve derin araştırmalardan ve önceki âlimlerin görüşleri dikkatli bir şekilde incelendikten sonra ravînin derecesi hakkında nihaî hüküm verilmelidir.

Daha sonra seneddeki ravîler arasında ittisal/inkıta, irsal, tedlîs, illet, şüzûz ve benzeri rivayet durumları incelenir ve sonunda sened hakkında nihaî hüküm verilir.

B. İSNAD HAKKINDA NİHÂÎ HÜKÜM İFADELERİ

Hadisin nihaî derecesi bildirilirken genellikle klişe mahiyetinde ıstılahî ifadeler kullanılır. Hadis hakkındaki son hüküm, kısaca; “*sahih, sahih li-gayrihî, hasen, hasen li-gayrihî, zayıf, çok zayıf, mevzû*” ifadeleriyle verilmektedir.

a. Hadisin İsnadı Sahih Li-Zatihî İse

Hadisin isnadı sahih hadisi şartlarını taşıyorsa, yani ricâlin tamamı “sika” ravîler ise ve isnadda irsal, inkıta, tedlîs, ıztırab gibi illetler ya da şüzûz yoksa hadisi isnadı “sahih li-zatihî”dir, kısaca “sahih” denilir.

Sahih li-zatihî hadis için nihaî hüküm olarak kullanılan ifade (إسناده صحيح) ifadesidir. Ancak farklı muhaddislerin gayet tabii farklı ifadeleri de olmaktadır. Bu konuda zikredilen ifadelerden bazıları şunlardır:

İsnadı sahihtir. -

– إسناده صحيح.

Bu hadisi falan rivayet –
etmiştir. Râvîleri sahih hadis
ravîleridir.

– رواه فلان ، ورجاله رجال
الصحيح.

*İsnadı Buhârî ve –
Müslim'in şartlarına uygun olarak
sahihdir.*

– إسناده صحيح على شرط
الشيخين.

*İsnadı Müslim'in şartına –
.uygun olarak sahihtir*

– إسناده صحيح على شرط
مسلم.

b. Hadisin İsnadı Sahih Li-Gayrihî İse

Hasen li-zatihî derecesindeki hadis, sahih li-zâtihî veya hasen li-zatihî olan hadisle takviye edildiğinde eksik olan zabt kusuru giderildiği için “*sahih li-gayrihi*” derecesine yükselecektir. Böyle bir hadisin nihaî hükmü için şu ifadeler ve benzerleri kullanılmaktadır:

*İsnadı hasendir, tariklerin -
toplamlıyla “sahih li-gayrihi”
.derecesine yükselir*

- إسناده حسن، يَرْتَقِي
بمجموع الطُّرُقِ إلى درجة
الصحيح لغيره.

*Mütâbeât ve şahidlerle -
isnadı “sahih li-gayrihi”
.derecesindedir*

- إسناده صحيح لغيره،
بالمتابعات والشواهد

c. Hadisin İsnadı Hasen Li-Zatihî İse

Hadisin isnadında; hakkında (صدق), (لا بأس به), (ليس به بأس) veya (حسن الحديث) denilen bir ravî varsa isnad “hasen li-zatihî” derecesindedir. Kısaca “hasen” denilir.

Bir başka ifade ile hadisin isnadındaki ravîlerden birinde veya birkaçında zabt kusuru bulunduğu hadisin “sahih” derecesinden “hasen li-zatihî” derecesine düşer. Bu durumda kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır:

İsnadı hasendir, isnadında falan ravî bulunmaktadı. O doğru sözlüdür. – إسناده حسن، فيه فلان، وهو صدوق

İsnadı hasendir, isnadında falan ravî bulunmaktadı. Onun rivayetinde sakınca yoktur. – إسناده حسن، فيه فلان، وهو لا بأس به .yoktur.

İsnadı hasendir, isnadında falan ravî bulunmaktadı. O hadisi hasen olan bir ravîdir. – إسناده حسن، فيه فلان، وهو حسن الحديث

d. Hadisin İsnadı Hasen Li-Gayrihî İse

Zayıf hadis, çok zayıf olmayan bir başka zayıf veya hasen hadisle takviye edildiğinde “hasen li-gayrihî” derecesine yükselecektir. Böyle bir hadisin nihaî hükmü için kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır:

İsnadı zayıftır. Tariklerin toplamıyla “hasen li-gayrihi” derecesine yükselir. – إسناده ضعيف، يَرْتَقِي بمجموع الطَّرْقِ إِلَى درجة الحسن لغيره.

Mütâbeât ve şahidlerle isnadı “hasen li-gayrihi” derecesindedir. – إسناده حسن لغيره، بالمتابعات والشواهد.

e. Hadisin İsnadı Zayıf İse

Hadisin isnadında; hakkında (مجهول), (مستور), (مقبول), (ضعيف) denilen bir ravî varsa isnad zayıftır. İsnadda hakkında (صدوق سيئ) (صدوق تأخر بأخرة), (صدوق يخطئ), (صدوق له أوهام), (صدوق يهمل), (الحفظ) denilen bir ravî varsa isnad zayıftır.

Hadisin belirli bir senedi hakkında verilen “zayıftır” şeklindeki hüküm, o hadis metninin tamamen zayıf olduğunu göstermez. Bu senedin sahih veya hasen başka bir senedi bulunabilir. Senedin sahih olması, metninin sahih olmasını göstermez. Zira metinde ıztırab bulunabilir .

Hadisin isnadının zayıf olması için mutlaka isnadında bir illetin bulunması gerekir. Hadisin senedinde hadis ıstılahında özel isimleri bulunan idrâc, tedlîs, kalb, irsal, ıztırab gibi illetler yanında özel isimleri olmayan illetler de bulunabilmektedir.

Zayıf hadislerin derecesi belirtilirken mutlaka illet de zikredilir. Meselâ şöyle ifadeler kullanılır:

*İsnadı zayıftır. İsnadında – İسناده ضعيف، فيه إنقطاع.
.inkita' bulunmaktadır*

*İsnadı zayıftır. İsnadında – إسناده ضعيف، فيه فلان،
(... ..) isimli ravî bulunmaktadır. O وهو ضعيف.
.ravî zayıftır*

*İsnadı zayıftır. İsnadında – إسناده ضعيف، فيه رجل لم
ismi verilmeyen bir ravî يُسَمَّ.
.bulunmaktadır*

*İsnadı zayıftır. İsnadında – إسناده ضعيف، فيه فلان،
falan vardır. O müdellis olup hadisi وهو مدليس، وقد عنعنه.
.an'ane ile rivayet etmiştir*

*İsnadı zayıftır. İsnadında – إسناده ضعيف، فيه جهالة.
.bir ravî bulunmaktadır mechûl*

*İsnadı zayıftır. – إسناده ضعيف، فيه فلان،
İsnadında(...) isimli ravî وهو مجهول.
.bulunmaktadır. O mechûldür*

*İsnadı zayıftır. İsnadında iki – إسناده ضعيف، فيه علتان:
illet vardır. Birinci: (...) الأولى: (...) والثانية: (...)
(...) İkinci illet:*

f. Hadisin İsnadı “Çok Zayıf” İse

Hadisin isnadında; hakkında (منكر الحديث), (مُنْهَم بِالْكَذِبِ) veya (متروك الحديث) denilen bir ravî varsa isnad “çok zayıf” (ضعيف جداً) olarak

isimlendirilir, bu durumdaki hadis hiçbir şekilde kesinlikle takviye ile bir üst dereceye yükselemez.

g. Hadis Mevzû İse

İsnadda hakkında (كُذِّبَ), (وَضَّاعٌ) veya (يَضَعُ الْحَدِيثَ) denilen yalancı bir ravî bulunur da hadis sadece onun kanalıyla rivayet ediliyorsa, hadis “uydurma/ mevzû” (مَوْضُوعٌ) olarak isimlendirilir, bu durumdaki hadisin rivayeti haramdır. Sadece mevzû/uydurma durumunu bildirmek için rivayet edilebilir .

Hadis bir filozof, bir sahâbî veya bir âlime ait bir söz olup Peygamberimiz’e nisbete edilmişse yine “mevzu” hadis kategorisinde değerlendirilir .

Mevzû hadislerde kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır:

*Uydurma hadistir. –
Senedinde falan vardır. O ise çok
yalancı biridir.*

– حَدِيثٌ مَوْضُوعٌ، فِي إِسْنَادِهِ
فُلَانٌ، وَهُوَ كُذِّبَ

*Nebevî hadis olarak aslı –
yoktur.*

– لَا أَصْلَ لَهُ حَدِيثًا نَبَوِيًّا

*Hadis değildir. Hikmetli –
konuşan kimselerden birinin
sözüdür.*

– لَيْسَ بِحَدِيثٍ، وَهُوَ مِنْ كَلَامِ
بَعْضِ الْحُكَمَاءِ

C. NİHÂÎ HÜKÜM KURALLARI

a. Hadis hakkındaki nihaî hüküm, sened ve metin tenkidi sonucunda verilir.

Hadis hakkında küllî ve nihaî hüküm, isnad ve metnin her ikisinin ayrı ayrı titizlikle incelenmesinden sonra verilir.

Hadisin tamamı hakkında *nihaî hüküm* verebilmek için, sened tenkidi yanında hadis metni de metin tenkidi kriterlerine göre ayrıca

tedkik ve tenkid edilmelidir. Metnin de sened gibi sahih hadis şartlarını taşıdığı görülmüşse; ancak bundan sonra “*hadis sahihtir*” denilebilir.

Zira Süyûtî'nin dediği gibi, *senedin sıhhati, metnin de sıhhatini gerektirmez. Sened sahih olabilir ama metinde onun sıhhatine engel olan şuzûz veya illet bulunabilir.*²

b. “Hadis Sahihtir” Yerine “İsnadı Sahihtir” İfadesi Tercih Edilir.

Hadisin isnadı derinliğine incelendikten sonra sadece isnadın hükmü belirtilir. Bu durumda hadise genel ve nihaî hüküm verilmez.

Senedin incelenmesi, tedkiki ve tenkidi sonrası verilen hüküm, hadisin sadece senedine dair verilen hükümdür. Dolayısıyla “*hadis sahihtir*” ifadesi yerine “*isnadı sahihtir*” ifadesi; “*hadis hasendir*” ifadesi yerine “*isnadı hasendir*” ifadesi; “*hadis zayıftır*” ifadesi yerine “*isnadı zayıftır*”, ifadesi kullanılmalıdır.

Örnek:

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا بكر بن خُلف أبو بشر، ثنا يحيى بن سعيد، عن قدامة بن عبد الله، عن جسرّة بن دجّانة، قالت: سمعت أبا ذر يقول: قام النبيّ صلى الله عليه وسلم بأية، حتى أصبح يُرَدِّدها: (إن تُعَذِّبهم فأتهم عبادك، وإن تغفّر لهم فأتك أنت العزيز الحكيم). "اه

قال البوصيري: "هذا إسناد صحيح، رجاله ثقات، ورواه النسائي في الكبرى عن نوح بن حبيب، عن يحيى بن سعيد به، ورواه الإمام أحمد في مسنده عن يحيى بن سعيد، بإسناده ومثله. . ."

Yukarıdaki örnekte; Bûsîrî, İbn Mace'nin *Sünen*'inde³ Ebu Zerr (r. a) rivayetiyle tahrîc ettiği hadisin derecesini açıklarken “sahih” yerine “isnadı sahih” ifadesini tercih etmiş, bununla da yetinmeyerek hadisin sahih şevâhidini de zikretmiştir.⁴

İbn Salâh diyor ki: “*Muhaddislerin; “Bu, isnadı sahih olan bir hadistir” veya “isnadı hasen olan bir hadistir” ifadeleri; “Bu, sahih bir hadistir” veya “hasen bir hadistir” ifadelerine göre alt derecede*

² Süyûtî, *Hâvî*, I, 462

³ İbn Mace, *Sünen*, I, 429; İkametü's-Salât 179 (1350)

⁴ Bûsîrî, *Mısbah*, I, 242 (480)

bir ifadedir. Zira hadis için şazz veya illetli olması sebebiyle sahih olmadığı halde “Bu, isnadı sahih olan bir hadistir” ifadesi kullanılabilir.”⁵

Ancak yine İbn Salâh’a göre, bazı güvenilir muhaddisler, titizlikleri ve ihtiyatlı ifade kullanmaları sebebiyle nihâi hüküm olarak “sahih” gördükleri hadis için de “isnadı sahih” ifadesini kullanabilmektedirler.⁶

İbn Hacer ise “Kuşkusuz, muhaddis imamın genelme ve kesinlik ifade eden “sahih” ifadesini bırakıp daha alt derecedeki “isnadı sahih” ifadesine yönelmesi için mutlaka önemli bir sebep olmalıdır” demiştir.⁷

Örnek:

قال الحاكم في "المستدرک": أخبرنا أحمد بن يعقوب الثقفي، ثنا عبيد بن غنام النخعي، أنبأنا علي بن حكيم، ثنا شريك، عن عطاء بن السائب، عن أبي الضحى، عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال: (الله الذي خلق سبع سماوات ومن الأرض مثلهن) قال: "سبع أرضين في كل أرض نبيّ كنبيكم، وأدم كآدم، ونوح كنوح، وإبراهيم كإبراهيم، وعيسى كعيسى". اه، قال: "هذا صحيح الإسناد، ولم يخرجاه."

İbn Cerîr,⁸ İbn Ebî Hâtim,⁹ Hâkim,¹⁰ Beyhakî¹¹ ve İbn Kesîr¹², in tahrîciyle (Yedi kat gökleri ve yerden de mislini yaratan Allah’dır) meâlindeki Talâk Sûresi 12. âyetin tefsiri sadedinde şöyle bir rivayet nakledilmektedir: İbn Abbas diyor ki: “Yedi kat yer vardır ve her katta Peygamberiniz gibi bir Peygamber; Âdem gibi Âdem; Nuh gibi Nuh; İbrahim gibi İbrahim; İsa gibi İsa vardır.

Yukarıdaki örnekte geçen hadis hakkında Hâkim; “İsnadı sahihtir, Buhârî ve Müslim bunu tahrîc etmemişlerdir” ifadesini kullanmış; Zehebî buna muvafakat etmiştir.¹³

⁵ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 38; Süyûtî, *Tedrib*, I, 172; Leknevî, *er-Raf’ ve t-tekmil*, s. 187

⁶ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 38

⁷ Süyûtî, *Tedrib*, I, 172

⁸ Taberî, *Camîu’l-beyân*, III, 469

⁹ İbn Ebî Hatim, *Tefsir X*, 3361 (Talâk, 65/12) (18918)

¹⁰ Hâkim, *Müstedrek*, II, 493

¹¹ Beyhakî, *el-Esmâ ve s-sıfat*, II, 370 (832)

¹² İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 42

¹³ Hâkim, *Müstedrek*, II, 493

Süyûtî ise “*Hâkim'in bu hadisi sahih kabul etmesine hep hayret etmişimdir. Nihayet Beyhakî'nin, “Bu hadisin isnadı sahihtir, ama kesinlikle şâzzdır”, ifadesini gördüm, demiştir.* ¹⁴

Beyhakî devamla: “*Ravî Ebu'd-Duhâ'yı -destekleyecek- bir mütâbi' bulamadım” demiştir.* İbn Kesîr de Beyhakî'nin bu ifadesine katılmıştır. ¹⁵ Yine İbn Kesîr, “*Hadisin nakli sahih ise İbn Abbas'ın bunu israiliyattan aldığı kabul edilir, demiştir.* ¹⁶

Ayrıca söz konusu hadisin sıhhatine de itiraz edilmiştir. Muallimî, (Şerik b. Abdullah)'ı hayatının sonunda ihtilât ile muallel, (Atâ b. Sâib)'i de tedlîs ile muallel kabul ederek hadisin sahih olmadığını ifade etmiştir. ¹⁷

Ancak Hâkim, aynı hadisi (Şu'be- Amr b. Murre- Ebu'd-Duhâ- İbn Abbas) tariki ile de rivayet etmiştir. ¹⁸

Dolayısıyla hadis, isnadı sahih olmakla beraber İbn Abbas'dan bu hadisi rivayet eden ve münekkid muhaddisler tarafından “*sika/güvenilir*” olarak kabul edilen¹⁹ (Ebu'd-Duha) künyeli Müslim b. Su-bayh el-Hemdânî'nin teferrüdü sebebiyle “*şâzz*” olduğu için reddedilmiştir.

c. Hadiste illet varsa nihâî hükümde bu durum zikredilmelidir.

Hadis hakkında son karar ve nihaî hüküm verilirken; hadisteki zayıflık sebeplerinin farklılığı sebebiyle, zayıf hadisin (irsal, inkıta', i'dal, tedlîs, kalb, şuzûz, illet, ihtilât ve benzeri) hangi sebeple zayıf olduğu özellikle bildirilmelidir. Hadis mevzû (uydurma) ise bunun sebepleri belirtilmelidir.

Ancak bu bilgilendirme, yapılan çalışmanın özeti anlamında olduğu için son derece muhtasar, özlü bir şekilde yapılır.

¹⁴ Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfat*, II, 370 (832); Süyûtî, *Hâvî*, I, 462; Süyûtî, *Tedrib*, I, 262; Leknevî, *er-Raf'* ve *t-tekmîl*, s. 187; Cezâirî, *Tevcih*, s. 512

¹⁵ İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 286 (Talâk, 65/12)

¹⁶ İbn Kesir, *Bidâye*, I, 22

¹⁷ *Muallimî, Envar*, s. 127

¹⁸ Hâkim, *Müstedrek*, II, 493

¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 530

Örnek:

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا راشد بن سعيد بن راشد الرملي، ثنا الوليد بن مسلم، عن أبي رافع إسماعيل بن رافع، عن سَمِي مولى أبي بكر، عن أبي صالح، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "المشأؤون إلى المساجد في الظلم، أولئك الخَوَاضُونَ في رحمة الله." اهـ قال البوصيري: "هذا إسناد ضعيف، (أبو رافع) أجمعوا على ضعفه، و(الوليد بن مسلم) مدلس، وقد عنعنه."

Yukarıdaki örnekte geçen İbn Mace'nin *Sünen* 'inde²⁰ yer alan bu hadisin isnadını inceleyen Bûsîrî, hadisin isnadının "zayıf" olduğunu belirtmiş ve zayıflık sebebi olarak iki illet zikretmiştir:

Biri: Ravîlerden (Ebu Rafî') hakkında hadis âlimlerinin "ittifakla zayıf" hükmünü vermeleri,

Diğeri: (Velid b. Müslim)'in müdellis olup bu hadisi an'ane ile rivayet etmiş olmasıdır.²¹

Ancak Bûsîrî'nin b değerlendirmede aynı konuda gelen sahih/hasen şahidlere işaret etmemesi, bir tahrîc eksikliği olarak nitelendirilmelidir.

d. Sahih Hadislere Yönlendirme Yapılmalı

İncelenen hadis zayıf, çok zayıf veya mevzû ise bu konuda kaynaklarda geçen ve "şu hadis bizi bu asılsız hadisten müstağni kılar" (ويغني عنه قوله صلى الله عليه وسلم) ya da "bizi mevzû hadislere muhtaç bırakmayan sahih hadis" (ما يغنينا عن الموضوع من الصحيح) gibi ifadelerle işaret edilmesi, özellikle mevzûat kitaplarında ilmî bir metot olarak uygulanmıştır. Burada birkaç örnek verilmesi uygun olacaktır.

1. Ukaylî

Ukaylî, *Duafâ*'da²² (Davud b. Abdilcebbar)'ın Buhârî'ye göre *münkerü'l-hadis* olduğunu ifade ettikten sonra, biri aşağıdaki hadis ol-

²⁰ İbn Mace, *Sünen*, I, 256, Mesacid 14, No: 779

²¹ Bûsîrî, *Mısbah*, I, 167, No: 296

²² Ukaylî, *Duafâ*, II, 33; İbn Hacer, *Lisan*, I, 403

mak üzere iki münker hadisini zikretmiş, bunun ardından; “*Bu iki hadisin mütâbii olamaz. Ancak bu konuda sahih rivayet bir vardır*” diyerek sahih rivayete yönlendirmede bulunmuştur:

قال العقيلي في "الضعفاء": داود بن عبد الجبار: من حديثه ما حدثناه حسن بن علي بن خالد الليثي، قال: حدثنا سعيد بن سليمان، قال حدثنا داود بن عبد الجبار، قال كنت مع إبراهيم بن جرير، فرأى حية، فقال: حدثني أبي، أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول: "مَنْ رَأَى حَيَّةً فَلَمْ يَقْتُلْهَا خَوْفًا، فَلَيْسَ مِنَّا." ثم ذكر حديثًا آخر، فقال: "لا يتابع عليهما، أما قتل الحية، ففيه رواية صحيحة."

Ayrıca zehirli yılanın öldürülmesi ile ilgili Ebu Leylâ (r. a)'dan merfû bir hadis rivayet edilmektedir ama bu hadis sahih değil, “hasen” derecesindedir.²³

2. Süyûtî

Süyûtî, *ed-Düreru'l-müntesira*'de²⁴ halk dilinde ve vaizler arasında hadis diye meşhur olan (الخير في وفي أمتي إلى يوم القيامة) şeklindeki sözün “asılsız” olduğunu ifade ettikten sonra “*Hz. Peygamber (s. a. v)'in şu sözü bizi bundan müstağni kılar*” ifadesini kullanmış, bu konuda (. لا تزال طائفة من أمتي.) şeklindeki sahih hadisi zikretmiştir:²⁵

قال السيوطي في "الدرر المنتثرة في الأحاديث المشتهرة": (الخير في وفي أمتي إلى يوم القيامة) لا أصل له، ويُغنى عنه قوله صلى الله عليه وسلم: "لا تزال طائفة من أممي ظاهرة على الحق حتى تقوم الساعة".

3. Aclûnî

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*'da²⁶ hadis diye meşhur olan (ما أنصف الفارئ) şeklindeki söz hakkında İbn Hacer el-Askalânî'nin (لا أعرفه) dediğini ifade ettikten sonra “*Hz. Peygamber (s. a. v)'in şu hadisi bizi bundan müstağni kılar*” ifadesini kullanmış, bu konuda *Muvatta'* ve *Sünen-i Ebî Davud*'da varid olan sahih hadisi zikretmiştir:

²³ Taberanî, *Kebîr*, VII, 78 (6425); Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, VI, 130 (8685); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 46

²⁴ Süyûtî, *Dürer*, I, 10; *Zeyl* (1220)

²⁵ Süyûtî, *Dürer*, I, 10; *Zeyl* (1220)

²⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 234 (2181)

قال العجلوني في "كشف الخفاء": (ما أنصف القارئ المصلي) قال الحافظ بن حجر: لا أعرفه. ولكن يُعنى عنه قوله صلى الله عليه وسلم: (لا يَجْهَرُ بِعَضِّكُمْ عَلَى بَعْضِ بِالْقُرْآنِ)، وهو صحيح من حديث البياضي، في الموطأ، وأبي داود وغيرهما.

e. Hadisin Şahidlerine İşaret Edilmeli

Herhangi bir hadiste nihaî hüküm verilirken o hadisi takviye eden şahidlere yer verilmesi ya da sahih olsa bile aynı konuda farklı sahâbilerden hadis varid olduğuna işaret edilmesi de anlamlıdır.

1. Tirmizî'nin Şevâhidin Sadece Ravîlerini Zikretmesi

Tirmizî, *Sünen*'inde hadislerin derecelerini bildirirken o hadisle ilgili diğer rivayetlere de sadece sahâbî ismi vererek göndermeler yapmıştır. Tirmizî'nin *Sünen*'inde hadislerin sonunda (وفي الباب) ifadesiyle başlayan ve hadisin farklı tariklerine işaret etmek için yaptığı göndermeler, ilgili hadiste ele alınan konuda derinliğine inceleme yapmak isteyenler için rehber olmuştur.

Örnek:

قال الترمذي في "سننه": حدثنا هناد، حدثنا أبو معاوية، عن ، عن عبد الله بن مرة، عن مسروق، عن عبد الله بن مسعود قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يَجَلُّ دَمُ امرئ مسلم يشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله إلا بإحدى ثلاث: الثيب الزاني، والنفس بالنفس، والتارك لدينه المفارق للجماعة." قال: وفي الباب عن عثمان، وعائشة، وابن عباس. قال أبو عيسى: حديث ابن مسعود حديث حسن صحيح.

Tirmizî yukarıdaki örnekte verilen hadisin sonunda (*ve fil-Bab*) ile başlayan ifadesinde; bu konuda Hz. Osman, Hz. Âişe ve İbn Abbas'dan (r. a) rivayet edilen hadisler bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hadisin derecesinin de "*hasen-sahih*" olduğunu ifade etmektedir.²⁷

İrakî diyor ki: "*Tirmizî'nin bu uygulaması güzel bir uygulamadır. Ancak pek çok kimse bunu, isimleri belirtilen sahâbenin aynı hadisi rivayet ettikleri şeklinde anlamaktadırlar. Oysa bu ifade, her zaman bu anlamda değildir. Bazen bu anlamda olabilir ama bazen de*

²⁷ Tirmizî, *Sünen*, IV, 19; Diyât 10 (1402)

bu babda zikredilmesi uygun olan başka bir hadis anlamında da olabilir. ²⁸

Bu konuda yazılan bazı eserlerin isimleri şunlardır:

– *Nüzhetü'l-elbab ammâ yakulü't-Tirmizî: "ve fi'l-Bab"*, Hasen b. Muhammed b. Hayder el-Vailî, Dar İbni'l-Cevzî, Kahire, 1. bs. 1426/2005 (6 c.),

– *Raşşü's-sehâb li-ikmâli mâ yakulü't-Tirmiziyyü "ve fi'l-bâb"*, Feyzurrahman es-Sevrî el-Bhavelfûrî el-Hindî, Hindistan, 1. bs. (5 cilt)

– *el-Lübab fi tahrîci'l-Mubarekfûri li-kavli't-Tirmiziyyi "ve fi'l-bâb"*, Muhammed Subhi b. Hasen Hallâk et-Teftenâzî es-San'anî (doğ. 1372/1954), Dar İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1420/1999

– *Keşfü'n-nikab amma yakulühü't-Tirmiziyyü "ve fi'l-bâb"*, Muhammed Habibullah Muhtar, Karaçi İslâmî İlimler Üniversitesi, Nşr. Meclisü'd-Da've ve't-Tahkiki'l-İslâmî, 1409/1989 (5 c.)

2. Zeylaî'nin Nasbu'r-Râye'de Şevâhidi Zikretmesi

Zeylaî, *Nasbu'r-râye*'de ele aldığı her hadisle ilgili şevâhidi (وفي الباب أحاديث) başlığıyla zikretmekte, sadece ravîlerin isimlerini vermekle yetinmemekte, konuyla ilgili aynı manadaki hadisleri tek tek tahrîc etmektedir.

Örnek :

قال الزيلعي في "نصب الراية": الحديث الرابع : قال عليه السلام (المرأة عورة مستورة): قلت: أخرجه الترمذي في "آخر الرضاع" عن همام، عن قتادة، عن مورك، عن أبي الأحوص، عن عوف بن مالك، عن عبد الله بن مسعود، عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: (المرأة عورة ، فإذا خرجت استشرفها الشيطان.) انتهى. وقال: حديث حسن صحيح غريب، انتهى. ورواه ابن حبان في "صحيحه" في النوع السادس والستين، من القسم الثالث عن ابن خزيمة بسنده إلى مورك، وأخرجه أيضا عن سليمان التيمي، عن قتادة، عن أبي الأحوص به، وزاد: (وأنها لا تكون إلى الله تعالى أقرب منها في قعر بيتها،) انتهى. وبالسندين أيضا رواه البزار في "مسنده" ولفظ: "مستورة" لم أجده عند أحد منهم، والله أعلم.

²⁸ Usmanî, *Fethu'l-mülhim*, I, 113 (mukaddime)

وفى الباب حديث : أخرجه أبو داود في "سننه" كتاب اللباس، عن خالد بن دريك، عن عائشة (أن أسماء بنت أبي بكر دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم، وعليها ثياب رفاق، فأعرض عنها رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال: "يا أسماء، إن المرأة إذا بلغت المحيض لا يصلح أن يرى منها إلا هذا وهذا، وأشار إلى وجهه وكفه)، انتهى.

(حديث آخر) : أخرجه أبو داود في " المراسيل " عن قتادة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قال (إن الجارية إذا حاضت لم تصلح أن يرى منها إلا وجهها ويدها إلى المفصل). انتهى.

3. Bûsîrî'nin Zevâid'inde Şevâhidlerin Sadece Ravîlerini Zikretmesi

Bûsîrî, İbn Mace'nin zevâidini tahrîc ederken –varsa– hadisin şevâhidinin ravîlerine de işaret etmektedir.

قال ابن ماجه في "سننه": حدثنا أحمد بن سنان والعلاء بن سالم، قالوا: ثنا يزيد بن هارون، أنبأنا شريك، عن سماك، عن عكرمة، عن ابن عباس، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "من كانت له أرض، فراد بيعها، فليعرضها على جاره." اهـ قال البوصيري: "هذا إسناد صحيح رجاله ثقات، وله شاهد من حديث جابر بن عبد الله، رواه أبو داود، والنسائي، وابن ماجه."

Yukarıdaki örnekte zikredilen İbn Mace'nin *Sünen*'inde²⁹ yer alan hadisin senedinin derecesini beyan eden Bûsîrî, isnadının "sahih, ricâlinin güvenilir ravîler" olduğunu belirtmiş, ayrıca aynı konuda sünen kitaplarında varid olan bir şahidin bulunduğu da işaret etmiştir.

30

f. Önceki Âlimlerin Yanlışlarına –Hürmetle– İşaret Edilmeli

Hadis tahrîci ve sened tenkidi, yanlışların çok çok meydana geldiği ilim dalıdır. Masumiyet vasfı Peygamberlere ait olduğuna göre, imamlar, üstadlar, Muhakkik âlimler de hata edebilirler. Kesin olarak yanlış olduğu bilinen hataları onaylama hakkı olmadığına göre, edeb ve hürmeti aşmamak, kibir ve enaniyete kapılmamak şartıyla zühûl eseri olan, sebku kalem denilen hatalara güzel bir şekilde işaret edilmelidir.

²⁹ İbn Mace, *Sünen*, II, 833, Şüf'a I, No: 2493

³⁰ Bûsîrî, *Mısbah*, II, 61 No: 887

Nitekim Zeylaî, *Nasbu'r-râye*'de hocası Alâeddin Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) bazı hatalarını tashihi etmiş, talebesi Kasım b. Kutlubuğa da *Bugyetü'l-elmaî* adlı eserinde Zeylaî'nin hatalarını tashihi, eksiklerini ikmal etmiştir.

Örnek :

قال الزيلعي في "نصب الرأية": وأما حديث زيد بن خالد: فرواه الترمذي في "الطهارة"، والنسائي في "الصوم" من حديث محمد بن إسحاق، عن محمد بن إبراهيم، عن أبي سلمة، عن زيد بن خالد، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لولا أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة، ولأخرت العشاء إلى ثلث الليل"، فكان زيد بن خالد يشهد الصلوات في المسجد، وسواكه على أذنه موضع القلم من أذن الكاتب، لا يقوم إلى الصلاة إلا استن، ثم رده إلى موضعه، انتهى. قال الترمذي: حديث حسن صحيح، انتهى.

وذهل شيخنا علاء الدين في عزوه هذا الحديث بتمامه لأبي داود، وأبو داود لم يخرج منه إلا فضل السواك، لم يذكر فيه تأخير العشاء، وعجبت من أصحاب "الأطراف" إذ لم يبينوا ذلك، مع أنه من عادتهم، كابن عساكر وشيخنا الحافظ جمال الدين المزي. وقد أحسن المنذري في "مختصره" إذ بين ذلك لما ذكر لفظ أبي داود، فعزاه للترمذي والنسائي، ثم قال: وحديث الترمذي مشتمل على الفضيلتين: "يعني فضل السواك، وفضل الصلاة"، وأعجب من ذلك ما ذكره النووي في "الخلاصة" مقتصرًا على فضل تأخير العشاء، وعزاه لأبي داود والترمذي، ثم إن أصحاب "الأطراف" عزوه للنسائي في "الصوم" ولم أجده في "الصغرى"، فلي نظر "الكبرى". اهـ

Yukarıdaki örnekte Zeylaî *Nasbu'r-râye*'de,³¹ hocası Alâeddin (Moğultay b. Kılıç)'ın hadisin tamamını Ebu Davud'a nisbet etmesinin zuhûl eseri olarak hata olduğunu, zira Ebu Davud'un hadisin sadece misvakın fazileti ile ilgili birinci bölümünü tahrîc ettiğini, yatsı namazının gecenin üçte birine ertelenmesinin fazileti ile ilgili kısmını tahrîc etmediğini ifade etmektedir.

g. Verilen Nihâî Hükümün Anlamı

1. Hadis Hakkındaki Hüküm Zannîdir.

Hadis hakkında verilen hüküm, "zannî" hüküm olup ilim erbabının eldeki bilgiler ışığında vardıkları kanaat ve görüşlerini ortaya koymaktadır.

³¹ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 247

Hafız Zeynüddin el-İrakî'nin tesbitine göre, Hadis âlimleri bir hadis hakkında “*bu sahih bir hadistir*” veya “*hasen bir hadistir*” dediklerinde; bununla anlatılmak istenen şey, isnadın zâhirine bakılarak bizim varabildiğimiz sonuç demektir. Bu ifade, hadisin kesin olarak gerçekte sahih olduğu anlamına gelmez. Zira güvenilir ravînin de yanılması ve unutulması mümkündür.³²

Muhaddislerin aynı şekilde “*bu zayıf bir hadistir*” şeklindeki sözleri, “Bu hadiste bizim kanaatimize göre sıhhat şartları oluşmamıştır” anlamındadır. Yoksa bu hadis, gerçekte yalandır, anlamına gelmez. Zira yalancının doğru söylemesi ve çok hata edenin isabetli bir söz nakletmesi mümkündür. Irakî: Ehl-i İlimin çoğunun kabul ettiği doğru görüş budur, demiştir.³³

Ancak Ebu Gudde'ye göre, herhangi bir müşahhas delil ortaya konulmadıkça, mücerret ihtimalin bulunmasının ya da aklen caiz olmasının hiçbir değeri yoktur.³⁴

İmam Şafîî, Ebubekir el-Bakillânî (ö. 403/1013) ve Zeynüddin el-İrakî'nin de aralarında bulunduğu âlimlerin cumhuruna göre, hadis hakkında verilen hüküm senedi ve metniyle birlikte sahih olsa dahi icthadî bir hükümdür. Yani bu hadisin Allah Rasûlü (s. a. v)'e nisbeti icthadî olarak sahihtir, zann-ı galib ifade eder. Hadis gereğince amel edilir ama gerçekte bu durum kesin olarak böyledir, anlamına gelmez. Ancak tavatürle sabit olur ya da sahih hadisler güçlü karinelerle takviye edilirse o takdirde gayet tabîî hem ilim hem de amel açısından kesinlik ifade ederler.³⁵

Ancak İbn Hazm, Hüseyin el-Kerabîsî (ö. 248/862) ve muâsır muhaddislerden Muhammed Abdürrezzak Hamza'nın (ö. 1392/1972) aralarında bulunduğu, bir grup muhaddis, âhâd olan sahih hadislerin kesinlik ifade edeceği, bu hadislerin hem ilim hem de ameli vacip kıldığı görüşünü ileri sürmüşlerdir ama bu görüş genel kabul görmemiştir.³⁶

³² Irakî, *Şerhu'l-Elfîye*, I, 15; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 189

³³ Irakî, *Şerhu'l-Elfîye*, I, 15; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 189

³⁴ Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 190 dipnot sonu

³⁵ Irakî, *Şerhu't-Tabıra*, I, 15; İdlîbî, *Menhec*, s. 356

³⁶ İdlîbî, *Menhec*, s. 356;

2. Sadece senedin sıhhati, hadisin sahih olduğu anlamına gelmez.

Hadisin sahih olması için sadece senedin “sahih” olması yeterli değildir. Hadisin hem metninin hem de senedinin “sahih” olması gerekir. Bir başka ifade ile sened tenkidi ile birlikte metin tenkidi de yapılmalıdır.

İbnü'l-Cevzî bu konuda: “*İsnadın tamamı güvenilir ravîlerden olup hadis mevzû ya da maktûb olabilir ya da tedlis bulunabilir*”³⁷ demiştir.

Hâkim en-Neysâbûrî diyor ki: “*Senedi zayıf ravîlerden salim olan nice hadisler vardır ki, sahih hadisler arasında tahrîc edilmemiştir.*”³⁸

İbnü'l-Kayyim ise şöyle demiştir: “*Bilindiği gibi, isnadın sahih olması hadisin sahih olmasının şartlarındandır. Ama sadece bu şart hadisin sahih olduğunu göstermez. Zira hadisin sahih olmasının bir takım şartları vardır. Bunlar senedin sahih olması yanında, hadisin sened ve metninde illetin bulunmaması hadisin sened ve metninin şâzz veya münker olmaması şartlarıdır.*”³⁹

Dolayısıyla senedin sıhhati ile metnin sıhhati arasında tam bağlayıcılık yoktur.

3. Hadis senedi hakkında verilen hüküm “ictihadî” hükümdür.

İsnad sistemi, hadis metnlerinin güvenilirliğinin teminatıdır. Bu sistemin başarısının temel nedeni, cerh ve ta'dil kriterleri konusunda münekkid Muhakkik hadis âlimlerinin gösterdikleri ciddiyet ve hassasiyettir.

Cerh ve ta'dil âlimlerinin tarih boyunca sergiledikleri gayret ve gösterdikleri dirayet, İslâm ümmeti tarafından muazzam bir takdirle karşılanmıştır.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 99

³⁸ Hâkim, *Marife*, s. 58; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 99; Itr, *Menhec*, s. 271

³⁹ İbn Kayyim, *Menâr*, s. 22 dipnot

Hadis ravîleri, cerh ve ta'dil sistemindeki tutarlı, objektif ve gerçekçi kriterlerle değerlendirilmiş ve hadis senedi hakkında buna göre hüküm verilmiştir.

San'anî: “*Hadislerin sahih veya zayıf olarak hüküm verilmesi ihtihadî ve nazarî meselelerdendir*”⁴⁰ demiştir.

Cerh ve ta'dil İlminin “*ictihadî*” bir ilim olması sebebiyle ravî hakkındaki bilgi, anlayış ve yaklaşım farklılığı sebebiyle aynı ravî hakkında muhaddisler tarafından zaman zaman farklı değerlendirmeler yapılmıştır.

Farklı ictihadların bulunduğu cerh ve ta'dil görüşleri sebebiyle hadis hakkındaki nihaî hükümde muhaddisten muhaddise değişen farklılıkların bulunması gayet tabîidir.

4. Sened Hakkındaki Nihâî Hükümde “Tevakkuf” Edilmesi

Bazen muhaddisler eldeki bilgilerin yetersizliği ya da kesin hüküm vermede elverişsizliği sebebiyle, bir hadisin senedi hakkında kesin kanaate varamamışlardır. Muhaddisler, böyle bir durumda hadisin kabul ve red açısından derecesi hakkında kesin hüküm vermekten kaçınmışlar, çekimsiz (*mütevakkıf*) davranmışlar, sadece elde ettikleri bilgileri nakletmekle yetinmişlerdir.

Zira eksik bilgiye dayalı yanlış bir hüküm dinî, ahlakî, ilmî ve hukukî sorumluluk yüklemektedir. Birilerinin erişemediği bilgiye başkaları erişebilir, birilerinin yapamadığı bir değerlendirmeyi bir başkası yapabilir, bugün hadis hakkında verilmeyen bir hüküm, belki yarın yeni ve tatmin edici bilgiler elde edildiğinde verilebilir.

5. Hakkında Tevakkuf Edilen Hadisler Veya Ravîler

A. Müşkil İki Hadis Hakkında Tevakkuf

Aralarındaki teâruzun giderilemediği iki müşkil hadis arasında “*cem*’ ve *telif*” edilemezse, sonra da bu iki hadisten birinin “*nasih*” diğerinin “*mensuh*” olduğuna dair bir delil bulunamazsa; son olarak da bu iki hadisten biri – tercih sebeplerinden biri ile– diğerine “*tercih*”

⁴⁰ San'anî, *İrşadü'n-nukkad*, s. 2

edilemezse, **tevakkuf** edilir, yani bu müşkil hadislerin her ikisiyle de amel edilmez, bir çözüm bulununcaya kadar beklenir. ⁴¹

B. Ravînin Mübhem İfade İle Cerhi Sebebiyle Tevakkuf

Mübhem cerh, ravî hakkında (فلان ضعيف) ve (فلان ليس بشيء) gibi sebebi açıklanmayan, belirsiz bir tenkid ifadesinin bulunmasıdır.

İbn Salâh’a göre, Mübhem cerhlere maruz kalan ravîler hakkındaki ifadelerle cerh sabit olmasa ve bu ifade ile hükmedilmese de hak-kında bu gibi ifadeler kullanılan ravînin hadisinin kabul edilmesinden **tevakkuf** edilir. Zira bu ifadeler, o ravî hakkında tevakkufu gerektiren kuvvetli şüphe uyandırmaktadır. Durumu hakkında araştırma yapılır ve adaletine güvenmeyi vacip kılan müsbet bir sonuç elde edilirse bu şüphe giderilmiş olur. Bu durumda güven kazanmış olan ravînin hadisi kabul edilecek, tevakkuf edilmeyecektir. ⁴²

Tehânevî’ye göre, Hakkında hiçbir âlimden tevsik bulunmayan bir ravîyi bir âlim mübhem bir cerh ile cerhetmişse, bu ravînin hadisinde **tevakkuf edilir**. Bu ravîyi bir âlim tevsik etmişse bu ravî hakkındaki mübhem cerh kabul edilmez⁴³

C. Rivayet Dönemi Bilinemeyen Muhtelit Hakkında Tevakkuf

Genel kural olarak sağlık veya psikolojik sorunları sebebiyle ihtilâta düşen (rivayetleri birbirine karıştıran) üstadın bu durumdan önceki rivayetleri kabul edilir, bu durumdan sonraki rivayetleri kabul edilmez. Ancak üstadın hadisi ihtilât halinde mi yoksa daha önce mi rivayet ettiği belirlenemezse, problemlî bir durum söz konusudur.

İbn Hacer’e göre, “*Muhtelit ravînin rivayetinin, ihtilâttan önce olup olmadığı ayırtedilemezse tevakkuf edilir. Rivayet dönemi net*

⁴¹ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 286; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 76; Süyûtî, *Tedrib*, II, 103-105; Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 384-385; Cezâirî, *Tevcih*, I, 540; Itr, *Menhec*, s. 340

⁴² İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 108-109; Süyûtî, *Tedrib*, I, 355

⁴³ Tehânevî, *Kavâid*, s. 113

olarak bilinemeyen muhtelit ravî de aynı şekildedir. ”⁴⁴ Ali el-Karî: Yani ne kabul edilir ne de reddedilir, demiştir. ⁴⁵

Ancak İbn Salâh ve Süyûtî bu şekildeki ravînin rivayetinin kabul edilmeyeceğini ifade etmişlerdir. ⁴⁶

Örnek: :

قال أحمد بن حنبل في "مسنده": حدثنا أبو عمر الضرير، أخبرنا حماد بن سلمة، عن عطاء بن السائب، عن سعيد بن جبیر، عن ابن عباس، قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لما كانت الليلة التي أُسْرِي بي فيها، أتت علي رائحة طيبة، فقلت: يا جبیر، ما هذه الرائحة الطيبة؟ فقال: هذه رائحة ماشطة ابنة فرعون وأولادها.. الحديث

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde rivayet ettiği⁴⁷ yukarıdaki örnekte zikredilen hadisin senedindeki ricâl, sika ravîlerdir. Ancak ravîlerden (Atâ b. Sâib) hayatının sonlarında ihtilât etmiştir.

(Hammad b. Seleme) Atâ b. Sâib’in ihtilâtından önce de sonra da kendisinden hadis işiten talebelerindendir. ⁴⁸ Hammad’ın Atâ b. Sâib’den ne zaman rivayet ettiği kesin olarak bilininceye kadar hadisin sahih olup olmadığı konusunda “tevakkuf” edilecektir.

Ancak İbn Maîn,⁴⁹ Ebu Davud,⁵⁰ Yakub b. Süfyân,⁵¹ İbnü’l-Cârûd,⁵² Tahavî,⁵³ Abülhak el-İşbilî,⁵⁴ Hamza b. Muhammed el-Kinani⁵⁵ ve diğer bazı muhaddisler, Hammad’ın Atâ b. Sâib’den hadis işitmesinin ihtilâtтан önce olduğunu söylemişlerdir. ⁵⁶ Yani bu âlimlere göre Hammad’ın Atâ b. Sâib’den rivayeti sahihtir.

⁴⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 102

⁴⁵ Ali el-Karî, *Şerhu Şerhi’n-Nuhbe*, s. 537

⁴⁶ İbn Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 392; Süyûtî, *Tedrib*, II, 337; İtr, *Menhec*, s. 133

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 309. bkz. <http://islamqa.info/ar/147964> Erişim tarihi, 22.07.2015

⁴⁸ bkz. İbn Receb, *Şerhu’l-İel*, II, 557; *Tehzib*, VII, 206

⁴⁹ İbn Maîn, *Tarih*, (Rivayetü’ d-Dûri), III, 309

⁵⁰ İbn Keyyal, *Kevâkib*, I, 327

⁵¹ Yakub b. Süfyân, *Marife*, III, 175

⁵² İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 206

⁵³ Irakî, *Takyîd*, s. 423

⁵⁴ İşbilî, *el-Ahkâmu’l-kübrâ*, II, 223

⁵⁵ İbn Keyyal, *Kevâkib*, I, 327; Irakî, *Takyîd*, s. 423

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Ahmed Şakir), III, 253 (2822)

D. Ravînin Kimliğinin Belirlenememesi Sebebiyle Tevakkuf

İsnad hakkında hüküm verebilmek için ravînin isminin ve nesebinin kesin olarak belirlenmesi gerekir. Aksi takdirde tevakkuf etmek gerekecektir.

Süyûtî diyor ki: “İsmi kesin olarak belirlenemeyen ravîler, talebeleri veya üstadları ile ya da bir başka rivayette isminin daha açık zikredilmesiyle bilinir. Eğer yine de bilinemezse veya aynı isimdeki iki ravînin talebeleri veya hocaları ortak ise cidden problemlidir demektir. Bu durumda zann-ı galibe veya karinelere başvurulur ya da tevakkuf edilir.”⁵⁷

İkisi de sika olan (Süfyân es-Sevrî) ve (Süfyân b. Uyeyne)’nin senedde sadece (Süfyân) şeklinde zikredilmesi problem olmasa da aynı ismi taşıyan ama biri “sika”, diğeri “zayıf” olan iki ravînin tefrik ve tahdid edilmesi önemlidir.

6. Tevakkuf Örnekleri

Hadisler ya da ravîler hakkında hüküm veren bazı muhaddisler, konu hakkında yeterli ve tatmin edici bilgi sahibi olamamaları sebebiyle ravî ya da hadis hakkında kesin hüküm verememişler, tevakkuf etmişlerdir.

a. İbn Huzeyme ve Tevakkuf:

İbn Huzeyme (ö. 311/924) *Sahih*’inde zikrettiği bazı hadislerin derecesini bildirirken “tevakkuף” etmiştir.⁵⁸

Örnek: 1

قال ابن خزيمة في "صحيحه": قد روى عاصم بن عبد الله، عن عبد الله بن عامر بن ربيعة، عن أبيه قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم ما لا أحصي يستاك، وهو صائم. . . قال أبو بكر (وهو ابن خزيمة): وأنا يرى من عهد عاصم، سمعت محمد بن يحيى يقول: (عاصم بن عبيد الله)، ليس عليه قياس. وسمعت مسلم بن الحجاج يقول: سألنا يحيى بن معين فقلنا: (عبد الله بن محمد بن عقيل) أحب إليك أم (عاصم بن عبيد الله)؟ قال: لست أحب واحدا منهما؟

⁵⁷ Süyûtî, *Tedrib*, II, 276 (Müttefik ve Müfterik)

⁵⁸ bkz. Tavarî, *Ma tevakkafe fiha İbn Huzeyme fi Sahihi*

Yukarıdaki örnekte; İbn Huzeyme *Sahih*'inde (Asım b. Ubeydillah) tarikiyle naklettiği hadisın sonunda “*Ben Asım'ın uhdesinden beriyim*” yani hadisınin sahih olduğunu söyleyerek üzerime sorumluluk alamam, demiştir.⁵⁹

Örnek: 2

قال ابن خزيمة في "صحيحه": حدثنا علي بن معبد، حدثنا معمر بن محمد بن عبيد الله بن أبي رافع، حدثني أبي، عن أبيه عبيد الله، عن أبي رافع، قال: نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر، ونزلت معه، فدعاني بكلل إثم، فاحتل في رمضان وهو صائم - إثم غير ممسك - قال أبو بكر: وأنا أبرأ من عهدة هذا الإسناد لمعمر.

Yukarıdaki örnekte; İbn Huzeyme *Sahih*'inde (Muammer b. Muhammed b. Ubeydillah b. Ebi Rafi) tarikiyle rivayet ettiği hadisın sonunda: “*Ben Muammer'e ait olan bu isnadın uhdesinden beriyim*” yani bu isnadın sahih olduğunu söyleyerek sorumluluk alamam, demiştir.⁶⁰

İbn Huzeyme, (Küleyb b. Zühel el-Hadramî)'nin (Ubeyd b. Cübeyr)'den rivayet ettiği bir hadisın sonunda “*Küleyb b. Zühel'i de Ubeyd b. Cübeyr'i de tanımiyorum. Adil olarak tanımadığım kimse hakkında dinî hüküm vermeyi de kabul edemem*” demiştir.⁶¹

İbn Huzeyme'nin *Sahih*'inde naklettiği hadislerde metindeki bir illet sebebiyle hüküm vermede tevakkuf ettiği bazı hadisler de bulunmaktadır.⁶²

b. İbn Adiyy ve Tevakkuf

İbn Adiyy, rivayetlerinin azlığı sebebiyle cerh ve ta'dil açısından hakkında kesin hüküm veremediği raviler ve rivayet ettikleri hadisler hakkında kesin hüküm vermede tevakkuf etmektedir.

Meselâ: İbn Adiyy, (İshak b. Halid el-Balisi) hakkında: “*Bir grup üstaddan birkaç münker hadis rivayet etmiştir. Rivayet ettiği*

⁵⁹ İbn Huzeyme, *Sahih*, III, 247 (2007)

⁶⁰ İbn Huzeyme, *Sahih*, III, 248 (2008)

⁶¹ İbn Huzeyme, *Sahih*, III, 266

⁶² bkz. Tavarî, *el-Ehâdis elleti tevakkafe fiha İbn Huzeyme bi-sebeb kadih fi'l-metn*, s. 1

kimselerin durumunu gösteren pek fazla hadisine rastlamadım ki zayıf olduğuna hükmedebileyim”⁶³ demiştir.

(Hanzala b. Abdirrahman et-Teymî) hakkında: “*Hanzala'nın hadisinden pek azını gördüm. Sadece Sevri' ondan az bir şey rivayet etmiştir. Hadisinin azlığı sebebiyle zayıflığı açıkça belli değildir. Ancak İbn Maîn ona zayıflık nisbet etmektedir*”⁶⁴ demiştir.

İbn Adiyy, (Muhammed b. Müslim b. Mihran) hakkında: “*Onun pek az hadisi vardır. Ona ait hadislerden onun doğruluğu veya yalancılığı anlaşılammaktadır*”⁶⁵ demiş, rivayet ettiği üç hadisten biri olan (رحم الله امرءاً صلى قبل العصر أربعاً) hadisi⁶⁶ hakkında hüküm vermekten tevakkuf etmiştir.

Muhammed b. Müslim b. Mihran'ı İbn Hibbân *Sikat*'ta zikretmiş, sadece sika ravîlerden rivayet eden Şu'be, kendisinden rivayette bulunmuştur. İbn Hacer *Takrib*'de⁶⁷ (صدق يخطئ) ifadesiyle değerlendirmiş, *Lisan*'da ise ihtilaflıdır (فيه خلف) ifadesiyle yetinmiştir.⁶⁸

(Muhammed b. Müslim b. Mihran) sebebiyle olsa gerek hadisimiz, bazı âlimlere göre “*sahih*”, bazılarına göre ise “*hasen*” derecesindedir.⁶⁹

⁶³ İbn Adiyy, *Kâmil*, I, 559

⁶⁴ İbn Adiyy, *Kâmil*, III, 343

⁶⁵ İbn Adiyy, *Kâmil*, VI, 243

⁶⁶ Ebu Davud, *Sünen*, II, 53, Salât 297 (1271); Tirmizî, *Sünen*, II, 295, Salât 318 (430); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 117; IV, 203; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 206, No: 1193; İbn Hibbân, *Sahih*, IV, 77 (2444); Beyhakî, *Sünen*, II, 665, Salât 563 (4485,4486)

⁶⁷ İbn Hacer, *Takrib*, s. 466, “Muhammed b. İbrahim b. Müslim b. Mihran”

⁶⁸ İbn Hacer, *Lisan*, VII, 533, “Muhammed b. Mihran”

⁶⁹ Hadisimiz İbn Huzeyme (*Sahih*, II, 206), İbn Hibbân (*Sahih*, VI, 206), Abdülhak el-İşbîlî (*el-Ahkâmu's-sugra*, no: 293) ve Ahmed Muhammed Şakir (*Müsned*, VIII, 183)'e göre **sahih**, Tirmizî (*Sünen*, II, 295)'ye göre, **hasen garîb**'dir. İbnü'l-Mülakkın (*el-Bedru'l-münir*, IV, 286), İbn Hacer (*Hidayetü'r-rivât*, II, 25), Abdülkadir el-Arnaût (*Camîu'l-usûl*, VI, 26 dipnot, 1), A'zamî (İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 206 dipnot), Elbânî (*Sahihu'l-Camîi's-sagîr*, No:3493) ve Vadiî (*es-Sahihu'l-Müsned*, no. 718) hadisin **hasen** olduğunu ifade etmişlerdir.

c. İbn Hazm ve Tevakkuf

İbn Hazm'ın hadislerin sıhhatini belirlemek amacıyla uygulamayı öngördüğü râvi tenkidi yöntemi, bazı detaylar bir tarafa bırakılacak olursa, Ehl-i Sünnet âlimlerinin ortaya koyduğu ve uyguladığı yöntemle büyük ölçüde paralellik arz etmektedir.⁷⁰

İbn Hazm'a göre durumu tam olarak bilinemeyen ravî hakkında ihtiyatlı davranmak gerekir. İbn Hazm: “*Bir râvinin fıkhı, adaleti, zabtı ve hıfzı sâbit oluncaya kadar onun haberi üzerinde **tevakkuf** etmek gerekir*”⁷¹ demiştir.

⁷⁰ Karahan, “*İbn Hazm*, s. 29

⁷¹ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 129

SONSÖZ

Sened tenkidi ve analizi konusunda hadislerin gelecek nesillere berrak bir şekilde nakledilmesi için gerekli ilmî ilkeler, erken dönem muhaddisleri tarafından ortaya konulmuş, bu kriterlerin İslâm tarihi boyunca titizlikle uygulanması sonucunda asılsız, uydurma ve zayıf hadisler tesbit edilmiş, İslâm ümmetinin hadislere duyduğu sevgi ve güven pekiştirilmiştir.

İsnadı “sünnet-i müekkede” hatta “farz-ı Kifâye” olarak kabul eden muhaddisler, hadislerin isnadla nakledilmesine büyük önem vermiş, isnadsız nakledilen hadisleri değerlendirmeye bile gerek görmemişlerdir.

İsnada gösterilen özen, aslında hadis metninin korunması amacıyla yönelik olup metin tenkidinden önce yapılan sened tenkidi, metin tenkidi çalışmalarında emek ve zaman tasarrufu sağlamıştır.

İsnada verilen önem, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat çizgisinin en önemli özelliğidir. Zira bâtil akım ve münharif mezhep taraftarlarının isnadlı-isnadsız yalan ve uydurmaları hassas isnad tenkidi ile engellenmiştir.

Allah Rasûlü'ne hadis nisbet ederken titiz davranmanın İslâmî bir vazife olduğu şuuru, isnad tenkidi ile zirveye ulaşmıştır. Hatta hadis tenkidi *İlmü't-tahrîc ve Dirâsetü'l-esânîd* adında önemli bir ilim dalı haline gelmiş; ilel, ricâl, cerh ve ta'dil ilimlerinde derinleşen tenkid mütehasısı muhaddisler “*nâkid*”, “*sayrafi*”, “*nekkade*” gibi vasıflarla tavsif edilmişlerdir.

Gereksiz ve olumsuz şüpheciliği önlemek için muhaddisler olumlu şüpheciliği ilke olarak benimsemişler; hatır, gönül, hısnımlık, akrabalık, mezhep ve meşreb farkı gözetmeksizin orijinal ve objektif ölçülerle gerçekleri ortaya koymaktan çekinmemişlerdir.

Allah Rasûlü'ne duyulan sevgi ve saygının, O'nun huzurunda mahrum ve mahcup olma endişesinin gereği olan bu ilim, Kur'ân-ı Kerim'in en güzel tefsiri ve yorumu olan Sünnet-i Seniyye'ye yapılan en büyük hizmet olarak telakki edilmiştir.

Önemli olan, hadislerin sened ve metinlerinin tenkidinde tarih boyunca İslâm âlimlerinin kuşandıkları ilmî sorumluluk bilincini ve ilmî emanete riayet şuurunu taşıyabilmek, Sünnet–i Seniyye’yi İslâm ümmetine sahîh bir şekilde sunabilmek, hayatı Kur’ân ve Sünnet’le ihyâ ve inşâ etme gayretlerine bir nebze olsun katkıda bulunabilmek, Kur’ân ve Hadis ilimlerine hizmet ederek ilâhî rızaya, nebevî şefaate ve ilim erbabının hayır duasına nail olabilmektir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLLATİF, Abdülaziz b. Muhammed Abdüllatif, *Davabitu'l-cerh ve't-ta'dil*, Mektebetü'l-Ubeykân, Büreyde, 2. bs. 1425/2005

ABDÜLMEVCUD, Muhammed Abdüllatif Abdülmevcud, *Keşfü'l-lisam an esrâri hadisi seyyidi'l-enâm*, 1. bs. Mektebetü'l-Ezher, Kahire, 1404/1984

ABDÜLMÜHDÎ b. Abdülkadir b. Abdilhâdî Abdülmühdî, Ebu Muhammed, *Turuku tahrîci hadisi Rasûlillah*, Dâru'l-İ'tisam, Kahire, 1407/1987

ABDÜRREZZAK b. Hemmam es-San'anî (ö. 211/826), *el-Musan-nef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 2. bs. 1403/1983

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrahî el-Aclûnî (ö. 1162/1749), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammeş'tehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, tsh. Ahmed el-Kallâş, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 3. bs. 1403/1983

ÂCÛRRÎ, Ebubekr Muhammed b. Huseyn b. Abdillâh el-Acurrî el-Bağdadî (ö. 360/970), *eş-Şerîa*, nşr. Muhammed Hamid el-Fakî, Beyrut, 1403/1983.

AHMED B. HANBEL, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, Kahire, 1313/1985

———, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis, Kahire

———, *el-Ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, nşr. el-Faruk el-Hadîse, Kahire, 1. bs. 1430/2009

AHMED MA'BED Abdülkerim, *en-Nefhu's-şezziyy fî şerhi Cami't-Tirmizî*, nşr. Dâru'l-Âsima, 1. bs. 1409/1988

AHMED NÂİM, *Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarih Tercümesi*, DİB Yayınları, Ankara, 1976 (*Tecrid Tercümesi*)

ALÂÎ, Salâhuddin Ebu Said Halil b. Keykeldî el-Alâî (ö. 761/1360), *en-Nakdü's-sahih li-ma'türida aleyhi min ehâdisi'l-Mesabih*, haz. Mahmud Said Memduh, Beyrut, 1990

ÂLÛSÎ, Ruhü'l-maânî: Ebu's- Sena Şihâbuddin Mahmud b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (ö. 1270/1854), *Ruhü'l-maânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abülbarî Atıyye, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1415/1994

ÂMİDÎ, Ebu'l-Hasen Seyyidü'd-Din Ali b. Ebî Ali es-Sa'lebi el-Âmidî (ö. 631/1233) *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzak el-Affî, el-Mektebü'l-İslâmî, Dimaşk, ts.

ANEZÎ, Zeyneb Hikmet Abdürrezzak el-Anezî, (Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi) “Dirâsetü’l-ihtilât inde’l-muhaddisîn”, *Meccelletü Külliyyeti’l- Ulûmi’l- İslâmiyye*, c. VI sayı 11, 1433/2012, ss. 124-151. <http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=40783> (Erişim Tarihi: 11. 02. 2015)

ARABÎ, Halil b. Muhammed el-Arabî, *Makalâtî el-hadisiyye*, <http://www.mahaja.com/library/books/book/260> (Erişim Tarihi: 15. 03. 2015)

ASKERÎ, Ebu Ahmed Hasen b. Abdillâh el-Askerî (ö. 382/992), *Tashîfatü’l-muhaddisîn fî garibi’l-hadis*, nşr. Mahmûd Ahmed Mîre, el-Matbaatü’l-Arabîyyetü’l-Hadîse, Kahire, 1. bs. 1402/1982

AŞIKKUTLU, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İFAV Yayınları, İstanbul 1997

AYDINLI, Abdullah, *Hadis İslahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul, 2006

AYNÎ, Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmûd bin Ahmed bin Mûsâ el-Aynî (ö. 855/1451), *Umdetü’l-karî fî şerhi Sahihi’l-Buhârî*, nşr. Matbaatü Mustafa el-Babî, Mısır, 1. bs. 1392/1972

_____, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, Hindistan, Nu leşkûr, 1293/1876

A’ZAMÎ, Muhammed Mustafa el-A’zamî, *Menhecü’n-nakd inde’l-muhaddisîn*, el-Merba’/Suudi Arabistan, Mektebetü’l-Kevser, 2. bs. 1402/1982

_____, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (Asıl Adı: *Studies Hadith Methodology And Literature*), Çev. Recep Çetintaş, Usul Yayınları, İstanbul, 1998

BEGAVÎ, Ebu Muhammed Huseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), *Mesabihu’s-sünne*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Dâru’l-Kalem, Beyrut, ts.

_____, *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût, Züheyr eş-Şavîş, nşr. el-Mektebü’l-İslâmî, 1403/1983

BEKKÂR, Muhammed Mahmud Bekkâr, *İlmu tahrîci’l-ehâdis*, Dar Taybe, Riyad, 1996

BERKANÎ, Ebubekir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Berkanî (ö. 425/1033), *Süâlâtü’l-Birkanî lid-Dârakutnî*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, nşr. Kütübhan-e Cemîlî, Lahor/Pakistan, 1. bs. 1404/1984

BEYHAKÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî eş-Şafîî (ö. 470/1077), *es-Sünenü'l-kübrâ*: 1. Eski baskı: Dâru'l-Ma'rife, Beyrut; 2. Yeni baskı: thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994;

———, *Şüabü'l-ıman*, thk. Ebi Hacer Muhammed es-Said b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1410/1990

———, *el-Esmâ ve's-sıfat*, Matbaatü's-Saadeh, Kahire, 1358/1940

BEYRUTÎ, Muhammed b. Dervîş el-Hût el-Beyrûtî (ö. 1276), *Esne'l-metâlib fî ehâdîs muhtelifeti'l-merâtib*, nşr. Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1403/1983

BİKAÎ, Burhanüddin Eb'l-Hasen İbrahim b. Ömer el-Bikaî eş-Şafîî, *en-Nüketü'l-vefiyye bi-ma fî şerhu'l-Elfiyye*, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Mek-tebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. bs. 1428/2007, <http://waqfeya.com/book.php?bid=5633>

BUĞA, Mustafa el-Buğa ve Muhyiddin Mistû, *el-Vâfi fî şerhu'l-Erbâin en-Neveviyye*, nşr, Dâru'l-Ulûmî'l-İnsaniyye, Dimaşk, ts.

BUHÂRÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih* (bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-barî*)

———, *et-Tarihu'l-kebîr*, nşr. Muhammed Abdülhamid Han, Dai-retü'l-Maarifi'l-Usmaniyye, Haydarâbad eddeken, Hindistan, 1361/1942

———, *et-Edebü'l-müfred*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 3. bs. 1424/2003

———, *el-Künâ*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, (Mües-setü'l-Kütübî's-Sekafiyye tarafından Haydarâbad baskısından tasvir edilen nüshası, Beyrut'ta 1406/1986 tarihinde *et-Tarihu'l-kebîr* zeyli olarak basılmıştır.)

BÛSİRÎ, Şihâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebîbekr el-Bûsîrî el-Kinânî (ö. 840/1436), *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mace*, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut, Dâru'l-Cenan, 1. bs. 1406/1986

———, *İthafü'l-hiyareti'l-mehera bi-zevâidi'l-mesânîdi'l-aşera*, thk. Ebî Abdirrahman Adil b. Sa'd ve Ebî İshak es-Seyyid Mahmud b. İsmail, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. bs. 1419/1998

CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Cahız (ö. 255/869) *el-Buhalâ*, thk. Taha el-Hacîrî, Dar ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 2. bs. 1419/1998

CEVZECANÎ, Ebu İshak İbrahim b. Yakub b. İshak es-Sa'dî el-Cevzecanî (ö. 259/873), *Ahvalü'r-ricâl*, thk. Subhî es-Samerraî, Mües-setü'r-Risale, 1405/1985

CEZÂİRÎ, Tahir el-Cezâirî ed-Dimaşkî, (ö. 1338/1920), *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-esser*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, nşr. Mektebül-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 1. bs. 1416/1995

CEVHERÎ, İsmail b. Hammad el-Cevherî (ö. 401/1010), *es-Sıhah, tacü'l-lüğa ve sıhahu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafür Attar, Beyrut, 2. bs. 1402/1982 (Abbas Hasen eş-Şerbetlî özel baskısı)

CÜVEYNÎ, İmamü'l-Harameyn Ruknüddin Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el-Cüveynî eş-Şafîî (ö. 478/1085), *el-Burhan fî usûli'l-fikh*, thk. Abdülazim ed-Dîyb, nşr. Devleti Katar, 1399/1979

CÜZEKANÎ, Ebu Abdiilah Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin el-Hemedanî el-Cüzekanî (ö. 543/1148), *el-Ebatîl ve'l-menakir ve's-sıhah ve'l-mesahîr*, nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyevâî, Riyad 1415/1994

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1989

ÇAKIN, Kâmil, “*Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, X, sayı 2, Ankara, 1997, ss. 100-109;

DÂRAKUTNÎ, Ebu'l-Hesen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârakutnî (ö. 385/995), *el-İlelü'l-vârîde fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah es-Selefî, Dar Taybe, Riyad, 1. bs. 1405/1985

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2005

DİA (*Diyanet İslâm Ansiklopedisi*). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah (ö. 1176/1762), *Hucetullahi'l-bâliğa*, haz. Muhammed Şerif Sukker, Beyrut, 1992

DİRÎS, Halid b. Mansur b. Abdillâh Dirîs, *el-İzahu'l-celiyy fi makuleti "Sahhahahu'l-hâkim ve vâfekahu'z-Zehabî"*, Dâru'l-Muhaddis, Riyad, 1. bs. 1425

DİRİNÎ, İzzüddin Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Said ed-Demîrî ed-Dîrinî el-Mısrî eş-Şafîî (ö. 694/1295), *ed-Düreru'l-mültekata fî'l-mesâili'l-muhtelata*, thk. Ahmed Azmî Aydarûs, İttihadü'l-Mektebat, Yazma nüsha: Riyad Melik Suud Üniversitesi Yazma nüshalar kısmı, 123 varak, <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/3859/1#>. VdMrsbvriU (Erişim tarihi: 05. 04. 2015)

DÜMEYNÎ, Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, çev. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi, İstanbul, 1997 (*Metin Tenkidi*)

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî (ö. 275/889), *es-Sünen*, thk. İzzet Ubeyd ed-De'as ve Adil es-Seyyid, Dâru'l-Hadis, Humus, 1. bs. 1394/1974

EBU GUDDE, Abdülfettah (ö. 1418/1997), *el-İsnâd mine'd-dîn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1. bs. 1412/1992,

———, *Safha müşrika min tarihi semat'l-hadis inde'l-muhaddisin*, (*el-İsnâd mine'd-dîn* ile birlikte) Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1. bs. 1412/1992,

EBU NUAYM, Ahmed b. Abdillah el-İsfehânî, (ö. 430/1039) *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1409/1988

EBU YA' LÂ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mavsîlî (ö. 307/919) *el-Müsned*, Dâru'l-Kible, Cidde, 1. bs. 1408/1988

ECE, Abdurrahman, “*el-Gumârî ve el-Muğîr ale'l-ehâdîsi'l-mevdûa fi'l-Cami'i's-sagîr Adlı Eseri*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, sayı IV, Kasım 2010 http://www.e-sarkiyat.com/makaleler/4_sayi/6.pdf Erişim Tarihi: 13. 06. 2013

ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî (ö. 1420/1999), *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa*, Beyrut, 4. bs. 1398/1978

———, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahiha*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 3. bs. 1403/1983

———, *İrvau'l-galîl fi tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl*, el-Mektebü'l-İslâmî, 1. bs. Beyrut, 1399/1979

———, *Daîfu'l-Cami'i's-sagîr ve ziyâdetühü*, el-Mektebü'l-İslâmî, 3. bs. Beyrut, 1410/1990

FESEVÎ, Ebu Yusuf Yakub b. Süfyân el-Farisî el-Fesevî (ö. 277/890), *Kitabü'l-Ma'rife ve't-tarih*, thk. Ekrem Ziya el-el-Umerî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1401/1981

FEYYÛMÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed Ali el-Mukrî el-Hamevî el-Feyyûmî (ö. 770/1368), *el-Mısbahu'l-münîr fi garibi's-Şerhu'l-Kebîr*, nşr. el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut,

FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Firûzâbâdî (ö. 817/1415) *el-Kamusu'l-muhîd*, thk. Mekteb Tahkiki't-Türas, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 8. bs. 1426/2005

GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî (ö. 505/1111), *İhyâü ulûmi'd-din*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut

———, *Kanunu't-tevil (Mecmûati resâli'l-İmami'l-Gazzâlî)* hz. Ahmed Şemsüddin, Beyrut 1988

———, *el-Mustasfâ mine'l-usûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüş-Şafi, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993

GUMÂRÎ, Ahmed b. Siddik el-Hasenî el-Gumârî (ö. 1380/1960), *el-Muğîr alel-ehâdîsi'l-mevzûa fi'l-Cami'i's-sagîr*, Dâru'r-Raid el-Arabî, Lübnan, 1402/1982

———, *Fethu'l-meliki'l-aliyy bi-tahrîci hadis: Medinetü'l-ilmi Ali*, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Mısır, 1354/1935

HAKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014), *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Muazzam Huseyn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2. bs. 1379/1977,

———, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dairetü'l-Maarifi'l-İslâmiyye, Haydarâbad, 1334/1915

———, *el-Medhal ile ma'rifeti Kitabi'l-İklil*, thk. Ahmed b. Raris es-Sellûm, Dar İbn Hazm, Beyrut, 1423/2002

HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed Sibt İbni'l-Acemî el-Halebî (ö. 841/1437), *el-İğtibat bi-men rumiye bi'l-ihtilât*, thk. Alâuddin Ali Rıza, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1408/1988

HALİLÎ, Ebu Ya'lâ Halil b. Abdillâh el-Kazvîni el-Halilî (ö. 446/1055) *el-İrşad fî ma'rifeti ulemai'l-hadis*, thk. Muhammed Said Ömer İdris, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. bs. 1409

HATİB, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib el-Bağdadî, (ö. 463/1071), *Şeref ashâbi'l-hadis*, thk. Muhammed Said Hatiboğlu, Ankara Üniversitesi Matbaası, Ankara, 1971

———, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, takdim: Muhammed el-Hafiz et-Ticanî, Daru'l-Kütübi'l-Hadise Kahire, 2. bs. ts

———, *el-Cami' li-ahlâkı'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud et-Tahhan, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1403/1983

———, *Tarihu Bağdad*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

———, *el-Fasl li'l-vasl el-müddrec fi'n-nakl*, nşr. Abdüssemi' Muhammed el-Üneys, Dar İbni'l-Cevzî, Dammam, 1418/1997.

HATİBOĞLU, Muhammed Said, *Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Sünnet özel sayısı, c. X, sayı 1, Ankara, 1997

HATTABÎ, Ebu Süleyman Hamed Muhammed el-Büstî el-Hattabî (ö. 388/998), *Garibü'l-hadis*, thk. Abdülkerim İbrahim el-Garbavî, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1402/1982

HEYSEMÎ, Nuruddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 3. bs. 1402/1982

HEYTEMÎ, Şihâbuddin Ebu'l-Abbas, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer es-Sa'dî el-Ensârî el-Heytemî el-Mekkî, *el-Fetâvâ el-hadisiyye*, Dar'ul-Ma'rife, Beyrut, ts.

HUMEYDÎ, Ebûbekr Abdullah b. Zübeyr b. İsâ el-Humeydî, *el-Müsne'd*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1381/1961

HUSEYNÎ, Abdülmecid Haşim el-Huseynî, *Kullü mâ fi'l-Buhârî sa-hih*, nşr. Cemiyetü'l-İslahî'l-İctimaî, Kuveyt, 1368/1966

IRAKÎ, Zeynüddin Ebu'l-Fadl Abdürrahim b. Huseyn el-İrakî (ö. 806/1404), *et-Takyîd ve'l-İzah li-ma utlika ve uglîka min Mukaddimeti'bni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. bs. 1389/1969

—————, *Şerhu't-Tabsıra ve't-tezkira (Şerhu Elfiyyeti'l-İrakî)*, thk. Abdullatif el-Humeym ve Mahir Yasin el-Fahl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002

—————, *Tahrîc ehâdisi İhyâi ulûmi'd-din*, (bkz. GAZZALÎ, *İhyâi ulûmi'd-din* kitabının dipnotlarında basılmıştır)

—————, *Fethu'l-mugîs şerhu Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrakî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1403/1983

İTR, Nuruddin Itr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1418/1997

—————, *Lemahat müceze fi usûli ileli'l-hadis*, 3. bs. 1432/2011

İBN ABDİL-BERR, Cemalüddin Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemirî el-Kurtubî (ö. 463/1071), *et-Temhid bi-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-maânî ve'l-Esânîd*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1387/1967

—————, *el-İstizkâr el-câmi' li-mezahibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-ktâr fimâ tezammenehu'l-Muvatta' min maânî'r-re'y ve'l-âsâr*, thk. Salim Muhammed Atâ ve Muhammed Ali Muavvad, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1421/2000

—————, *Behcetü'l-mecâlis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1429/2008

İBN ABDÎ'L-HÂDÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö. 744/1343), *Ta'lika ale'l-ilel li'bn Ebî Hâtim*, thk. Sami b. Muhammed b. Cadullah, Advâu's-Selef, Riyad, 1. bs. 1423/2003.

—————, *el-Muharrer fi'l-hadis*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. Dâru'l-Marife, Beyrut, 1421/2000

İBN ABDÎ RABBÎH, Ebu Ömer Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. Abdî Rabbih el-Endelusî (ö. 329/940), *el-Ikdü'l-ferîd*, thk. Mufid Muhammed Kamiha, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1404/1983

İBN ADİYY, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adıyy b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989

İBN ARRAK, Nuruddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî, (ö. 963/1556) *Tenzihü's-şerîa ani'l-ehâdisi's-şeniati'l-mevdüa*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah b. es-Siddîk el-Gumârî, Beyrut, 1981

İBNÜ'L-ARABÎ, Muhammed b. Abdillâh Ebubekir İbnü'l-Arabî el-Malikî el-İşbîlî (ö. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İmiyye, Beyrut, 1424/2003

İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Dâru'l-Fikr, 2. bs. 1399/1979

———, *el-İlelü'l-mütenahiye fi'l-eEhâdîsi'l-vâhiye*, thk. Halil el-Meyyis, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983

İBN DAKÂKÎ'L-IYD, Takıyyüddin Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali (ö. 702/1302), *el-İktirah fi beyâni'l-istilah*, thk. Kahtan Abdurrahman ed-Dûrî, Matbaatü'l-İrşad, Bağdad, 1402/1982

İBN DÜREYD, Ebubekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd (ö. 321/933), *Cemheretü'l-lügah*, Dairetü'l-Maarifî'l-Osmaniyye, Haydarabad ed-Deken, 1344/1925

İBN EBÎ ÂSİM, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Asım eş-Şeybanî (ö. 287/898), *es-Sünneh*, thk. Muhammed Nasıruddin el-Elbânî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1400/1980

İBN EBÎ HATİM, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, (ö. 327/939) *el-Cerh ve't-ta'dil*, Haydarâbad ed-Deken 1372/1951

———, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, Mekke, 3. bs. 1419/1998

———, *Kitabu'l-İlel*, thk. bi-işraf Sa'd b. Abdullâh el-Humeyd ve Halid b. Abdurrahman el-Cüraysî, Riyad, 1. bs. 1427/2006

İBN EBÎ'L-'İZZ, *Şerhu'l-Akaidi't-Tahaviyye*, Takdim ve Tahrîc: Muhammed Nasıruddin el-Elbânî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 7. bs. 1403/1983

İBNÜ'L-ESÎR, Mecdüddin Ebu's-Seadât el-Mubarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210), *Camiu'l-usûl fi ehâdis'r-Rasûl*, thk. Abdülkadir el-Arnaût, Dimaşk, 1389/1969

———, *en-Nihaye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zavî ve Mahmud Muhammed et-Tanâhî, nşr. Dar İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1383/1963

İBN FARİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekerıyya el-Kazvinî er-Razî (ö. 395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Harun, Kahire, Dâru'l-Fikr, 1389/1969

İBN HACER, (*Feth*), Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî el-Mısrî eş-Şafîî (ö. 852/1448), *Fethu'l-barî bi-şerhi Sahihi'l-*

Buhârî, thk. Muhammed Fuad Abdulkakî, tsh. Abdulaziz b. Baz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

———, *Hedyü's-sarî: mukaddimetü Fethi'l-barî*, thk. Muhammed Fuad Abdulkakî, tsh. Abdulaziz b. Baz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

———, *Tabakatü'l-müdellesîn*, thk. Sedat Ahmed Naci el-Cemalî ve Muhammed Emin el-Hancı, 1. bs. Mısır 1322/1904

———, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Nureddin Itr, Dâru'l-Hayr, 1. bs. Beyrut, 1414/1993

———, *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvame, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, , Beyrut, 1. bs. 1406/1986

———, *Tehzibu't-Tehzib*, Hindistan 1327/1909

———, *en-Nüket alâ ulûmi'l-hadis li'bni's-Salâh*, thk. Rabi' b. Hâdî Umeyr, el-Camiatü'l-İslâmiyye, Medine-i Münevvere, 1. baskı, 1404/1984

———, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, Takdim: Alois Sprenger (ö. 1893), Kalkuta/Hindistan, 1270/1853

———, *Hidâyetü'r-ruvat ilâ tahrîc ehâdîsi'l-Masabih ve'l-Mişkât*, thk. Ali Hasen Abdülhamid el-Halebî el-Eserî, Dar İbni'l-Kayyim, Şam, 1422/2001

———, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Rafıyyi'l-Kebîr*, ta'lik: es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî, Medine-i Münevvere, 1384/1964

———, *Lisânü'l-Mizan*, thk Abdülfettah Ebu Gudde, nşr. Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1. bs. 1423/2002

———, *Ta'cîlü'l-menfe'a bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa*, thk. İkrâmu'llah İmdadü'l-Hakk, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. bs. 1416/1996

———, *Kuvvetü'l-hıccac fî umumi'l-mağfireh li'l-huccac*, thk. Semir Hüseyin Halebî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988

İBN HACİB, Ebu Amr Osman b. Ömer b. Ebîbekir b. Hacib el-Kürdî (ö. 646/1249), *el-Muhtasar müntehe's-sû'l ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezir Hammad, Dar İbn Hazm, Beyrut, 1427/2006

İBNÜ'L-HANBELÎ, Radiyyü'ddin Muhammed b. İbrahim b Yusuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563) *Kafvü'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, nşr. Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Halep, 2. bs. 1408/1988

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Komisyon, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1404/1984

_____, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihţisar*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

İBN HİBBÂN, Ebu Hâtim Muhammed b. Hiban el-Büsîfî (ö. 354/965), *Kitabü'l-Mecrûhîn*, thk. Muhammed İbrahim Zayed, Beyrut, 1412/1992

_____, *Sahih (el-İhsan bi-tertibi Sahih İbn Hibbân)*, haz. Alaeddin Ali b. Belban el-Farisî, thk. Şuayb el-Arnaût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1407/1987

_____, *Kitabu's-Sikat*, Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad ed-Deken, 1. bs. 1403/1983

İBN HUZEYME, Ebu Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Neysaburî eş-Şafîi (ö. 311/924), es-*Sahih*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 2. bs. Riyad, 1401/1981

İBN KAYYİM, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebîbeker ed-Dimaşkî el-ed-Dimaşkî, İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), el-*Menaru'l-munîf fi's-sahih ve'd-daîf*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Halep, 1402/1982 (*Menar*)

_____, *Kitabu'r-Ruh*, nşr. Mucemmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî, Cidde, Dar Âlemi'l-Fevaid, 1. bs. 1429/2008

_____, *Tehzib Süneni Ebî Davud*, thk. İsmail b. Gazi Merhaba, nşr. Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1428/20017

İBN KESİR Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimaşkî (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ahmed Ebu Mulhim vd. Beyrut, 1408/1988

_____, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, Dar Taybe, Riyad, 1420/1999

_____, *Câmiu'l-mesânîd ve's-sünen el-hadî li-akvemi senen*, thk. Abdîlmelik b. Abdillâh ed-Düheş, Dar Hıdır, Beyrut, 2. bs. 1419/1998

İBN KEYYÂL, Ebu'l-Berekât Zeynüddin Muhammed (Berekât) b. Ahmed b. Muhammed el-Hatib ed-Dimaşkî (ö. 929/1523), "*el-Kevâkibü'n-neyyirât fî ma'rifeti men İhtelata mine'r-euvati's-sikat*", thk. Hamdi Abdülmecid Selîfî, Mektebetu Ehli'l-Hadis, Şarika, 1427/2006.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889), *Te'vilü muhtelefi'l-hadis*, Beyrut 1408/1988

İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö. 270/884), es-*Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1373/1954

İBN MAİN, Ebu Zekerıyya Yahya b. Maîn b. Avn el-Murrî el-Bağdadî (ö. 233/848) *et-Tarih, bi-rivayetu'd-Durî*, thk Ahmed Muhammed Nur

Seyf, Dr., nşr. Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, Mekke-i Mükerrreme, 1399/1979

İBN MANZUR, Ebu'l- Fadl Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisanu'l-arab*, Dâr Sadır, Beyrut, 1410/1990

İBNÜ'L-MÜLAKKIN, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî eş-Şafî (ö. 804/1401), *el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkıa fî ş-Şerhu'l-Kebîr*, thk. Mustafa Ebu'l-Gayt, Abdullah b. Süleyman ve Yasir b. Kemal, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1425/2004.

İBN RECEB, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî el-Bağdadî (ö. 795/1393), *Şerh İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddin Itr, Daru's-Selâm, Kahire, 2. bs. 1435/2014

İBN SA'D, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri (ö. 230/835), *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1410/1990

İBN SALÂH, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman b. Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nureddin Itr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 3. bs. 1418/1997

—————, *Sıyanetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetühü mine'l-iskat ve's-sekat*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Dr., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2. bs. 1408/1988

—————, *Risale fî vasli'l-belâgâti'l-erbaa fî'l-Muvatta*, thk. Ebu'l-Fadl Abdullah b. Muhammed b. Siddık, ta'lik: Abdülfettah Ebu Gudde, (Bu risale, Abdülfettah Ebu Gudde tarafından tahkik edilen, Beyrut, 1416/1995 tarihinde neşredilen Tahir el-Cezâiri'nin *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser'in* 2. cildinin sonunda yer almaktadır.)

İBN TEYMİYYE, Takıyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm b. Teymiyye el-Harrânî (ö. 661/1263), *el-Kaide el-merâkesiyye*, thk. Degaş b. Şebîb el-Acmî, Dr., Dâru'l-Kabes, Riyad, 1. bs. 1433/2012

—————, *Mecmûu'l-fetâvâ*, nşr. Mücemmau'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi's-Şerif, Medine-i Münevvere, 1425/2004

—————, *İktizau's-sıratı'l-müstakîm li-muhalefeti ashâbi'l-cahîm*, thk. Nasır b. Abdülkerim el-Ukal, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 3. bs. 1411/1991

İDLİBBÎ, Salâhaddin b. Ahmed el-İdlîbbî, *Menhecü nakdi'l-metn inde ulemâi'l-hadisi'n-nebevî*, nşr. Dâru'l-Âfâkı'l-Cedide, Beyrut, 1. bs. 1403/1983, (*Menhec*)

İŞBİLÎ, Ebu Muhammed Abdülhak b. Abdirrahman b. Abdillâh el-Endelüsî el-İşbîlî (ö. 582/1186), *el-Ahkâmü's-şer'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Ebu Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. bs. 1422/2001

———, *el-Ahkâmü's-şer'iyyeti's-sugrâ*, thk. Ümm Muhammed bt. Ahmed, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1. bs. 1413/1993

İYAZ, Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Kadî el-Yahsubî es-Sebtî (ö. 544/1149), *el-İlmâ ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Daru't-Türas, Kahire, 1. bs. 1379/1970

———, *Tertîbü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik*, Matbatü Fedale, el-Muhammediyye, Fas, İbn Tavî et-Tancî vd. 1965

———, *Meşâriku'l-envar alâ sıhahi'l-âsâr*, nşr. el-Mektebetü'l-Atîka ve Daru't-Türas, ts.

KANDEMİR, M. Yaşar, Prof. Dr., “*Sahihayn'a Yöneltilen Tenkidlerin Değeri*”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, (Sempozyum Bildiri Kitabı) Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997

KARADÂVÎ, Yusuf el-Karadavî, *Keyfe neteâmel maa's-sünneti'ne-nebeviyye? Meâlim ve davâbit*, Mansûra, 1410/1990

KARAGÖZ, İsmail, Editör, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) Yayınları, Ankara, 3. bs. 2007

KARAHAN, Abdullah, *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 1. bs. 2005

———, Abdullah Karahan, *İbn Hazm*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1420/2010.

———, “*Genel Hatlarıyla İbn Hazm'in Hadise Bakışı ve Hadis Metodu*” (Uluslararası İbn Hazm Sempozyumu Bildiri Kitabı, Bursa, 2007) <http://mtarakci.home.uludag.edu.tr/index.php/tr/kitap/33-ibn-hazm.html?showall=hazm.html?showall=&start=28>. Erişim Tarihi: 20. 07. 2015

KARÎ, Nuruddin Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Karî el-Heravî -Molla Ali el-Karî- (ö. 1014/1605) *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, thk. Muhammed Nizar Temim ve Heysem Nizar Temim, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, 1415/1994

———, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler (el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevzû)*, trc. Halil İbrahim Kutlay, İnkılab Yayınevi, İstanbul, 2008 (*Uydurma Hadisler*)

———, *Mirkatü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Mısır, 1309/1930

KATİP ÇELEBÎ, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul, 1971

KETTANÎ, Muhammed Abdülhây b. Abdilkebir el-Kettanî el-Hasenî el-Mağribî (ö. 1382/1962), *er-Rahmetü'l-mursele fi şe'ni'l-besmele*, Kahire, Bulak Matbaası, 1323/1905

KEVSERÎ, Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1372/1952), *el-Makalât*, Matbaatü'l-Envar, Mısır, 1373/1953

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997

———, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992

KURAŞÎ, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir b. Muhammed el-Kuraşî, el-Hanefî (ö. 775/1373), *el-Cevahiru'l-mudiyye fi tabakati'l-hanefiyye*, Matbaatü Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Haydarbad 1332/1914

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Cami'u li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Utayfîş, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1384/1964

KURTUBÎ, Ziyauddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensarî el-Kurtubî (ö. 626/1229), *el-Müfshim li-mâ üşkile min telhîsi Kitabi Müslim*, Dar İbn Kesîr, Dımaşk, 1. bs. 1417/1996

LEKNEVÎ, Ebu'l-Hasenât Abdülhây el-Leknevî (ö. 1304/1887), *el-Ecvibetü'l-fâdila li'l-es'ileti'l-aşarati'l-kâmile*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Beyrut, 1414/1994, (*Ecvibe*)

———, *er-Raf'u ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. bs. Beyrut, 1407/1987

MALİK b. Enes b. Malik b. Ebî Âmir Ebu Abdillâh el-Asbahî (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, Tahrîc Muhammed Fuad Abdülbakî, Dar İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut, 1406/1985

MARDÎNÎ, Alâüddin Ali b. Osman el-Mardînî (ö. 750/1350) *el-Cevheru'n-nakiyy fi'r-eeddi ale'l-Beyhakî*, Dâru'l-Maarif en-Nizamiyye, Haydarâbad ed-Deken, 1316/1899

MA'TÛK, Salih Yusuf, *et-Tezkiratü'l-meşfua fi tertibi ehâdisi Tenzihî's-şerîati'l-merfua*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1. bs. 1406/1986

MEMDUH, Mahmud Said Memduh, *Tenbihu'l-müslim ilâ teaddi'l-elbânî alâ Sahîhi Müslim*, 1. bs. y. y. , b. y. , 1407/1987

———, *İs'âfü'l-mulihhîn bi-tertibî ehâdisi İhyâi ulûmi'd-din*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1. bs. 1406/1986

MİRAS, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, ADİB Yayınları, Ankara, 1976

MÎRE, Mahmud, *el-Hâkim en-Neysâbüri*, (daktilo nüshası) 258

MİZZÎ, *Tehzib*: Cemalüddin Ebu'l-Haccac Yusuf b. Abdirrahman b. Yusuf el-Kudaî el-Halebî el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzibü'l-Kemal fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1992

MUALLİMÎ, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî (ö. 1386/1966), *el-Envâru'l-kâşife fî Kitâb Advâ ale's-sünneti mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzeze*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1378

———, *et-Tenkîl bi-ma fî te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebatîl*, thk. Muhammed Nasır el-Elbânî, nşr. el-Mektebü'l-İslâmî, Dimaşk, 2. bs. 1406/1986

MULLA HATIR, Halil İbrahim, *Mekânetü's-Sahihayn*, el-Matbaatü'l-Arabîyyetü'l-Hadise Kahire, 1. bs. 1402/1982

MUSTAFA SABRÎ EFENDÎ, Son Osmanlı Şeyhulislamı (ö. 1375/1954), *Mevkıfu'l-akl ve'l-ilm min Rabbi'l-âlemîn*, Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 2. bs. Beyrut, 1401/

———, *el-Kavlü'l-fasl beyne'llezîne yü'minûne bi'l-gayb ve'llezîne lâ yü'minûn*, Daru's-Selâm, Kahire, 1406/1986

MUTARRİZÎ, Burhânüddîn Ebu'l-Feth Nasır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî el-Mutarrizî (ö. 610/1213), *el-Muğrib fî tertibi'l-Mu'rib*, thk. Mahmud Fahurî, Halep, 1. bs. 1399/1979

MÜLTEKA EHLİ'L-HADİS, “*Arşifu Mülteka Ehli'l-Hadis-2*”, (<http://sh.rewayat2.com/gwame3e/Web/31615/082.htm>, Erişim Tarihi: 24. 05. 2015)

MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622), *Feyzu'l-kadîr Şerhu'l-Cami's-Sagîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1357/1939

MÜNZİRÎ, Ebu Abdillâh Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdilkaviyy b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258), *et-Tergib ve't-terhib mine'l-hadis's-şerîf*, ta'lik: Mustafa Muhammed Umara, Dar İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 3. bs. 1388/1968

MÜSLİM b. Haccac Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (ö. 261/875), *el-Cami'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981

NAHHAS, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahhas el-Muradî el-Mısırî (ö. 338/950), *Maâni'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali es-Sabûnî, nşr. Camiatü Ümmil-Kurâ, Mekke, 1410/198

NEDVÎ, Seyyid Süleyman (ö. 1953), *er-Risaletü'l-Muhammediyye*, Daru's-Suûdiyye. Cidde, 1404/1984

NESSAÎ, Ebu Abdirrahman, Ahmed b. Şüayb b. Ali en-Nesaî (ö. 303/915), *es-Sünen*, (bi-Şerhu's-Süyûtî ve Haşiyeti's-Sindî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1. bs. 1348/1930

———, *es-Sünenü'l-kübra*, thk. Abdülgaffar Süleyman el-Bundarı ve Seyyid Kisrevî Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Bs. 1411/1991

———, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Faruk Hamade, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2. bs. 1406/1985

NEVEVÎ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şerafuddin en-Nevevî (ö. 676/1277), *Şerhu Sahihi Müslim*, el-Matbaatü'l-Mısıriyye, Kaghire, 1347/1929

———, *et-Takrib ve't-teysîr li-ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Ahmed b. Faris es-Sellûm, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1431/2010

———, *Riyazu's-salihîn min kelâmi seyyidi'l-murselin*, Dar İbn Kesîr, Beyrut, 2. bs 1408/1988

———, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necib el-Mutîi, nşr. Mektebetü'l-İrşad, 1428/2008

———, *el-Erbeün en-neveviyye* (bkz. BUĞA, *el-Vafl fi şerhu'l-Erbaîn*)

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, Dr., AÜİF Hadis Arş. Gör. “*Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahih'i*”, c. XXXIX, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1999, s. 287-356; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/779/9975.pdf> (Erişim tarihi 29. 06. 2013)

PAVLIK, John V. , Journalism and New Media, Columbia University Press. New York, 2001

POLAT, Salâhaddin, *Metin Tenkidi*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2010

———, *Buhârî'nin Sahih'ine Yapılan Bazı Tenkidlerin Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1990, sayı: 4, s. 237-255

RAMHÜRMÜZÎ, Hasen b. Abdırrahman er-Râmhürmüzî, (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-ravî ve'l-vât*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut, 1404/1984

RAZÎ, Ebu Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebibekr b. Abdilkadir er-Razî (öl. 666/1268), *Muhtaru's-Sihah*, nşr. Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1986

SAİD B. MANSUR b. Şu'be el-Horasanî Ebu Osman el-Mekkî (ö. 227/842) *es-Sünen*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1405/1985

SALİMAN, Tefvik Ahmed, *Dirâsetü'l-esânîd* Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1427/2007

SAKKAF, Hasen b. Ali es-Sakkaf, *Tenakuzatü'l-elbâniyyi'l-vâdhât*, Dâru'l-İmami'n-Nevevî, Amman, 4. bs. 1412/1992

SAN'ANÎ, İzzüddin Ebu İbrahim Muhammed b. İsmail b. Salâh el-Hasenî el-Kahlânî el-Emîr es-San'anî (ö. 1182/1768), *İrşadü'n-nükkad ilâ teysîri'l-ictihad*, thk. Salâhaddin Makbul Ahmed, ed-Daru's-Selefiyye, Kuveyt, 1405/1985

———, *Tavzihu'l-efkâr li-maânî Tenkîhu'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1417/1997

SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî (ö. 902/1496), *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-Irakî*, thk. Ali Hüseyin Ali, Dâru'l-İmami't-Taberî, 1412/1992

———, *el-Makasidü'l-hasene fi'l-ehâdîsi'l-müştehirâ ale'l-elsine*, tashih: Abdullah Muhammed es-Sıddık ve takdim: Abdülvehhab Abdüllatif, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1399/1979.

SELİM, Amr Abdü'l-Mün'im, *Teysiru dirâseti'l-esânîd li'l-mubtediîn*, I. bs. Daru'z Zıya, Tanta, 1421/2000

SEM'ÂNÎ, Ebû Said Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*, Beyrut 1401/1981,

SİDDİK HASEN HAN, *el-Hutta fî zikri's-sihâhu's-sitte*, Beyrut, 1405/1985

SİRACUDDİN, Abdullah Muhammed Necîb Siracüddin el-Huseynî el-Halebî (ö. 1422/2001), *Şerhu'l-Manzûmeti'l-beykûniyye*, Halep, 4. bs. 1396/1976

SUGAYYİR, Falih b. Muhammed b. Falih es-Sugayyir, Şebeketü's-Sünneti'n-Nebeviyye ve Ulûmuha, “*et-Tahrîcü'l-müvessa*”, <https://alssunnah.com/site-sections/takhrij-alasanid/282-2007-06-05-17-52-09> (Erişim tarihi: 10. 08. 2015)

SÜBKÎ, Tacüddin Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali es-Sübkî (ö. 771/1369), *Tabakatü'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tannahî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulvî, Cîze, 1412/1992

SÜREYYÎ, Muhammed b. Abdillâh es-Süreyyî', *Tahrîcu ehâdîsi'l-muvalât fi'l-vudû*, http://www.alukah.net/publications_competitions/0/6382/#_ftnref34 (Erişim tarihi: 11. 08. 2015)

SÜYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebîbekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Tahzîrul-havass min ekâzîbi'l-kussâs*, thk. Muhammed es-Sabbağ, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984.

———, *Tedribü'r-ravî fi şerh Takrîbi'n-Nevâvî*, thk. Bedî' es-Seyyid el-Lahham, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1. bs. 1426/2005

———, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, Matbaatü's-Seadeh, 1387/1967

———, *Tenvîru'l-havâlik Şerhu'l-Muvatta' li'l-İmam Malik*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1418/1997

———, *ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehirâ*, Muhammed b. Lutfî es-Sabbağ, Mektebetü'l-Verrak, Riyad, 1415/1994

———, *Zeylü'l-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, Dar İbn Hazm, Beyrut, 1432/2011

ŞAFÎÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *er-Risale*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, Kahire, 1. bs. 1358/1940

ŞAHHÂTE, Muhammed Seyyid Ahmed Şahhâte, *Dirâsetü'l-esânîd*, [http://faculty. mu. edu. sa/msshehata/courses](http://faculty.mu.edu.sa/msshehata/courses) (Erişim tarihi: 03. 04. 2015)

ŞAKİR, Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisârî 'Ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994

ŞENKÎTÎ, Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar el-Cekeni eş-Şenkîtî (ö. 1393/1973), *Advâu'l-beyân fi izahü'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *el-Fevaidü'l-mecmûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Teberî el-Bağ-dâdî (ö. 310/923), *Camîu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Mahmud Şakir, Matbaatü'l-Medenî, Kahire, 1401/1981

———, *Tehzîbü'l-âsâr*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türas, Dimaşk, 1416/1995

TABERANÎ, Ebu'l-Kasım Süleyman bin Ahmed bin Eyyub eş-Şâmî el-Lahmî et-Taberanî (ö. 360/970), *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdi Abdül-mecid es-Selefi, Dar İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 2. bs. 1405/1985

TAHHAN, Mahmud Ahmed et-Tahhan, *Usûlü't-tahrîc ve dirâseti'l-esânîd*, Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerim, 2. bs. Beyrut, 1401/1981

TAVARÎ, Tarik Muhammed et-Tavarî, Prof. Dr., *el-Ehâdis elleti Tevakkafe fiha İbn Huzeyme fi Sahihi*, [http://www. alislam4all. com/play. php?catsmktba=493](http://www.alislam4all.com/play.php?catsmktba=493) Erişim Tarihi: 24. 01. 2015

———, *el-Ehâdis elleti tevakkafe fihâ İbn Huzeyme fi Sahihi bi-sebeb kadih f'l-metn*, Kuveyt Üniversitesi, Şeria Fakültesi, 1430/2001

———, *Ma tevakkafe fiha İbn Huzeyme li-illeh kaduha fi'l-isnad*, Mecelletü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, Mecmaul-Buhusi'l-İslâmiyye, c. 44 sayı 3, İslâmabad, Pakistan, 2009

TAYALİSÎ, Ebu Davud Süleyman b. Davud b. Carud et-Tayalisî (ö. 204/819) *el-Müsned*, Matbaatü Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Haydarâbad, 1321/1903)

TDK, *Türkçe Sözlük*, 10. bs. Türk Dil Kurumu, Ankara 2005

TEHÂNEVÎ, Zafer Ahmed el-Usmânî et-Tehanevî, *Kavâid fi ulûmi 'l-hadis*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Dâru'l-Kalem, 3. bs. Beyrut, 1392/1972

TEKİNEŞ, Ayhan, *İlelü'l-Hadis İlmi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991

———, “*Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı*”, Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Sakarya, 1996

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünen*, c. I-II thk. Ahmed Muhammed Şakir, c. III thk. Muahmmmed Fuad Abdül-bakî, c. IV-V thk. İbrahim Atva İvad, Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

———, *el-İlelü'l-kebîr*, nşr. Subhî es-Samerraî vd, Beyrut, 1409/1989

TUĞLU, Nuri, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, “*Eser Karizması mı? Musannif Karizması mı?*” Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi 17:2 (2012), ss. 51-70. http://portal.firat.edu.tr/Disaridan/_TEMP/278/file/2012-2/07%20Nuri%20Tuglu.pdf (Erişim tarihi 29. 06. 2013);

TÜVEYCERÎ, Velâ bt. Muhammed b. Hamûd et-Tüveycerî, Melik Suud Üniversitesi Eğitim Fakültesi, *el-İhtilâl ve't-tegayyur ve eseruhu fi'l-hukm ale'r-ravî*, <http://faculty.ksu.edu.sa/w.mohammad/Pages/Forms/AllItems.aspx> (Erişim tarihi: 13. 07. 2013)

UBEYD, Muhammed b. Abdilkerim b. Ubeyd, *et-Telkîn ve eseruhu fi'r-rivaye inde'l-muhaddisîn*, Muhammed b. Abdilkerim b. Ubeyd, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 1424/2003

UĞUR, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992

UKAYLÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa el-Ukaylî el-Mekkî (ö. 322/934), *Kitabu'd-duafâi'l-kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1404/1984

ULUSOY, Ömer Mehmet, “*Hadis Rivayetinde Tedlîs Uygulaması ve İbn Hacer'in Tabakatü'l-Müdellesîn Adlı Eseri*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Maraş, 2008; (Erişim Tarihi: 04. 07. 2013) http://kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00795/Omer_mehmet_ulusuy_tez.pdf

UMERÎ, Muhammed Ali Kasım Ahmed el-Umerî, *Süâlâtü Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Davud es-Sicistanî fi'l-cerh*, Medine İslâm Üniversitesi Yayınları, 1. bs. 1399/1999

UMERÎ, Ekrem Ziya el-Umerî, *Buhus fî tarihi 's-sünneti 'l-müşerrefe*, Beyrut, 1405/1984

USMANÎ, Şebbir Ahmed el-Uzmanî el-Hindî, *Fethu 'l-mülhim bi-şerh Sahihi 'l-İmam Müslim*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1. bs. 1427/2006

———, *Mebâdi' ilmi 'l-hadis ve usûlüh*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 4. bs. 1432/2011

UTEYBÎ, Abdülaziz el-Uteybî, *Mekânetü 's-sahihayn ve 'd-difâ' an Müslim*, Şeriketü Gıras, Kuveyt, 1. bs. 1427/2007

ÜNAL, Yavuz, “*Hadis Tespit Sisteminin Doğuş ve Gelişim Seyri Üzerine*”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. 1, s. 2, İstanbul, 2003 (*Hadis Tespit Sistemi*)

ÜRKMEZ, Ahmet, “*Tenkît Temelli Türkçe Hadis Çalışmaları Bibliyografyası*” Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 17 Sayı: 55 (Bahar 2013), sayfa 201-224 http://www.ekevakademi.org/Makaleler/449212374_13.pdf (Erişim Tarihi: 21. 07. 2015)

ÜSTÎRÎ, Cemal, *et-Tashîf ve eseruhû fi 'l-hadis ve 'l-fikh ve cühûdü 'l-muhaddisîn fi mükâfahatihi*, Dar Taybe, Riyad, 2. bs. 1418/1997

VAİLÎ, Hasen b. Muhammed b. Haydar el-Vailî, *Keşfü 'n-nikab ammâ Yakulü 't-Tirmizîyyü “ve fi 'l-Bab”*, Dar İbni'l-Cevzî, 1. bs. 1426/2005

VADÎÎ, Ebu Abdirrahman Mukbil b. Hâdî el-Vadiî el-Yemenî (ö. 1422/2001), *el-Mukterah fi ecvebeti ba'zı es'ileti 'l-Mustalah*, Dâru'l-Âsâr, San'â, 3. bs. 1425/2004

———, *es-Sahihu 'l-Müsned mimma leyse fi 's-Sahihayn*, www.aloom.net/show_book.php?id=477 (Erişim tarihi: 10. 08. 2015)

YILDİRIM, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidî, Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009

———, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2. bs. 2001

———, “*Sahihân Üzerine İcmâ Meselesi*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Sivas, 1998

YÜCEL, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi, Hicrî İlk Üç Asır*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1996

ZAHİDÎ, Hafız Senâullah ez-Zâhidî, *Ehâdisü 's-Sahihayn beyne 'z-zann ve 'l-yakîn*, Daru't-Takvâ, Kahire, 1414/1993

ZEBİDÎ, Muhammed Murtezâ el-Huseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1790), *İthafu 's-sâdeti 'l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâi ulûmi'd-din*, Dâru'l-İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1311/1894

———, *Tacül'arûs min cevâhiri 'l-Kamus*, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, 1306/1888

ZEHEBÎ, Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Divanü'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Hammad b. Muhammed el-Ensârî, Mektebetü'n-Nehda el-Hadîse, Mekke, 1387/1967

———, *el-Kâşif fî-men lehu rivâye fî'l-kütübi's-sitte*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. bs. 1403/1983

———, *Mizanü'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1382/1963

——— *el-Mühezzeb fî ihtisar Süneni'l-Beyhakî*, I-X, thk. Yasir b. İbrahim Ebu Temmam, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1. bs. 1421/2001

———, *el-Muğni fî'd-duafâ*, thk. Nureddin Itr, İdaratü İhyâi't-Türasi'l-İslâmî, Katar, ts.

———, *el-Mûkiza fî ilmi mustalahü'l-hadis*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, 1405/1985

———, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. Müessestü'r-Risale, 4. bs. 1406/1986

———, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut, (Haydarâbâd/ Hindistan 1376/1956 baskısından tasvir edilmiştir.)

ZERKEŞÎ, Bedreddin b. Muhammed Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, Dâru'l-Kütübî, 1414/1994

———, *el-Mensûr fî'l-Kavâidi'l-Fıkhîyye*, nşr. Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, 2. bs. 1405/1985

ZEYLAÎ, Cemaluddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylaî el-Hanefî (ö. 726/1326), *Nasbu'r-râye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, Dar İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 3. bs. 1407/1987

ZÜRKANÎ, Muhammed b. Abdülbakî b. Yusuf ez-Zürkânî el-Mâlikî (ö. 1122/1710), *Şerhu'l-Muvatta*, Tâhâ Abrür-rauf Saad, nşr. Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 1424/2003

ŞAHİS İSİMLERİ İNDEKSİ

- (Amr b. Abdillâh b. Ubeyd Ebû İshak es-Sebî, 164
A'meş, 78, 87, 95, 96, 98, 99, 149, 204, 217
A'zamî, 21, 22, 23, 91, 266, 269, 270, 275, 278, 284
Abdullah b Amr, 47
Abdullah b. Dinar, 204, 205
Abdullah b. Ebî Abdillâh, 88
Abdullah b. Ebi's-Sefer, 66
Abdullah b. İbad, 137
Abdullah b. Lehîa, 158, 166, 187
Abdullah b. Mes'ud, 56
Abdullah b. Mesud, 181
Abdullah b. Murad es-Selefî, 230
Abdullah b. Mübârek, 26
Abdullah b. Ömer, 47, 48, 81, 111
Abdullah b. Sahbera, 190
Abdullah b. Salih el-Mısrî, 156, 157
Abdullah b.Ömer, 23
Abdullah Demfû, 212
Abdurrahman b. Mehdi, 156
Abdurrahman b. Mehdi, 55, 154
Abdurrahman Muallimî, 160
Abdurrezzak b. Hemmam, 169
Abdülaziz et-Tureyfi, 231
Abdülkerim b. A'yen, 136, 137
Abdülmelik b. Cüreyc, 94
Abdülmevcud, 34, 39, 269
Abdürrezzak b. Hemmam, 160
Abdürrezzak- İbn Cüreyc, 174
Aclûnî, 50, 120, 238, 254, 269
Âdem b. Ebî İyas, 65, 66
Adiyy b. Sabit, 133
Ahmed b. Bahr el-Askerî, 147
Ahmed b. Hanbel, 51, 55, 65, 82, 100, 101, 104, 110, 122, 133, 134, 143, 147, 150, 151, 152, 154, 161, 177, 187, 188, 191, 197, 198, 205, 211, 214, 215, 217, 224, 240, 263, 265
Ahmed Ma'bed, 39, 142
Ahmed Muhammed Şakir, 143, 144, 231, 266, 269, 285, 286
Ahmed Naim, 25
Ahmesî, 65, 66
Alâeddin el-Mardînî, 175
Alâeddin Moğultay b. Kılıç, 257
Alâî, 27, 51, 52, 90, 100, 101, 167, 170, 222, 269
Ali b. Asım, 169
Ali es-Sayyah, 212
Aliyyü'l-Karî, 4, 50, 120, 124, 239, 262, 280
Alois Sprenger, 29, 277
Âlûsî, 128, 269
Âmidî, 133
Âmidî, 133, 270
Âmir b. Şerâhil, 65
Amr b. Dinar, 90, 94, 198, 204, 205
Amr b. Muhammed, 174, 223
Amr b. Selim, 108
Amr b. Zî-Murr, 139
Amr. B. Selim, 108
Askerî, 157, 192, 270
Atâ b. Ebî Rabah, 82, 94
Ata b. Saib, 168
Atâ b. Sâib, 158, 167, 168, 169, 263
Atâ ibnü's-Sâib, 169, 252, 263
Avsece ibnü'r-Rammah, 223
Aynî, 229, 270
Bağdadî, 37
Bakıyye b. Velid, 88, 89, 92
Bakıyye b. Velid el-Hımsî, 88
Becelî, 67, 68
Begavî, 57, 270
Bekkâr, 34, 39, 270
Bekr b. Huneys, 112, 156

- Berkânî, 223, 270
 Beyhakî, 48, 49, 77, 143, 152,
 175, 198, 207, 208, 211, 235,
 251, 252, 266, 271, 281, 288
 Beyrütî, 50
 Bezzar, 93, 211, 240
 Bişr İbnü'l-Mufaddal, 174
 Buğa, 32, 271
 Buhârî, 22, 23, 31, 42, 49, 50, 51,
 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
 65, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
 77, 81, 84, 93, 96, 98, 99, 100,
 101, 104, 106, 109, 131, 133,
 135, 136, 138, 143, 145, 146,
 148, 153, 157, 170, 177, 178,
 182, 183, 184, 187, 190, 194,
 204, 205, 210, 224, 225, 226,
 228, 242, 251, 253, 269, 270,
 271, 272, 274, 275, 277, 282, 283
 Burhaneddin el-Halebî, 89
 Busîrî, 72, 92, 94, 165, 223, 241,
 250, 253, 257
 Bûsîrî, 72, 92, 94, 165, 223, 239,
 240, 271
 Cabir, 56, 83, 97, 98, 166, 209,
 210, 234
 Cahız, 48
 Cebbar b. Fûlan et-Tâî, 139
 Cerir, 28, 68, 147, 167, 169, 177,
 251
 Cevheri, 85
 Cevherî, 119, 164, 272
 Cevzecanî, 133, 134, 135, 271
 Cevzekanî, 79
 Cezairî, 61, 78, 79, 80, 186, 196,
 199, 252, 261, 272, 279
 Cezâirî, 176, 222
 Cübeyr b. Mut'ım, 99, 103, 217
 Çakın, 52
 Darakutnî, 32, 82, 112, 125, 127,
 133, 143, 208, 223, 224
 Darimî, 112, 198
 Davud b. Abdilcebbar, 68, 253
 Dehlevî, 51, 235
 Deylemî, 48
 Dımâm b. Sa'lebe, 23
 Dîrîni, 49, 272
 Dümeynî, 25, 272
 Ebu Amr b. Hureys, 174
 Ebu Amr b. Muhammed b.
 Hureys b. Süleym, 174
 Ebu Davud, 68, 69, 81, 106, 134,
 138, 149, 175, 177, 181, 189,
 190, 194, 198, 207, 208, 224,
 234, 258, 263, 265, 286
 Ebu Gudde, 16, 30, 58, 79, 112,
 113, 117, 233, 237, 259, 272,
 277, 278, 279, 281, 286, 287
 Ebû Gudde, 19, 26, 27, 28, 29,
 55, 124, 288
 Ebu Hanife, 81, 110, 141
 Ebu Hatim, 68, 70, 101, 108,
 138, 139, 146, 162, 199, 201,
 210, 223, 278
 Ebu Hureyre, 48, 83, 174, 178,
 182, 183, 200
 Ebu İsmet Nuh b. Ebî Meryem,
 120
 Ebu İdris el-Havlânî, 195
 Ebu İshak es-Sebüî, 139
 Ebu Leylâ, 68, 148, 254
 Ebu Musa el-Eş'arî, 83, 217
 Ebu Müshir, 88
 Ebu Nuaym, 26, 57, 211
 Ebu Rafi', 253
 Ebu Said el-Asmaî, 192
 Ebu Ümame b. Sehl b. Huneyf,
 146
 Ebu Vâil Şakik b. Seleme, 204
 Ebu Ya'lâ el-Halilî, 204
 Ebu Yusuf, 141, 273
 Ebu Zür'a, 68, 83, 153, 201
 Ebubekir b. Osman b. Sehl b.
 Huneyf el-Ensarî el-Evsî, 146
 Ebubekir el-Esram, 150
 Ebubekir er-Razî, 28

- Ebubekir es-Sayraf, 127
 Ebubekir es-Sayrafi, 122
 Ebubekir es-Sûlî, 188
 Ebubekr b. Mücahid, 88
 el-Alâ b. Abdirrahman, 112
 el-Anezî, 171, 190, 270
 el-Avvam b. Müracim, 188
 Elbanî, 47, 48, 57, 58, 59, 126,
 168, 208, 231, 233, 242, 273,
 276, 282
 el-Fadl b. Dükeyn, 179
 el-Hasen b. Gafir, 112
 Enes b. Malik, 48, 70, 71, 78, 83,
 152, 178, 281
 es-Saganî, 119
 Evzaî, 88, 144, 190
 Eyyub ile Ebu Kılâbe, 205
 Feyyûmî, 186, 273
 Firuzâbadî, 20
 Gazzalî, 49, 133, 237, 273
 Gumarî, 32, 37, 38, 90, 235, 236,
 274, 276
 Haccac b. Erta', 89
 Hafs b. Gıyas, 96, 98
 Hâkim, 26, 31, 58, 71, 78, 87,
 138, 147, 148, 158, 159, 186,
 196, 197, 203, 228, 229, 230,
 231, 251, 252, 260, 272, 274, 282
 Halid b. Abdillâh, 157, 169
 Halid b. Mansur b. Abdillâh ed-
 Dirîs, 231
 Halil b. Muhammed el-Arabî,
 231, 270
 Hammad b. Seleme, 169, 198,
 205, 210, 263
 Hammad b. Zeyd, 144, 169, 177,
 178, 198, 199
 Hamza el-Milîbârî, 212
 Hanzala b. Abdirrahman et-
 Teymî, 265
 Harbî, 68
 Hasan b. Hurr, 181
 Hasen b. Ali es-Sekkaf, 242
 Hasen el-Basri, 69
 Hasen el-Basrî, 69, 71, 82, 83,
 84, 90
 Hatib, 28, 40, 69, 86, 89, 101,
 102, 103, 109, 110, 111, 121,
 122, 133, 134, 138, 139, 140,
 144, 150, 152, 154, 156, 157,
 159, 161, 168, 169, 171, 181,
 182, 183, 184, 188, 190, 191,
 195, 196, 201, 202, 203, 274, 278
 Hafîb, 26, 27, 180, 193, 283
 Hatiboğlu, 51, 52, 274
 Hattabî, 179, 192, 208, 274
 Heysemî, 47, 68, 127, 139, 235,
 239, 240, 254, 274
 Hişam b. Ammar, 77, 158
 Hişam b. Urve, 80
 Humeyd b. Esved, 174
 Humeydî, 122, 157, 159, 198,
 275
 Humranî, 90
 Huseyin el-Cu'fi, 181
 Huseynî, 53, 275, 284, 288
 Hût el-Beyrûtî, 50, 271
 Hüşeym, 169
 Hz. Âişe, 23, 106, 182, 255
 Hz. Ali, 23, 76, 119, 132, 133,
 137
 Hz. Ebu Bekir, 23
 Hz. Osman, 136, 137, 188, 255
 Hz. Ömer, 69, 137, 216
 Hz. Ömer, 23
 Iclî, 81, 133, 147
 Irakî, 35, 49, 51, 74, 80, 83, 127,
 153, 230, 237, 255, 258, 259,
 263, 275, 284
 Isfahanî, 57
 İtr, 59, 61, 64, 69, 73, 74, 77, 78,
 80, 84, 85, 87, 88, 92, 99, 100,
 101, 102, 103, 106, 117, 119,
 120, 123, 125, 127, 129, 130,

- 132, 135, 138, 140, 148, 149,
 155, 164, 166, 173, 176, 179,
 180, 186, 187, 189, 190, 193,
 195, 196, 199, 205, 206, 209,
 210, 212, 229, 260, 261, 262, 275
 İbn ‘Aclan, 181
 İbn Abbas, 74, 83, 198, 201, 251,
 252, 255
 İbn Abdi Rabbih, 48
 İbn Abdi’l-Hâdî, 152
 İbn Abdilberr, 25, 48, 69, 74, 79,
 82, 83, 94, 101, 102, 154
 İbn Adıyy, 68, 113, 125, 126,
 208, 211, 265
 İbn Arrak el-Kinânî, 224, 238
 İbn Asakir, 28, 122, 144
 İbn Atryye, 48
 İbn Cemaa, 230
 İbn Düreyd, 19
 İbn Ebî Ferve, 26
 İbn Ebî Hatim, 21, 67, 68, 84, 96,
 113, 114, 117, 138, 139, 143,
 144, 146, 147, 162, 199, 200,
 201, 208, 211, 223, 251
 İbn Ebî Üsame, 47
 İbn Ebî’ d-Dünya, 47
 İbn Ebî’l-Izz, 58
 İbn Faris, 19, 105
 İbn Habib, 28
 İbn Hacer, 19, 29, 31, 33, 35, 51,
 61, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 73, 74,
 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 87,
 89, 90, 94, 95, 96, 97, 98, 100,
 101, 106, 107, 108, 109, 110,
 115, 119, 120, 125, 127, 128,
 130, 131, 132, 133, 134, 135,
 136, 137, 138, 139, 140, 142,
 143, 146, 147, 148, 149, 151,
 155, 156, 157, 158, 159, 160,
 162, 163, 164, 165, 166, 167,
 168, 169, 170, 173, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 180, 184,
 186, 187, 191, 193, 195, 196,
 197, 199, 200, 201, 203, 207,
 208, 210, 213, 214, 218, 220,
 221, 223, 224, 229, 235, 237,
 240, 242, 251, 252, 253, 254,
 261, 262, 263, 266, 271, 277, 287
 İbn Hacib, 133
 İbn Haldun, 51, 52
 İbn Hazm, 35, 77, 97, 146, 152,
 221, 259, 266, 274, 277, 280, 285
 İbn Hibban, 26, 58, 77, 102, 107,
 108, 124, 128, 130, 133, 134,
 135, 138, 141, 142, 143, 144,
 146, 147, 197, 235, 266, 278
 İbn Himmat, 37
 İbn Huzeyme, 34, 58, 134, 197,
 264, 265, 266, 286
 İbn Kayyim, 71, 74, 77, 84, 120,
 121, 124, 196, 260, 278
 İbn Kesir, 26, 34, 49, 74, 127,
 145, 193, 231, 251, 252, 281, 283
 İbn Kuteybe., 47
 İbn Mace, 72, 76, 92, 94, 104,
 106, 177, 181, 189, 191, 198,
 240, 241, 250, 253, 257, 271
 İbn Main, 68, 235, 263
 İbn Maîn, 101, 108, 112, 113,
 133, 143, 161, 187, 265
 İbn Manzur, 20, 85, 105
 İbn Mübarek, 47, 55, 71, 144,
 146, 154, 166, 190, 195, 214,
 215, 216
 İbn Receb, 26, 82, 86, 93, 96,
 145, 160, 161, 169, 191, 205,
 206, 209, 210, 211, 263
 İbn Sa’d, 68, 143, 177
 İbn Salah, 51, 61, 64, 73, 77, 78,
 79, 80, 86, 87, 88, 95, 100, 109,
 110, 119, 120, 121, 138, 140,
 141, 148, 150, 166, 170, 173,
 174, 176, 180, 181, 183, 186,
 187, 188, 189, 190, 191, 192,
 193, 195, 196, 197, 203, 205,

219, 220, 221, 230, 250, 251,
261, 262
İbn Sirin, 190
İbn Şihab ez-Zühri, 26, 28
İbn Teymiyye, 74, 117, 228, 275,
280
İbn Uleyye, 169
İbnü'd-Deyba, 49, 50, 120
İbnü'l-Arabî, 48, 130, 276
İbnü'l-Carud, 263
İbnü'l-Cevzî, 28, 33, 51, 121,
123, 211, 238, 239, 259, 260
İbnü'l-Esir, 66, 105, 131, 153,
276
ibnü'l-Haccac, 65, 66, 86, 96,
169, 202
İbnü'l-Hadî, 82
İbnü'l-Hanbelî, 186
İbnü'l-Kayyim, 77, 196, 260
İbnü'l-Mübarek, 47, 194, 201
İbnü'l-Mülakkın, 32, 266
İbrahim b. Able, 202
İbrahim b. Cerîr, 67, 68
İbrahim b. Sıddık, 212
İbrahim en-Nehaî, 82, 95, 202
İbrahim et-Teymî, 87
İdlibbî, 21, 120, 280
İsa b. Yunus, 169, 194
İsferayinî, 51
İsmail b. Ümeyye, 174, 175
İşbilî, 263
İyaz, 79, 131, 178, 280
Ka'b b. Murra, 176, 177
Kamil Miras, 16
Kandemir, 52, 124
Karahana, 43, 266, 280
Karî, 36, 50, 119, 120, 127, 130,
140, 141, 155, 159, 162, 163,
173, 176, 180, 186, 193, 195,
196, 199, 201, 261, 262, 270, 280
Kâri, 36
Kasım b. Kutluboğa, 237

Kasım b. Kutluboğa, 36, 236, 257
Kinanî, 124, 238, 263, 271
Koçyiğit, 26
Kudaî, 48, 126, 282
Kurre b. İyas, 148
Kurtubî, 48, 74, 128, 130, 191,
275, 278, 281
Küleyb b. Zühel el-Hadrami, 265
Leknevî, 55, 106, 108, 109, 112,
117, 124, 233, 235, 237, 251,
252, 258, 259, 281
Mahir el-Fahl, 231
Makburî, 112, 113, 164
Ma'kil b. Yesar, 235
Malik, 71, 79, 80, 81, 95, 104,
110, 111, 126, 127, 133, 144,
146, 154, 175, 178, 285
Medînî, 71, 84, 95, 133, 144,
147, 191, 203
Mekhul, 94
Memduh, 52, 53, 59, 238, 269,
281
Mizzî, 72, 98, 177, 191, 282
Muallimî, 160, 252, 271, 282,
285
Muaz b. Cebel, 80, 151
Muaz b. Hişam, 70
Mugire b. Miksem, 95
Muhammed b. Abdillâh Hayyanî,
161
Muhammed b. Aclân, 179
Muhammed b. Ebî Adıyy, 169
Muhammed b. Fudayl, 169
Muhammed b. Halid, 126, 157,
207
Muhammed b. Hasen b. Muhsin
b. Abdürrahim el-Fihri, 191
Muhammed b. Hasen eş-Şeybanî,
141
Muhammed el-Umerî, 21
Muînüddin es-Safevî, 119
Mukbil b. Hadi el-Vâdî, 231

- Mulla Hatır, 57, 58, 59, 212
 Musa b. Uleyy b. Rabah, 197
 Mustafa Sabri Efendi, 30
 Mutarrizî, 186, 282
 Münavi, 36, 235
 Münavî, 27, 35, 36, 48, 68, 234, 235, 254, 282
 Münzirî, 208, 232, 282
 Müseyyeb b. Hazn, 148
 Müslim, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 72, 73, 77, 78, 81, 86, 88, 94, 96, 97, 98, 99, 104, 106, 109, 122, 130, 131, 133, 138, 145, 146, 148, 153, 162, 166, 167, 170, 178, 182, 183, 187, 189, 190, 194, 209, 216, 217, 222, 223, 225, 226, 228, 251, 252, 265, 266, 274, 279, 281, 283, 287
 Nahhas, 48
 Nedvî, 30, 40, 283
 Nesaî, 51, 68, 70, 71, 84, 102, 108, 124, 133, 134, 152, 160, 168, 177, 178, 190, 198, 209, 211, 224, 283
 Nevevî, 32, 51, 52, 69, 77, 103, 106, 122, 141, 178, 186, 190, 224, 230, 233, 234, 242, 283, 284
 Nuaym b. Hammad, 156
 Nureddin İtr, 59, 159, 277, 279, 288
 Özafşar, 52
 Pavlik, 29
 Polat, 15, 42, 52
 Ramadan Ahmed Ali Muhammed, 230
 Ravh İbnü'l-Kasım, 174
 Razî, 39, 70, 117, 131, 141, 146, 276, 277
 Sabit b. Musa, 181
 Said b. İyas el-Cüreyrî, 169
 Said b. Müseyyeb, 82
 Said b. Zî-Huddân, 139
 Said, Muaviye b. Hayde, 148
 Salahaddin b. Ali b. Abdil-Mevcud, 231
 Salih b. Muhammed Cezera, 157, 158
 Salih b. Nebhan, 165
 Salih Yusuf Ma'tûk, 239
 Saliman, 33
 San'ani, 122
 San'anî, 122, 139, 169, 222, 256, 260, 269, 284
 Sehavî, 27, 49, 55, 61, 64, 69, 78, 80, 84, 98, 107, 112, 113, 119, 120, 122, 138, 140, 173, 176, 179, 186, 193, 208, 238, 284
 Selim, 67, 68, 71, 72, 94, 95, 102, 143, 213, 222
 Selman el-Farisî, 72
 Sem'ânî, 26, 27
 Semir Hüseyyn Halebî, 33, 277
 Semüre b. Cündeb, 71, 84
 Sevrî, 55, 93, 144, 146, 165, 168, 169, 174, 209, 256, 264, 265
 Seyyar b. Ma'rur, 143
 Siddîk, 32, 38, 235, 274, 276, 279, 284
 Sicistanî, 88, 273, 287
 Simak b. Harb, 143, 158, 160
 Siracüddin, 69, 284
 Sugayyir, 32, 284
 Sübkî, 98, 237, 284
 Süfyan b. Uyeyne, 55, 79, 93, 94, 144, 167, 198, 264
 Süfyan b. Uyeyne, 90
 Süfyan b. Vekî, 158
 Süfyan es-Sevrî, 26, 90
 Süreyyi, 152, 284
 Süveyd b. İbrahim el-Cahderî, 163
 Süveyd b. Saïd, 158
 Süveyd b. Said el-Hadesanî, 158, 159

- Süyûti, 26, 27, 36, 49, 61, 64, 69, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 89, 99, 100, 110, 119, 123, 138, 140, 148, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 196, 199, 201, 221, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 250, 251, 252, 254, 261, 262, 263, 283, 285
 Şa'bi, 65, 66, 78, 81, 148
 Şafii, 27, 156, 278
 Şafiî, 35, 81, 82, 86, 110, 119, 141, 142, 156, 196, 197, 209, 236, 259, 271, 272, 277, 279, 285
 Şebbir Ahmed, 86
 Şenkîti, 128, 285
 Şerik b. Abdillâh, 181
 Şerik b. Abdillâh, 158, 165
 Şerik b. Abdullâh, 252
 Şevkânî, 124, 160, 285
 Şu'be, 26, 65, 66, 86, 91, 95, 96, 144, 167, 168, 169, 202, 252, 266, 284
 Şu'be b. Haccac, 26, 95
 Şuayb el-Arnaût, 231, 233, 278, 288
 Taberânî, 68, 77, 94, 126, 127, 139, 167, 198, 235, 240, 254, 285
 Taberî, 28, 78, 147, 211, 251, 284
 Tahavî, 106, 263
 Tahhan, 4, 33, 34, 41, 157, 190, 195, 274, 285
 Tavari, 264, 265
 Tayalisi, 143, 177, 181, 198, 286
 Tehanevî, 64, 71, 80, 81, 82, 84, 92, 93, 96, 97, 98, 100, 119, 138, 140, 148, 167, 168, 170, 175, 187, 196, 230, 262, 286
 Telid b. Süleyman, 138
 Tirmizî, 17, 34, 71, 76, 84, 93, 96, 100, 101, 106, 133, 147, 149, 163, 177, 178, 189, 194, 198, 205, 206, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 220, 224, 227, 242, 255, 265, 266, 269, 279, 286
 Tuğlu, 52
 Uğur, 84, 85
 Ukaylî, 253, 287
 Ulusoy, 90
 Urve b. Zübeyr, 67, 80
 Usmanî, 86, 88, 93, 98, 99, 141, 186, 255, 287
 Uteybî, 53, 287
 Uzeyr Reşid Muhammed ed-Dayinî, 230
 Ürkmez, 42
 Üstîrî, 187, 191, 193
 Veki' ibnü'l-Cerrah, 86, 191
 Velid b. Müslim, 87, 253
 Vuheyb ve Abdülvaris, 174
 Vuheyb, Abdülvaris, 169
 Ya'lâ b. Ubeyd, 204
 Yahya b. Ebî Kesir, 70, 71
 Yahya b. Maîn, 82, 112, 133, 279
 Yahya b. Said el-Kattan, 83, 96, 133
 Yahya el-Kattân, 179
 Yakub b. Süfyan, 68, 263, 273
 Yavuz Ünal, 25, 43
 Yezid b. Harun, 144, 160, 169
 Yezid b. Harun, 158
 Yıldırım, 15, 20, 21, 52, 120, 124
 Yücel, 42, 87, 272
 Zahidî, 53, 288
 Zâide b. Kudame, 168, 169
 Zebîdî, 32, 74, 164, 237, 288
 Zehebî, 30, 31, 66, 68, 78, 81, 88, 90, 95, 102, 103, 108, 112, 119, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 133, 134, 138, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 196, 201, 211, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 235, 251, 272, 288

Zerkeşî, 35, 119, 131, 179, 288
Zeyd b. Sabit, 187
Zeylaî, 32, 34, 36, 71, 82, 83, 84,
175, 209, 224, 228, 236, 256,
257, 258, 288

Züheyr b. Muaviye, 169
Zühri, 26, 28, 100, 148, 212, 279
Zürkanî, 79

